

УНИВЕРЗИТЕТ У НИШУ

ПРАВНИ ФАКУЛТЕТ

Мартин И. Матијашевић

**ЗАКОН О ЗАШТИТИ ЈАВНЕ БЕЗБЕДНОСТИ И ПОРЕТКА
ИЗ 1929. ГОДИНЕ У КРАЉЕВИНИ ЈУГОСЛАВИЈИ
- правни, политички и безбедносни аспекти -**

докторска дисертација

Ниш, 2020.

UNIVERZITET U NIŠU
PRAVNI FAKULTET

Martin I. Matijašević

**ZAKON O ZAŠTITI JAVNE BEZBEDNOSTI I PORETKA IZ
1929. GODINE U KRALJEVINI JUGOSLAVIJI**
- pravni, politički i bezbednosni aspekti -

doktorska disertacija

Niš, 2020.

UNIVERSITY OF NIŠ
FACULTY OF LAW

Martin I. Matijašević

**PUBLIC SAFETY AND ORDER LAW FROM 1929. IN THE
KINGDOM OF YUGOSLAVIA**
- legal, political and security aspects -

doctoral dissertation

Nis, 2020.

ЗАКОН О ЗАШТИТИ ЈАВНЕ БЕЗБЕДНОСТИ И ПОРЕТКА ИЗ 1929. ГОДИНЕ У

КРАЉЕВИНИ ЈУГОСЛАВИЈИ

– правни, политички и безбедносни аспекти –

докторска дисертација

Ментор:

Др Небојша Ранђеловић, редовни професор

Универзитет у Нишу, Правни факултет

Катедра за правноисторијске науке

Чланови комисије:

Др Александар Ђорђевић, ванредни професор

Универзитет у Нишу, Правни факултет

Др Жељко Лазвић, доцент

Академија за националну безбедност, Београд

Ниш, 2020.

ЗАКОН О ЗАШТИТИ ЈАВНЕ БЕЗБЕДНОСТИ И ПОРЕТКА ИЗ 1929. ГОДИНЕ У

КРАЉЕВИНИ ЈУГОСЛАВИЈИ

– правни, политички и безбедносни аспекти –

докторска дисертација

ЧЛАНОВИ КОМИСИЈЕ:

Проф. др Александар Ђорђевић, *члан* _____

Доц. др Жељко Лазић, *члан* _____

Проф. др Небојша Ранђеловић, *ментор* _____

Датум одбране докторске дисертације:

____. ____ 2020. године

Подаци о докторској дисертацији

Ментор:	Др Небојша Ранђеловић, редовни професор, Универзитет у Нишу, Правни факултет
Наслов:	Закон о заштити јавне безбедности и поретка из 1929. године у Краљевини
Резиме:	Југославији – правни, политички и безбедносни аспекти
	<p>РЕЗИМЕ: У истраживању се анализирају правни, политички и безбедносни аспекти шестојануарске диктатуре кроз призму примене Закона о заштити јавне безбедности и поретка у држави из 1929. године, који у својој бити представља поштрани закон сличног карактера из 1921. године. Истраживање је формулисано и структурирано кроз неколико тематских целина које на кохерентан, систематски и научно утемељен начин анализирају период настанка Краљевине СХС/Југославије са посебним акцентом на правне, политичке и безбедносне аспекте бивствовања краљевине у периоду између 1929. до 1934. године. У првом делу истраживања указује се на формирање, устројство и функционисање Краљевине СХС/Југославије које је значајно због сагледавања ширег контекста и односа успостављених у различитим друштвеним круговима краљевине. Даје се преглед праваца и настанка идеје интегралног југословенства и уједињења Јужних Словена, приказује формирање и друштвена структура са посебним акцентом на политички систем и државноправне одлике краљевине, проблеме решавања уставног питања, као и унутрашње-политичке односе и спољнополитички политички положај Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца. Други сегмент истраживања усмерен је на анализу заштравања политичких односа у самој краљевини и преглед репресивног, полицијско-безбедносног апарата и безбедносне изазове функционисања Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца. Указује се на бујање екстремистичких и сепаратистичких тежњи у Краљевини СХС, као и на унутрашњеполитичке поводе за успостављање шестојануарске диктатуре. Централни део рада бави се правним режимом успостављања шестојануарске диктатуре кроз упоредно-правни преглед и анализу окоснице шестојануарске диктатуре Закона о заштити јавне безбедности и поретка у држави од 6. јануара и Закона о државном суду за заштиту државе од 8. јануара 1929. године. У завршном делу истраживања анализира се Закон о заштити јавне безбедности и поретка у држави у југословенском праву кроз преглед структуре и појединих инкриминација и даје тумачење радње извршења и намере угрожавања јавне безбедности и поретка у држави. Аутор у закључним разматрањима приказује контекст и процес разрешења шестојануарске диктатуре оличен у октроисању Устава у септембру 1931. године који је заокружен формирањем Краљевине Југославије и указује на почетке дезинтеграције државе.</p>
Научна област:	Право
Научна дисциплина:	Правно-историјска
Кључне речи:	<i>Закон, безбедност, заштита, поредак, диктатура, краљевина, хапшења.</i>
УДК:	S 110
CERIF класифик.:	X 300
Тип лицен. Крет. зајед.	Одабрани тип лиценце. CC BY - NC - ND

Data on Doctoral Dissertation

Doctoral Supervisor:	Doctor of Laws, Nebojša Randelović, full professor, University of Niš, Faculty of Law
Title:	Public safety and order law from 1929. in the Kingdom of Yugoslavia- legal, political and security aspects -
Abstract:	<p>SUMMARY: The study analyzes the legal, political and security aspects of the Sixth January dictatorship through the prism of the implementation of the Law on the Protection of Public Security and Order in the State of 1929, which in its essence is a harsher law of the same nature from 1921. The research has been formulated and structured through several thematic units that analyze in a coherent, systematic and scientific manner the period of the creation of the Kingdom of SHS/Yugoslavia with a special emphasis on the legal, political and security aspects of the kingdom's being in the period between 1929 and 1934. The first part of the research points to the formation, organization and functioning of the Kingdom of the SHS/Yugoslavia, which is important for the consideration of the wider context and relations established in the various social circles of the kingdom. It gives an overview of the directions and the emergence of the idea of integral Yugoslav and the unification of the South Slavs, showing the formation and social structure with a special emphasis on the political system and state legal features of the kingdom, the problems of resolving the constitutional issue, as well as the internal political relations and the foreign political position of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenians. The second segment of the research is focused on analyzing the intensification of political relations in the kingdom itself and the overview of the repressive, police-security apparatus and the security challenges of the functioning of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes. It points to the proliferation of extremist and separatist tendencies in the Kingdom of the SHS, as well as to the internal political motives for the establishment of the Sixth January dictatorship. The central part of the paper deals with the legal regime for the establishment of a Sixth January dictatorship through a comparative legal review and analysis of the backbone of the Sixth January dictatorship of the Law on the Protection of Public Security and Order in the State of 6 January and the State Court Protection Act of January 8, 1929. In the final part of the research, the Law on Protection of Public Security and Order in the State of Yugoslav Law is analyzed through an overview of the structure and individual incriminations, and provides an interpretation of the acts of execution and intent to endanger public security and order in the country. The author concludes in the concluding observations the context and process of resolving the Sixth January dictatorship, apparent in the October granting of the Constitution in September 1931, which is rounded off by the formation of the Kingdom of Yugoslavia and points to the beginnings of the state's disintegration.</p>
Scientific Field:	Law
Scientific Discipline:	Law, security, protection, order, dictatorship, kingdom, arrests.
Key Words:	<i>Law, security, protection, order, dictatorship, royalties, arrests, politics.</i>
UDC:	S 110
CERIF Class:	H 300
Licence Type:	Selected Licence Type. CC BY - NC - ND

◇ Главни темељи свих држава, нових старих или постојећих, су
добри закони и добро оружје. Не можете имати добре законе
без доброг оружја, а где постоји добро оружје,
добри закони ће доћи сами од себе.◇

Николо Макијавели

...Захвалност за подршку у изради докторске дисертације дугујем својој породици, уваженим пријатељима
и искреној браћи, свом академском узору, доц. др Жељку Лазићу, као и мом ментору проф. др Небојши
Ранђеловићу, чије су критике и сугестије допринеле да рад добије садашњу форму...

САДРЖАЈ

ПРЕДГОВОР	1
УВОДНА РАЗМАТРАЊА	4
МЕТОДОЛОШКИ ОКВИР ИСТРАЖИВАЊА	15
Глава 1. ЗАКОНСКО РЕГУЛИСАЊЕ ПОЛИТИЧКИХ ДЕЛИКАТА И ЗАШТИТА ЈАВНЕ БЕЗБЕДНОСТИ У КНЕЖЕВИНИ И КРАЉЕВИНИ СРБИЈИ	31
1.1. Кривично-правни корени заштите државе у српској правној мисли.....	31
1.2. Заштита државе у Криминалном (казнителном) законнику за Књажевство Србију ..	36
1.3. Заштита државе у Криминалном законнику Краљевине Србије	43
1.4. Политичке кривице по Закону о штампи од 1904. године	46
1.5. Закон о јавној безбедности из 1905. године.....	55
Глава 2. КРАЉЕВИНА СРБА, ХРВАТА И СЛОВЕНАЦА – ФОРМИРАЊЕ, УСТРОЈСТВО И БЕЗБЕДНОСНИ ИЗАЗОВИ ФУНКЦИОНИСАЊА ДРЖАВЕ	62
2.1. Зачеци идеја интегралног југословенства, формирање и друштвена структура Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца.....	62
2.2. Политички систем и државноправне одлике Краљевине СХС.....	71
2.3. Спољна и безбедносна политика и положај Краљевине СХС	81
2.4. Полицијско-безбедносни апарат Краљевине СХС.....	87
2.5. Бујање екстремистичких и сепаратистичких тежњи у Краљевини СХС	98
Глава 3. ЗАКОН О ЗАШТИТИ ЈАВНЕ БЕЗБЕДНОСТИ И ПОРЕТКА У ДРЖАВИ ИЗ 1921. ГОДИНЕ – КОНТЕКСТ, УЗРОЦИ И ПОСТУПАК ДОНОШЕЊА	104
3.1. Контекст репресивног законодавства - страх од анархизма и комунизма у Европи и Сједињеним Америчким Државама.....	104
3.2. Наредба - Обзнана као репресивни акт из 1920. године	108
3.3. Видовдански атентат као повод за усвајање Закона о заштити јавне безбедности и поретка у држави из 1921. године.....	116
3.4. Поступак доношења Закона о заштити јавне безбедности и поретка у држави.....	118
3.5. Садржина Закона о заштити јавне безбедности и поретка у држави.....	131

Глава 4. ЗАКОН О ЗАШТИТИ ЈАВНЕ БЕЗБЕДНОСТИ И ПОРЕТКА У ДРЖАВИ ИЗ 1929. ГОДИНЕ – ДОНОШЕЊЕ И КРИВИЧНО-ПРАВНО ТУМАЧЕЊЕ	139
4.1. Скупштински атентат као повод за доношење Закона о заштити јавне безбедности и поретка у држави	139
4.2. Проглашење Шестојануарске диктатуре 1929. године, општи правни режим и успостављање Закона о заштити јавне безбедности и поретка у држави	150
4.3. Кривично-правно тумачење Закона о заштити јавне безбедности и поретка у држави из 1929. године	155
4.4. Коментар Закона о заштити јавне безбедности и поретка у држави	159
4.5. Легислативна заштита државе – Закон о штампи из 1925. са изменама и допунама из 1929. године	166
4.6. Јединствени Кривични законик за Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца.....	181
4.7. Закон о удружењима, зборовима и договорима из 1931. године	190
Глава 5. ПОЛИТИЧКИ ОСУЂЕНИЦИ ПО ЗАКОНУ О ЗАШТИТИ ЈАВНЕ БЕЗБЕДНОСТИ И ПОРЕТКА У ДРЖАВИ	195
5.1. Контекст извршења казних санкција према политичким осуђеницима	195
5.2. Закон о државном суду за заштиту државе од 8. јануара 1929.	207
5.3. Политички осуђеници по основу Закона о заштити државе	215
5.4. Третман политичких осуђеника у пожаревачком и другим казним заводима	222
ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА	233
Попис скраћеница.....	252
Попис шема, табела и графикана.....	254
Извори и литература.....	255
Прилози.....	276
Технички додаци дисертацији	285
Биографија кандидата	289

ПРЕДГОВОР

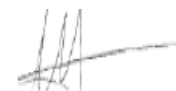
Водећа мисао приликом истраживања теме докторске дисертације: „Закон о заштити јавне безбедности и поретка из 1929. године у Краљевини Југославији – правни, политички и безбедносни аспекти“ осим давања одређеног историјског погледа, са извесне временске дистанце, имала је за циљ и разматрање једног специфичног времена које је са собом носило бројне изазове по тадашње друштво. Тема на целовит начин сублимира историјске, социолошке, правне, организационе, безбедносне и друге концепцијске аспекте постојања Краљевине СХС/Југославије. Имајући у виду наведено, истраживање је профилисано тако да не улази у историјске или друге контроверзе везане за шестојануарску диктатуру, већ се искључиво бави појавним узроцима и феноменологијом шестојануарске диктатуре кроз призму Закона о заштити јавне безбедности и поретка у држави из 1929. године, који је по својој природи имао две функције: превентивну, одвраћање од делатности усмерених против Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца и заговорника интегралног југословенства и репресивну, кажњавање свих који су се сматрали непријатељима интегралног југословенства. Управо се кроз анализу примене и појашњења појединих инкриминација Закона о заштити јавне безбедности и поретка у држави даје дескрипција и експланација карактера шестојануарске диктатуре. Посматрано са аспекта истраживања, основни проблем и потешкоће биле су у недостатку адекватне литературе, већина монографија објављених у периоду од 1950. до 1990. године није се бавила овом тематиком, други проблем је што је и тај мали број истраживања био идеолошки пристрасан, обојен и глорификовао је успехе представника нове социјалистичко-федеративне Југославије. Њихов евентуални научни значај је у давању истраживачких праваца и смерница, са замкама и ризицима да се уђе у идеолошку субјективност у разматрању периода између два светска рата, саме шестојануарске диктатуре и улоге појединих друштвених фактора у њој. Анализа референтне библиографске грађе захтевала је најпре преглед и непосредну анализу неколико стотина различитих извора о периоду оснивања и постојања Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца и касније Краљевине Југославије. У истраживању је поред референтне литературе била коришћена и изворна архивска грађа, оригинални материјални и текстуални документи,

фотографије, предмети, законски и подзаконски акти донети у Краљевини Југославији којима су дефинисани правни статус и задаци у спровођењу шестојануарске диктатуре, зборници закона и уредаба, званични службени листови (Службене новине, Полицијски гласник), дневничке белешке и мемоарски записи, дневна штампа (Политика, Време и др.) и стручни часописи. Основни истраживачки изазов састојао се у чињеници да у државноправној и историографији уопште нема целовите студије која има сличан наслов, сличну садржину и која се на свеобухватан начин бави овом тематиком. То је остављало широк простор за истраживања, давање анализа и извођење закључака, који су у овом истраживању базирани на архивским изворима и доступној литератури. Ово је давало могућност да се на целовит начин, на научним поставкама, пружи комплетна слика државних, безбедносних и друштвених одлика Краљевине СХС/Југославије у периоду 1921-1934. године. Уочено је да се тадашња Краљевина Југославија као државна целина, суочена са догађајима у Европи и начином деловања комуниста у земљи, определила за стављање не само партије већ и читаве идеје ван закона. На другој страни стално је био присутан тзв. племенски партикуларизам, односно потреба да одређени политички елементи у хрватском и словеначком народу оживе своје државотворне амбиције засноване на тежњи за самосталношћу. Свеприсутан је такође био и сукоб унитаристичких и децентралистичких (често и конфедералних) тенденција. У том сукобу су превагу увек добијали унитаристички опредељени елементи, што због уставне концепције уређења државе, што због већинског расположења, али преважно због опредељења и политике двора. Краљ Александар је све до своје погибије био заговорник интегралног југословенства. У тој функцији је било и његово деловање током трајања диктатуре, али и након октроисања Устава 1931. године. Заједничка држава је била и верски веома хетерогена. У таквим околностима србијански политичари, навикнути на верски прилично хомогену државу, често су испољавали несналажење. Једна страна није била вична парламентарној демократији, друга страна није била вична политичком животу у етнички и верски хетерогеној држави. Такви односи су, логично, водили радикалном кулминарању парламентарних криза и диктатури. Октроисање устава и нови токови деловали су као консолидовање државе. Такав начин у суштини привидног консолидовања државе, неминовно је, међутим, водио стварању смртних непријатеља круне и интегралних Југословена. Усташе, комунисти, тзв. бугараши и њима слични били су само екстреми нагомиланих супротности које су водиле радикалном антагонизму природних и створених непријатеља. Сплет међународних политичких игара, стварање нових односа у Европи (комунистички СССР, револуције у Мађарској и Немачкој, појава фашизма, Мусолинијев режим, долазак Хитлера на власт) и деловање унутрашњих

непријатеља Југославије довели су до трагедије у Марсеју када је 1934. године убијен краљ Александар. Овим чином је означен почетак тихог распада Краљевине Југославије и умногоме је допринео тако брзом слому краљевске војске у тзв. Априлском рату 1941. године и успостављању окупационих власти са различитим програмима деловања. Личну захвалност за подршку у изради докторске дисертације дугујем, пре свега, својој породици, оцу Ивану, мајци Драгици, сестри Ивани, почившим дедама Велимиру и Петру, баки Грозди, који су веровали у мене, одгајили ме и несебично помагали, материјално и морално. Захвалност дугујем и почившој разредној старешини Гордани Шоћ која је својим ентузијазмом истрајавала у усмеравању својих ученика на путу академског усавршавања. Посебну захвалност дугујем и својим уваженим пријатељима и искреној браћи Душану, Зорану, Браниславу, Бобану, Буци, Кристијану, Борку, Ичели, Дарку и Дејану који су слушали моја размишљања на наведену тему, захвалност дугујем и својим другарицама драгој Ради и Дајани којима сам често досађивао у својим излагањима. Неизмерну захвалност дугујем свом другом оцу, академском и професионалном водичу доц. др Жељку Лазићу, као и мом ментору проф. др Небојши Ранђеловићу и члановима комисије, чије су критике и сугестије допринеле да рад угледа светлост дана. Захвалност дугујем и онима који нису веровали у мене, јер су ме додатно мотивисали у настојањима да превазиђем све тешкоће које су се налазиле испред мене, како у истраживачком, тако и у организационом и материјалном смислу. Надам се да смо завршетком докторске дисертације: „Закон о заштити јавне безбедности и поретка из 1929. године у Краљевини Југославији – правни, политички и безбедносни аспекти“ осим давања одређеног историјског погледа, са извесне временске дистанце, дали и ново научно светло кроз правне и историографске погледе на догађаје, актере и период шестојануарске диктатуре и указали на њене позитивне и негативне тековине. Најзад, као што и Цицеронов цитат са почетка текста каже: „Спас народа је врховни закон“, управо је ова аргументација у историји покретала многе владаре на најпозитивније промене, али често и на најмрачније поступке и тренутке који су погађали људску цивилизацију.

Докторанд

Мартин И. Матијашевић

У Нишу 15.11.2019. године

УВОДНА РАЗМАТРАЊА

Од самог ослобођења од Турака и стварања темеља модерне српске државности, па до краја XX века друштвени живот у Србији био је обележен жестоким политичким обрачунима. Национална слобода и личне амбиције владара, по правилу, увек су стављане испред грађанских и политичких слобода појединаца.¹ Период XIX и XX века означили су непрекидну борбу за ускрснуће и одржање нове, крхке и младе српске државности. Политички и друштвени односи проистекли из ове борбе у себи су носили два аспекта: одбијање потенцијалних хегемона, нових освајача и формирање државног апарата са династичким учвршћивањем на власти, било да се ради о династији Обреновића или Карађорђевића. Савремена историја Србије баштини традицију турбулентних времена, па је чињеница да је насиље у својим различитим облицима представљало обележје српске политичке културе током читавог XIX и великим делом XX века. Убиство у име заштите поретка које је Карађорђе користио у изузетним и безизлазним приликама, постало је основно, практично институционализовано средство којим је кнез Милош крчио пут ка апсолутној власти. Апсолутизам Александра I Обреновића и касније Александра I Карађорђевића показали су да нико није имун на апсолутну власт и покушаје контролесања свих друштвених токова. Оваква пракса разрачунавања са политичким неистомишљеницима у мањој или већој мери присутна је у свим политичким системима и свим друштвима. Разноврсни облици притисака на противнике режима, неразјашњена политичка убиства, као и честе смене у врху власти, свргавања једних и уздизања других владара у Србији, блиско су везани за противправно деловање владајућег режима. Устав као највиши правни акт и гарант политичког система, грађанских права и слобода, увек се налазио између два пола: као тежа правном поретку, а противтежа владајућим режимима и апсолутистичким тежњама. Ако се крене од низа покушаја дефинисања права и његовог места у друштву, може се доћи и до друштвене неопходности кршења правних принципа у функцији политичке целисходности изазване друштвеним потребама, али и притисцима, друштвеним потресима и самовољом иза које стоји политичка моћ. Држава и право, од свога настанка, имају успоне и падове, лица и наличја, али и узлазну путању праћену контекстом правде, правичности, морала, једнакости. Ови појмови преовладавали су у дефиницијама које су давале скоро све школе права, али ако се однос комутативне и дистрибутивне правде² посматра у светлу политичких одлика државе и друштва, долази се на становиште да је право, уз све своје

¹ Срђан Цветковић, *Портрети дисидената*, (Београд: Институт за савремену историју, 2017), 18.

² Густав Радбрух, *Филозофија права*, (Београд: Нолит, 1980), 46.

одлике, првенствено израз политичке воље. Некада је та политичка воља кроз историју била одраз демократских напора у грађењу вишевековно поробљеног српског друштва, а некада је била пуко средство за одржавање на власти.

Самодржавни концепт у Србији имао је значајних ограничења и слабости. Самодржавље, као вечити и недостижни идеал свих монарха из династије Обреновића, било је потпуно неодрживо. Већ је судбина кнеза Милоша, првог и највећег у низу владара из владарске куће Обреновића, најавила исход сличних покушаја. Практично сваки владар настојао је ограничити деловање својих политичких опонената, проширити своја Уставна овлашћења, а сама власт је изнутра била често подривена потајним ратом између кључних фигура свог поретка. Осим кнеза Милоша чија је деспотска управа успешно сламала отпор, сваки од три потоња наследника престола из редова Обреновића био је изложен гневу обичног грађанина. Карактеристично је да је мржња појединаца од 1868. године бивала чешће усмерена ка владару, него према политички одговорним министрима. Основ за гоњење и кажњавање политичких криваца и иступа, односно дела која су противна политици владајуће династије и власти, најпре проналазимо у Кривичном (Казнителном) законнику за Књажевство Србију из 1860. године. Ова дела су сматрана „друштвено опаснијим“ уколико су их чинили представници или поборници опозиционе партије, на тадашњој узаврелој политичкој сцени Србије, обележеној покушајима да се „парламентарном борбом укроти“ монархова власт, али и разним свакодневним малограђанским непримереним иступима, како људи на власти тако и оних у „сенци“. Казнителни законик је у својој „другој части“, глава IX, предвидео „злочинства и преступљена противу отечества, владоца и устава“, а у глави X предвидео је „злочинства и преступљена противу закона, власти и јавног поретка“.³⁴ Светозар Милетић у свом листу „Застава“, који је излазио у Новом Саду, тадашњој Угарској, жестоко је нападао режим кнеза Михаила у Србији, јер се у својој владавини служио аутократским методама. Иако је у погледу политике националног уједињења био идеална особа. Он је марљиво радио за коначно ослобођење Србије од Турака и уједињење Јужних Словена. У то време се у Србији расправљало о питању да ли би Србија била способнија за улогу националног уједињења под аутократским или демократским режимом. Режим кнеза Михаила био је за први став тврдећи да би страначке слободе подстицале страначки дух у земљи те завршиле поразом националне идеје.⁵ Светозар Милетић је у новосадској „Застави“ из 1874. године на то тврдио: „Да бисмо се ослободили не само спољашњих, него и

³ Казнителни законик и казнени поступак судски за кнежевину Србију, друго поправљено издање, (Београд 1882), 36-50.

⁴ Опширније видети у: Ивана Крстић Мистрицеловић и други, Казнено-поправни заводи у Србији, пример Пожаревачког казног завода, књига прва, (Пожаревац: Историјски архив Пожаревац, 2016), 191.

⁵ Светозар Прибићевић, Диктатура краља Александра, (Загреб: Глобус, 1990), 107.

унутрашњих Турака, треба се борити на живот и смрт, чак и уз ризик да се национално уједињење потпуно изложи опасности, јер и само уједињење ништа не вреди у ропству.“ Његов савременик Светозар Марковић је такође сматрао: „Српски народ не би добио ништа ујединивши се у државу у којој не би уживао политичке слободе. На тај начин би се ослободио тираније туђег народа да би у властитој држави пао у ропство над деспотским монархом и тиранском бирократијом“.⁶

Након Берлинског конгреса 1878. године, проглашења независности и добијања статуса Краљевине Србије привидно се чинило да млада српска краљевина иде путем прогреса, без терета турског поробљавања и тешке прошлости. Анексија Босне и Херцеговине од стране Аустроугарске монархије, крвави Балкански ратови и неминовност избијања Великог рата указивали су на нове изазове стављене пред младу Краљевину Србију. Изазови и голготе Првог светског рата којима је био изложен српски народ са више од половине цивилних жртава од броја укупног становништва и теретом борбе за ослобођење у појединим круговима, пробудили су идеје пансловенства и интегралног југословенства. Политичким и војним елитама произашлим из тешкоћа Првог светског рата чинило се да би једна нова творевина, која би у себи обједињавала све словенске народе, била јача и способнија да се одупре свим изазовима, како спољне, тако и унутрашње природе. Док је за једне идеја интегралног југословенства била основ стварања јаче, веће и мање подељене државе, за друге је она била доживљена као акт поробљавања, успостављања српске хегемоније и превласти над другим народима. Разликовале су се визије конститутивних народа нове државе Јужних Словена о њеном будућем уређењу. Како је наш познати историчар тврдио: „Основно разликање између Срба и Хрвата у питању уређења заједничке државе било је у овом: хоће ли та држава бити јединствена или федеративна.“⁷ Посматрано кроз два века дуге историје феудализма, федерације су се образовале на један од ова два начина: агрегацијом или деволуцијом. Федерације настају агрегацијом у случају спајања, удруживања у једну државу више држава које су до тада биле самосталне, док процес деволуције подразумева да се дотле унитарна држава претвори у федерацију. Главни разлози који опредељују усвајање федералног модела тичу се етничког, религиозног и културног састава становништва, традиције, географских особености и економских мотива.⁸ Међутим, чини се да је још на самом почетку стварања заједничке државе недостајало међусобног поверења. Срби су сматрали да Хрвати желе да федерацијом ослабе народно и

⁶ Светозар Прибићевић, Диктатура краља Александра, (Загреб: Глобус, 1990), 108.

⁷ Владимир Торковић, Историја Срба, (Земун: Публик Практикум, 2010), 733.

⁸ Мирослав Живковић, Теорија државе и права – теорија државе, (Земун: Полицијска академија, 1995), 430.

државно јединство, док су се Хрвати бојали српске доминације у унитарној држави. Било је очигледно да ни једни ни други и „поред илирске и југословенске идеологије, нису још били довољно припремљени за велико дело, пред које су били стављени.“⁹ Имајући у виду да је српска војска славом свог оружја ослободила југословенске покрајине у Аустроугарској монархији, у самом почетку стварања и изградње заједничке државе осећала се блага превласт Србије и српског народа. Поред тога, регент Александар I Карађорђевић је искористивши ту чињеницу и самим актом проглашења Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца од 1. децембра 1918. године прејудуцирао одлуку Уставотворне скупштине о будућем уређењу нове државе као унитарне монархије са династијом Карађорђевић на челу. У новој краљевини су углед и моћ круне били толико изражени да су све државне институције, па и сама Народна скупштина били у сенци краља.¹⁰

Владавина Карађорђевића у својој политичкој карти била је жигосана низом догађаја преломних и судбоносних за српско друштво, Први светски рат и голгота коју је са собом донео настојала се превазићи идејом интегралног југословенства. Док је то за једне био логичан след грађења братских односа, за друге је представљао вид ропства. Хетерогеност Краљевине СХС/Југославије одразила се и на плану функционисања политичког система. Ратно наслеђе које је носила неформирана Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца представљало је огромне потешкоће за нормално функционисање политичког система Краљевине, као и самог и друштва. Пред новом државом, поред нагомиланих економских проблема, стајао је и проблем устројства државе, односно функционисања правног и политичког система до доношења устава који ће успоставити јединствено уставноправно стање у држави. Главни проблем који је окупљао политичке снаге је питање државног уређења тј. да ли ће Уставотворна скупштина подржати централизам или федерализам. Слободан Јовановић наводи да су српски политичари веровали да је федерализам опасан за државно јединство: „У својој вековној борби за државну самосталност Срби су добили прави култ државне идеје и доста је било да им се каже да федерализам може довести у питање државно јединство, па да одмах постану његови противници.“¹¹

Прва влада Краљевине СХС образована је 20. децембра 1918. године. Председник Владе постао је радикалски првак Стојан Протић. Влада је била састављена од представника важнијих политичких странака: Антон Корошец је добио положај потпредседника, министар спољних послова био је Анте Трумбић, министар унутрашњих послова Светозар

⁹ Владимир Ћоровић, Историја Срба, (Земун: Публик Практикум, 2010), 734.

¹⁰ Љубодраг Димић, Историја српске државности: Србија у Југославији, књига трећа, (Нови Сад: САНУ, „Беседа“ и Друштво историчара Јужнобачког и Сремског округа, 2001), 35.

¹¹ Слободан Јовановић, Југословенска мисао у прошлости и будућности, (Београд: Слобода, 1939), 3.

Прибићевић, просвете Љубомир Давидовић, социјалне политике Витомир Кораћ.¹² Власт је до доношења устава припадала краљу, влади и Привременом народном представништву.¹³ Влада Миленка Веснића расписала је изборе за Уставотворну скупштину. Ситуација у земљи није била најповољнија за изборе, али се новој држави морало дати уставно уређење. Прилике су се заостриле још више великим успехом који је постигла КПЈ на локалним изборима, нарочито у Хрватској и Србији. Избори су спроведени у новембру 1920. године. На сваких 30 хиљада становника биран је један посланик. Највећи број гласача имала је Југословенска демократска странка и добила је 92 посланичка мандата, иза ње је била Народна радикална странка,¹⁴¹⁵ КПЈ је добила 58 посланичких места.¹⁶

Децембра 1920. године почео је рад Уставотворне скупштине који ће бити прожет општим супротностима и сталном политичком борбом. Прва дискусија у Скупштини имала је за тему „Привремени пословник за Уставотворну скупштину“.¹⁷ Влада није могла у потпуности да се окрене сређивању прилика у земљи, јер је било потребно регулисати односе граница са суседним земљама. За Краљевину је нарочито важан Версајски уговор о миру са Немачком, јер је она њиме уведена у ред савезничких земаља. Ово је веома значајан корак ка решавању спорних питања иако овим уговором нису биле решене државне границе. Уговор о миру са Аустријом склопљен је у Сен-Жермену септембра 1919. године. Одредбом овог уговора предвиђен је плебисцит за Корушку. Плебисцит је одржан октобра 1920. године, али у корист Аустрије. Тријанонским уговором о миру са Мађарском решено је питање граница. После ових уговора регулисани су међународни односи и са другим суседним земљама. Најтеже је било питање уређења границе са Италијом. Коначно је решено Рапалским уговором, али у Италијанску корист. Захваљујући подршци великих сила Италија је добила значајан део Јадрана, што ће јој послужити касније као одскочна даска за продор у југословенске земље.¹⁸¹⁹

Друга Веснићева влада после склапања Рапалског уговора одлучила је да среди стање у земљи. Ноћу између 29. и 30. децембра 1920. године донесена је Обзнана којом се забрањује свака комунистичка пропаганда и рад комунистичких организација. Милорад

¹² Фердо Чулиновић, Југославија између два рата, (Загреб: ЈАЗУ, 1961), 172.

¹³ Бранко Петрановић, Историја Југославије између два рата, (Београд: Нолит, 1980), 36.

¹⁴ Бранко Петрановић, Историја Југославије између два рата, (Београд: Нолит, 1980), 47.

¹⁵ Добрила Јевтић, Узроци и карактер диктатуре краља Александра, (Нови Сад: Филозофски факултет у Новом Саду, одсек за историју, Бијељина, 1986), 2.

¹⁶ Бранислав Глигоријевић, Парламент и политичке странке у Југославији, (Београд: Народна књига, 1979), стр. 297

¹⁷ Добрила Јевтић, Узроци и карактер диктатуре краља Александра, (Нови Сад: Филозофски факултет у Новом Саду, одсек за историју, Бијељина, 1986), 3.

¹⁸ Фердо Чулиновић, Југославија између два рата, (Загреб: ЈАЗУ, 1961), 170.

¹⁹ Добрила Јевтић, Узроци и карактер диктатуре краља Александра, (Нови Сад: Филозофски факултет у Новом Саду, одсек за историју, Бијељина, 1986), 4.

Драшковић је у свом излагању у Скупштини рекао: „Комунизам је покрет који иде да уништи државу, комунизам је покрет који није имао право да се роди.“²⁰ Комунисти су Обзнану окарактерисали као акт једног самовољног полицијског режима. Обзнана је негирала основна грађанска права, ипак Уставотворна скупштина је озаконила овај владин акт. Тиме је Обзнана постала законско средство у сузбијању комуниста.²¹

Уставотворној скупштини је поднето више нацрта Устава. Карактеристичан је нацрт који је предлагао Стојан Протић. Предлагао је поделу на девет историјских покрајина. Увидео је да ако се настави са крутим централизмом може доћи до негативних последица. Предлагао је децентрализацију која би пружала неке могућности регионалним аутономијама, водила рачуна о државно-правним историјским индивидуалитетима. Целу државу требало је поделити на девет покрајина и сматрао је да ће се овом децентрализацијом отопити тада већ општа супротност између централистичке владе и федералистичке опозиције. Опозициони посланик Мате Дринковић је у свом говору рекао: „Господо ви сви знате куда води овај централизам, имала га је Русија и највише је ради тога пропала, имала га је Аустрија и она је пропала, премда је имала узорну стогодишњу управу и војску. Такав централизам је неморалан, јер би сачувао свој положај господара корупцијом над народом“.²²²³

После постигнутих успеха КПЈ је одлучила да учествује у раду Скупштине. По питању облика владавине и државног уређења КПЈ се изјаснила против монархистичког, а за републикански облик владавине, сматрајући да у буржоаској републици има више услова за постизање политичких слобода. По питању државног уређења изјаснили су се против централизма заступајући решење националног питања као СССР.²⁴ Скупштина је под председништвом Ивана Рибара усвојила владин нацрт Устава. Устав је умногоме био сличан Уставу Краљевине Србије из 1903. године. Нацрт владиног Устава је предлагао централистички уређену монархију са ограниченим парламентаризмом. Држава се имала поделити на 35 области. Краљ је по Уставу имао највећу власт, њему је била подређена и Скупштина. Имао је право да сазива и распушта Скупштину, а влада је била одговорна краљу. Устав је задржавао одредбе грађанских слобода.²⁵ Критика коју је опозиција упутила владином предлогу Устава показивала је да се владин нацрт ограничио углавном на чисто политичка питања (уређење државе и одређивање надлежности његових органа), а да су

²⁰ Фердо Чулиновић, Југославија између два рата, (Загреб: ЈАЗУ, 1961), 320.

²¹ Фердо Чулиновић, Југославија између два рата, (Загреб: ЈАЗУ, 1961), 319.

²² Фердо Чулиновић, Југославија између два рата, (Загреб: ЈАЗУ, 1961), 333.

²³ Добрила Јевтић, Узроци и карактер диктатуре краља Александра, (Нови Сад: Филозофски факултет у Новом Саду, одсек за историју, Бијељина, 1986), 5.

²⁴ Бранислав Глигоријевић, Парламент и политичке странке у Југославији, (Београд: Народна књига, 1979), 306.

²⁵ Фердо Чулиновић, Југославија између два рата, (Загреб: ЈАЗУ, 1961), 353.

запостављени социјално-економски проблеми који су тада били изузетно важни. Устав је био непотпун, јер је заобишао многа важна питања, која су се могла решити само Уставом. Критика је била упућена на питања државног уређења. Монархијски систем владавине највише су критиковали републиканци, социјалисти и социјал-демократе.²⁶²⁷

Сукоби око уређења државе великим делом били су одраз великих разлика које су постојале између појединих делова земље у привредном, политичком, географском, културном²⁸ и правном погледу. У ситуацији у којој парламентарни систем функционише као режим партија, долази до промене неких битних својстава парламентаризма. Уместо да парламент врши функцију контроле владе, долази до функционалне интеграције владе и парламентарне већине. Партијска већина уместо да контролише, она брани владу од напада парламентарне мањине тј. опозиције.²⁹ Већ тада се показало да када држава једном почне да се квари, њено даље пропадање је неизбежно.³⁰ Тешке послератне године и велика економска криза нису се могле превазићи за краткотрајан период, бујање националистичких идеја и заоштравање политичке кризе дириговане из великих градских центара Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца условили су тешко унутрашње-политичко стање у држави. Лоша економска ситуација и нестабилност Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца проузрокована неререформисаним аграрним, националним и радничким питањима изазвала је дубоку поделу. Прваци такозване Сељачко-демократске коалиције Стјепан Радић из Хрватске сељачке странке и Светозар Прибићевић из Самосталне демократске странке тражили су ревизију Видовданског устава из 1921. године. Краљ Александар је у свом интервјуу датом главном уреднику француског листа „Матен“ Жилу Соервену од 7. јуна 1928. године у дворском возу код Брода на Сави, истицао да је кључна порука краља: „Ми хоћемо мир, нама треба мир, да би смо завршили огромни рад око подизања нашег народа“.³¹ Међутим, тешка политичка ситуација те године довела је до тога да након низа провокација и узавреле атмосфере у Народној Скупштини, радикалски посланик са листе Милана Стојадиновића, Пуниша Рачић 20. јуна 1928. године пуца са говорнице на посланике Хрватске сељачке странке и том приликом убија Павла Радића и Басаричека, а рађава Стјепана Радића и још двојицу посланика.³² Политичка и криза парламентаризма овим чином достигли су свој врхунац, а

²⁶ Бранислав Глигоријевић, Парламент и политичке странке у Југославији, (Београд: Народна књига, 1979), 104.

²⁷ Добрила Јевтић, Узроци и карактер диктатуре краља Александра, (Нови Сад: Филозофски факултет у Новом Саду, одсек за историју, Бијељина, 1986), 6.

²⁸ Видети: Љубодраг Димић, Културна политика Краљевине Југославије 1918-1941, књ. I-III, (Београд: Стубови културе, 1997).

²⁹ Мирослав Живковић, Увод у теорију државе и права, (Београд: Полицијска академија, 2002), 255.

³⁰ Кошта Чавошки, Моћ и превласт – Тукидитова политичка мисао, (Београд: Catena Mundi, 2015), 212.

³¹ Преноси: Правда, број 163, среда, 20. јун 1928, Београд.

³² Жељко Бартуловић и Небојша Ранђеловић, Основи уставне историје југословенских народа, (Ниш: Свен, 2012), 205.

тињајући сукоб између политичких елита са српске и хрватске стране постао је распламсавајући и тешко заустављив. Смрт Стјепана Радића била је истовремено и повод за блокаду рада Народне скупштине. Имајући у виду тешку политичку ситуацију и сходно својој одлуци краљ је 6. јануара 1929. године донео службени проглас у коме каже: „Наступио је час када између краља и народа не може и не сме бити више посредника.“ Парламентарни рад, стајало је даље у прогласу, усред политичких страсти постао је сметња за државу. У сврху очувања народног јединства и државне целине краљ је укинуо Видовдански устав и распустио Народну Скупштину истичући да „сви земаљски закони остају у важности, док се према потребама мојим указом не укину“.³³ Краљ је лично преузео законодавну и извршну власт, а за председника Министарског савета је именовано генерала Петра Живковића. Управо овај моменат и краљевска прокламација³⁴ означавају се почетком шестојануарске диктатуре и периодом апсолутистичке владавине краља Александра I Карађорђевића у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца, који је трајао од 6. јануара 1929. до 3. септембра 1931. године. Тог 6. јануара краљ Александар I Карађорђевић је распустио Народну скупштину, забранио рад свих политичких странака и синдиката, строго забранио политичке скупове и увео општу цензуру. Преузимање законодавне и извршне власти од стране краља било је пракса у многим европским државама. Ова пракса проистекла је из Првог светског рата и економских криза које су уследиле по његовом завршетку и само су поспешиле тенденцију за јачањем извршне власти и њених правних аката. У ратним и кризним околностима парламент се показао непогодним за брзо и ефикасно нормирање какво је тада било неопходно. Проширивањем функција државе техничким и економско-социјалним функцијама, такође је олакшавала прелазак све ширег круга нормативне делатности на владу, а подзаконски прописи су се све чешће доносили као примарни и оригинерни акти.³⁵

Са аспекта истраживања, индикативно је да краљ истог дана када је проглашена диктатура или убрзо након проглашења диктатуре доноси сет закона којима се ојачава лични режим. У првом реду, реч је о следећим законима: Закон о краљевској власти и врховној државној управи од 6. јануара, Закон о заштити јавне безбедности и поретка у држави, колоквијално познат као Закон о заштити државе, такође од 6. јануара, Закон о државном суду за заштиту државе од 8. јануара, Закон о изменама Закона о општинама и обласним самоуправама од 11. јануара, Закон о називу и подели Краљевине на управна подручја од 3.

³³ Жељко Бартуловић и Небојша Ранђеловић, Основи уставне историје југословенских народа, (Ниш: Свен, 2012), 205.

³⁴ Политика, бр. 7430, од недеље 06. јануара 1929, насловна страна.

³⁵ Мирослав Живковић, Теорија државе и права – теорија државе, (Београд: Полицијска академија, 1995), 341.

октобра и Закон о банској управи.³⁶ Окосницу личног режима и завођења краљеве диктатуре у репресивном смислу чинили су Закон о заштити јавне безбедности и поретка у држави и Закон о државном суду за заштиту државе. Питање политичких деликата није тековина династије Карађорђевић, већ пракса успостављена деценијама уназад, чак давне 1870. године у одредбама Закона о штампи који је кнез Милан Обреновић донео.³⁷ Ипак, историографија бележи да је период Милана Обреновића означен успоном у свим областима, али сумрак функционисања политичког система обележен је доласком на власт Александра Обреновића што је у великој мери и одредило судбину оваквог система.

Закон о заштити јавне безбедности и поретка у држави из 1929. године, који је уједно и предмет анализе, произвео је својим доношењем и применом различите правне, политичке и безбедносне импликације на друштво, политички живот и поједине кругове грађанског и сеоског становништва Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, касније Краљевине Југославије. Истраживање за потребе докторске дисертације: „Закон о заштити јавне безбедности и поретка из 1929. године у Краљевини Југославији – правни, политички и безбедносни аспекти“ се проблематизује у правно-историјској чињеници да је његова примена довела до произвољних хапшења пројектованих политичких опонената, као и да су грађанска права и слободе практично били суспендовани у корист произвољности извршних органа власти задужених за спровођење репресивних мера. Закон о заштити јавне безбедности и поретка у држави и Закон о Државном суду за заштиту државе дали су политичкој полицији Краљевине Југославије изузетна овлашћења у прогону критичара режима династије Карађорђевић. Једно од главних обележја рада полиције у Краљевини Југославији било је сакупљање информација о планирању пучева, завера, субверзивних и шпијунских активности. Акцент на овакву делатност полиције одредио је њен главни задатак који се односио на заштиту државе.

Овакво полицијско деловање у највећем броју случајева погађало је „мале људе“, тј. лица која нису намеравала да узму учешћа у некој од антидржавних радњи. Како је страх државе од сопствених поданика, било оправдан или неоправдан, као и страх грађана од државе, већи у ауторитативним режимима, то су могућности претераног сумњичења, злоупотреба и надзора већи. У несигурном међународном окружењу, држава је осећала обавезу да буде на сталном опрезу како према унутрашњим тако и према спољним непријатељима. Полицијски званичници од Министарства унутрашњих послова до

³⁶ Жељко Бартуловић и Небојша Ранђеловић, Основи уставне историје југословенских народа, (Ниш: Свен, 2012), 206.

³⁷ Казнителни законик и казни поступак судски за кнежевину Србију, друго поправљено издање, (Београд 1882), 36-50.

општинског нивоа били су задужени за надзор и контролу свих политичких манифестација, при чему је полицијски надзор представљао и „тековину“ парламентаризма.³⁸

Закон о заштити јавне безбедности и поретка у држави (Закон о заштити државе) по садржини је био поштрени закон из 1921. године. Њиме су забрањена и распуштена сва удружења и политичке странке које су биле против поретка и која су носила обележја верског или племенског партикуларизма, а кажњиво је било чак и стварање јавног мњења супротног режиму.³⁹ Закон о заштити јавне безбедности и поретка у држави био је усмерен на хапшење политичких опонената, али са аспекта предмета истраживања значајно је утврдити обим хапшења у периоду „Шестојануарске диктатуре“ и довести га у корелацију са ранијом применом Закона из 1921. и тенденцијама хапшења до модификације и поштравања Закона из 1929. године. За изрицање кривичних санкција политичким оптуженицима био је задужен и установљен посебан суд при Касационом суду, који је деловао на основу Закона о државном суду за заштиту државе. Овај суд је судио преваходно противницима режима, нарочито комунистима. У периоду од 1929. до 1935. године на затворске казне је осуђено око 1.500 лица. Символ борбе против комуниста по овом закону био је београдски затвор Главњача.⁴⁰

Уважавајући бројна становишта која посматрају и истичу карактер „Шестојануарске диктатуре“ може се уочити једностраност у анализи природе саме диктатуре, једностраност произилази из идеолошке заслепљености и недостатка научне објективности, јер су поједина гледишта објашњавана са друштвених позиција оних који су их тумачили. Управо се кроз анализу Закона о заштити јавне безбедности и поретка у држави из 1929. године на објективан и научно утемељен начин могу реконструисати фрагменти историје писани из пера победника, позиције или готово често субјективне опозиције који су кроз призму својих улога давали објашњења природе диктатуре. Анализом доношења и правне примене Закона о заштити јавне безбедности и поретка у држави, аутор је настојао утврдити организованост, обим, распрострањеност, односно појавне облике и феноменологију правног, политичког и безбедносног режима који је наступио по проглашењу диктатуре.

Управо је са аспекта истраживања било неопходно утврдити карактер и правне основе шестојануарске диктатуре, а централна тачка истраживања сажета је у анализи примене Закона о заштити јавне безбедности и поретка у држави. Истраживање је профилисано у неколико тематских целина које на кохерентан и научно образложен начин треба да дају

³⁸ Ивана Добривојевић, Државна репресија у доба диктатуре краља Александра 1929–1935, (Београд: Институт за савремену историју, 2006), 163-164.

³⁹ Жељко Бартуловић и Небојша Ранђеловић, Основи уставне историје југословенских народа, (Ниш: Свен, 2012), 206.

⁴⁰ Жељко Бартуловић и Небојша Ранђеловић, Основи уставне историје југословенских народа, (Ниш: Свен, 2012), 206.

слику друштвених, политичких и безбедносних импликација диктатуре. Диктатура краља Александра Карађорђевића која је имала за циљ учвршћивање југословенства завршена је његовим убиством 1934. године у Марсеју. Јачање нацизма у Европи и продирање ове идеологије у Југославију најавили су нову голготу. Други светски рат осим обележја борбе против окупатора имао је и обележја братоубилачког рата оличеног у тежњи комуниста за спровођењем револуције и њихов долазак на власт.

МЕТОДОЛОШКИ ОКВИР ИСТРАЖИВАЊА

Истраживачки правци дати у формулацији проблема истраживања утицали су на то да је тежиште предмета истраживања било усмерено на утврђивање самог карактера шестојануарске диктатуре, упоредном анализом теоријских гледишта аутор је покушао да одговори на природу диктатуре, уважавајући погледе са извесне историјске дистанце. Бивствовање и анализирање једног политичког система који је постојао у периоду шестојануарске диктатуре немогуће је било извршити без разматрања почетних карактеристика тог политичког система,⁴¹ који је уједно био и посебан друштвени систем, почев од избора, одлука које доноси влада, преко структуре партија, функционисања скупштине и избора министара. Управо политички систем Краљевине Југославије и друштвена инфраструктура коју је вољно или невољно наследио осуђивала је пројекат интегралног југословенства на пропаст. Централна тачка истраживања била је сажета у сагледавању и анализи Закона о заштити јавне безбедности и поретка у држави из 1929. године. Наведени закон у свом тоталитету и функционисању у правном животу између 1929. и 1931. године, одсликава и расветљава правне, друштвено-политичке и безбедносне аспекте функционисања Краљевине СХС/Југославије и приказује како је изгледао краљев лични режим кроз микростудије и индивидуалне анализе и тумачења појединих истражних и судских политичких пресуда. Компарацијом Закона о заштити државе из 1921. и 1929. године, анализом појединих формулација и инкриминација проистеклих из законских одредби сагледале су се тенденције и правци примене самог закона. Анализом и обрадом статистичких годишњака из предметног периода приказан је обим, врста и број политичких кривичних дела и пресуда по основу тих дела.

Теоријски оквир предмета истраживања за потребе докторске дисертације „Закон о заштити јавне безбедности и поретка из 1929. године у Краљевини Југославији – правни, политички и безбедносни аспекти“ у свом опусу садржи теоријске основе правних наука, историје, социологије, политичких наука, али и студија безбедности. Теоријски оквир који проистиче их правних наука тежишно се односи на анализу теоријских становништа о владавини права. Стална дилема људске цивилизације и вечито питање је који је облик владавине бољи - владавина људи или владавина права. Одговор на ова питања добијен је

⁴¹ Политички систем постављамо у однос са оним што би се могло назвати друштвеном инфраструктуром. Вршење власти или доношење одлука зависи од друштвених група, њихових интереса, њихових супарништава, амбиција, могуће сагласности и сталног међусобног надметања. Треба анализирати администрацију или бирократију при чему је ова уједно и извршни агент одлука које доносе властодршци. Треба проучити историјско окружење политичког система. Ремон Арон, Демократија и тоталитаризам, (Сремски Карловци-Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 1997), 108.

тек у другој половини XIX века у корист владавине права. Међутим, млада и пробуђена српска, касније југословенска државност егзистирала је између владавине личности и владавине права, а одговор на ово питање дала је нешто касније, тек крајем XX века. Драган Митровић истиче да су људи створили правну државу као образац којим су правду као вредност заменили вредностима владавине права, чиме је једна општељудска вредност замењена другом, чисто правном вредношћу. Резултат је да су у људским односима унете ослобађајуће идеје о општој правној једнакости, сигурности и предвидљивости. Данас се сматра да је најбоља, али не и идеална владавина права која обезбеђује поштовање људских и грађанских слобода и права.⁴²

У контексту постојања прве југословенске државе намеће се питање да ли је у свим безбедносним изазовима и околностима са којима се носила било могуће постићи хармонију која обезбеђује поштовање грађанских слобода и права, а истовремено гарантује пуну безбедност и несметан развој своје тешко стечене државности. Љубомир Петровић указује да Слободан Јовановић у својим разматрањима све подређује постојању државне заједнице и указује да државна сила није ту искључиво у функцији ограничавања људских слобода, већ и у нужној одбрани тих истих слобода. Јовановић је био свестан да већи део друштва не поседује свест о ограничености личних слобода, а улога државе била је битна због њене контролне моћи и прокламоване неутралности државне институције приликом уређивања међуљудских односа.⁴³ Међуљудски и политички односи у Краљевини СХС/Југославији те 1929. године достигли су крајње антагонизме.

Савремено учење о владавини права⁴⁴ одликују два основна схватања односно приступа. Сам израз владавина права (*Rule of Law*) одговара англосаксонској традицији, па се о овом појму говори као о енглеском изуму, док се у европско-континенталној правној мисли користи термин правна држава (*Rechtsstaat*), који је производ германске правне школе.⁴⁵ Светозар Марковић у своме делу „Диктатура краља Александра“ из угла политичког емигранта 1933. године прави паралеле југословенског политичког система са енглеским и истиче да у слободним земљама грађанин има право неподвргавати се наредбама службеника, ако с разлогом просуђује да те наредбе прелазе законску власт службеника, јер у

⁴² Драган Митровић, Увод у право - шесто издање, (Београд: Правни факултет, Универзитет у Београду, Центар за издаваштво и информисање, 2015), 144.

⁴³ Љубомир Петровић, Перцепције и теорије репресије Краљевине СХС/Југославије, Историја 20. века 2/2006, (Београд: Институт за савремену историју, 2006), 31.

⁴⁴ Владавина права подразумева да нико није изнад закона, односно да је сваки појединац, без обзира на свој положај или имовинско стање, потчињен редовним законима и подлеже надлежности редовних судова. Avenon Dicey, Introduction to the Study of the Law of the Constitution, Eight edition, (London: Macmillan and Co, 1915), 181-189.

⁴⁵ Миле Дмичић и Милан Пилиповић, Моћ органа извршне власти и остварење правне државе: нормативно и стварно, Зборник радова „Владавина права и правна држава у региону“, (Источно Сарајево, 2014), 64.

том случају то нису наредбе службеника, него приватне особе која мисли да делује као државни службеник.⁴⁶ Да би активност владе била окарактерисана да је у складу са владавином права, закони који су на снази морају да испуне минимум одређених услова. Међу њима, на првом месту је поштовање основних људских права које мора бити утемељено у уставу.⁴⁷ Славни француски криминалиста Гарауд (Garraud) рекао је тврдећи да се супротстављање власти, па чак и силом и тучњавом, не би могло сматрати отпором, кад се он пружа против незаконитог чина. Оно што је у побуни кажњиво то је непослушност и презирање закона. Дакле, кад јавни службеник не поштује закон, кад прекорачује и злоупотребљава дужности, он чини самовољу на штету грађанина и овај, опирући се, не супротставља се извршењу, него потирању закона. Не само што овај отпор престаје бити, штавише, он постаје законит.⁴⁸

Креатори политике интегралног југословенства донели су законску регулативу која је у датом моменту по њиховом схватању била основно средство очувања те исте државе. Пошто је право пуко оруђе државе, држава као његов једини извор може да га се не придржава. За означавање таквог права користи се израз „право силе“, што је нека врста остваривања познате изјаве Ота фон Бизмарка да „сила претходи праву“.⁴⁹ Шестојануарска диктатура у свом опусу јесте имала елементе силе, али је неопходно утврдити карактер те силе, који умногоме говори да ли је реч о чистој диктатури или прелазном решењу политички тешких околности по краљевину. „У свакој личној диктатури крију се барем клица и зачетак тираније, јер је свака лична, временски и стварно неограничена власт *in nuce* тиранска власт.“⁵⁰ „Из класичне теорије познато је следеће: као што ауторитаризам који се квари прераста у тиранију, тако и корумпирана демократија тежи ка анархији која се по правилу на крају сузбија ауторитаризмом који васпоставља поредак, ред и поштовање основних обичаја и закона.“⁵¹ Многи су опасност диктатуре видели управо у томе што ће „пре или касније, свака неконтролисана људска власт подлећи опасности непрорачуњиве самовоље.“⁵² Светозар Прибићевић у свом делу „Диктатура краља Александра“, поставља питање и даје одговор: „Шта је краљ Александар увео друго 6. јануара 1929., него чисту

⁴⁶ Светозар Прибићевић, Диктатура краља Александра, (Загреб: Глобус, 1990), 179.

⁴⁷ Уопштено, под уставом у формалном смислу подразумева се формални општи правни акт најјаче правне снаге. Са друге стране у материјалном или ширем смислу под појмом устав подразумевамо скуп норми којима се уређују основи друштвене организације у једној политичкој заједници, начин вршења државне власти у њој, као и границе државне власти. Ратко Марковић, Уставно право и политичке институције, (Београд: Правни факултет, 2009), 57.

⁴⁸ Светозар Прибићевић, Диктатура краља Александра, (Загреб: Глобус, 1990), 179.

⁴⁹ Евгеније Спекторски, Држава и њен живот, (Београд: Штампарија Драг. Грегорића, 1933), 45-46.

⁵⁰ Љубомир Тадић, Наука о политици, (Београд: Завод за издавање уџбеника и Службени гласник, 2007), 298.

⁵¹ Миша Ђурковић, Тамни коридори моћи, (Београд: Укронија, 2013), 222.

⁵² Херман Хелер, Правна држава или диктатура, (Београд: Досије студио, 2011), 9.

монархију“?⁵³ Прибићевић сматра да је диктатура краља Александра предочена као државна нужда „држава треба опстати“ и позива се на Келзена који је у својим разматрањима уставног права рекао да се иза оваквих уверења увек крије самовоља, став да држава треба опстати онако како желе они који се правдају стањем државне нужде.⁵⁴ Управо се шестојануарска диктатура настојала приказати као друштвена сврха. Држава постоји због нормалног функционисања поретка који „није принуда наметнута друштву споља, већ равнотежа успостављена изнутра. Али када дође до промена које угрожавају његово нормално функционисање, тада се уместо законитости и владавине права једно друго начело – начело државног разлога, преображава у стање државне нужде, односно у ванредно стање, опсадно стање или ратно стање. То начело није самовољно, јер свака нормална држава у својим најважнијим прописима и документима предвиђа ситуације у којима може да дође до нарушавања владавине права и потребе да се она брани.⁵⁵

Према безбедносно-криминолошкој теорији, политички деликти који угрожавају спољну и унутрашњу безбедност државе извршени су из политичких побуда.⁵⁶ Овај вид злочина којима се напада држава карактеришу две групе кривичних дела: („сваки напад на државу схваћену као власт“),⁵⁷ а која су кривичним законодавством означена као политички деликти, најчешће против уставног уређења и безбедности земље, и дела која представљају злочине злоупотребе моћи,⁵⁸ и то: а) „криминал владајућих“ попут противзаконитог богаћења, коришћења власти за спречавање кривичног прогона за оваква дела обезбеђивањем имунитета и обрачун са политичким противницима употребом забрањених средстава и б) „злочини из идеолошких разлога“ у које спадају злочини тајне полиције који су усмерени против опозиције и с циљем контроле политичких активности унутар државе и изван ње, кршење људских права политичких противника незаконитим прогоном и репресијом, геноцид над националним или етничким групама, злочини полиције, незаконито праћење, прислушкивање и експериментисање.⁵⁹

⁵³ Светозар Прибићевић, Диктатура краља Александра, (Загреб: Глобус, 1990), 100.

⁵⁴ Светозар Прибићевић, Диктатура краља Александра, (Загреб: Глобус, 1990), 105.

⁵⁵ Драган Митровић, Увод у право - шесто издање, (Београд: Правни факултет, Универзитет у Београду, Центар за издаваштво и информисање, 2015), 149-150.

⁵⁶ Андреја Савић и други, Основи државне безбедности, (Београд: Образовно истраживачки центар РДБ МУП РС), 29.

⁵⁷ Реч апсолутизам потиче од латинске речи *absolutus* што значи потпун, безграничан, савршен, неограничен и представља државни облик у коме поседник државне власти нема никаквих ограничења у вршењу те власти. До данас је то остао колоквијални назив за сваку самовољну власт. Светлана Станаревић и Филип Ејдус, Појмовник безбедносне културе, (Београд: БЦБП, 2009), 12.

⁵⁸ Појам аутократија потиче од грчке речи *autokrates* што значи власт једног неограниченог господара. Супротност појму аутократија је појам хетерократија, односно постојање некога са ким се власти дели. Посебан облик аутократског владања представља деспотија, у којој владалац арбитарно и грубо поступа са својим поданицима. Светлана Станаревић и Филип Ејдус, Појмовник безбедносне културе, (Београд: БЦБП, 2009), 13.

⁵⁹ Ђорђе Игњатовић, Криминологија, (Београд: Номос, 1988), 216.

По теорији симфроније у међусобном односу државе и права постоје два крајње неприродна стања. То су самоволна државна власт и разобручено право. Пошто су оба стања неприродна за државу и право, а штетна за друштво, најбоље је да се држава и право укрштају, попут два круга који се међусобно секу, чинећи три области: чисто државну (свет државе), чисто правну (свет права)⁶⁰ и заједничку (свет државе и права).⁶¹ Област у којој се држава и право укрштају чини њихов заједнички државно-правни поредак.⁶²

Драган Митровић сматра да држава стиче својство правне личности и појављује се као субјект овлашћења и обавеза, односно постаје правна установа кроз омогућавање функционисања државе (утврђивањем врсте, положаја, састава и обима послова државних органа), одржавањем и учвршћивањем државне организације (начела хијерархије државне и правне организације), право претвара делатност државе у примени права (конкретним регулисањем радњи односних државних органа), право ограничава државну власт. Митровић даље истиче да се према врсти и квалитету тог ограничавања разликује неколико карактеристичних правних облика државе: држава безакоња, законска држава и правна држава, односно владавина права. Ограничавањем се утврђују границе распрострања власти државних органа. Оне треба да се налазе унутар законских оквира слободе коју им додељују виши органи. Тачно утврђивање граница распрострања власти државних органа представља најважнији разлог зашто се у теорији подробно разматра утврђивање објективне и субјективне границе државне власти. Када је реч о објективној граници, она се обично одређује довођењем у везу државне власти с правом као системом заповести и потребом да се силом правних заповести обезбеди неопходна ефикасност правном поретку. Много је теже одредити субјективну границу државне власти. То се чини тако што се предност даје држави или друштву. Када предност има држава, тада се субјективна граница државне власти налази у садржајима свести управљача који могу своју вољу да представљају као народну на основу прописа које слободно доносе.⁶³ Прокламација од 6. јануара 1929. године свакако у себи садржи психолошке елементе којима се цела ситуација настоји приказати као општенародна

⁶⁰ Примена права од стране државе састоји се у понашању људи по правним нормама. Она може да буде добровољна или принудна. У првом случају, субјекти права се понашају према диспозицији правне норме, док су у другом случају субјекти дужни да се понашају према санкцији правне норме о чијем извршењу се стара држава. Драган Митровић, Увод у право - шесто издање, (Београд: Правни факултет, Универзитет у Београду, Центар за издаваштво и информисање, 2015), 140.

⁶¹ Применом и стварањем права није исцрпљен утицај државе на право, јер држава обавља и велики број других делатности које олакшавају примену и стварање права. Оне могу да се врше употребом државне принуде или без ње, под условом да су законите. Држава пре свега може превентивно да користи своју физичку силу како би приволела грађане да одустану од кршења права. Такав је случај са чувањем јавних објеката или добара како би се отклонила опасност или спречила већа штета. Драган Митровић, Увод у право - шесто издање, (Београд: Правни факултет, Универзитет у Београду, Центар за издаваштво и информисање, 2015), 141.

⁶² Драган Митровић, Увод у право - шесто издање, (Београд: Правни факултет, Универзитет у Београду, Центар за издаваштво и информисање, 2015), 140.

⁶³ У таквој држави, осим њих, нико други није слободан. Драган Митровић, Увод у право - шесто издање, (Београд: Правни факултет, Универзитет у Београду, Центар за издаваштво и информисање, 2015), 142-143.

воља и неопходност.⁶⁴ Хипотетички суд о некој условној вољи државе - формулација правног прописа који обавезује поданике, али не обавезује и државну личност гласи: у одређеним околностима (тј. при одређеном понашању људи) држава хоће да пропише извесне радње (тј. да кажњава или спроводи извршење), одликује се преузимањем претње штетом у дослован текст правне норме. Таква правна норма по конструкцији био је Закон о заштити јавне безбедности и поретка у држави из 1929. године. С обзиром на то да се запређене штете означавају као „средства принуде“, схватање које је овде заступљено обично је називано „теоријом принуде“, а њена је суштина виђења у томе што принуду сматра својственом праву.⁶⁵

Теорија психолошке принуде објашњава законито понашање субјекта тако што га приказује као нужну последицу једног узрока. Тиме се она одриче правног карактера и ставља се на тло експликативне социологије, која као дисциплина о бивствовању одваја од нормативне јуриспруденције и чији предмет могу да буду друштвене сврхе које се налазе изван формалне јуриспруденције.⁶⁶ Друштвене сврхе су изазване друштвеним девијацијама као обликом супротстављања поретку, разликујемо их од других девијација. Основне карактеристике друштвене девијације, које је чине друштвеном појавом јесу: кршење норме којом се успоставља друштвени однос и која има друштвене узроке. Заједничко свима који су означени као девијанти јесте да трпе репресију, сами носиоци девијација су друштвено стигматизирани, зато су девијације обезвређена понашања. Да би што лакше одредили њихов циљ, разликујемо три врсте девијација:⁶⁷ системске, чији је интерес задржавање власти, а као носиоци се јављају владајући слојеви и припадници државног апарата; адаптивне, које као начин прилагођавања налажу управо кршење норми; неконформистичке, које за циљ имају проширење достигнутог ступња слободе.⁶⁸⁶⁹

Краљевина СХС по својој конструкцији одсликавала је две фракције, једне који су је доживљавали као наметнуту творевину и друге који су је сматрали логичним следом након

⁶⁴ Јасно је да правна снага државе не лежи у њеној организацији и интервенцији, него у моралним и умним својствима њених поданика. Слободан Јовановић, *Основи правне теорије о држави*, (Београд: Доситеј Обрадовић, 1906), 85.

⁶⁵ Ханс Келзен, *Главни проблеми теорије државног права – развијени из учења о правном пропису*, (Београд: ЈП Службени лист, 2001), 187.

⁶⁶ Ханс Келзен, *Главни проблеми теорије државног права – развијени из учења о правном пропису*, (Београд: ЈП Службени лист, 2001), 190.

⁶⁷ Видети опширније у: Дејан Новаковић и други, *Социјалне девијације*, (Београд-Ниш: Свен, 2017).

⁶⁸ Иван Јанковић и Весна Пешић, *Друштвене девијације – критика социјалне патологије*, (Београд: Научна књига, 1988), 72-85.

⁶⁹ Идеја о једној науци друштвених поремећаја зачета је у социологији А. Комта, а развио ју је Е. Дирхем. Ови аутори су захтев за реформом и решавањем практичних проблема као и само одређење социјално-патолошких појава, уклопили у једну теорију о друштву која је постала доминантна теоријска оријентација у грађанској социологији. Њихове основне идеје су биле: друштвени поремећаји су последица друштвених узрока, друштвени поремећаји се дефинишу у односу на одржавање и усавршавање постојећег друштвеног поретка. Иван Јанковић и Весна Пешић, *Друштвене девијације – критика социјалне патологије*, (Београд: Научна књига, 1988), 43-72.

Великог рата. Скупштински атентат 1928. године свакако је представљао акт којим је нормално функционисање краљевине дугорочно доведено у питање, па је требало увести ванредно стање. Међутим, његово увођење не мора обавезно да доведе до нереда и безакоња, упркос томе што је реч о одступању од редовног стања, јер је циљ стања државне нужде управо да се привременом обуставом важења уставног поретка спрече неред и безакоње. Постоји и друга страна ванредног стања,⁷⁰ јер његово увођење може да се злоупотреби успостављањем ничим ограничене власти засноване на продужавању или неодређено дугом трајању ванредног стања.⁷¹ У одређењу диктатуре препознато је да појединац – вођа, или група, долазе у позицију изнад закона, односно закони престају да буду лимитирајући за вољу владара. Кратко и најједноставније речено, „диктатура означава неограничену владавину.“⁷² У прошлости је диктатура означавала неограничену владавину коју је Сенат у Римској Републици, у изузетним случајевима, додељивао једном човеку који је добијао назив диктатор. Оно што је за њу карактеристично јесте да је била законита и временски ограничена. „Укратко, особине римске диктатуре су биле: а) стање потребе у односу на оправдање, б) неограничена власт у односу на заповедање, ц) јединственост субјекта који заповеда, д) привременост субјекта који заповеда.“⁷³ Управо, шестојануарска диктатура краља Александра и влада Петра Живковића ишли су у правцу неодређеног рока трајања, што је ширило могућности за злоупотребе, посебно имајући у виду да су законодавна, извршна и делимично судска власт⁷⁴ биле концентрисане у једном центру моћи.

Љубомир Петровић у свом ауторском чланку „Перцепције и теорије репресије Краљевине СХС/Југославије“ понавља да је Јовановић био један од ретких српских правника који није сматрао да је подела власти на законодавну, извршну и судску битан предуслов да би државна заједница имала атрибуте правне државе. Док се међусобан надзор три гране власти представљао као најбоље теоријско решење до кога је правна мисао могла доћи, Јовановић је на ту равнотежу гледао из другог угла. Поништавање аката управне власти од стране судства није произишло из логике правне државе. Улога државе сводила се на стварање „духовног и моралног“ јединства чланова државне заједнице и на испуњавање

⁷⁰ Најпознатији је пример Адолфа Хитлера који је, злоупотребивши заштитну клаузулу о ванредном стању Вајмарског устава из 1919. године, успео легално да дође на власт користећи попустљивост политичких партија, општу беду, друштвену кризу и стални терор својих група.

⁷¹ Драган Митровић, Увод у право - шесто издање, (Београд: Правни факултет, Универзитет у Београду, Центар за издаваштво и информисање, Београд, 2015), 150.

⁷² Милорад Гончић и Драган Вукобратовић, Политички лексикон, (Београд: Удружење публициста Београда, 1979), 81.

⁷³ Norberto Bobino, *Država, vladavina društvo: za opštu teoriju politike*, (Podgorica-Cetinje: CID Podgorica i IC Cetinje, 1995), 150.

⁷⁴ Теорија поделе власти која је представљала један од идеолошких темеља грађанских револуција захтевала је да се изврши подела државне власти по правним функцијама. Законодавна власт доноси законе, извршна власт их извршава, а судска власт их суди. Мирослав Живковић, Теорија државе и права – теорија државе, (Београд: Полицијска академија, 1995), 340.

потребе јединке за подређивање неком ауторитету.⁷⁵ Његова теорија државе није настала самостално него се ослањала на идеалистичка виђења немачке теорије о држави која је настала током XIX века. Еволуција сеоске патријархалне заједнице у модерну правну српску, па и југословенску чиновничку државу у којој би се поштовао закон коме би се сви потчињавали била је идеал за Слободана Јовановића који је, барем теоријски, тежио уклањању примитивизма власти. Он није стављао знак једнакости између власти и насиља, мада је држави признавао право на издавање наређења у циљу заштите правног поретка и личних слобода. Из тих побуда критиковао је површно и наивно мишљење Светозара Марковића који је државу схватао једнострано као институцију „организованог насиља“.⁷⁶

Љубомир Тадић напомиње да се либерална правна држава противи апсолутистичкој полицијској држави. Њеним импровизованим декретима и наредбама она супротставља постојаност закона, а закон поистовећује са правом. Основни принципи либералне државе су подела власти између законодавне, управне и судске власти. Доктрина о подели власти је настала у време када су се за контролу над влашћу бориле одређене друштвене групе (краљ, племство, грађанство), када је равнотежа друштвених снага изискивала расподелу и ограничење власти. Власт је била ограничена системом њене организације. Политичка слобода се разликује од самовоље, а њен домашај одређују закони, али ова слобода се налази само у умереним владама. Монтескје је упозоравао на вечно искуство да је сваки човек који има власт склон да је злоупотреби. Пошто и врлина сама има потребу за границом, ту потребу има утолико и власт која се може само ограничити другом влашћу. Који ће инструменти тога ограничења бити коришћени, ствар је националних посебности сваке правне државе.⁷⁷ Држава, по мишљењу С. Јовановића, није требало да служи уским интересима друштвених група и морала је бити носилац државне идеје.⁷⁸ Државотворна идеја краља Александра од самог почетка имала је бројне противнике. Разлог постојања државе је у регулисању сукоба међу људима због природних разлика у њиховим интересима и снази.⁷⁹ Принудна улога државе ограничена је само настојањем да се обезбеди скуп норми

⁷⁵ Љубомир Петровић, Перцепције и теорије репресије Краљевине СХС/Југославије, Историја 20. века 2/2006, (Београд: Институт за савремену историју, 2006), 31.

⁷⁶ Љубомир Петровић, Перцепције и теорије репресије Краљевине СХС/Југославије, Историја 20. века 2/2006, (Београд: Институт за савремену историју, 2006), 32.

⁷⁷ Љубомир Тадић, Теорија политике – основи политичких наука, (Београд: Наука и друштво, 2002), 103-104.

⁷⁸ Љубомир Петровић, Перцепције и теорије репресије Краљевине СХС/Југославије, Историја 20. века 2/2006, (Београд: Институт за савремену историју, 2006), 32-33.

⁷⁹ Она је принудна институција и управо због своје принудности доноси одлуке које могу бити од користи или на штету разним групама или појединцима, али увек са циљем објективности заштите грађанских интереса. Слободан Јовановић замерао је марксистима што су државу схватили као институцију монопола класног насиља и симплификовали неке њене појавне облике. Љубомир Петровић, Перцепције и теорије репресије Краљевине СХС/Југославије, Историја 20. века 2/2006, (Београд: Институт за савремену историју, 2006), 32.

неопходних за друштвено и државно функционисање.⁸⁰ Читав сет закона којим је утемељена шестојануарска диктатура имао је два декларативна циља: очување државне идеје и политичког функционисања саме државе.

Просторни оквир истраживања обухватао је територију тадашње Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, касније Краљевине Југославије. Управо је диктатуром прокламована идеологија „интегралног југословенства“, а земља је административно подељена у девет бановина које нису пратиле историјске границе, са изричитим циљем да се историјске покрајине разбију.⁸¹ Тако је Законом о називу и подели Краљевине на управна подручја од 3. октобра 1929. године земља подељена на бановине (Дравска са седиштем у Љубљани, Савска са седиштем у Загребу, Врбаска са седиштем у Бања Луци, Приморска са седиштем у Сплиту, Дринска са седиштем у Сарајеву, Зетска са седиштем у Цетињу, Дунавска са седиштем у Новом Саду, Моравска са седиштем у Нишу и Вардарска са седиштем у Скопљу, при чему је Београд са Земуном и Панчевом издвојен у посебно управно подручје).⁸² Административно-територијална подела земље предвиђена Законом о називу и подели Краљевине на управна подручја државу је поделила на бановине, срезове и општине. Са аспекта просторног оквира истраживања вршиће се анализа примене Закона о заштити јавне безбедности и поретка у држави и примена закона у појединим бановинама, срезovima и општинама, као и упоредна анализа ставова јавности и писања штампаних медија о карактеру шестојануарске диктатуре у великим градским центрима Београду, Загребу, Сарајеву и Скопљу, који су уједно били административни центри појединих бановина.

Временско одређење предмета истраживања односило се на период конституисања Краљевине СХС од 1918. до убиства краља Александра Карађорђевића 1934. године у Марсеју. Посебно значајан период са аспекта истраживања обухвата период супротстављања Комунистичкој партији Југославије доношењем првог репресивног Закона о заштити јавне безбедности и поретка у држави из 1921. године, док је централни временски период анализе обухватио 1929. до 1931. године, односно период успостављања шестојануарске диктатуре. За потребе истраживања извршена је историјска компарација у ранијим, али и каснијим временским периодима значајним за сагледавање деловања Краљевине СХС/Југославије.

У складу са формулацијом проблема истраживања и предметом дисертације операционализовани су основни истраживачки правци и методски поступци. У првом делу истраживања указује се на формирање, устројство и функционисање Краљевине

⁸⁰ Љубомир Петровић, Перцепције и теорије репресије Краљевине СХС/Југославије, Историја 20. века 2/2006, (Београд: Институт за савремену историју, 2006), 32-33.

⁸¹ Бранко Петрановић, Историја Југославије, књига I - Краљевина Југославија, (Београд: Нолит. 1988), 190.

⁸² Члан 83. Устава Краљевине Југославије („Службене новине Краљевине Југославије“, бр. 200, од 3. септембра 1931).

СХС/Југославије које је значајно због сагледавања ширег контекста и односа успостављених у различитим друштвеним круговима Краљевине. Даје се преглед праваца и настанка идеја интегралног југословенства и уједињења Јужних Словена, приказује формирање и друштвена структура Краљевине са посебним акцентом на политички систем и државноправне одлике Краљевине, проблеме решавања уставног питања, као и унутрашње-политичке односе и спољно-политички положај Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца. Други сегмент истраживања усмерен је на анализу заштравања политичких односа у самој Краљевини и преглед репресивног, полицијско-безбедносног апарата и безбедносне изазове функционисања Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца.

Указује се на бујање екстремистичких и сепаратистичких тежњи у Краљевини СХС, као и на унутрашње-политичке поводе за успостављање шестојануарске диктатуре. Централни део рада бави се правним режимом успостављања шестојануарске диктатуре кроз упоредно-правни преглед и анализу окоснице шестојануарске диктатуре Закона о краљевској власти и врховној државној управи од 6. јануара, Закона о заштити јавне безбедности и поретка у држави 6. јануара и Закона о државном суду за заштиту државе од 8. јануара 1929. године. Овај део рада усмерен је ка упоредној анализи и прегледу сета закона који су требали да успоставе, ојачају и институционализују диктатуру са посебним акцентом на Закону о заштити јавног поретка и безбедности у држави. Реконструисана је садржина законске одредбе са освртом на елементе закона, тумачење појединих одредби закона и сагледавање последица непоштовања самог закона. У завршном делу истраживања анализира се Закон о заштити јавне безбедности и поретка у држави у југословенском праву кроз преглед структуре и појединих елемената Закона о заштити јавне безбедности и поретка у држави и даје тумачење радње извршења и намере угрожавања јавне безбедности и поретка у држави. У закључним разматрањима приказује се контекст и процес разрешења шестојануарске диктатуре оличен у октоисању устава у септембру 1931. године и заокружен формирањем Краљевине Југославије, затим указује на почетке дезинтеграције краљевине и атентат на краља Александра Карађорђевића.

У поступку профилисања структуре докторске дисертације било је неопходно са правног, политичког и безбедносног аспекта сагледати Закон о заштити јавне безбедности и поретка у држави из 1929. године, ради упоредне анализе тумачени су различити појмови и категорије. *Устав* постоји у готово свим модерним правним системима као највиши правни акт којим се установљава и ограничава државна власт. У правним, али и политичким наукама посебног трага оставиле су теорије о ограничењу владарске власти. Ове идеје су биле касније развијане као темељ буржоаске демократије и народне суверености, уз које нераздвојно иду

политичка права и слободе човека и грађанина.⁸³ *Закон* као термин може имати више правних значења: у *најширем смислу* - закон означава свако писано или неписано правно правило уопште и карактеристичан је за далеку историју, у *средњем* - закон означава све писане правне изворе за разлику од неписаних (у том смислу закон представљају и владарске ордонансе или уредбе владе), тумачење карактеристично за позни средњи век, у *најужем смислу* – закон означава само онај писани извор који има највећу правну снагу због тога што га доноси надлежни законодавни орган по тачно дефинисаном поступку.⁸⁴ *Заштитна функција државе*: држава монопол примене физичке силе користи за регулисање најважнијих политичких и економских односа ради остваривања јединствених друштвених процеса и циљева. Да би то остварила држава располаже сувереном влашћу и организацијом. У тој радњи разликују се два момента: изналажење државног интереса и његово остваривање. Изналажење државног интереса није ништа него размишљање о томе шта је за државу у једном тренутку најкорисније да уради.⁸⁵ *Унутрашња безбедност*: представља такво стање друштвених (политичких, економских и др.) односа који нису угрожени, нити им прети угрожавање, неким од облика угрожавања.⁸⁶

Правна и полицијска држава:⁸⁷ полицијском државом назива се држава која је постојала за време апсолутне монархије у позној фази европског феудализма у којој је управа, а пре свега полиција као у то време, главни део управе, поседовала слободу у обављању управне функције.⁸⁸ *Државни удар одозго*:⁸⁹ представља форму државног удара где врховни носилац власти, обично монарх, настоји да апсолутизује своју власт, то јест да је прошири на сферу извршне власти. Као мотив за извођење ове врсте државног удара, врховни носилац власти обично се позива на наводно незадовољство народа због постојања великог броја посредника у систему власти, између њега као омиљеног владара и народа. Врховни носилац власти недемократским механизмима укида постојећи устав и све значајније институције политичког система, укључујући и политичке странке, квалификујући их као најодговорније субјекте за тешко стање у земљи. То обично ради уз ослонац оданих војних и обавештајно-безбедносних структура, ради постизања мегаломанских циљева и незаконитог узурпирања целокупног државног апарата у политичке сврхе. Један од ових примера су државни удар Александра I Обреновића из 1893. године и

⁸³ Радомир Лукић, *Историја политичких и правних теорија*, (Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1995), 381.

⁸⁴ Радомир Лукић, *Историја политичких и правних теорија*, (Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1995), 381.

⁸⁵ Слободан Јовановић, *О држави*, (Београд: Геца Кон, 1922).

⁸⁶ Љубомир Стајић, *Основи безбедности*, (Београд: Полицијска академија, 1999), 309.

⁸⁷ Димитрије Матић, *Начела умног државног права, кратки преглед историјског развоја начела права, морала и државе од најстаријих времена до наших дана*, (Београд: Новинско-издавачка установа Службени лист СРЈ, Београд, 1995), 42-43.

⁸⁸ Мирослав Живковић, *Теорија државе и права – теорија државе*, (Београд: Полицијска академија, 1995), 318.

⁸⁹ Драган Симеуновић, *Државни удар или револуција*, (Београд: Симтраде, Београд, 1991), 69.

Александра I Карађорђевића 1929. године, и управо се могу квалификовати као државни удар одозго, јер су извршени ради увођења апсолутизма.⁹⁰ *Европска апсолутна монархија*: представља један од последњих облика класичног аутократског режима. Да би се разликовала од тоталитарних диктатура апсолутна монархија обично се у политичкој теорији назива нетоталитарна аутократија.⁹¹

Хипотетички оквир и циљ истраживања је подразумевао да се у истраживању анализирају правни, политички и безбедносни аспекти шестојануарске диктатуре кроз призму примене Закона о заштити јавне безбедности и поретка у држави из 1929. године, који у својој бити представља поштрени закон сличног карактера из 1921. године. Истраживање је формулисано и структурисано кроз неколико тематских целина које на кохерентан, систематски и научно утемељен начин анализирају период настанка Краљевине СХС/Југославије са посебним акцентом на правне, политичке и безбедносне аспекте бивствовања Краљевине у периоду између 1929. до 1934. године.

Основна хипотеза од које се пошло у истраживању је да је: „Увођење шестојануарске диктатуре и доношење Закона о заштити јавне безбедности и поретка у држави 1929. године, заједно са другим конститутивним правним актима шестојануарске диктатуре допринело консолидовању државе, побољшању унутрашње-политичке и безбедносне ситуације и унификацији законодавства у Краљевини СХС/Југославији.“ Поред основне формулисано је и седам *посебних хипотеза*:

X1. Закон о заштити јавне безбедности из 1929. године своје корене и правне конструкције има у санкционисању политичких деликата и заштити јавне безбедности у Кнежевини и Краљевини Србији.

X2. Формирана Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца од својих зачетака сусретала се са унутрашње-политичким проблемима, проблемима устројства и функционисања државе.

X3. Безбедносни изазови функционисања Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца и атентати на највише политичке представнике утицали су на доношење Обзнане 1920. и Закона о заштити јавне безбедности 1921. године.

X4. Кулминација тешке унутрашње-политичке ситуације и кризе парламентаризма условљена је односом између хрватских и српских политичких странака, а свој максимум достигла је Скупштинским атентатом 20. јуна 1928. године, који је поред других фактора био повод за успостављање шестојануарске диктатуре.

⁹⁰ Марко Парезановић, Политички преврат – савремени приступ, (Београд: Нова српска политичка мисао, 2013), 153-154.

⁹¹ Мирослав Живковић, Увод у право, (Београд: Полицијска академија, 2006), 163-164.

X5. Закон о заштити јавне безбедности и поретка у држави из 1929. године имао је за сврху заштиту тековина шестојануарске диктатуре, био је репресивни закон, који је ограничавао грађанска права и слобода.

X6. Политички осуђеници по основу Закона о заштити јавне безбедности и поретка у држави и Државног суда за заштиту државе у пенитенцијарном режиму имали су бројне олакшице у односу на осуђенике за кривична дела из домена општег криминалитета.

X7. Либерализација шестојануарске диктатуре и Септембарски устав преточили су тековине шестојануарске диктатуре у уставну категорију, али је истовремено сама диктатура произвела бројне позитивне ефекте за политички и правни систем краљевине.

Друштвена оправданост истраживања за потребе докторске дисертације „Закон о заштити јавне безбедности и поретка из 1929. године у Краљевини Југославији – правни, политички и безбедносни аспекти“ огледала се у давању једног новог правно-историјског погледа на овај период савремене историје Србије који је недовољно проучаван у домаћој историографији. Давањем претпоставки, теоријских анализа и извођењем закључака доведена је у корелацију примена Закона о заштити јавне безбедности и поретка у држави и утицаји на политичке, правне и безбедносне аспекте функционисања државе и друштва. Друштвени значај истраживања истиче се и у погледима са извесне временске дистанце, где се прави компарација са карактеристикама других ауторитарних режима у каснијим историјским периодима. Са аспекта безбедности указује се и на полицијско-безбедносну праксу баштињену у том историјском периоду, са једног практичног становишта разумљивог како стручној, тако и широј јавности, као и анализу методике рада полицијских и безбедносних установа усмерених ка заштити јавне безбедности и поретка у држави. Научна оправданост и научни циљ истраживања обухвата опис и сажимање са елементима класификације и научног објашњења правних, политичких и безбедносних импликација примене Закона о заштити јавне безбедности и поретка у држави.

Предмет, циљеви и хипозете постављени у истраживању и анализи Закона о заштити јавне безбедности и поретка у држави из 1929. године детерминисали су научне методе и истраживачке технике које су се примениле у дисертацији. Из корпуса основних метода и сазнања у научним истраживањима у дисертацији су примењене следеће методе истраживања: методама анализе и синтезе сагледавали су се основни теоријски правци и ставови појединих домаћих и страних теоретичара који се баве проучавањем политичких теорија, теоријама државе и права и теоријама конфликта са настојањем да се објасне друштвени, политички, правни и безбедносни узроци системског карактера који су

непосредно довели до успостављања шестојануарске диктатуре 1929. године, а посредно до доношења Закона о заштити јавне безбедности и поретка у држави из 1929. године.

Метода анализе је била примењена у процесу растављања предмета истраживања на његове саставне делове, односно на појединачна кривична дела која убрајамо у политичка кривична дела обухваћена Законом о заштити јавне безбедности и поретка у држави. Општи предмет анализе – Закон о заштити јавне безбедности и поретка у држави је сложен, јер свако кривично дело, из ове групе политичких кривичних дела у ширем смислу, има своја својства, свој састав, своје специфичне спољашње и унутрашње односе и везе, кретање, промене, свој развој, које је нужно свеобухватно сагледати и анализирати. Метода синтезе је била примењена приликом спајања више чинилаца политичких кривичних дела, проистеклих из Закона о заштити јавне безбедности и поретка у држави, у једну целину. То је послужило разумевању општих и специфичних карактеристика правне природе и сврхе оних инкриминација које се могу убрајати у политичка кривична дела. Помоћу ове методе, у својој свеукупности, били су сагледани и релевантни кривичнопроцесни институти.

Нормативно-правна метода послужила је за сагледавање и критичко преиспитивање законских и подзаконских аката и њихових појединих одредби донетих у предметном периоду, у првом реду: Закона о краљевској власти и врховној државној управи, Закона о заштити јавне безбедности и поретка у држави, Закона о државном суду за заштиту државе, Закона о изменама Закона о општинама и обласним самоуправама, Закона о називу и подели Краљевине на управна подручја и Закона о банској управи, који су у свом тоталитету чинили нормативно-правну окосницу шестојануарске диктатуре.

Метода специјализације је примењена у сагледавању посебних и појединачних одредби Закона о заштити јавне безбедности и поретка у држави, метода генерализације је употребљена приликом анализирања појединих елемената и института који су постојали код Закона о заштити јавне безбедности и поретка у држави, са циљем долажења до општих закључака у вези са природом и карактером самог закона. Индуктивно-дедуктивна метода је у дисертацији коришћена за формулисање синтетичких закључака по профилисаној структури докторске дисертације.

Из групе општенаучних метода у дисертацији је коришћен: историјски-компаративни метод који је своју примену нашао у сагледавању историјских аспеката и феноменологије шестојануарске диктатуре, која је последица различитих друштвених аспеката изазваних и сажетих у Скупштинском атентату 28. јуна 1928. године на представнике Хрватске сељачке странке. Упоредно-правни метод је примењен у сазнавању идентичности, сличности и различитости Закона о заштити јавне безбедности и поретка у држави у верзији из 1921. и

1929. године и других европских закона сличне садржине. Статистичка метода је имала своју примену кроз статичко и динамичко анализирање, праћења кретања, смањења или пораста броја кривичних дела против јавног поретка и државе у периоду од 1921. до 1929. године и по успостављању шестојануарске диктатуре.

Статистички подаци за период Краљевине СХС/Југославије преузети су из статистичких годишњака Краљевине Југославије, на основу резултата статистичких истраживања која је спроводила Општа државна статистика (према индивидуалним статистичким листама за осуђене, попуњеним од стране средњих и окружних судова). У том периоду, на територији Србије важио је Кривични законик за Краљевину Србију од 29. марта 1860. године, а на територији Војводине важио је Казнени законик (мађарски) из 1878. године. Од 1. јануара 1930. године, на територији целе Краљевине Југославије примењује се нови Кривични законик од 27. јануара 1929. године. За период између два светска рата располаже се подацима за подручја апелационих судова. Из тих података нису могле да се тачно утврде величине за Србију с Војводином и Косовом и Метохијом. Подаци о пунолетним и малолетним осуђеним лицима и изреченим кривичним санкцијама за период од 1921. до 1929. односили су се на лица осуђена одлукама средњих, окружних и првостепених судова, према важећем кривичном законодавству у том периоду у Србији, односно Краљевини Југославији. Упоредивост тих података с подацима који се односе на период непосредно пре стварања Краљевине СХС делимично је могућа због разлика у дефиницијама јединице посматрања, разлика у кривичном законодавству, надлежности судова и територији.⁹²

Од оперативних метода за прикупљање података у докторској дисертацији су примењене следеће методе: преглед научне и стручне литературе којим је остварен детаљнији увид у садржај појединих извора података у циљу сазнања битних друштвених генератора и правних својстава шестојануарске диктатуре. Прегледана је научна и стручна литература различитих аутора, савременика догађаја из периода шестојануарске диктатуре, аутора и дела насталих након Другог светског рата, аутора у новијој историји Србије, али и аутора новијег периода, као званичне и полужваничне публикације државних или других органа из предметног периода. Метода анализе садржаја обухватала је анализу великог броја научних и стручних монографија, чланака, новинских чланака, текстова, билтена политичких странака, архивске грађе, мемоарске грађе, личних збирки и рукописа, као и анализу докумената различитих државних органа, у првом реду Министарства унутрашњих дела и

⁹² Драган Вукмировић, Два века развоја Србије – статистички преглед, (Београд: Републички завод за статистику, 2008), 282.

Министарства правде. За истраживање је посебно била корисна научна анализа „Периода шестојануарске диктатуре“ коју је дао Томица Никчевић,⁹³ затим приказ „Успостављања шестојануарског режима са освртом на Босну и Херцеговину“ од стране Шарац Недима,⁹⁴ докторска дисертација Франка Мирошевића „Јужна Далмација од стварања југословенске државе до увођења шестојанурске диктатуре“,⁹⁵ приређена монографија Александра Животића „Сећања“ чији је аутор генерал Петар Живковић,⁹⁶ најзад за правце истраживања, иако идеолошки обојено од несумњивог значаја је било дело „Диктатура краља Александра“ од Светозара Прибићевића.⁹⁷

Анализа библиографске грађе обухватала је преглед и непосредну анализу неколико стотина различитих извора о периоду након Првог светског рата и успостављања Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца. Метод анализе садржаја докумената обухватао је на примарном нивоу анализу изворних докумената, а на секундарном резултате ранијих истраживања и адекватне стручне и научне литературе. У анализи садржаја постојеће научне и историјске грађе, постојећих научних сазнања из ове области, уочено је да доминира фрагментаран приступ у проучавању ове проблематике. Највећи број анализираних монографија, научних и стручних чланака и других текстова различитих аутора настао је у периоду непосредно након Првог светског рата или крајем XX века. Прва група аутора често је субјективна у својим тумачењима наведеног периода, јер су као савременици тих тешких времена углавном глорификовали успехе и тековине нове југословенске државе или били њени оштри, острашћени противници, заслепљени субјективним идеолошким плаштом. Друга истраживања бавила су се анализом ширег друштвеног контекста који је довео до дезинтеграције Краљевине СХС/Југославије, док је мањи број научних и стручних радова посвећен правним институтима и правним изворима Шестојануарске диктатуре. На нашим просторима, на ову или сличну тему практично не постоји свеобухватно спроведено истраживање.

⁹³ Томица Никчевић, Период шестојануарске диктатуре, (Београд: Висока школа унутрашњих послова, 1961).

⁹⁴ Недим Шарац, Успостављања шестојануарског режима са освртом на Босну и Херцеговину, (Сарајево: Светлост, 1975).

⁹⁵ Франко Мирошевић, „Јужна Далмација од стварања југословенске државе до увођења шестојанурске диктатуре, (Загреб: Глобус, 1990).

⁹⁶ Александар Животић-прир, Петар Живковић, Сећања, (Зајечар: Народни музеј, 2016).

⁹⁷ Светозар Прибићевић, Диктатура краља Александра, (Београд: Просвета, 1953).

ДЕО I

Глава 1. ЗАКОНСКО РЕГУЛИСАЊЕ ПОЛИТИЧКИХ ДЕЛИКАТА И ЗАШТИТА ЈАВНЕ БЕЗБЕДНОСТИ У КНЕЖЕВИНИ И КРАЉЕВИНИ СРБИЈИ

1.1. Кривично-правни корени заштите државе у српској правној мисли

Историја српског кривичног права прошла је кроз све оне фазе развоја, кроз које је прошло и европско кривично законодавство, тј. кроз два начина реакције на криминално понашање: приватно и јавно. На нашим просторима пре XII века не може се са тачношћу утврдити како је изгледао систем кажњавања, тек од овог века трагови се могу видети у споменицима из којих се уочава да је постојала крвна освета са системом композиције, сума плаћана за недело звала се вражда, према дечанској и арханђеловској хрисовуљи она је износила 500 перпера и „пола је давано цркви место краљу“.⁹⁸ Реакција на криминално понашање била је приватна чак и за време владавине краља Милутина, доказ је Дубровачки закон, тек у Душановом законнику почињу се прописивати казне за поједине кривице, вероватно под утицајем црквених номоканона и византијске Еклоге. Деоба кривичних дела по судској надлежности, природи и тежини може се срести још у члану 151. Душановог законика, кривична дела се деле на „велика“ (24 поротника), „помања“ (12 поротника) и „мала“ (6 поротника).⁹⁹ Кривично право за време Душановог царства остало је непромењено током читавог трајања старе српске државности, а ропство под османлијама због неуређености њихове судске власти кривично-правну реакцију на криминално понашање свело је на освету и композицију.¹⁰⁰

Заједно са првим српским устанком јављају се и први обриси кривичног права. Први казнени законик под утицајем Јустинијановог законика и Мојсијеве строгости над Јеврејима саставио је прота Матеја Ненадовић, он садржава „14-15 пунктова“, како вели прота Матеја, и одобрен је од Скупштине.¹⁰¹ Оптерећеност војним напорима устаничке Србије може се видети у појединим одредбама овог кратког законика, где се као дела против свог народа кажњавају: „Ко утече од војске без допуштења, да трчи шибу или ко утече са страже да се

⁹⁸ Тома Живановић, Основи кривичног права-општи део, (Београд: Штампарија Гундулић, 1921), 37.

⁹⁹ Тома Живановић, Основи кривичног права Краљевине Југославије-општи део, (Београд: Штампарија Гундулић, 1935), 119.

¹⁰⁰ Тома Живановић, Основи кривичног права-општи део, (Београд: Штампарија Гундулић, 1921), 38.

¹⁰¹ Тома Живановић, Основи кривичног права-општи део, (Београд: Штампарија Гундулић, 1921), 38.

стреља“. Карађорђе 1807. године издаје први целовитији „Криминални законик“ који је имао 38. чланова. У члану 16. овог законика прописано је: „Који би се год пронашао или ухватио, буди свештеник, буди старешина, буди војник или најпоследњи копач, да зло о правитељству или српској држави говори, макар у војсци, макар у селу, тај подлежи каштигу као издаљитељ правитељства свог“. Члан 22. је претеча војног кривичног законодавства и прописивао је: „кој би се старешина усудио или капетан или каплар војника за мито из војске кући пустити, или за какав дар сваком оном, (ма) који био, прописује се издајничество, подлеже суду војничком, који да плати сваком свом војнику колико под командом његовом стоји, по онолико колико је од онога једнога узео и унапред да се искључи из власти“. ¹⁰² Шпијунажа против отечества је била кажњива чланом 23. „кој би се Србин уфатио и осведочио да тајно води шпиунлук, да род свој издаје, тај да се каштигује, да му се пребију обе ноге на два места и обе руке, и тако жив да се дигне на коло, и да се не скине док кост траје“. ¹⁰³ Као што се може видети политичко кривично дело оновремено и ововремено је дело одувек уперено против извесног добра политичко-државног поретка, унутрашњег или спољног, тј. против извесног политичког државног добра (француска дефиниција дата по угледу на белгијско право). ¹⁰⁴

Политичко добро је добро које припада држави посматраној као политичка власт. Сва политичка добра сачињавају тзв. политички државни поредак. ¹⁰⁵ Посебно место у хетерогеној групи деликата против државе заузимају кривична дела усмерена на угрожавање безбедности и дестабилизовање државно-правног поретка. Висок степен друштвене опасности оваквих дела произилази из важности правних добара која су њима нападнута. Политички мотивисана кривична дела уперена су на „поткопавање“ самих темеља уставне организације државне власти, као и на онемогућавање државних органа да врше законом додељене функције, међу којима су и очување и унапређење војне, економске и безбедносне моћи земље. ¹⁰⁶ Управо због своје специфичне природе, деликти против државе у ужем

¹⁰² Тома Живановић, Основи кривичног права-општи део, (Београд: Штампарија Гундулић, 1921), 39.

¹⁰³ Тома Живановић, Основи кривичног права-општи део, (Београд: Штампарија Гундулић, 1921), 40.

¹⁰⁴ Тома Живановић, Основи кривичног права Краљевине Југославије-општи део, (Београд: Штампарија Гундулић, 1935), 119.

¹⁰⁵ Унутрашњи политички поредак подразумева: Устав као целину, али и као поједине његове делове, облик владавине, установу владаоца и престолонаследника, ред престолонаслеђа, постојање, уређење и делатност политичких власти и грађанска политичка права. Ту спадају кривична дела велеиздаје, насиља против владаоца, увреде и клевете владаоца, клевету државе, позивање на непослушност и изборна кривична дела. Спољни политички поредак обухвата: државну независност, територијалну целокупност и међународне односе са другим државама. Ту спадају и поменуто кривична дела издаје. Тома Живановић, Основи кривичног права Краљевине Југославије-општи део, (Београд, Штампарија Гундулић, 1935), 120.

¹⁰⁶ Младен Милошевић, Кривичноправни појам тероризма, (Београд: Годишњак Факултета безбедности, Универзитет у Београду-Факултет безбедности, 2008), 75.

смислу, кроз правну историју, а и данас спадају у групу најтежих кривичних дела у сваком националном законодавству.¹⁰⁷

Од 1815. године до издања Казног законика 1860. године српско кривично право било је садржано у многобројним „височајшим“ наредбама, уредбама, решењима. Тако се решењем од 1. децембра 1842. године бунтовник кажњавао смрћу, решење од 22. октобра 1843., којим се прописују казне за бунтовништво, издајство и опорачавање власти.¹⁰⁸ Године 1850., 27. маја, издат је Полицијски казнителни законик у двадесет глава, који чини целину са Полицијском уредбом, и у коме су разврстани полицијски преступи и прописане казне за ова кривична дела. Према Полицијској уредби, полицијске власти, надлежне за испитивање и кажњавање полицијских и политичких преступа, били су примирителни судови општина, срески начелници, окружни начелници и Управа вароши Београда.¹⁰⁹

Општа одлика политичких кривичних дела је да садрже висок степен друштвене опасности, а у њиховом извршењу испољава се јак интензитет безобзирности, дрскости и нехуманости. То се посебно манифестује у рушењу и уништавању виталних објеката и убијању невиних људи због остваривања одређених циљева који увек имају политичку конотацију. Ова кривична дела јављају се у разним облицима, а њихово испољавање често зависи и од промена у друштвено-политичким и економским односима у земљи.¹¹⁰¹¹¹ Тома Живановић је дефинисао политичко кривично дело, као оно које је по свом непосредном објекту (нпр. код убиства Владаоца: живот једног лица) обично кривично дело, а по посредном (државни политички поредак) политичко кривично дело, а чисто политичко дело као оно кривично дело, које је по свом искључивом објекту (државни политички поредак) политичко кривично дело.¹¹²

¹⁰⁷ Младен Милошевић, Кривичноправни појам тероризма, (Београд: Годишњак Факултета безбедности, Универзитет у Београду-Факултет безбедности, 2008), 76.

¹⁰⁸ Тома Живановић, Основи кривичног права-општи део, (Београд: Штампарија Гундулић, 1921), 42.

¹⁰⁹ Ивана Крстић-Мистрицеловић, Доношење и значај полицијске уредбе из 1850. Године, Безбедност 1-2, (Београд, 2009), 424.

¹¹⁰ Мићо Бошковић, Криминалистичка методика I, (Београд: Полицијска академија), 213.

¹¹¹ Пример. У члану 3. и 4. Закона о конвенцији о издавању криваца између Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца и Арбанске републике закљученог 22. јуна 1926. године у Београду, није допуштено издавање свога сопственог држављанина, односно нема места издавању: 1) за политичке злочине или за дела, која су у вези са таквим преступима, изузев случајеве, кад је дело у главном прост злочин (деликт). Неће се сматрати као политичко кривично дело, ни као дело у вези са сличним кривичним делом, атентат на личност шефа Државе, кад тај атентат представља дело убиства или покушаја или саучешћа у том делу; 2) за војне злочине, тј. за дела, која су кажњива само по војним законима; 3) за штампарске кривице; 4) за дела која се казне по тужби приватних лица, а по којима се поступак, који је у току, може уредити на основу споразума. Ако је од једне од Страна Уговорница тражено издавање поданика које треће Силе за кажњиво дело, извршено у иностранству, она може одбити издавање тога лица под условом да јој њено законодавство даје права да га сама суди за то дело или да је кривични поступак завршен осудом или друкчије, а њено законодавство не допушта јој обнову поступка за то дело. Држава, од које се тражи издавање, има сама да одлучи: да ли кажњиво дело, због којег је тражено издавање, потпада под једну од горњих тачака. Члан 3. и 4. Закона о конвенцији о издавању криваца између Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца и Арбанске републике закљученог 22. јуна 1926. године у Београду („Сл. новине Краљевине СХС“ бр. 117-Л/29).

¹¹² Тома Живановић, Основи кривичног права-општи део, (Београд: Штампарија Гундулић, 1921), 72.

Политички деликти карактеристични за Кнежевину, Краљевину Србију и касније СХС/Југославију били су деликти везани за штампу, грађански неред,¹¹³ грађанска непослушност¹¹⁴ и различити атентати на представнике власти.¹¹⁵ Политичке деликте посебно карактерише висок степен организованости,¹¹⁶ почев од припремних радњи,¹¹⁷ обуке учинилаца, избора и опсервације објекта напада, набављања средстава извршења, па до самог начина извршења кривичног дела и планирања делатности и понашања учиниоца након тога. Комплексност организације атентата може се видети у броју актера умешаних у атентат на краља Александра у Марсеју 1934. године. Сложеност квалификације¹¹⁸ политичких кривичних дела види се и у савременим кривичним законима, где не постоји јединствен модел кажњавања нити пак заједнички, општеусвојени назив за деликте овог типа. *Exempli causa*, у француском Code Penal, они се називају кривичним делима против „нације, државе и јавног мира“,¹¹⁹ у немачком Кривичном законуку именују се као „кривична дела против мира, велеиздаја и угрожавање демократске владавине права“,¹²⁰ док их руски законик смешта у главу „кривична дела против државне моћи“ и одељак „кривична дела против јавне безбедности и јавног реда“.¹²¹ Руски модел кривичног законодавства у заштити државе умногоме је осликавао југословенски модел Закона о заштити јавне безбедности и

¹¹³ Грађански неред су нарочито агресиван и деструктиван облик нарушавања јавног реда и мира. Посматрано са становишта безбедности државе, грађанским нередима непосредно се угрожавају јавни ред и мир, као и безбедност грађана и имовине, односно витални интереси државе. Светлана Станаревић и Филип Ејдус, Појмовник безбедносне културе, (Београд: БЦБП, 2009), 26. Љубомир Стајић и Обрад Стевановић, Грађански неред, (Београд: Полицијска академија, 1995). Десимир Пајевић и Љубомир Касагић, Психологија, (Београд: Студио МС, 2002).

¹¹⁴ Могуће је разликовати неколико етапа у испољавању грађанске непослушности – почев од протеста (трибине, петиције, растурање литературе, јавне демонстрације итд.), преко несарадње (бојкот, штрајкови, одбијање плаћања дажбина, бојкот владиних медија, избора, законодавних тела и свих јавних служби), па све до ненасилне акције (седење у месту, штрајк глађу, блокирање владиних зграда, путева, итд.). Светлана Станаревић и Филип Ејдус, Појмовник безбедносне културе, (Београд: БЦБП, 2009), 27. Љубомир Стајић и Обрад Стевановић, Грађански неред, (Београд: Полицијска академија, 1995). Бошко Мијатовић и други, Појмовник либералне демократије, (Београд: Службени гласник, 2008).

¹¹⁵ Атентат означава убиство или покушај убиства неке особе, најчешће оне која има изузетан политички или неки други значај у једној држави или шире, и то ради изазивања веће политичке промене. Светлана Станаревић и Филип Ејдус, Појмовник безбедносне културе, (Београд: БЦБП, 2009), 13. Видети опширније: Драган Симеуновић, Политичко насиље, (Београд: Радничка штампа, 1989). Милан Ђорђевић и Боривоје Марјановић, Атентати који су променили свет, (Београд: Књига комерц, 2005).

¹¹⁶ Организованост углавном обухвата обједињавање и усмеравање криминалне делатности на просторима најмање две или више држава (обука лица, убацивање средстава извршења, локација, објекти и сл.) што политичким кривичним делима даје елемент иностраности, те тако све више добија интернационални карактер. Мићо Бошковић, Криминалистичка методика I, (Београд: Полицијска академија, 1998), 213.

¹¹⁷ Припреме непосредних извођача операције обухватају: (а) попуно адекватним средствима; (б) психофизичке припреме (јачање моралног и безбедносног рефлекса учесника; и (ц) довођење у оперативни развој (формирање оперативног борбеног поретка). Милан Мијалковски и Веселин Конатар, Необавештајна роваарења обавештајаца - у лавиринтима специјалних операција, (Нови Сад: Прометеј, 2010), 174.

¹¹⁸ Према претежно субјективној теорији политичко је свако кривично дело извршено из политичких побуда, тј. ако је мотив његове одлуке на радњу напад на извесно политичко добро. Тако рецимо убиство владоца из користољубља не би било политичко кривично дело. Према другим схватањима субјективне теорије, политичко кривично дело мора у себи садржати циљ политичке природе.

¹¹⁹ датум приступа: 20. 04. 2018. http://195.83.177.9/upl/pdf/code_33.pdf.

¹²⁰ датум приступа: 20. 04. 2018. http://www.gesetze-im-internet.de/englisch_stgb/index.html.

¹²¹ датум приступа: 20. 04. 2018. <http://www.russian-criminal-code.com/>.

поретка у држави, посебно имајући у виду да се Краљ Александар школовао у Русији и да му је руска правна материја и систематика била позната.

Суштински посматрано, извори кривичног права Србије, касније Југославије у којима се јавља инкриминација политичких деликата су крајње фрагментарни и следећи: већ поменути Кривични (Казнени) законик Краљевине Србије, али кривично-правни прописи оног времена се у великој мери налазе и у другим законцима Краљевине Србије, закони, уредбе, правила, који служе као допуна Кривичном законнику (Устав за Краљевину Србије од 7. јуна 1903. године, Уредба од 18. маја 1850. године о томе како ће полицијске власти с полицијским преступницима поступати и како ће их казнити, тзв. (Полицијска уредба), она је допуна трећој части (иступи) кривичног законика, Закон о јавној безбедности од 31. јануара 1905. године (о хајдуковању), Закон о условном отпусту криваца из казнителних заведења од 22. маја 1869. године, Упутство за извршење Закона од 22. маја 1869. године, Правила о притвореницима и осуђеницима код полицијских и општинских власти од 15. маја 1906. године, Правила о домаћем реду у казним заводима у Пожаревцу, Београду и Нишу од 7. октобра 1868. године, велики број расписа Министарства унутрашњих дела која служе као допуна кривичном законодавству, Закон о жандармерији од 11. јуна 1884. године, Војни казнени законик од 31. јануара 1901. године, касније му је указом 1919. године важење проширено на територију новоосноване Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, а као допуна су му служили Закон о устројству војске од 27. јануара 1901. године, Уредба о војној дисциплини од 20. новембра 1914. године, Закон о штампи од 13. јануара 1904. године, као и споредно кривично законодавство које сачињавају многобројни јавно-правни закони. Затим, Закон о јавним зборовима и удружењима од 7. јуна 1903. године, Железничко-полицијски закон од 30. јуна 1884. године и др.¹²² Појединачним тумачењима појединих одредби ових закона уочено је да се проблематика политичких криваца не помиње експлицитно као политички деликт, већ посредно кроз бројна друга кривична дела против Устава, штампе, владаоца, против хајдуковања, разбојништава и др.

¹²² Тома Живановић, Основи кривичног права-општи део, (Београд: Штампарија Гундулић, 1921), 6-10.

1.2. Заштита државе у Криминалном (казнителном) закону за Књажевство Србију

У најранијим прописима Кнежевине Србије налазимо упутства полицијским властима усмерена на заштиту државе. У циркулару Управитељног Совјета и Кнеза Милоша Обреновића каже се: „Будући да је Управителном Совјету до знања дошло, да је већа част полицаја наши такова, да и не зна које су и у чему се састоје дужности њине, то је Управителни Совјет у држаноме под данашњим засједању своје решио, да се свима Полицајима нашим следујућа правила даду, по којима да се владају имати.“¹²³ Упутства су имала девет тачака које су се односиле на одржавање јавног реда, мира и тишине, на чистоћу места, да мотре на скитнице, да врше ноћне патроле, прате странце, штите од ватре. Посебно, „да мотри, да се не чине какви састанци или договори, у којима би се радило што или противу правитељства или противу друге које власти, или у обште против општег благостанија. О каквим договорима ако само начује полиција дужна је одма оне који би то чинили уписати и власти надлежној пријавити ји, која ће своје мјере у томе знати предузети.“¹²⁴

За време владавине Кнеза Александра Карађорђевића који је владао од 1842. до 1858. године донето је неколико указа којима се регулисала област кривичног права. Тако је у „Зборнику закона и уредби и уредбених указа издатих у Кнежевини Србији од априла 1840. до краја децембра 1844. године прописано да свако онај који би, или сам или удружен, јавно или тајно, какво дело учинио или предузео, које би било управљено против живота, здравља, слободе и правде владајућег Кнеза, или би тежио ка растројству и поколебању основних народних права и Устава земаљског, јесте издајник, и његова казна биће смрт. У одредби број 4. прописује се да ће онај, који чини издајничко дело, или договара да то учини или подстрекава или за спремање таквога дозна, па за времена када се предупредити могло, власти открио није, сматра се као и други учесници издаје и његова казна биће вечита робија. Члан 13. одређује да онај који се Полицијским наредбама, због безбедности или општег мира и поретка покоравао не би, и на опомену послушати и повиновати се не би хтео, подпада под казну затвора од 7 дана до 6 месеци“.¹²⁵ Према Устројству окружних судова из 1846. године, у оквир кривичних дела која су била у надлежности окружних судова, спадали су сви злочини које је починила једна или више особа, попут побуне против државне власти, нарушавања општег мира и поретка, злоупотребе власти, убиства, абортуса, наношења

¹²³ Решење савета, којим се прописују дужности полицијским властима од 10. августа 1835. године у Крагујевцу.

¹²⁴ Решење савета, којим се прописују дужности полицијским властима од 10. августа 1835. године у Крагујевцу.

¹²⁵ „Зборник закона и уредби и уредбених указа издатих у Кнежевини Србији од априла 1840 год. до краја децембра 1844.године“, (Београд: Печатано у књигопечатњи Кнежевине Србије, 1845), 272-275.

телесних повреда, подметања пожара, крађе, преваре, пљачке, отмице, силовања, блудних радњи, полигамије. Ту су спадала и слична, али мања кривична дела, преступи, која су по природи и намери спадала у злочине, али нису у великој мери угрожавала безбедност. У преступе су спадала и кривична дела која су садржавала нарушавање законских уредби и јавни преступи против народног добра и општих правила понашања.¹²⁶

У оквирима нове српске државности први обухватнији покушаји кривично-правне заштите државе могу се видети и у појединим решењима Криминалног (казнителног) законика за Књажевство Србију који је донет 1860. године по узору на пруски кривични законик од 1851. године. Овај законик је важио све до 1929. године, а у међувремену је мењан и допуњаван неколико пута. Међутим, морамо истаћи да је пре овог законика важио поменути Казнителни закон за полицајне преступе (Полицајни казнителни законик – 1850. године).¹²⁷ Због умножавања кривичних дела која нису могла да се обухвате појединачним нормама, на иницијативу кнеза Александра Карађорђевића „Савету Књажевства Српског“, започео је 1. јуна 1855. године рад на сачињавању Криминалног (казнителног) законика, који ступа на снагу 1860. године. У првој глави Казненог законика Кнежевине Србије било је прописано 11 врста казни: смрт, робија, заточеништво, затвор, лишење звања, новчана казна, бол (телесна казна), одузимање грађанске части, одузимање неке ствари, забрана рада извесних радњи и протеривање. Смртна, телесна, новчана и казне лишења слободе или части су се изрицале као главне казне, док су остале могле бити изречене искључиво као споредне. Смртна казна се извршавала стрељањем, уз обавезу да се убијени одмах сахрани, чиме се избегавало непотребно скрнављење леша и патња људи блиских осуђенику. Казна лишења слободе се извршавала у три облика. Робија је била најтежи облик, јер је поред самог затварања осуђеник принуђен на тежак рад и ношење окова око ногу. За разлику од робије, заточеништво је лишење слободе без додатних оптерећења (ове казне су биле изрицане од две до двадесет година).¹²⁸ У посебном делу Казнителног законика за Кнежевину Србију из 1860. године у глави деветој прописана су злочинства, преступи против отечества, владоца и Устава. У члану 83. било је предвиђено да се издајник отечества казни смрћу. За издајника отечества сматрао се сваки Србин: који се са непријатељем бори против Србина, који намерно, ма каквим начином, приуготовљава, олакшава или подпомаже улазак у Србију,

¹²⁶ Мирослав Поповић, *Основе нормативног регулисања кривичног судског поступка у Кнежевини Србији 1846-1865.*, Зборник радова Правног факултета у Нишу, бр. 71, (Ниш, 2015), 82.

¹²⁷ Драгана Ђурић, *Условна осуда као доминантан тип кривичне санкције у законодавству Републике Србије*, докторска дисертација, (Београд: Универзитет Цон Незбит у Београду, Факултет за право, јавну управу и безбедност, 2016), 71.

¹²⁸ Душан Јакишић и Драгомир Давидовић, *Развој казног система у кривичном праву Србије*, (Београд: Специјална едукација и рехабилитација, вол. 12, бр. 4, 2013), 529.

напредовање или успех непријатељске силе, који непријатељу српском шпијунира или непријатељеве уходе прикрива, који, ма и у мирно доба, државне тајне, послове или ствари, за које зна да срећа отечества захтева, да се од каквог туђег правитељства у тајности чува, овоме правитељству изда, открије или му преда или јавно обелодани, који поверени му државни посао са страном државом навалично сврши на штету Србије, који навалице на уштрб права српског поквари или уништи о томе достојне документе, који туђина наведе или навести покуша на војничко или политичко мешање у српска дела, као и који туђина подпомаже или са њим у савезу ради у том циљу: да се Србин подчини туђој држави, да се униште, окрње или уступе народна права и уставна слобода, да се промене заведени основни закони, да се умале или ограниче преимућства србске врховне или законодавне власти, да се униште законодавне или врховне опште наредбе, да се промени владајући Кнез или да се унутрашња независност Србије умали или обори.¹²⁹

Казнителни законик предвиђао је и одређене облике кажњавања за појаве које би се у савременој терминологији могле подвести под агитовање или лобирање, па је тако у члану 84. било предвиђено да се Србин који тужи Србина туђинској влашћу, обилазећи своју власт, а зна да му је ова надлежна, казниће се у новцу од триста талира. Србин који против своје земаљске власти или закона или пресуда земаљским судовима изречена, тражи у туђина заштиту или помоћ, да се због самог овог дела казни у новцу од триста талира до хиљаду талира или затвором од једне до пет година.¹³⁰ Законик је предвиђао кажњивим и дела против живота и тела владоца, а препознавао је и елементе удруживања и злочиначког подухвата. Тако се у члану 85. каже: Ко предузме или покуша да владајућег Кнеза живота лиши или да га издајнички непријатељу преда, да се казни смрћу.¹³¹ Елементи кажњавања дела државног удара могу се видети у члану 86. који предвиђа: Да се казни заточеништвом од двадесет година ко предузме: да владајућег Кнеза насилним начином у затвор метне или да га силом са владе отера, да целокупност Србије поремети или да насилним начином промени уставне и основне законе земаљске установе.¹³² Сазаклетници злочинства исказаном у члану 85. и 86. кажњавали су се по степену доказаног учешћа у сазаклетви и то ако су до самог открића остали верни и стални сазаклетници, казнили би их заточеништвом од две до двадесет година.¹³³ Учешће у оружаном побуну било је инкриминисано чланом 88. законика у коме се

¹²⁹Члан 83. Казнителног законика за Књажевство Србију, у Правитељственој печатњи, Београд, 1860.

¹³⁰Члан 84. Казнителног законика за Књажевство Србију, у Правитељственој печатњи, Београд, 1860.

¹³¹Члан 85. Казнителног законика за Књажевство Србију, у Правитељственој печатњи, Београд, 1860.

¹³²Члан 86. Казнителног законика за Књажевство Србију, у Правитељственој печатњи, Београд, 1860.

¹³³Сазаклетници ће се казнити овако само онда када је закључење између два или више лица већ утврђено и кад је предузеће сасвим спремно и све опредељено но се само згодна прилика чека, да се који од злочина исказани у члану 85. и 86. силом изврши. Ако ли је пакт сазаклетве за ова злочинства само учињено, а није сасвим спремно, онда ће бити казна затвора од једне до пет година. Члан 87. Казнителног законика за Књажевство Србију, у Правитељственој печатњи, Београд, 1860.

истиче: Буна подигнута у намери да се који од злочинства из члана 86. изврши, а ко се бунтовницима својеволјно придружи и у борби учествује, да се казни робијом или заточеништвом од две до десет година.¹³⁴ Законик је препознавао и елементе увреде и клевете владоца. Члан 89. је предвиђао казну за оног који учини какво насиље Књазу или Престолонаследнику без намере убиства, да се казни заточеништвом или робијом до петнаест година,¹³⁵ као и кажњавање затвором од три месеца до три године оних који јавно, усмено или писмено у злобној намери увреде или нападну Кнеза.¹³⁶ Ислеђивање и суђење злочинства и престапа учињених противу Књаза, казаних у члановима 89. и 90. могло се само по одобрењу или на заповест Попечитељства правосуђа започети.¹³⁷

У десетој глави прописана су злочинства и преступи против закона власти и јавног поретка. У члану 92. наводи се да ко беседом на јавном месту подстрекава или подстиче људе на непокорност према законима или непослушност према законима и наредбама власти биће кажњен у новцу од тридесет до сто талира или затвором од једног месеца до једне године.¹³⁸ До шест месеци затвора била је кажњива увреда или напад у самом заседању или канцеларији или јавно пред народом каквог државног надлештва или државног чиновника при његовом званичном раду. Тако се кажњавало и „ко судове у смотреније њине личности или њинога званичног рада у апелацији и жалбама вређа или напада.“¹³⁹ Увреда каквог надлештва или чиновника изван места извршавања његове дужности кажњавала се по општим правилима изложеним у глави о повреди части.¹⁴⁰ Па се каже: „ко на чиновника државног или општинског или службеника правитељствујућег или општинског, ко је одређен или позван да изврши одређене законе или пресуде или решења или наредбе судијске или законе, наредбе полицијске и других земаљских власти, на месту и за време извршавања дужности нападне и злостави га или оружје на њега потргне и тако му противстане, да се казни затвором од два месеца до две године. Иста казна је важила ако се овај преступ учини према онима који су позвани чиновнику служитељно у помоћ, или су одређени или позвани да као вештаци или сведоци у каквом послу учествују.“¹⁴¹ Члан 96. је предвиђао да у случајевима када: „ко какво надлежство или чиновника насилним делом и злостављањем или потргнутим оружјем принуди да предузме или учини какво званично дело, да се казни затвором од шест месеци до пет година. Тако је кажњаван и онај који принуди свештеника на

¹³⁴Члан 88. Казнителног законика за Књажевство Србију, у Правитељственој печатњи, Београд, 1860.

¹³⁵Члан 89. Казнителног законика за Књажевство Србију, у Правитељственој печатњи, Београд, 1860.

¹³⁶Члан 90. Казнителног законика за Књажевство Србију, у Правитељственој печатњи, Београд, 1860.

¹³⁷Члан 91. Казнителног законика за Књажевство Србију, у Правитељственој печатњи, Београд, 1860.

¹³⁸Члан 92. Казнителног законика за Књажевство Србију, у Правитељственој печатњи, Београд, 1860.

¹³⁹Члан 93. Казнителног законика за Књажевство Србију, у Правитељственој печатњи, Београд, 1860.

¹⁴⁰Члан 94. Казнителног законика за Књажевство Србију, у Правитељственој печатњи, Београд, 1860.

¹⁴¹Члан 95. Казнителног законика за Књажевство Србију, у Правитељственој печатњи, Београд, 1860.

противзаконито венчање. Законик је предвиђао кажњавање и за сам покушај дела: „оваква дела казниће се само ако би и покушана била.¹⁴² Овим закоником се кажњавала грађанска непослушност, бунтовништво,¹⁴³ опструкција рада и штрајкови.¹⁴⁴ Законик је препознавао и санкционисао делатности против службене дужности, па је предвиђао: „ко намерно ослободи апсеника из затвора, или ко отме човека, које је чиновник или служитељ јавни под стражом водио или чувао, да се казни затвором од једног месеца до две године. Овакво дело казниће се затвором ако је само и покушано.¹⁴⁵ Члан 100. је прописивао и извесну грађанску одговорност: „коме је грађанину предато да чува или да под стражом отпрати некога, па га пусти да утече да се казни затвором од једног месеца до једне године“.¹⁴⁶ Санкционисано је били и насилно бекство из затвора: „апсеник који би употребио насиље спрема чувара или надзирајућег лица да побегне из затвора, казнио би се бичем од тридесет до педесет удараца или затвором од три месеца до три године, и покушај оваквог дела био је кажњив. Казна за овакав насилни излазак, као и за друга насиља према надзиратељима или служитељима, изрицала се одвојено од казни за она дела због којих је кривац и затворен, бич се одмах извршавао, а казна затвора пошто буде издржана или опроштена казна за прву кривицу“.¹⁴⁷ Законодавац је прописивањем кажњивости покушаја бекства, настојао да упредити праксу великог броја бекстава из апсана тог времена. У делу против службености кажњиве су биле радње оног „ко самовластно сломи или намерно поломи, одцепи или поквари званични печат, који је од каквог јавног надлежства, да се казни бичем до педесет удараца или затвором од једног до три месеца“,¹⁴⁸ а ако би чиновник или служитељ при званичноме раду противзаконито или ненадлежно или неправилно поступио и тиме повода дао да се ко год учини позваном на горе изложена казнена дела, онда ће такво понашање службеника служити кривцу као олакшавајућа околност. Но суд је могао по околностима овакво поступање од стране чиновника или служитеља и као извињавајућу околност узети и тако

¹⁴²Члан 96. Казнителног законика за Књажевство Србију, у Правитељственој печатњи, Београд, 1860.

¹⁴³Ако се више људи стекну, па сложни делом противустану надлежном извршавању закона, судских наредби, решења или пресуда или извршавању закона полицијских и административних налога или принуде какво надлежство или чиновника да учини или не учини какво званично дело да се казни затвором од једног месеца до две године. Ако при томе ко нападне и злостави чиновника или јавног служитеља или на њега оружје потргне, тај да се казни робијом од две до седам година. Но ако се такви људи пре, него што су циљ постигли или насиље починили својевојно или само на опомену власти док ова силу није применила против њих стишају и у ред дођу, то ће се казнити само коловође затвором до годину дана. Ако је ко од њих учинио колико је могао да се људи стишају, њему ће се то узети за олакшавајућу околност. Члан 97. Казнителног законика за Књажевство Србију, у Правитељственој печатњи, Београд, 1860.

¹⁴⁴Ако се при грађењу путева или у опште у отправљању каквих државних или општинских послова више њих сложено од рада престану, па било да оду кући или онде остану, али неће да раде никако, или неће да раде онако и онуда, како и куда им власт каже, па су у тој непослушности остали и онда, пошто су од своје власти опоменути, да се казне коловође затвором од три до шест месеци, а остали од једног до три месеца или бичем до тридесет и пет удараца. Члан 98. Казнителног законика за Књажевство Србију, у Правитељственој печатњи, Београд, 1860.

¹⁴⁵Члан 99. Казнителног законика за Књажевство Србију, у Правитељственој печатњи, Београд, 1860.

¹⁴⁶Члан 100. Казнителног законика за Књажевство Србију, у Правитељственој печатњи, Београд, 1860.

¹⁴⁷Члан 101. Казнителног законика за Књажевство Србију, у Правитељственој печатњи, Београд, 1860.

¹⁴⁸Члан 103. Казнителног законика за Књажевство Србију, у Правитељственој печатњи, Београд, 1860.

оптуженог од казне ослободити.¹⁴⁹ Законик је кажњавао и дела агитације: „Ко војника или грађанина када га закон под барјак позива, подговара да не дође позиву, или да откаже покорност заповедницима, кажњавао се затвором до годину дана.¹⁵⁰ Тома Живановић запажа да је прегледом појединих инкриминација казнителног законика за Кнежевину Србију из 1860. године општи утисак да обилује бројним противречним (нарочито услед разних закона о изменама и допунама) и нејасним одредбама, грешкама у редакцији и систематици како у општем, тако и у посебном делу. Општи кривично-правни појмови нису довољно одређени. Појмови кривичних дела, такође, запажа Живановић, и даље истиче да су сем тога и каузалистички или опште схваћени. Он закључује да у појединим инкриминацијама нису подмирени ни основни захтеви криминалне политике.¹⁵¹

Истовремено са казнителним законом покренут је пројект Закона о судском поступку у кривичним делима који је завршен маја 1860. године. Савет је нашао бројне замерке пројекту, тражио да га прегледа саветска комисија, а кнез Милош је доношење законика о кривичном судском поступку стално, у више наврата, пожуривао. Милош је од Савета добио незнатно измењен текст Филиповићевог пројекта, изнео своје примедбе, али убрзо умро. Влада кнеза Михаила одлучила је да поново темељно прегледа нацрт, што је потрајало дуже времена, те је министар правде Рајко Лешјанин донео нови Распис о доказним правилима из 1863. године. Садржавао је скоро сва правила из пројекта и представљао превод 11. главе аустријског поступка из 1853. године. Када је Комисија прегледала нацрт и Лешјанин изнео примедбе, Државни савет је усвојио, а кнез Михаило, 22. априла 1865., одобрио Законик о поступку судском у кривичним делима, скраћени превод аустријског Законика о кривичном поступку из 1853. године.¹⁵²

Поред покушаја да се кроз казнени и судски поступак постигне јача кривично-правна и кривично-процесна заштита јавне безбедности, примере ванредног стања и оснивања преких судова можемо видети као одговор на убиство Кнеза Михаила Обреновића 1868. године у Кошутњаку, када је донет указ којим Привремено намесништво кнежевског достојанства, упражњавајући кнежевску власт на основу члана 12. Закона од 20. октобра 1859. године, на предлог министра војног, а по саслушању министарског савета и на основу Закона о устројству војске члана 2., с последицама члана 95. из призрења на несрећно стање произведено у земљи убиством владаоца, решило је и решава да се војска постави у

¹⁴⁹Члан 104. Казнителног законика за Књажевство Србију, у Правитељственој печатњи, Београд, 1860.

¹⁵⁰Члан 102. Казнителног законика за Књажевство Србију, у Правитељственој печатњи, Београд, 1860.

¹⁵¹ Тома Живановић, Основи кривичног права, (Београд, Штампарија Гундулић, 1921), 44-45.

¹⁵² Момчило Павловић, Правна европеизација Србије 1804-1914, (Крагујевац: Универзитет у Крагујевцу, Правни факултет, 2008), 231-232.

изванредно стање. Министар војни нека изврши овај указ. Београд, 29. маја 1868. године. У потпису чланови намесничког савета и министри војске, унутрашњих послова, правде и финансија.¹⁵³ У члану 2. Закона о устројству Војске од 20. марта 1864. године било је предвиђено да се војска сматрала у редовном стању, док књаз, на предлог војног министра, а по саслушању министарског савета, указом не огласи, да се поставља у изванредно стање.¹⁵⁴ Члан 95. је предвиђао да кад се прогласи изванредно стање, онда сви народни војници који се позову на војну службу, потпадају под војни закон. Исто тако народни војници подпадају под војно-судски законик, кад би у редовном стању, и ма у коме месту били обвиљени за кажњива дела, означена у члановима војног судског законика.¹⁵⁵ Упоредо са увођењем ванредног стања активирани су и преки судови. Привремено намесништво кнежевског достојанства, упражњавајући кнежевску власт на основу члана 12. до 20. Закона од 20. октобра 1859. године проглашује и објављује свима и свакоме, да је Државни савет решио и да је Намесништво одобрило и одобрава. Привремено надлештво кнежевог достојанства може по предлогу министарског савета решити, да се опредељења закона од 24. априла 1863. године односећи се на случајеве, који подлежу суђењу преких судова, распостру и на случајеве где земаљско спокојство и јавни поредак то изискују. Такође, по предлогу министарског савета решило је и решава на основу закона од данашњег да се ванредно стање прописано Законом од 24. априла 1863. године, огласи у целој земљи за сва злочинства и преступљења казана у глави деветој и десетој Казнителнога законика, осим параграфа 91, 96, 104б, 104в, 104г и 104д истога закона. Министри унутрашњих дела и правде нека ово решење изврше. У Београду 30. маја 1868. године.¹⁵⁶

¹⁵³ Указ, којим се војска поставља у изванредно стање поводом убиства кнеза Михаила од 29. маја 1868. године.

¹⁵⁴ Закон о устројству војске од 20. марта 1864. године.

¹⁵⁵ Закон о устројству војске од 20. марта 1864. године.

¹⁵⁶ Закон о преком суђењу донет 30. маја 1868. године.

1.3. Заштита државе у Криминалном законнику Краљевине Србије

Корени кривично-правне заштите државе до почетка Другог светског рата могу се посматрати кроз три правно-историјска периода, први период устаничке, затим Уставобранитељске и Кнежевине Србије, други, који обухвата период Краљевине Србије и трећи који обухвата период Краљевине СХС/Југославије. Краљевина Србија обухвата историјски период од 1882. до 1918. године, који са собом носи неке карактеристике по развој друштва, кривичног права и кривичних санкција. Криминални (казнителни) законик за Књажевство Србију из 1860. године на снази је био до 30. јуна 1882. године када је у оквирима нове српске државности учињена прва целовитија измена и допуна Криминалног законика у Краљевини Србији. У овим изменама препознати су и санкционисани облици диверзије и саботаже, па се тако у члану 302.а наводи да: „Ко намерно учини какав квар на железници или њеним средствима за пренос, да се казни затвором до три месеца, ако никакве опасности за превоз није било. Ако се услед оваквог квара појавила опасност за сам превоз на железници, члан 302.б прописује да се кривац казни робијом до десет година. Међутим, уколико је услед овог квара какав човек тешко повређен казна ће бити затвор или робија до 15 година, а ако је ко живот изгубио, кривац да се казни смрћу.“¹⁵⁷ Због заштите јавне безбедности 1882. године доноси се Закон о установљавању чувара јавне безбедности, па се тако у члану 1. овог закона каже: „Зарад чувања границе, утамњивања хајдука, и уопште зарад потпуније имовне безбедности установљавају се чувари јавне безбедности.“¹⁵⁸ За остварење ове цели овлашћује се министар унутрашњих дела, да употреби суме одређене буџетом за крстарећа одељења, као и уштеде из кредита на чување границе, а осим тога и суму која се на ту цел у буџет државни буде ставила.¹⁵⁹ Ближа правила о устројству службе доносио је министар унутрашњих дела.¹⁶⁰

Краљ Милан Обреновић, 22. октобра 1883. године у Београду доноси нова правила о издржавању казне затвора изван казних завода, као и Закон о Преком суду због проглашеног ванредног стања у црноморском округу. Преки суд организован је због кажњавања кривичних дела: 1) против отачаства, владоца и устава, 2) против закона, власти и јавног поретка, 3) разбојништва, хајдуковања и насилног изнуђивања и 4) опште опасних

¹⁵⁷ „Зборник закона и уредаба у Краљевини Србији изданих од 5. септембра 1881. до 28. јула 1882. године, са додатком неких ранијих закона и конвенција и уговора са Аустро-угарском“, (Београд: Краљевско-српске државне штампарије, 1882), 190-193.

¹⁵⁸ Члан 1. Закона о установљавању чувара јавне безбедности, 23. јун 1882. године, Београд.

¹⁵⁹ Члан 2. Закона о установљавању чувара јавне безбедности, 23. јун 1882. године, Београд.

¹⁶⁰ Члан 3. Закона о установљавању чувара јавне безбедности, 23. јун 1882. године, Београд.

злочинстава и преступљења.¹⁶¹ Кривична дела против државе и јавног реда су у периоду од 1881. до 1910. године у укупном криминалитету Краљевине Србије чинила 10% свих кривичних дела по датим годинама и представљала реалну опасност по безбедност државе.¹⁶²

Табела 1. Осуђена лица према кривичним делима, првостепени суд, 1881-1910.¹⁶³		
Година	Укупно	Кривична дела против државе и јавног реда
1888.	2578	308
1889.	2095	159
1890.	2357	181
1891.	3448	392
1892.	3263	309
1893.	2608	385
1894.	3585	405
1895.	4818	594
1896.	2834	306
1897.	3548	257
1898.	4018	341
1899.	4276	487
1900.	3581	306
1901.	3564	272
1902.	3363	313
1903.	3196	276
1904.	3579	181
1905.	4136	247
1906.	3972	372
1907.	4801	505
1908.	4381	444
1909.	4969	398
1910.	3997	336

Војнички кривични закон донет је 1885. године и прописује следеће казне: на смрт (ко се осуди на смрт, стрељаће се из пушака и одмах укопати), на робију (робија не сме бити мања од две ни дужа од двадесет година), заточење (заточење не може бити ни дуже ни краће од робије), затвор (затвор не може бити краћи од тридесет дана нити дужи од пет година); губитак права на војничка одличја, деградација (деградација је губитак војничког достојанства) и губитак службе.¹⁶⁴ У погледу санкционисања дела из домена јавног реда и мира и јавног поретка први кривично-правни пропис донет је 1892. године за време

¹⁶¹ „Зборник закона и уредаба у Краљевини Србији изданих од 21. марта до 31. децембра 1883. године“, (Београд: Краљевско-српске државне штампарије, 1883), 215-217, 258-264.

¹⁶² Статистика кривичног суђења у Краљевини Србији за 1896; Статистички годишњак Краљевине Србије од 1896. до 1910; Holm Sundbhaussen: Historische Statistik Serbiens 1834-1914.

¹⁶³ Статистика кривичног суђења у Краљевини Србији за 1896; Статистички годишњак Краљевине Србије од 1896. до 1910; Holm Sundbhaussen: Historische Statistik Serbiens 1834-1914.

¹⁶⁴ „Зборник закона и уредаба у Краљевини Србији изданих од 11. јануара до 9. новембра 1885. године“, (Београд: Краљевско-српске државне штампарије, 1885), 504-516.

владавине краља Александра Обреновића и односио се на кажњавање сваког ко би у механи или кафани преко прописаног времена ноћу остао, при свему томе што би га механција или кафеција или полицијски служитељ на одлазак опоменуо, као и механције и кафеције који трпе да се у њиховој механи или кафани блуд проводи, или томе још и на руку иду...¹⁶⁵ У статистичком годишњаку Краљевине Србије за 1906. годину дат је приказ појединих кривичних дела са обележјима против државе и јавног реда за период од 1897. до 1906. године.

Табела 2. Осуђеници по кривицама од 1897. до 1906. године.¹⁶⁶

Кривично дело - година	1897.	1898.	1899.	1900.	1901.	1902.	1903.	1904.	1905.	1906.
Бекство из војске	29	34	23	20	16	25	21	24	29	27
Велеиздаја	/	/	/	/	/	/	/	/	/	4
Издајничко предузеће	/	/	17	1	22	/	/	1	3	/
Повреда стражарске дужности	/	/	4	5		6	1	/	4	/
Повреда субординације	12	16	17	12	9	11	12	6	1	/
Противустајање власти	12	13	27	28	4	4	/	/	/	1
Увреда владаоца	4	19	117	150	10	8	2	2	6	8
Увреда власти	/	/	6	2		2	/	2	/	/
Штампарски преступи	5	34	25	20	1	31	/	4	3	/
Јатаковање	93	114	102	61	55	75	45	70	28	9
Хајдуковање	35	36	12	4	6	11	4	6	30	21

Измене и допуне Законика опет су учињене 1900. године и то у Нишу. Тада су усвојене одредбе о кажњавању лица која не пријаве друго лице месној полицијској или општинској власти у року од 24 сата, а приме га у своју кућу. Такође су се повећале казне и за лица која злоупотребе свој положај и отворе пошиљке, писма или пакет, те је одлучено да таква лица буду кажњена робијом од пет до десет година и да се свагда лише права на ма какву државну или општинску службу.¹⁶⁷ Државни удар, познатији као Мајски преврат из 1903. године, донео је већ 1904. године прве промене кривичног законика, али и унутрашње и спољно-политичке промене.¹⁶⁸

¹⁶⁵ „Зборник закона и уредаба у Краљевини Србији изданих од 1. јануара 1891.године до краја исте године“, (Београд: Краљевско-српске државне штампарије, 1892), 289-291.

¹⁶⁶ Управа државне статистике, Статистички годишњак за 1906. годину, (Београд: Државна штампарија, 1908), 680-685.

¹⁶⁷ „Зборник закона и уредаба у Краљевини Србији изданих од 1. јануара 1900.године до краја исте године“, (Београд, Краљевско-српске државне штампарије, 1903), 75-77.

¹⁶⁸ „Зборник закона и уредаба у Краљевини Србији изданих од 1. јануара 1904. године до краја исте године“, (Београд: Краљевско-српске државне штампарије, 1906), 47-50.

1.4. Политичке кривице по Закону о штампи од 1904. године

Динамичан развој штампе и новинарства у XIX веку био је повезан са потребом увођења законских прописа који би уредили ову област друштвеног живота. Од периода конституисања Кнежевине Србије 1830. године до објављивања Устава Краљевине Србије 1903. године, питање закона о штампи било је једно од најчешће разматраних и измењених питања српског законодавства. Још давног 22. новембра 1832. године књаз Милош је прописао: „Основанија по којима Књажевско-Србска канцеларија књиге цензурира“. Ти први прописи обухватили су пет кратких тачака, у којима се подвлачи да се у Србији ниједна књига штампати неће уколико: 1) хули против вере, 2) хули против хришћанске вероисповести, 3) садржи саблазне мисли, 4) садржи мисли против Правитељства српског и његових чланова и 5) мисли против страних Правитељстава и његових чланова.¹⁶⁹

Прво целовитије правило за штампу је практично правна регулација цензуре од 1. јула 1841. године,¹⁷⁰ док је први Закон о штампи објављен 23. октобра 1870. године.¹⁷¹ Закон је као нормативни акт био од великог значаја и утицао на развој српске штампе и новинарства, али општи утисак је да је објављивање новина зависило од добре воље државне управе. Штавише, издавач штампе је могао бити и сваки грађанин који је испунио четири основна услова: да је држављанин Србије, има 25 година, има приватну имовину и грађанска права (члан 13. Устава).¹⁷² Само је суд могао одлучити о забрани објављивања. За разлику од аустро-угарског штампарског закона,¹⁷³ српски закон није предвиђао потребу за било каквим финансијским гаранцијама да се добије дозвола за отварање штампарског предузећа. Ова чињеница, заузврат, показала се као значајан подстрек за развој штампе у Војводини. Потврда ове тезе јесте чињеница да је 1871. отворено осам нових новина и часописа,¹⁷⁴ у наредним годинама, овај закон је измењен неколико пута, прво 1875, затим 1879, 1880, 1881, 1882, 1884 и на крају 1891. године.¹⁷⁵ Огроман број тих промена, практично на годишњем нивоу, говори много о утицају штампе на политички живот Краљевине Србије.¹⁷⁶

¹⁶⁹ Александар Арнаутовић, Штампарије у Србији у 19. веку, (Београд: Државна штампарија Краљевине Србије, 1912), 89.

¹⁷⁰ Миљана Тодоровић, Слобода штампе у Србији XIX веку, (Ниш: „Зборник радова Правног Факултета у Нишу“, LXI, 2012), 441-442.

¹⁷¹ „Закон о печатњи (штампи), 23. Октобра 1870 год.“, [w:] „Зборник закона и уредба издани у Књажеству Србији за 1870 годину“, књ. XXIII, Београд 1870, 170-192.

¹⁷² „Закон о печатњи (штампи), 23. Октобра 1870 год.“, [w:] „Зборник закона и уредба издани у Књажеству Србији за 1870 годину“, књ. XXIII, Београд 1870, 175-176.

¹⁷³ Миљана Тодоровић, Слобода штампе у Србији XIX веку, (Ниш: „Зборник радова Правног Факултета у Нишу“, LXI, 2012), 445.

¹⁷⁴ Михаило Бјелица, Зоран Јевтовић, Историја новинарства, (Београд: Мегатренд универзитет, 2006), 283-284.

¹⁷⁵ Миљана Тодоровић, Слобода штампе у Србији XIX веку, (Ниш: „Зборник радова Правног Факултета у Нишу“, LXI, 2012), 441-442.

¹⁷⁶ Миљана Тодоровић, Слобода штампе у Србији XIX веку, (Ниш: „Зборник радова Правног Факултета у Нишу“, LXI, 2012), 442.

Проблематика „политичких криваца“ детаљније је разрађена управо у одредбама Закона о штампи од 21. октобра 1870. године, који је „по милости Божијој и вољи народној“ кнез српски Милан М. Обреновић потврдио.¹⁷⁷ У глави IV Законика, говори се о „злочинствима и преступима који се учине путем штампе или другим начином публикација“. Ту се налази „изазивање на злочинства“ писаном или штампаном речи, што је значило „позив на дела које се по пар. 87. Кривичног законика кажњавају као издајничко предузеће“, на основу чега ако „позив остане без последица, казниће се робијом до десет година, а ако има каквих олакшица, затвором од две до десет година.¹⁷⁸¹⁷⁹ Затим се санкционисало било какво излагање на јавним местима или зборовима, објавама, плакатима или на други начин, непосредно позивање на непокорност према законима или законитим наредбама власти, изазивање да се учини ма какво злочинство. Посебно су санкционисани преступи против државе, увреде власти, лажне вести или повреда морала. Тако се свака увреда, која се на било који начин, предвиђен чланом 19. Закона, јавно учини владоцу, владарки, наследнику престола и дому владалачком, кажњава затвором од два месеца до пет година. Такође, објављивање или прештампавање лажних новости, измишљених, фалсификованих или лажно представљених ствари, ако је то учињено са злом намером, и ако је такве природе да може пореметити јавни мир, кажњавало се казном затвора или новчаном казном.¹⁸⁰¹⁸¹ Доследна примена тадашњих прописа о „политичким кривицама“ довела је до тога да се казнени заводи у тадашњој Србији пуне лицима осуђеним и за најмање иступе оквалификоване као „велеиздајничке, антидинастичке, увредљиве“.¹⁸² Имајући у виду да је Закон о штампи најављиван и очекиван крајем 1903. и почетком 1904. године, дневни лист Политика је 12. јануара 1904. године објавио кратак манифест о томе шта је: „Задатак независне штампе“, који истовремено представља и увод у ступање на снагу овог закона, па се у тексту каже: „Задатак независне штампе је да слободно претреса сва јавна питања, без гнева и без пристрасности, да праведном критиком владиног рада потпомаже опозицију, да подједнаком ревношћу дели ударце и десно и лево себе, ето то је задатак слободне, независне штампе“, рекао је Бизмарк једном приликом у немачком парламенту, он који иначе није ни хтео ни умео да буде нежан спрема штампе и јавног мњења. Наравно, тај задатак није ни прост ни лак

¹⁷⁷ Казнителни законик и казнени поступак судски за кнежевину Србију, друго поправљено издање, (Београд, 1882), 36-50.

¹⁷⁸ Слободан Јовановић, Влада Александра Обреновића (1897-1903), књига II, (Београд: Геца Кон, 1931), 240

¹⁷⁹ Опширније видети у: Ивана Крстић и други, Казнено-поправни заводи у Србији, пример Пожаревачког казног завода, књига прва, (Пожаревац: Историјски архив Пожаревац, 2016),191.

¹⁸⁰ Закон о штампи, од 12. марта 1881. Објављен у: „Казнени законик и казнителни поступак судски за кнежевину Србију“, друго поправљено издање, (Београд, 1882), 450-463.

¹⁸¹ Опширније видети у: Ивана Крстић и други, Казнено-поправни заводи у Србији, пример Пожаревачког казног завода, књига прва, (Пожаревац: Историјски архив Пожаревац, 2016),192.

¹⁸² Опширније видети у: Ивана Крстић и други, Казнено-поправни заводи у Србији, пример Пожаревачког казног завода, књига прва, (Пожаревац: Историјски архив Пожаревац, 2016),193.

ни у најстаријим земљама, а камоли код нас. Треба много консеквентности, много грађанске куражи, много дубоког, политичког уверења, па се то увек могадне да изврши. Треба и много хладнокрвности. У борби човек по неки пут и нехотице сувише јако замахне, али то још не значи да је хтео да убије. Такви се ударци морају мирно и примати и давати, без срџбе. Крештавци, ови људи слабих нерава, који добијају хистеричне нападе при првом судару, треба да остану код куће. Шта траже или им место није ту? Задатак независне штампе не само што је врло тежак, него је и врло незахвалан. Нарочито код нас. Нигде се тако лако не заборавља, да неко може имати и противно уверење, па да је ипак то уверење поштено и искрено. Одмах се подмећу неке задње мисли и подмукле намере свакоме, који је другог мишљења, па се онда чудимо откуд толика огорченост. Како је не би било? И онда у тој општој омрази независна штампа пролази, још по најгоре. Услуге, које она чини заборављају се брзо, памте се само ударци које с правом задаје. Код нас се независној штампи одриче чак и свака важност. То је владин орган Самоуправа пре неки дан изрично учинила. Претресајући све прсте данашње опозиције она вели да се независној штампи не може придавати никаква вредност, јер иза ње не стоји никаква политичка група. Пре свега, зашто Самоуправа рачуна независну штампу у опозицију? Зар је непријатељ онај који кудећи, кад има шта да куди и без зазора хвали све што је за похвалу? У животу се то обично зове пријатељ. Још је погрешније њено мишљење да независна штампа не може имати никакве вредности, јер иза ње не стоји никаква политичка група. Зар је истина мање истина кад је каже један човек, но кад је кажу више њих? Вредност једне осуде не лежи у количини лица која је исказују, већ у оправданости њезиној, као што је и похвала онда само похвала, када је разложита, па макар је говорио један човек или стотину и хиљаду њих. Свакој парламентарној влади потребна је партијска опозиција и Самоуправа има право, кад жали, што је данашња влада нема. И за владу и за радикалну странку боље би било да је има. Али чега нема, тога може бити. Дотле нека Самоуправа допусти свима онима, који нису у партијској борби огрезли, да слободно искажу своје мишљење, не овог или оног, чисто партијског гледишта, него по свом слободном уверењу.¹⁸³

Закон о штампи из 1904. године настојао је превазићи праксу установљену Законом о штампи из 1870. и 1891. године. Закон о штампи из 1904. године у делу о општим одредбама у члану 1. предвиђао је слободу изражавања са знаком да сваки Србин има право да у границама закона искаже своју мисао, писмено, штампано и у сликама.¹⁸⁴ Овај закон позивао се на члан 22. Устава Краљевине Србије који је гарантовао слободу изражавања.

¹⁸³ „Задатак независне штампе“, Политика, бр. 1, Београд 12. јануар, 1904, 1.

¹⁸⁴ Члан 1. Закона о штампи, Српске новине, 13. јануар (уторак), број 9, Београд, 1904.

Проблематична формулација односи се на слободу изражавања у границама закона, у овом случају „границе закона“ могу бити уско, али и веома екстензивно тумачене. Члан 2. је практично својом формулацијом онемогућавао успостављање било какве цензуре, која би се позивала на превентивне разлоге.¹⁸⁵ Штампа је била заштићена од административних опомена.¹⁸⁶

Штампарска делатност подлежала је нормативно-правној регулативи и прописима за индустријско-занатске радње, а књижарска одредбама трговачких прописа.¹⁸⁷ Под одредбама закона о штампи подпадало је све оно што се хемијским, штампаним или путем тиска уради за умножавање и растурање.¹⁸⁸ На свим одштампаним материјалима или припремљеним за штампу морао је стајати датум, место, издавач и стан или седиште издавача.¹⁸⁹ Тековине полицијског надзора штампаних медија могу се видети у пракси дефинисаној у члану 7. Закона о штампи који је предвиђао да се по један штампани примерак пре изласка у штампу достави надлежној месној државној полицијској власти.¹⁹⁰ Чланом 8. је предвиђено да су ове одредбе важиле и за материјале који су раније издати, али се прештампавају.¹⁹¹

У другој глави закона прописана су правила која су се односила на повремену штампу и списе. Свака повремена или стална штампа морала је имати одговорног уредника који је српски држављанин и који ужива грађанска и политичка права.¹⁹² На сваком броју новина на врху или дну насловне стране морало је бити назначено име главног и одговорног уредника.¹⁹³ У трећем одељку закона истакнуте су забране, па су се тако новине и друге штампане ствари могле забранити у случајевима увреде краља или чланова краљевог дома, увреде страног владоца или његовог дома, позива грађанима да устану на оружје. Власт која је одлучила спровести забрану била је дужна своју одлуку и решење спровести надлежном првостепеном суду у року од 24 часа. Суд је био дужан у року од 24 часа по пријему решења од надлежних полицијских власти одговорити има ли места забрани и своје решење саопштити странама истог дана. У противном случају сматрало се да је забрана установљена. Против примљеног решења о забрани тужени се могао жалити у року од 24 часа по пријему жалбе.¹⁹⁴ У члану 12. је истакнуто да се под краљевским домом подразумева: краљица супруга, живи преци и потомци у првој линији, рођена браћа и њихова деца и неудате сестре

¹⁸⁵ Члан 2. Закона о штампи, Српске новине, 13. јануар (уторак), број 9, Београд, 1904.

¹⁸⁶ Члан 3. Закона о штампи, Српске новине, 13. јануар (уторак), број 9, Београд, 1904.

¹⁸⁷ Члан 4. Закона о штампи, Српске новине, 13. јануар (уторак), број 9, Београд, 1904.

¹⁸⁸ Члан 5. Закона о штампи, Српске новине, 13. јануар (уторак), број 9, Београд, 1904.

¹⁸⁹ Члан 6. Закона о штампи, Српске новине, 13. јануар (уторак), број 9, Београд, 1904.

¹⁹⁰ Члан 7. Закона о штампи, Српске новине, 13. јануар (уторак), број 9, Београд, 1904.

¹⁹¹ Члан 8. Закона о штампи, Српске новине, 13. јануар (уторак), број 9, Београд, 1904.

¹⁹² Члан 9. Закона о штампи, Српске новине, 13. јануар (уторак), број 9, Београд, 1904.

¹⁹³ Члан 10. Закона о штампи, Српске новине, 13. јануар (уторак), број 9, Београд, 1904.

¹⁹⁴ Члан 11. Закона о штампи, Српске новине, 13. јануар (уторак), број 9, Београд, 1904.

краља владоаца.¹⁹⁵ Чланом 13. је одређена казна за оне који би забрањене ствари растурали, кретала се од новчане казне у износу од 200 до 1800 динара или затвора од 20 дана до 6 месеци.¹⁹⁶ У одељку о исправкама закон је предвиђао да је одговорни уредник био дужан да у листу исправи делове за које би исправке доставила надлежна власт, правно или приватно лице, исправке су се достављале преко првостепеног суда, а суд је био дужан исправке проследити истог дана одговорним уредницима дневних листова.¹⁹⁷ Закон је предвиђао и одредбе које су се односиле на стране листове и повремене списе, па је у члану 15. предвиђен слободан улазак у Србију списа штампаних у иностранству. Истим чланом је дефинисано да уколико би штампана ствар или спис имала увредљиве садржаје кажњиве чланом 11. овог закона или би била противна интересима земље Министарски савет могао је забранити улазак у земљу на рок до две године.¹⁹⁸

У трећој глави закона прописано је растурање, продавање и прилепљивање на зид штампаних садржаја, па су тако новине, књиге, повремене брошуре и друге штампане ствари могле бити продаване и растуране слободно по јавним местима за шта није требала посебна дозвола надлежних или полицијских власти, чак су и малолетници могли растурати новине уколико би били пријављени месној полицијској власти и на одговорност уредника новина.¹⁹⁹ У сваком месту општинска власт је морала одредити место за истицање службених обзнана, приватне су се могле качити свуда осим на богомољама и просторима за наставу и оним јавним местима где је то изричито забрањено. На приватној својини је била потребна дозвола сопственика.²⁰⁰ Постојала је казна за све оне који би службене обзнане цепао, премазивао, оштећивао у износу од 50 до 300 динара или затвором од 5 до 30 дана.²⁰¹ Глава четири је у својим формулацијама појединих одредби истицала елементе кривично-правне одговорности и поступке кривично-процесне природе. У првом одељку ове главе дефинисано је подстицање на злочин и преступе. Тако је члан 19. као саучеснике оне радње санкционисане кривичним законом предвиђао оне који би којим начином истакнутим у члану 5. Закона, растурањем продајом штампаних ствари, непосредно подстакли кога или које да учине злочин или преступ, па по изазивању или провокацији дође до кривичног дела или злочина истакнутог у члану 41. Кривичног законика.²⁰² Онај ко би изричито позивао на

¹⁹⁵ Члан 12. Закона о штампи, Српске новине, 13. јануар (уторак), број 9, Београд, 1904.

¹⁹⁶ Члан 13. Закона о штампи, Српске новине, 13. јануар (уторак), број 9, Београд, 1904.

¹⁹⁷ Члан 14. Закона о штампи, Српске новине, 13. јануар (уторак), број 9, Београд, 1904.

¹⁹⁸ Члан 15. Закона о штампи, Српске новине, 13. јануар (уторак), број 9, Београд, 1904.

¹⁹⁹ Члан 16. Закона о штампи, Српске новине, 13. јануар (уторак), број 9, Београд, 1904.

²⁰⁰ Члан 17. Закона о штампи, Српске новине, 13. јануар (уторак), број 9, Београд, 1904.

²⁰¹ Члан 18. Закона о штампи, Српске новине, 13. јануар (уторак), број 9, Београд, 1904.

²⁰² Члан 19. Закона о штампи, Српске новине, 13. јануар (уторак), број 9, Београд, 1904.

похаре, убиства, разбојништва и друге покушаје, па чак да и до тога не дође, кажњавао се затвором од 6 месеци до две године.²⁰³

Било је кажњиво свако деловање усмерено према војсци, официрским класама и позивање на војну непослушност, казном затвора од 2 месеца до једне године или новчано од 300 до 1000 динара.²⁰⁴ Закон је предвиђао радње усмерене против државе њених представника и интереса, затим против приватних лица, као и кажњавање клевете и увреде. Под клеветом се у смислу овог закона подразумевало да када се против једне личности износи факт или дело, којим се вређа њена част или хули њеном угледу, а увреда постоји када се погрдним и другим увређујућим изразима вређа част или углед неке личности или приватног лица (корпорације), а да се при томе не наводи никакав чињенични факт.²⁰⁵

Члановима 23. и 24.²⁰⁶ као кажњиве биле су предвиђене клевета и увреда краља и чланова краљевског дома, било је кажњиво и прештампавање и објављивање неистинитих навода.²⁰⁷ Ко би путем штампе позивао на непокорност законима био би кажњен затвором од 6 месеци до две године,²⁰⁸ а критика каквих уставних или законских решења није подлежала никаквој казни.²⁰⁹ У смислу јавног реда и мира било ја кажњиво омаловажавање вере и морала.²¹⁰ Клевета изнета према судовима, полицији, војсци или органима власти кажњавала се затвором од 1 до 18 месеци, а иста казна је предвиђена за оног ко би вређао чланове Народне Скупштине, представнике власти или ма која лица која врше какву повремену или сталну јавну функцију.²¹¹

Клевета нанета приватним лицима кажњавала се затвором од једног месеца до једне године и накнадом оклеветаноме од најмање 500 динара, ако суд по захтеву приватног тужиоца утврди постојање клевете.²¹² Клевета учињена према представницима јавне власти кажњавала се затвором од једног до четири месеца или новчано од 300 до 1200 динара, а увреда нанета приватним лицима кажњавала се затвором од 20 дана до три месеца или новчано од 200 до 900 динара.²¹³ Ако је увреди претходило изазивање или незаконито поступање органа власти, поступало се по члану 215., односно члану 104. Казненог

²⁰³ Члан 20. Закона о штампи, Српске новине, 13. јануар (уторак), број 9, Београд, 1904.

²⁰⁴ Члан 21. Закона о штампи, Српске новине, 13. јануар (уторак), број 9, Београд, 1904.

²⁰⁵ Члан 22. Закона о штампи, Српске новине, 13. јануар (уторак), број 9, Београд, 1904.

²⁰⁶ Чланови 23-24. Закона о штампи, Српске новине, 13. јануар (уторак), број 9, Београд, 1904.

²⁰⁷ Члан 25. Закона о штампи, Српске новине, 13. јануар (уторак), број 9, Београд, 1904.

²⁰⁸ Члан 26. Закона о штампи, Српске новине, 13. јануар (уторак), број 9, Београд, 1904.

²⁰⁹ Члан 27. Закона о штампи, Српске новине, 13. јануар (уторак), број 9, Београд, 1904.

²¹⁰ Члан 28. Закона о штампи, Српске новине, 13. јануар (уторак), број 9, Београд, 1904.

²¹¹ Члан 29. Закона о штампи, Српске новине, 13. јануар (уторак), број 9, Београд, 1904.

²¹² Члан 30. Закона о штампи, Српске новине, 13. јануар (уторак), број 9, Београд, 1904.

²¹³ Члан 31. Закона о штампи, Српске новине, 13. јануар (уторак), број 9, Београд, 1904.

законика.²¹⁴ Клевета или увреда нанета умрлим лицима, санкционисала се у смислу овог закона онда када је била усмерена на нарушавање угледа наследника умрлог лица.²¹⁵

Истинитост наведеног факта могла се доказати у свим случајевима осим кад се тај факт односи на породичан живот приватних лица и јавних радника или на приватан рад једних и других, ако такав њихов рад нема везе са њиховом јавном радњом или јавним достојанством, или с предузећем индустријским, трговачким или финансијским које се обраћа на јавни кредит.²¹⁶

Ако се о делу наведеном у пријави, већ повела кривична истрага, извиђање и суђење клевете задржава се док о самом делу не би изашла извршна пресуда или решење,²¹⁷ а у случајевима где је доказивање клевете допуштено, тужилац је имао право подносити противне доказе.²¹⁸ Кривице против страних владалаца, њихових домова и дипломатских представника кажњавале су се затвором од једног до шест месеци.²¹⁹ Увреде страних посланика, пуномоћника министара, дипломатских агената или отправника послова акредитованих на двору српског краља кажњавале су се затвором од једног до четири месеца.²²⁰ Законом су дефинисане и недопуштене публикације и као такве биле су кажњиве новчано од 200 до 1800 динара и затвором од 20 дана до 6 месеци. Овом казном кажавао се ко штампа и објави: тужбу или ма каква акта о кривичној парници док се не прочитају на претресу, извештај о кривици за клевету где доказивање није допуштено, несвршена акта грађанских парница без нарочитог допуштења суда, саветовања поротних и осталих судова, приватна писма и телеграфске белешке, ако нема одобрење писца, а ако по садржини својој нису јавног карактера. Као и ако штампа и објави: службену преписку поверљивог карактера, ако по оцени суда има штете за какве јавне интересе земље, војне извештаје, садржаје кажњиве кривичним закоником, извештаје са тајних седница или ма каква саопштења са тајних седница Народне Скупштине, казниће се затвором од три месеца до три године.²²¹

У глави пет Закона о штампи, првом одељку, дефинисан је судски поступак и одговорност за кривице и преступе учињене овим законом. Одговорни су били: писац, уредник, власник, штампар, сликар, резач, разносач или растурач, док је истовремено уредник био одговоран за све што је из списка произашло, као и онда када је потписник листа измишљена личност или је ван домашаја српских власти, кад се не зна за одговорног

²¹⁴ Члан 32. Закона о штампи, Српске новине, 13. јануар (уторак), број 9, Београд, 1904.

²¹⁵ Члан 33. Закона о штампи, Српске новине, 13. јануар (уторак), број 9, Београд, 1904.

²¹⁶ Члан 34. Закона о штампи, Српске новине, 13. јануар (уторак), број 9, Београд, 1904.

²¹⁷ Члан 35. Закона о штампи, Српске новине, 13. јануар (уторак), број 9, Београд, 1904.

²¹⁸ Члан 36. Закона о штампи, Српске новине, 13. јануар (уторак), број 9, Београд, 1904.

²¹⁹ Члан 37. Закона о штампи, Српске новине, 13. јануар (уторак), број 9, Београд, 1904.

²²⁰ Члан 38. Закона о штампи, Српске новине, 13. јануар (уторак), број 9, Београд, 1904.

²²¹ Члан 39. Закона о штампи, Српске новине, 13. јануар (уторак), број 9, Београд, 1904.

уредника, био је одговоран штампар, уколико он није познат онај који растура, разноси и прилепљује новине или текстове.²²² Власник је одговоран за све таксе и трошкове, као и накнаду штете, ако штету нема да плати писац или одговорни уредник или је у бекству. Власник није могла бити странка или удружење, већ лице које је српски поданик. Ако би власник одсуствовао дуже од два месеца морао је имати заступника.²²³ Ако одговорни уредник на први позив власти није платио казну или се појавио, а потпише спис или штампано издање, кажњавао се као бесправни уредник тог листа затвором од једног до шест месеци за сваки штампани број тог списка.²²⁴ У другом одељку ове главе дефинисан је поступак. Тако се у члану 43. предвиђа да се све кривице учињене штампом суде у хитном поступку. Законом је истакнуто да се свака тужба било од стране јавног органа или приватног лица мора узети у поступак најдаље петог дана од дана пријема у суд.²²⁵

Истрага и тужење се водило: на захтев приватног лица тужбом, ако се тиче Владаоца и његовог дома, ако се тиче лица која врше јавну службу, ако се тиче Народне Скупштине и Министарског Савета, ако се тиче лица која повремено или стално врше какву јавну функцију, ако се тиче страног Владаоца, његовог дома или његових представника, у случајевима предвиђеним у тачкама 2,3,4,6 овог члана (изузимајући корпорације). Тужба се давала суду у окружним варошима, у Београду окружном начелству, односно управи, а у осталим местима дотичној среској власти.²²⁶ Свака тужба морала је навести од речи до речи оне изразе или цртеж, слику, медаљу итд., због којих се тужба подиже, иначе се по тужби није поступало.²²⁷ Кад би суд примио овакву тужбу иследник је одмах звао туженога позивом, у коме је изреком споменуо спис, чланак, плакат, цртеж, гравуру, слику медаљу и сл., због чега има да се саслуша, определио природу кривице и навео адекватан члан овог закона, по коме се та кривица кажњава. Ако у позиву нису испуњене све ове формалности, онај, који се зове, не мора му следовати, назначивши у реверсу узроке недоласка.²²⁸ Ако је тужба због клевете, па тужени хоће да докаже истинитост тврђења, онда је дужан за 20 дана у случајевима, где може бити доказивања, по првом саслушању поднети иследнику написмено: препис писмених доказа, име и презиме, као и стан сведока. Одлагање овог рока не може бити ни у ком случају. И тужени и тужитељ имају право на претресу употребити нове доказе.²²⁹

²²² Члан 40. Закона о штампи, Српске новине, 13. јануар (уторак), број 9, Београд, 1904.

²²³ Члан 41. Закона о штампи, Српске новине, 13. јануар (уторак), број 9, Београд, 1904.

²²⁴ Члан 42. Закона о штампи, Српске новине, 13. јануар (уторак), број 9, Београд, 1904.

²²⁵ Члан 43. Закона о штампи, Српске новине, 13. јануар (уторак), број 9, Београд, 1904.

²²⁶ Члан 44. Закона о штампи, Српске новине, 13. јануар (уторак), број 9, Београд, 1904.

²²⁷ Члан 45. Закона о штампи, Српске новине, 13. јануар (уторак), број 9, Београд, 1904.

²²⁸ Члан 46. Закона о штампи, Српске новине, 13. јануар (уторак), број 9, Београд, 1904.

²²⁹ Члан 47. Закона о штампи, Српске новине, 13. јануар (уторак), број 9, Београд, 1904.

Где год је овим законом било допуштено доказивање, оптужени је имао права користити се и оним доказима чија је публикација забрањена. Суд је био дужан, ако оптужени захтева, прибавити доказе службеним путем, ако би то суду било могућно и ако сама одбрана ближе именује где су и какви су ти докази, које оптужени није могао прибавити. На суду и пред судом словом закона оптужени је морао имати потпуну слободу одбране.²³⁰²³¹ Кад је решење о стављању под суд било извршно, државни тужилац је одмах суду подносио тужбу, коју је суд саопштавао оптуженом, ако је у месту првог дана, а у најкраћем року ако је ван места, од дана саопштења тужбе најдаље за десет дана одређивало се суђење, ако на том путу није стајао судијски одмор. Ако се судило уреднику или писцу на претрес се морао позвати и власник листа како би дао своју реч у погледу на одбрану.²³²²³³ При изрицању пресуде ако има олакшавајућих околности суд за штампарске кривице није могао спуштати казну испод законског општег минимума.²³⁴ Против решења и пресуде нижег суда могла се изјаснити жалба или незадовољство вишем суду за три дана по саопштеној пресуди.²³⁵

Поврат, стицај и застарелост дефинисани су у члановима 54-57. овог закона. За поврат у злочинствима и преступима који су били кажњиви по овом закону, нису важиле одредбе кривичног законика о увећању казне.²³⁶ У случајевима стицаја казна није могла бити строжија него што је кривичним или овим законом за најтеже дело била одређена.²³⁷ Штампарске кривице и оне учињене против одредби овог закона застаревале су за 6 месеци од дана када су извршене, а извршење пресуде застаревало је у року од годину дана када пресуда постане извршна.²³⁸ Овим законом новине и повремени списи нису подлагали никаквим таксама.²³⁹ У члану 58. истакнуто је да одредбе кривичног законика, као и све друге законске одредбе овим прописима противне, не вреде за кривице учињене штампом

²³⁰ Члан 48. Закона о штампи, Српске новине, 13. јануар (уторак), број 9, Београд, 1904.

²³¹ Ако се тужени одриче на суду, да се окривљена штампана ствар тиче тужитеља, онда ће пред судом дати изјаву, да се штампана окривљена ствар ни уколико не односи на тужитеља и ту ће изјаву дужан бити, ако захтева тужитељ, штампати на челу у првом броју листа. Но и ако тужитељ после најаве туженога да се окривљена ствар не односи на њега, остане при тужби, онда ће суд претходно решити, односи ли се на тужиоца или не, па ће се даље по закону поступити. Ако уредник не штампа изјаву у првом броју свог листа, на захтев тужиоца, казниће се са 200 до 600 динара или затвором од 20 дана до два месеца, а тужитељ има права изјаву, учињену пред судом од стране туженога, штампати сам. Члан 49. Закона о штампи, Српске новине, 13. јануар (уторак), број 9, Београд, 1904.

²³² Члан 50. Закона о штампи, Српске новине, 13. јануар (уторак), број 9, Београд, 1904.

²³³ Где год је у закону одређена најпре новчана казна, па онда затвор, ту је редовно суд осуђивао оптуженог на новчану казну, казавши у пресуди са колико дана затвора ће му се ова новчана казна заменити, при чему се дан затвора има рачунати са 10 динара. Сваку новчану казну извршна власт морала је наплатити у року од 30 дана, од дана пријема пресуде. Члан 51. Закона о штампи, Српске новине, 13. јануар (уторак), број 9, Београд, 1904.

²³⁴ Члан 52. Закона о штампи, Српске новине, 13. јануар (уторак), број 9, Београд, 1904.

²³⁵ Незадовољство или жалба заједно са актима спровешће се за 24 часа вишем суду који ће решити као хитну ствар, за десет дана по пријему. Члан 53. Закона о штампи, Српске новине, 13. јануар (уторак), број 9, Београд, 1904.

²³⁶ Члан 54. Закона о штампи, Српске новине, 13. јануар (уторак), број 9, Београд, 1904.

²³⁷ Члан 55. Закона о штампи, Српске новине, 13. јануар (уторак), број 9, Београд, 1904.

²³⁸ Члан 56. Закона о штампи, Српске новине, 13. јануар (уторак), број 9, Београд, 1904.

²³⁹ Члан 57. Закона о штампи, Српске новине, 13. јануар (уторак), број 9, Београд, 1904.

или другим средствима јавности, побројаним у члану 5. овог закона. Овим законом је укинута дотадашњи Закон о штампи од 31. марта 1891. године који је био враћен у правни живот Уставом од 3. јуна 1903. године.²⁴⁰ У статистичким годишњацима Краљевине Србије за период од 1896. до 1908. године дат је преглед кривичних дела из домена штампе, у приказаној табели може се јасно видети да је у 1903. години дошло до алармантног повећања ових кривичних дела. У периоду од 1896. до 1902. године укупно је учињен 171 преступ, а само у 1903. години 114 престапа, што је несумњиво утицало на мењање криминалне и казнене политике од стране власти.

Година	Табела 3. Број оптужених за кривична дела – штампарски преступи. ²⁴¹		
	Мушких	Женских	Укупно
1896.	60	/	60
1897.	34	/	34
1898.	35	/	35
1899.	20	/	20
1900.	4	/	4
1901.	2	/	2
1902.	16	/	16
1903.	113	1	114
1904.	53	/	53
1905.	47	/	47
1906.	53	/	53
1907.	24	1	25
1908.	135	1	136

1.5. Закон о јавној безбедности из 1905. године

Период након Мајског преврата 1903. године обележен је напорима да се држава консолидује на челу са династијом Карађорђевић. Ово доба обележено је и великом економском кризом и порастом криминалитета, посебно појава бандитизма и хајдучије у руралним срединама Краљевине Србије. Током 1903. године било је извршено 856 кривичних дела против државе и јавног реда, против личности 1365, против имовине 2188, а против службене дужности 3 кривична дела, укупан број кривичних дела износио је 4412. У 1904. и 1905. години може се уочити нагли пораст свих врста кривичних дела, тако је током ових година било извршено 1022 кривичних дела против државе и јавног реда, против личности 1946, против имовине 3423, а против службене дужности 2 кривична дела, укупан број кривичних дела у 1904. години износио је 6391. Драматичан пораст свих кривичних

²⁴⁰ Члан 58. Закона о штампи, Српске новине, 13. јануар (уторак), број 9, Београд, 1904.

²⁴¹ Управа државне статистике, Статистички годишњак Краљевине Србије – десета књига 1908., (Београд: Државна штампарија, 1913), 783.

дела може се видети у 1905. години, када је извршено 1115 кривичних дела против државе и јавног реда, против личности 2407, против имовине 5197, а против службене дужности 2 кривична дела, укупан број кривичних дела у овој години износио је 8721, што показује пораст за скоро 100% у односу на сва кривична дела у 1903. години.²⁴² Статистички годишњак Краљевине Србије у 1905. години у делу о казним заводима, приказује оптужене, ослобођене и осуђене по кривици, за дело непослушност према властима 3153 случаја (2984 оптужена мушкарца и 169 жена), ослобођених (61 невиних, невиних из других разлога 52, мушких 107, женских 6, укупно 113). Осуђених на затвор до 5 дана било је 1302, до 10 дана 563, већи од 10 дана 217, на полицијски надзор није осуђено ни једно лице, на прогонство 22, новчану казну 936, на забрану радње или другу казну нико није осуђен.²⁴³

Полицијски гласник као званично гласило Министарства унутрашњих дела у периоду од 1903. до 1905. године обиловао је насловима о бунама, потрагама за хајдучима и разбојницима. У дневном листу Политика од 12. јануара 1904. године може се видети кратак текст „Буна у Банату“, где се наводи да се у српском селу Баваништу и околини, појавио јак социјалистички покрет. Наоружани сељаци отерали су попа, учитеља и све власти. Неред је био тако велики, да се најзад морала и војска умешати. На крају се каже: „Ред је повраћен, али је стање још увек опасно.“²⁴⁴ Тако се у Полицијском гласнику из 1905. године наводи текст у коме се трага за три зликовца наоружана пушкама острагушама и по лицу нагарављеним који су напали 17.ог текућег месеца, између 4-5 сати поподне на салаш Стане удове Барбуле Стојановића из Брзе Паланке, па пошто су претходно сопственицу тукли кундацима и неким ватраљем, отели су јој и однели: 10 кг сланине, 2 кг сира, један прслук и једне панталоне од црног сукна, једну јагњећу шубару, пар вунених чарапа, тканице и 4 динара у никлу. Један од зликоваца био је високог стаса, црномањаст, стар до 30 година, у црном штофаном прслуку и црним сукненим панталонама. Други је био плав, сувоњав, мален, стар до 30 година, на себи је имао прслук од црног сукна, а испод овог подужи гуњ од белог сукна, на ногама црне, сукнене чакшире, а на глави црну јагњећу шубару. Опис трећег зликовца непознат је. Начелник среза брзопаланачког депешом бр. 1230, моли за најживље тражење описаних зликоваца.²⁴⁵ У Правди од 16. јануара 1905. године објављена је молба Министру унутрашњих дела од стране грађана општине Мајиловачке, у којој се каже: „Већ шест дана како смо без кметова у општини Мајиловачкој срезу рамском. Учитељ школе

²⁴² Управа државне статистике, Статистички годишњак Краљевине Србије, десета књига 1905, (Београд, 1907), 588. Одељак суђења - рад касационог суда од 1891. до 1905. године, кривична дела по врстама кривица.

²⁴³ Управа државне статистике, Статистички годишњак Краљевине Србије, десета књига 1905, (Београд, 1907), 659.

²⁴⁴ „Буна у Банату“, Политика, Београд, 12. јануар 1904, бр. 1.

²⁴⁵ Полицијски гласник, Београд, недеља, 26. јун 1905. године, број 25, 247-248.

Григорије Крстић образовао је бајаги неку Земљорадничку задругу и са њом нападе на општинску судницу, разјури кметове, отме печат и сав прибор канцеларијски и постави људе у судници да кметују, а законити кметови шетају по сокаку. Настале су у општини огромне крађе, нема ко лоповима на пут да стане. Начелник срески господин Милан Симић, не може већ дана да кметове у дужност уведе, због чега не знамо. Грађани општине Мајиловачке, који разуму закон, траже да се овоме стане на пут, па кривци на осуду, а кметови на дужност уведу. Датум 11. јануар 1905. године Мајиловац, у потпису Павле Јовановић из Мајиловаца.²⁴⁶ У Политици се могу видети бројни текстови о пограничним инцидентима, па су тако у Неготину бугарски војници под командом једног свог официра убили 30. јануара 1905. године једног нашег сељака и једног каплара пограничне жандармерије.²⁴⁷

Проблем хајдучије, тешких разбојништава и пораста свих облика имовинског криминалитета захтевао је знатну реформу рада полицијских органа, једна од њих била је оснивање Техничког одсека и Антропометријског одељења Министарства унутрашњих дела и промена законске регулативе у погледу реаговања на појаве хајдучије, јер су се редовне подручне полицијске снаге показале као недовољно спремне да адекватно реагују у условима већег угрожавања јавне безбедности. У складу са наведеним и у стандардној формулацији за нормативна акта тог периода Краљ Петар по милости Божијој и вољи народној Краљ Србије проглашава и објављује свима и свакоме да је Народна Скупштина сазвана у редовни сазив 1904. године, решила и да је потврђен Закон о јавној безбедности. Дневни листи Политика је у уторак 1. фебруара 1905. године кратким чланом пренео да је краљ потписао Закон о јавној безбедности који је већ објављен у „Српским новинама“.²⁴⁸ У првом делу Закона о јавној безбедности истакнути су стални органи личне и имовне безбедности. Тако се у члану 1. Закона о јавној безбедности наводи да: врховни надзор и старање о безбедности води Министар унутрашњих дела, у смислу Устројства Централне управе, и по томе он је имао права, да у случајевима нереди, појаве хајдучије, разбојништава, учесталих убистава, крађа и паљевина у извесним местима предузима мере и издаје наредбе и упуте, за повраћај реда и мира, хватање хајдука и разбојника и других лица опасних за имовну безбедност и сузбијање злочиначких дела.²⁴⁹ Чланом 2. је истакнуто да се за одржавање јавне безбедности, реда и мира, старају полицијске и општинске власти, свака у свом подручју.²⁵⁰ Као органи преко којих полицијске и општинске власти непосредно одржавају безбедност наведени су:

²⁴⁶ Правда, Београд, недеља, 16. јануара 1905. године, број 14, 2.

²⁴⁷ Политика, Београд, 31. јануар 1905. Број 379.

²⁴⁸ Политика, уторак 1. фебруар 1905. Београд, бр. 704

²⁴⁹ Члан 1. Закона о јавној безбедности, Српске новине, број 24, година 1905.

²⁵⁰ Члан 2. Закона о јавној безбедности, Српске новине, број 24, година 1905.

државна жандармерија, која постоји и делује на основу Закона о жандармерији од 1. јуна 1884. године, окружна жандармерија, распоређена по окрузима на основу члана 13. Закона о окружним и среским скупштинама од 9. децембра 1898. године, државни служитељи (пандури), општински стражари у смислу Уредбе од 28. децембра 1861. године и Закона о општинама.²⁵¹ Законом о јавној безбедности били су предвиђени и привремени органи личне и имовне безбедности. Тако је у члану 4. истакнуто да када се у једном подручју округу, срезу или општини, догоде велики нереди који се не би могли сузбити сталним органима предвиђеним у члану 3. овог закона, онда Влада има право употребити Војску сталног кадра из најближе команде за угушивање нереда. Војска остаје у оном месту, где је ред нарушен, дотле, докле Министарски савет, по саслушању Министра унутрашњих дела, нађе за потребно. Даље, у члану се предвиђа да за време пребацивања и боравка војске њихова исхрана и дневнице официра падају на терет државне касе, којој ће се надокнада досуђивати судском пресудом од криваца, који су ред нарушили, а по рачуну, који суду подноси иследна власт уз тужбу.²⁵² Употреба војних формација регулисана је и чланом 5. где се каже да Министарски савет одлучује када ће се војска употребити у складу са чланом 4. Командант од кога Министар унутрашњих дела захтева употребу војске мора се одмах одазвати позиву, извештавајући одмах о томе своју претпостављену власт.²⁵³

У члану 6. је истакнуто да када се у једном округу, срезу или општини јави хајдучија и постану учестала друга злочиначка дела, која се не могу сузбити редовним органима, предвиђеним у члану 3. овог закона, Министарски Савет на предлог Министра унутрашњих дела, има право увећати окружну жандармерију, уколико је потребно за сузбијање хајдучије и других злочиначких дела. Сав терет ангажовања и одржавања жандармерије на терену падао је на терет државне касе, и за мере предвиђене у члану 12. овог закона, чак и ако у буџету не би одмах било средстава за те позиције. Овакви издаци водили би се као привремени код главне државне и окружне благајне, до закључка њихових књига, дотичне рачунске године, на партији дуга. На закључку године претвориће се ови привремени издаци у сталан издатак, под именом: „издаци учињени по члану 6. Закона о јавној безбедности“, а исплатити из уштеда целокупног буџета текуће године, односно из готовине државне благајнице, по члану 25. Закона о државном буџету. Уколико се сви ти издаци не могу подмирити из уштеда целокупног буџета те године, заостала неизмирена сума унеће се у буџетске издатке идуће године.²⁵⁴ Чланом 7. било је предвиђено да се овако увећана

²⁵¹ Члан 3. Закона о јавној безбедности, Српске новине, број 24, година 1905.

²⁵² Члан 4. Закона о јавној безбедности, Српске новине, број 24, година 1905.

²⁵³ Члан 5. Закона о јавној безбедности, Српске новине, број 24, година 1905.

²⁵⁴ Члан 6. Закона о јавној безбедности, Српске новине, број 24, година 1905.

жандармерија држи дотле док буде било потребе за њеним увећањем, о чему доноси одлуку Министарски Савет. Ову жандармерију држава снабдева свим потребштинама, као и сталну жандармерију, у чији састав и улази, по свим правима и дужностима, како у погледу дисциплине, тако и у погледу кривичне одговорности.²⁵⁵ У трећој глави закона биле су предвиђене мере за хватање хајдука, а за хајдука се сматрао онај који се испод земаљске власти истргне и од ове одметне, тако да у земљи сам за себе или у друштву са другима и самовласно живети почне у намери да кажњива дела чини (чл. 243 КЗ).²⁵⁶ Пример одметања од државе може се видети у броју 25 Полицијског гласника из 1905. године, где се тражи: „Добросав Савић из Грабова, општине подгорачке, подручног ми среза, по извешћу тамношње општине, отумарао је незнано куда још 10. септембра 1903. године, и до данас се није могао пронаћи. Како се сумња да је именовани Добросав ово учинио у намери да чини каква кажњива дела, јер је и раније био осуђиван на 8 година робије, а више пута и иступно кажњаван за крађу стоке и друго, то се моле све полицијске власти да за Добросавом нареду живо трагање и у случају проналаска да ме известе о месту његовог становања. Из канцеларије начелства среза ражањског, 20. јула 1905. године, бр. 6510 у Ражњу“.²⁵⁷

Чланом 9. прописана је процедура у којој је предвиђено да чим се неко лице одметне у хајдуке, среска власт дужна је известити о томе окружно начелство, које ће донети решење да постоји дело хајдуковања. За тим ће одмах преко „Српских новина“ објавити име лица које се одметнуло, место одакле је, лични опис и одмах га позвати да се у року од 20 дана од дана када је објава изашла, пријави најближој полицијској власти или најближем Првостепеном суду. У исто време начелство ће ову своју објаву доставити власти оног среза, у коме је дотично лице становало у времену одметања од власти, која ће све ово објавити у своме срезу преко општинских власти. Ако се одметнуто лице преда непосредно Првостепеном суду, онда је сам Првостепени суд надлежан за извиђање његових кривица, дотле учињених у смислу члана 23. кривичног поступка.²⁵⁸ У полицијском гласнику од 26. јуна 1905. године може се пронаћи објава у којој се каже: „Лазар В. Радојковић²⁵⁹ из села Мирова, у срезу бољевачком, овога округа, који је 27. прошлог месеца извршио убиство над Милојем Миленовићем, бившим председником општине мировске, побегао је наоружан, по извршеном делу у шуму. Решењем овог начелства од данашњег бр. 5481, а на основу извештаја начелника среза Бољевачког и прибављених доказа, утврђено је: да се Лазар

²⁵⁵ Члан 7. Закона о јавној безбедности, Српске новине, број 24, година 1905.

²⁵⁶ Члан 8. Закона о јавној безбедности, Српске новине, број 24, година 1905.

²⁵⁷ Полицијски гласник, Београд, недеља, 26. јун 1905. године, број 25, стр. 247-248.

²⁵⁸ Члан 9. Закона о јавној безбедности, Српске новине, број 24, година 1905.

²⁵⁹ Слику Лазара В. Радојковића видети у прилозима.

наоружан одметнуо од власти и почео за себе самостално да живи у намери да избегне одговорност за учињено дело, као и да друга кажњива дела чини, у коме поступку његовом има дела хајдуковања по члану 243. кривичног законика. Услед овог, а на основу члана 9. Закона о јавној безбедности. Начелство ово позива Лазара В. Радојковића из Мирова, да се у року од 20 дана, рачунајући од дана када је објава изашла у Српским Новинама, пријави најближој полицијској власти, која ће га спровести Начелнику среза бољевачког, или најближем првостепеном суду, ако се у остављеном року не пријави ма којој полицијској власти или првостепеном суду, Начелство ће га на основу члана 10. Закона о јавној безбедности огласити за хајдука. Лични је опис Лазарев овај: стар 23 године, раста средњег, добро развијен, црномањаст, бркова малих црних, косе црне коју чешља право у вис, браду брија. На себи има од одела кратку сукнену антерију, црно-жуту са ситним црним гајтанима, чакшире сукнене црне, грађене опанке са широким кајишима, бр. 5481, од начелства округа тимочког 13. јуна 1905. године у Зајечару.²⁶⁰ Ако се одметнуто лице у остављеном року не би пријавило и предало надлежној власти, начелство окружно огласило би га за хајдука и онда је сваком било слободно убити га. Ова објава се вршила расписом, путем телеграфа, свим окружним начелствима, Управи града Београда и полицијским комесарима, а ова надлештва преко својих срезова објављивала су оштинама у своме подручју.²⁶¹ Даље, чланом 11. је предвиђено да се које лице које је хајдук или за којим власт трага нађе или ухвати, дотична власт је дужна одмах о томе известити све полицијске власти, а исто тако полицијске власти су дужне да се енергично одазивају позиву суседне власти за хватање хајдука и других криваца.²⁶²

У Полицијском гласнику из 1905. године у делу који се односи на потере наводи се да су Милија Милић и Радоје Раца Јовановић из Доње Кошуте решењем Првостепеног прокупачког суда од 19. фебруара 1905. године, бр. 1837, стављени у суд и под притвор као саучесници познатог хајдука Недељка Питулућа, обојица су били у бекству од 1894. године. Милија има 44 године, косе је плаве, очију плавих, бркова рићих, Радоје има око 30 година, раста је средњег, очију плавих и уопште је рић. Препоручује се свим полицијским и општинским властима да Милију и Радоја најенергичније потраже, и у случају проналаска под сигурном стражом спроведу у прокупачки првостепени суд, с позивом на бр. 5365, УБр. 18649.²⁶³

²⁶⁰ Полицијски гласник, Београд, недеља, 26. јун 1905. године, број 25, 247-248.

²⁶¹ Члан 10. Закона о јавној безбедности, Српске новине, број 24, година 1905.

²⁶² Члан 11. Закона о јавној безбедности, Српске новине, број 24, година 1905.

²⁶³ Полицијски гласник, број 20, датум 22. мај, недеља, Београд, 1905, 183.

У циљу да се уништи хајдучија и друга кажњива дела, Министар унутрашњих дела могао је наредити да се у оним местима у којима се кажњива дела често понављају и следеће:

а) Да се на предлог полицијских власти у оним местима у којима се хајдучија појавила или кажњива дела учестало јављају забрани привремено становање свим оним лицима, која су осуђивана судски за безчасна дела, или су осуђивана под полицијски надзор, или се налазе под полицијским надзором, у свим стајама, које се налазе ван села. Ова забрана би престајала када престане хајдучија или вршење кажњивих дела, о чему одлуку доноси Министар унутрашњих дела. б) Сваки оглашени хајдук чим престане рок за предају одмах се уцењује са 500 динара и ова ће се уцена у прогласу ставити. Она ће се дати онима који га ухвате, убију или га полицијским властима прокажу. Величину ове уцене по потреби може Министар унутрашњих дела повисити. Уцена се плаћа из државне касе одмах по члану 6. овог закона. в) Да се поред путева који пролазе кроз шумовита места може сасећи гора с обе стране пута у ширини и дужини, које прописује закон о државним путевима. Исечена гора припада сопственицима. г) Да се одузме по потреби земља на усамљеним местима за подизање стражарница, по закону о експропријацији. Сопственику земље се плаћа одузимање земље одмах и по члану 6. овог закона. д) Да се поред путева на усамљеним и опасним местима направе сталне стражарнице за жандарме.²⁶⁴

Штета учињена грађанима и правним телима хајдучијом и разбојништвом надокнађује се по Закону о накнади штете, учињене злонамерном паљевином и намерним противзаконитим уништајем ствари од 20. марта 1892. године и допуном од 22. децембра 1903. године.²⁶⁵ У четвртој глави закона истиче се казна за полицијске чиновнике који се покажу немарни у хватању и гоњењу учинилаца, злочинаца и хајдука, као и потраживању и истраживању других кривичних дела, у складу са наведеним Министар унутрашњих дела кажњавао би одузимањем плате од 10 дана до 2 месеца или премештајем без права на путне и селидбене трошкове, ако то не би прелазило у већу кривицу која се кажњава дисциплинским судом или кривичним законом.²⁶⁶ Закон је ступао у живот потписом Краља Петра, а важио је након пет дана од дана обнародовања и њиме је престајао важити Закон о хватању и утамњичењу хајдука од 11. јула 1895. године, као и уредба о употреби оружане војничке силе од 14. августа 1900. године, као и сви прописи и уредбе које су му биле противне. Као датум стоји 31. јануара 1905. године са потписом Краља и свих министара.²⁶⁷

²⁶⁴ Члан 12. Закона о јавној безбедности, Српске новине, број 24, година 1905.

²⁶⁵ Члан 13. Закона о јавној безбедности, Српске новине, број 24, година 1905.

²⁶⁶ Члан 14. Закона о јавној безбедности, Српске новине, број 24, година 1905.

²⁶⁷ Члан 15. Закона о јавној безбедности, Српске новине, број 24, година 1905.

ДЕО II

Глава 2. КРАЉЕВИНА СРБА, ХРВАТА И СЛОВЕНАЦА – ФОРМИРАЊЕ, УСТРОЈСТВО И БЕЗБЕДНОСНИ ИЗАЗОВИ ФУНКЦИОНИСАЊА ДРЖАВЕ

2.1. Зачеци идеја интегралног југословенства, формирање и друштвена структура Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца

Уједињење Јужних Словена, као идеал и идеја има дугу историју. Такве идеје стасавале су кроз државне и националне програме српске државе у настајању, али и кроз покрете Јужних Словена под Хабзбурзима и у окружењу. Гарашаниново Начертаније (настало на основама програма који је написао Фрањо Зах) није било само свесрпски програм, већ је имало и шире димензије.²⁶⁸ У том смислу Гарашаниново Начертаније донето 1844. године предвиђало је стварање велике јужнословенске државе под вођством Србије. Национално деловање кнеза Михаила Обреновића, његова дипломатска делатност и уговори које је склапао, имали су шири национални контекст.²⁶⁹ У оптицају је била замисао кнеза Михаила о проширивању Србије путем анексије околних балканских народа, као и идеја Светозара Марковића о стварању српско-бугарске федерације, којој би, по принципу слободног опредељивања, приступиле и остале државе региона.²⁷⁰ Идеја заједничке југословенске државе код хабзбуршких Јужних Словена била је посебно изражена у доба илиризма и под утицајем идеја пансловенских покрета које су се заснивале на потреби заштите Словена од других етничких група, нарочито Германа.²⁷¹ У доба националног романтизма, након Наполеонових ратова, настајући илиризам у Хрватској пропагирао је југословенску идеју која је панславизам ограничила на Јужне Словене.²⁷² Међутим, сам илирски покрет бавио се доминантно проблемима културне и духовне, а мање државне повезаности јужнословенских народа.

Показатеља о животу ове идеје унутар српске државе има небројано. Међутим, општа чињеница је да је ова идеја сазрела на различит начин код Срба унутар Кнежевине и

²⁶⁸ Опширније видети: Радош Љушић, *Књига о Начертанију*, (Београд: Белетра), 2004.

²⁶⁹ Небојша Ранђеловић, *Србија и Турска од Париског до Берлинског конгреса*, (Београд: Завод за уџбенике, 2012), 198.

²⁷⁰ Мирослав Младеновић и други, *Развој институција и изградња политичког система Србије*, (Београд: Факултет безбедности, Универзитет у Београду, 2011), 19-20.

²⁷¹ Жељко Бартуловић, Небојша Ранђеловић, *Основи уставне историје југословенских народа*, (Ниш: Правни факултет, Универзитет у Нишу, 2012), 165.

²⁷² Жељко Лазич, *Увод у смрт – numerus clausus 1940. године и ограничавања права Јевреја у Краљевини Југославији*, (Београд: Академија за националну безбедност, 2016), 78.

Краљевине Србије, различито код Јужних Словена под отоманском окупацијом, а кроз друга виђења код Јужних Словена под хабзбуршком влашћу.

Историјски фактори који су допринели стварању прве јужнословенске државе били су Балкански ратови, који су довели до ослобађања Македоније и Старе Србије од Турака и њиховог присаједињавања Краљевини Србији, успеси Србије у Првом светском рату, који су повећали наде за ослобођење и уједињење, али и подигли углед Србије код осталих јужнословенских народа, распад Аустро-угарске монархије и победа Октобарске револуције, што је потпуно изменило став великих сила у погледу стварања Југославије и активност снага које су се залагале за уједињење јужнословенских народа.²⁷³

Међутим, погрешно је остваривање уједињења свести на поступке владе Србије, круне и савезничких и противничких влада, а да се не сагледа шири контекст догађаја који су на све то утицали, али се кроз њихове поступке и правне и политичке акте, који су били плодови њиховог деловања, могу сагледати смернице и настајућа основа стварања заједничке државе. Кроз такву призму треба посматрати Нишку декларацију, рад Југословенског одбора, Лондонски уговор, Мајску и Крфску декларацију, Женевску декларацију и стварање и рад Народног Већа.²⁷⁴ Нишка декларација настала је у време када се Колубарска битка ближила крају, након формирања коалиционе владе скоро свих парламентарних политичких партија Србије, као владина декларација, саопштена пред Народном скупштином. Своју декларацију Влада је 7. децембра 1914. изнела пред Скупштину и у њој је стајало: „Уверени у поверење Народне скупштине докле год све своје силе буде стављала у службу велике народне ствари Српске државе и Српско-Хрватско-Словеначког племена, влада сматра за своју прву дужност да се са бескрајним поштовањем поклони пред светим жртвама, храбро и вољно принесеним на олтар Отаџбине... Уверени у решеност целог српског народа да истраје у светој борби за одбрану свог огњишта и своје слободе, Краљевска влада сматра као свој најглавнији и у овим судбоносним тренуцима једини задатак да обезбеди успешан свршетак овог великог војевања које је, у тренутку кад је започето, постало уједно и борбом за ослобођење све наше браће Срба, Хрвата и Словенаца.“²⁷⁵

Са друге стране Крфска декларација од 7. јула 1917. године је посебно значајна за формирање нове државе, али се не може посматрати као правни чин, већ као са политичког

²⁷³ Мирослав Младеновић и други, Развој институција и изградња политичког система Србије, (Београд: Факултет безбедности, Универзитет у Београду, 2011), 20.

²⁷⁴ Мр Жељко Лазић, *Numerus clausus* 1940. године и ограничавања права Јевреја у Краљевини Југославији, (докторска дисертација Универзитет у Нишу, Правни факултет, 2015).

²⁷⁵ Чедомил Митриновић и Милош Брашић, Југословенске Народне скупштине и Сабори, Београд, (Београд: Народна Скупштина Краљевине Југославије, 1937), 171.

гlediшта важна констатација сагласности представника Краљевине Србије и угледних Југословена из Аустроугарске значајна за будуће државно уједињење.²⁷⁶ После Крфске декларације на правну историју уједињења утицала су два факта, слом Аустроугарске монархије крајем октобра 1918. године и одлука Црногорске Велике Народне Скупштине од 13. (26). новембра 1918. године. Закључак Црногорске Велике Народне Скупштине гласи: „Велика Црногорска Народна Скупштина у Подгорици, сабрана од српског народа у Црној Гори, на седници својој од 13. т.м. процењујући историјске, политичке и економске интересе одлучила је: да се црногорски Краљ Никола Петровић I Његош збаци са црногорског престола, да се Црна Гора са братском Србијом уједини у једну једину државу, под династијом Карађорђевића и тако уједињена приступи у заједничку отаџбину свога троименог народа Срба, Хрвата и Словенаца, да се изабере народни извршни одбор од пет (5) лица која ће руководити извршним пословима, док се наше уједињење Србије и Црне Горе не приведе крају, да се о овој скупштинској одлуци обавести бивши краљ Никола I, братска Влада Краљевине Србије, пријатељске споразумне силе и све неутралне државе.”²⁷⁷

Пробојем Солунског фронта и унутрашњим урушавањем Аустро-Угарске условљеним ратним поразом и нагомиланим унутрашњим проблемима, стекли су се услови да се реализовање уједињења убрза и стварање заједничке државе оствари. У Загребу 5. на 6. октобар 1918. године, формирано је Народно веће које је већину југословенских делова Аустро-Угарске прогласило за Државу Словенаца, Хрвата и Срба. Ова творевина по много чему није могла бити држава, али је имала политички легитимитет и као таква је могла бити претежнији партнер у стварању заједничке државе са владом Србије, у односу на Југословенски одбор. Са таквим учесницима настала је Женевска декларација 9. новембра 1918. године. Ова декларација је доживела неславну судбину, јер је одбачена од српске владе, а у самом Народном већу је изазвала раскол. Догађаји су, међутим, претекли политичке расправе, па је Народно веће, суочено са нагомиланим проблемима и недостатком оружаних снага упутило делегацију у Београд, која би упутила адресу регенту Александру и испословала уједињење. Делегација је одустала и од тзв. „напутака“ Народног већа, који се по тренутној процени не би допали српској страни, па је са преиначеном адресом дошло до проглашења уједињења од стране регента Александра 1. децембра 1918. године. Тиме је и формално проглашена заједничка држава Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца.²⁷⁸ По пристизању у Београд Николе Пашића и Српске Народне скупштине 10. децембра,

²⁷⁶ Штефан Сагадин, Наш садашњи уставни положај, (Љубљана: Тисковна задруга, 1920), 11.

²⁷⁷ Штефан Сагадин, Наш садашњи уставни положај, (Љубљана: Тисковна задруга, 1920), 11-12.

²⁷⁸ Мр Жељко Лазич, *Numerus clausus* 1940. године и ограничавања права Јевреја у Краљевини Југославији, (докторска дисертација Универзитета у Нишу, Правни факултет, 2015).

приступило се преговорима за образовање заједничке Владе, да би 20. децембра регент Александар потписао указ о именовању Владе под председништвом Стојана М. Протића. Влада је била састављена од 20 чланова министара, који су били делегирани из 12 различитих политичких партија, сем неколико ван партијских личности, а Никола Пашић био је постављен за председника југословенске делегације на конгресу за закључење мира у Паризу.²⁷⁹ Међу првим питањима која су стајала пред новом Владом је промена назива конзулата и представништава у иностранству, промена Државног Грба, проглашење равноправности ћирилице и латинице, распрострањање грађанских и уставних права Краљевине Србије на целу територију, акламацијом усвајање саопштења Краљевске Владе о Акту уједињења и објављивање Прокламације краља Александра.²⁸⁰

Нова држава је и демографски и етнички и привредно изгледала знатно другачије²⁸¹ од онога што је Краљевина Србија унела у њу. Према попису из 1910. године у Краљевини Србији је живело 2. 922. 058 становника, од тога 2.890. 615 српских држављана.²⁸² Након Балканских ратова, територија Србије је увећана територијом Косова, Метохије, Новопазарског санџака и Вардарске Македоније, односно, како су се тада називали ти крајеви, Старом и Јужном Србијом. И територијално и демографски, присаједињени крајеви чинили су више од једне трећине претходне територије Србије.²⁸³ Тачан број становника и социјална структура нису могли бити прецизно утврђени, јер редован попис, због почетка рата, није могао да буде обављен. Из Првог светског рата Србија је изашла демографски десеткована, изгубила скоро трећину укупног становништва (28%) и скоро половину укупног мушког становништва. У апсолутним бројевима укупне жртве Србије износе 1.247.435. Укупне жртве великих сила, нпр. Француске (1.400.000) или Аустроугарске (1.542.000), говоре да су српске жртве бројчано биле приближне њима. У односу на укупно становништво, процентуално, српске жртве надмашују жртве свих држава учесница рата. Србија је била доведена на границу биолошког истребљења.²⁸⁴

У новој држави је према резултатима пописа од 31. јануара 1921. године живело 11.984.991 становника, сврстаних по покрајинама на следећи начин: Србија 4.133.478, Црна

²⁷⁹ Ђурђе Јеленић, *Нова Србија и Југославија 1788-1921*, (Београд: Државна штампарија Краљевине СХС, 1923), 386.

²⁸⁰ Ђурђе Јеленић, *Нова Србија и Југославија 1788-1921*, (Београд: Државна штампарија Краљевине СХС, 1923), 387.

²⁸¹ Јужнословенски народи су се изграђивали као нације у периоду од краја XVIII и почетка XIX века у веома неповољним друштвеним условима проузрокованим чињеницом да су скоро сви били под туђинском влашћу која је свој друштвено-економски систем још увек држала у стању између феудализма и рудиментарних облика капитализма. Мирослав Младеновић и други, *Развој институција и изградња политичког система Србије*, (Београд: Факултет безбедности, Универзитет у Београду, 2011), 19.

²⁸² Управа државне статистике, *Статистички годишњак Краљевине Србије*, пета књига, (Београд, 1900).

²⁸³ Само у територијалном смислу новоформирана Краљевина, била је троструко већа од Краљевине Србије.

²⁸⁴ Видети опширније: Душан Марковић и Небојша Рањеловић, *Государство, парламентаризм и потери Сербии в Первой мировой войне* напечатан в сборнике "Инвалиды Первой мировой войны: исторические и нравственные уроки", (Москва, 2013).

Гора 199.227, Босна и Херцеговина 1.890.440, Далмација 620.432, Хрватска, Славонија, Међумурје, острво Крк са општином Кастав 2.739.888, Словенија са Прекомурјем 1.054.919, Банат, Бачка и Барања 1.346.527.²⁸⁵

Табела 4. Број становника Краљевине СХС према резултатима пописа од 31. јануара 1921. године:²⁸⁶	
Области:	Број становника:
Србија	4.133.478
Црна Гора	199.227
Босна и Херцеговина	1.890.440
Далмација	620.432
Хрватска, Славонија, Међумурје, острво Крк са општином Кастав	2.739.888
Словенија са Прекомурјем	1.054.919
Банат, Бачка и Барања	1.346.527
Укупно:	11.984.991

Укупан број чиновника и намештеника према попису из 1921. године износио је у привреди и јавним службама 151.318 мушкараца и 31.076 жена тј. укупно 182.394 чиновника и намештеника.²⁸⁷ Овакав распоред по покрајинама поклапа се са шест правних подручја (србијанско, црногорско и четири правна подручја са системом наслеђеним од Аустро-Угарске). У попису, према етничкој припадности Срби и Хрвати су сврстани у исту категорију, Словенци у посебну, а остале категорије су сматране мањинама (сходно званичном ставу о троименом народу са три племена).²⁸⁸

Значајно је приказати и укупну конфесионалну структуру Краљевине СХС/Југославије. Државни статистички уред је податке сажео у четири, односно пет група (православни, римокатолици, евангелисти, муслимани и остали). На нивоу бановина приказана је конфесионална структура за 17 верских заједница, односно црква, и то:²⁸⁹

Табела 5. Укупна конфесионална структура Краљевине СХС/Југославије
1. православни 6.785 501 или 48,7%,
2. римокатолици 5.217 847 или 37,4%,
3. муслимани 1.561 166 или 11,2%,
4. гркокатолици 44.605 или 0,3%,
5. старокатолици 7.273 или 0,1%,
6. евангеличко-аугсбуршка црква немачка 113.218 или 0,8%,

²⁸⁵ Дефинитивни резултати пописа становништва Краљевине СХС, 31. 1. 1921.

²⁸⁶ **Извор:** Дефинитивни резултати пописа становништва Краљевине СХС, 31. 1. 1921.

²⁸⁷ Према попису из 1931. године тај се број повећао: било је 236.174 мушкараца и 51.696 жена, што је укупно износило 287.870 особа. Пораст чиновника и намештеника за десет година износио је 105.476 или за 57,85 посто. Број радника надничара, слуга и шегрта и кућне послуге износио је 1921. године 905.514, а 1931. године 1.207.567. Дакле, број радника се повећао за 303.053 особа или за 33,50 посто. Јосип Цази, На политичкој линији Комунистичке партије Југославије – Уједињени раднички синдикални савез и рад комуниста у њему 1929-1940. - књига друга, (Загреб: Радничке новине, 1978), 18-19.

²⁸⁸ Дефинитивни резултати пописа становништва Краљевине СХС, 31. 1. 1921.

²⁸⁹ Државни статистички уред Краљевине СХС/Југославије, Попис из 1931, књ. II, (Београд, 1938).

7. евангеличко-аугсбуршка црква словачка 62.061 или 0,5%,
8. реформисана (хелветско-калвинска) црква 55.890 или 0,4%,
9. друге евангеличке вероисповести 5.812 становника,
10. назаренска вероисповест 6.990 или 0,1%,
11. баптистичка вероисповест 1.231 лица,
12. методистичка вероисповест 993 становника,
13. адвентистичка вероисповест 983 житеља,
14. израелитска вероисповест 68.405,
15. остале вероисповести 524 лица,
16. без конфесије 1.107 житеља,
17. непознато 427 становника и
Укупно: 13.934 038 (100,0%). ²⁹⁰

Нова држава се суочила и са обиљем економских проблема. Србија је била економски исцрпљена. И крајеви државе који су припадали Аустро-Угарској били су ратом, и демографски и привредно погођени. По попису предузећа из 1916. године, на Аустро-угарском окупационом подручју (од Саве и Дрине до Велике Мораве) онеспособљено је 58% индустријских предузећа. Занати су изгубили половину свог инвентара.²⁹¹ Готово да је идентично било и на бугарском окупационом подручју,²⁹² где су руднике експлоатисали Немци.²⁹³ Током Првог светског рата у Србији су оштећени рудници метала са 50%, а рудници угља са 100%. Порушено је 12.000 тона мостовних конструкција, железничке линије Београд - Ниш - Цариброд, Ниш - Скопље - Ђевђелија и Скопље - Митровица.²⁹⁴ Однето је 24.600 тона бабра, 2.970 тона олова, 150.000 тона пирита, 500.000 тона лигнита, 220.000 тона каменог и мрког угља, 750.000 тона терцијарног мрког угља. Затим, 1.610 тона злата и 3.100 тона сребра.²⁹⁵ За време рата, конфискацијом и одвођењем у непријатељске земље, сточни фонд је уништен за 70%, пољопривредна производња смањена за 70%, а пољопривредни инвентар (објекти, справе, машине, возила) оштећен је за 44% од своје вредности.²⁹⁶ Одмах по формирању Краљевине СХС јавило се и питање аграрне реформе око које су постојала различита виђења и политичка спорења. „Угаони камен аграрне реформе у Југославији после 1918. године биле су Претходне одредбе за припрему аграрне реформе из фебруара 1919. године, оне су обезбедиле идеолошки оквир целокупне реформе“²⁹⁷ и предвиђале следеће: 1)

²⁹⁰ Светлана Радовановић, Етничка структура краљевине Југославије у контексту националне политике југословенства, Демографија, књ. IV, (Београд, 2007), 138.

²⁹¹ Никола Вучо, Аграрна криза у Југославији 1930-1934, (Београд: Просвета, 1968), 2.

²⁹² Ratomir Đunisijević, *Osnivanje industrijskih preduzeca i razvoj indutrije u Srbiji do 1918. godine*, (Beograd, BIGZ, 1990), 253-273.

²⁹³ Andrej Mitrovic, *Prodor na Balkan*, (Beograd: Nolit, 1981), 382.

²⁹⁴ Smiljana Đurovic, *„Industrijalizacija Srbije – legitimacija za moderni svet XX veka“*, u: *Srbija u modernizacijskim procesima XX veka*, (Beograd: INIS, 1994), 139.

²⁹⁵ Smiljana Đurovic, *„Industrija Srbije na pocetku privrednog života Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca“*, *Istorija XX veka*, no. 10, (Beograd: INIS, 1969), 220–221.

²⁹⁶ Nikola Vuco, *Poljoprivreda Jugoslavije 1918–1941*, (Beograd: Rad, 1958), 6-7.

²⁹⁷ Jelena Tomasevich, *Peasants, Politics, and Economic Change in Yugoslavia*, (London: Stanford, Oxford, 1955), 345.

укидање кметства и кметству сличних односа и колоната у Далмацији, уз државну надокнаду феудалне ренте за 1918. годину, као и могућност државних давања привремених ренти, како бивши власници не би остали без средстава за живот; 2) одштету за одузету земљу, која се могла наплатити и у форми земљишног поседа, под условом да га власник сам обрађује, али је остављено да се начин одштете посебно утврди; 3) обустављање свих правних спорова проистеклих из феудалног типа односа; 4) експропријацију свих великих поседа: они ће бити подељени сиромашним земљорадницима, у чему ће предност имати ратни инвалиди, добровољци и удовице погинулих у рату; 5) дефинисани су само поседи који се имају без даљњег сматрати великим поседима; 6) неодложну експропријацију без надокнаде свих имања Хабзбурга и династија непријатељских земаља, као и поседа који су даривани туђинцима за услуге страним династијама; 7) до коначне поделе великих поседа, они ће бити дељени предвиђеним категоријама становништва у привремени закуп; 8) разрешавају се сви закупни уговори на великим поседима које сам закупник не обрађује као стручно лице или лично, док се остали закупни задржавају уз могућност ревизије услова закупнине; забрањено је давање земље у подзакупе; 9) шумски поседи прелазе у власништво државе, уз одштету која ће бити накнадно одређена; земљорадници добијају право да у њима напасају стоку и набављају дрва за огрев и грађу; 10) ревизију сегрегација; 11) оснива се посебно тело, Државни уред за аграрну реформу, под надзором Министарства за социјалну политику; 12) изузима се од Одредба простор Србије до 1912. године; 13) забрањује се отуђење или давање у закуп земљишта добијеног у складу са Одредбама; 14) од „благодати“ документа се изузимају они који након његовог објављивања буду осуђени за отимање земље и пљачкање туђих поседа.²⁹⁸ Краљ Александар је био приморан да у свом манифесту од 6. јануара 1919. године, изјави следеће: „Ја желим да се одмах приступи решењу аграрног питања и да се укину кметства и велики земљишни поседи. У оба случаја земља ће се поделити између сиромашних земљорадника правичном накнадом досадашњим њеним власницима. Нека сваки Србин, Хрват, Словенац буде на својој земљи господар.“²⁹⁹

Економске проблеме је оптерећивало и питање валуте, у употреби је било пет валута: српски динар, немачка марка, бугарски лев, црногорски перпер и највише аустријска круна. Урушавање Аустро-Угарске довело је до инфлације круне. Држава је настојала да спречи улазак безвредног новца („папира“), па је у јануару 1919. године на новац у оптицају стављан жиг („жигосање новца“). Жиг се лако фалсификовао, па је новац и даље стизао из Аустрије и

²⁹⁸ „Претходне одредбе за Припрему Аграрне Реформе“, у: Богдан Лекић, Аграрна реформа и колонизација у Југославији, 1918–1941, (Београд: Службени лист СРЈ, 2002), 223–225.

²⁹⁹ Фердо Чулиновић, Југославија између два рата, (Загреб: ЈАЗУ, 1961), 227.

Мађарске. Од септембра 1919. године на новчанице је стављана маркица („маркирање“) при чему је у корист државе узимано чак 20% износа као мера дефлације (одузета је готово милијарда круна). Тај износ влада није повукла из оптицаја, већ га је поново ставила у промет покривајући мањак у државном буџету, чиме је опет сама иницирала инфлацију круне. Држава је у Бечу купила банкноте у вредности од 300 милиона круна под изговором замене истрошених новчаница. Старе, међутим, нису повучене што је опет повећало инфлацију круне. На тај начин је влада ослабила финансијске потенцијале пречанских крајева који су, и поред ратног пораза, били у економски далеко повољнијем положају од Србије. Крајем 1918. године однос српског динара и круне био је 1:2, а према неким подацима понекад чак 1:1. Увођење новог динара извршено је тек почетком 1920. године и тада је влада утврдила службени курс динара и круне чак 1:4.³⁰⁰ Разбуктавала се висока инфлација, а курс динара брзо је опадао, први редован буџет донесен је тек 1924. године. Последица је био велики буџетски дефицит, који се покривао из задужења државе код Народне банке, тј. из штампања новца. Инфлација је била неминовна, а курс динара падао је још брже. Експериментисало се с разним мерама, укључујући и административне забране, али без резултата. Страдали су многи са фиксним дохоцима (платама и пензијама), мада је раст новчане масе донекле подстицао пословну активност.³⁰¹

Велики рат је за собом оставио бреме финансијских обавеза које су далеко превазилазиле фискални капацитет Краљевине СХС (Југославије). Континуирани раст јавног дуга био је великим делом резултат сукцесивног прихватања ових обавеза на спољном и унутрашњем плану. При томе, више од половине њеног јавног дуга односило се на међународне обавезе по ратним дуговима и предратним директним и индиректним дуговима. Ова криза, дакле, није била последица превеликог и необузданог новог спољног задуживања. Њене узроке треба тражити превасходно у политичком наслеђу увећане Краљевине. У време Велике светске економске кризе, у условима пада националног дохотка, раст јавног дуга се претворио у кризу јавног дуга. Са стопом задужености од 106%, мерено односом јавног дуга и националног дохотка, Краљевина Југославија се 1932. године сврстала међу најзадуженије европске земље.³⁰² Колико је генерално за време рата страдала економија Краљевине Србије, у свим областима и секторима, може се видети по индустрији Србије, посредно о томе

³⁰⁰ Жељко Бартуловић и Небојша Ранђеловић, *Основи уставноправне историје југословенских народа*, (Ниш: Универзитет у Нишу, Правни факултет), 187.

³⁰¹ Бошко Мијатовић, *Економска политика и конјуктура у Југославији 1919–1925*, скуп „Порекло и исходи криза“, (Београд: САНУ, 2010).

³⁰² Драгана Ђаатовић, *Дужнички терет Краљевине Југославије у време Велике светске економске кризе*, Vol. 13, № 3, (Београд, 2016), 42.

говори податак да је број индустријских радника³⁰³³⁰⁴ тек након десет година, то јест у периоду 1919-1923. достигао број из 1910. године.³⁰⁵ У исто време, понављамо, Србија је у рату изгубила више од 28% становника, односно 62% мушког радног становништва (53% погинуло и 9% трајних инвалида) између 18 и 55 година.³⁰⁶

Овакво преузето, ратно наслеђе које је носила ноформирана Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца представљало је огромне потешкоће за нормално функционисање политичког система Краљевине, као и самог и друштва. Од самог почетка, било је значајних неслагања, супротних тежњи и различитих очекивања од процеса уједињења. Хрватски и словеначки политичари гледали су на заједничку државу Јужних Словена као на повезивање одвојених нација и државних целина у заједничку федеративну државу. Српски политичари су током Првог светског рата у идеји уједињења видели између осталог и могућност проширења Србије, нарочито због чињенице да се налазе на страни победничких сила Антанте. Разлике у приступу идеји уједињења биле су и клица сукоба у будућој заједничкој држави.³⁰⁷ Србија је желела да на овај начин учврсти своју позицију на Балкану и обухвати све српске земље у оквиру јединствене државе, Хрватска и Словенија да створе сопствене државе ван оквира Аустроугарске монархије и да спрече италијанске аспирације према својим територијама, а велике силе (Енглеска и Француска) да спрече продор Русије и социјализма на простор Балканског полуострва.³⁰⁸ Поједине велике силе биле су заинтересоване и за очување, а не за пропаст Аустро-Угарске, као једног од ослонаца тадашњег политичког поретка у Европи.³⁰⁹

Међу узроцима слома југословенске државе 1918–1941. у историографији су истицана два: неостварено привредно јединство и недемократска владавина. При томе се губило из вида да је југословенска држава после Првог светског рата била једна од најнеразвијенијих европских држава са великим унутрашњим разликама у економској развијености.³¹⁰

³⁰³ Бранислав Глигоријевић, *Парламент и политичке странке у Југославији*, (Београд: Институт за савремену историју Србије, 1979), 312.

³⁰⁴ Државна власт преузела је обавезе да спроведе социјалне реформе и тиме поправи положај радничке класе да би спречила социјалну револуцију. Демократска странка са циљем да смањи интезитет класне борбе уноси у свој програм потребу регулисања радничког положаја. Под тим се подразумевало осигурање радника од повреда, беспослице и сл. Радикали су унели у свој програм да је потребно спровести радничко законодавство. Словенска људска странка је унела у свој програм најрадикалније захтеве за побољшање положаја радника. ХРСС и њено вођство су сматрали да ће радници најпре остварити своје интересе кроз програм хрватске сељачке републике. ХРСС је својом политиком привукла сељачке снаге и тиме омогућила стварање борбеног фронта радника и сељака. Добрила Јевтић, *Узроци и карактер диктатуре краља Александра*, (Нови Сад: Филозофски факултет у Новом Саду, одсек за историју, Бијељина, 1986), 9-10

³⁰⁵ *Статистика индустрије Краљевине Југославије с адресаром привредних предузећа*, (Београд, 1941), 67-73.

³⁰⁶ Момчило Павловић, *Срби у Југославији*, Историја 20. века, (Београд: ИСИС, 2008), 185.

³⁰⁷ *Ibid.*

³⁰⁸ Мирослав Младеновић и други, *Развој институција и изградња политичког система Србије*, (Београд: Факултет безбедности, Универзитет у Београду, 2011), 20-21.

³⁰⁹ Жељко Бартуловић и Небојша Ранђеловић, *Основи уставне историје југословенских народа*, (Ниш: Правни факултет, Универзитет у Нишу, 2012), 165.

³¹⁰ Латинка Перовић, *Краљевина СХС (1918-1929.)*, *Краљевина Југославија (1929-1941)*, *настанак, трајање и крај*, (Београд, 2015), 4-26.

2.2. Политички систем и државноправне одлике Краљевине СХС

Пред новом државом, поред нагомиланих економских проблема, стајао је и проблем устројства државе, односно функционисања правног и политичког система до доношења устава који ће успоставити јединствено уставноправно стање у држави. Сукоби око уређења државе великим делом били су одраз великих разлика које су постојале између појединих делова земље у привредном, политичком, географском, културном³¹¹ и правном погледу. За велику већину Срба, Хрвата и Словенаца који постају један народ јавило се питање како ће се ово Краљевство створено огњем и крвљу предака, великим делом на рушевинама једне хиљаду година постојеће велесиле уредити унутра, какав ће му бити устав, а каква унутрашња организација.³¹² Заједничка држава је уз сва наличја свог политичког и правног система, настала првенствено на темељима традиције парламентарне демократије коју је имала Краљевина Србија. Такав ток формирања парламентарног система почивао је на чињеници да је нуклеус њеног стварања била Краљевина Србија, победница у рату. Логично је било да њен политичко-правни систем буде основа уређења заједничке државе. Развој оваквог система оптерећивале су већ поменуте његове аномалије, које су често изазивале кризу парламентаризма.³¹³

До уласка у заједничку државу на територији крајева који су ушли у њен састав постојало је шест правних подручја: србијанско, црногорско, војвођанско (са Међимурјем и Прекомурјем), словеначко-далматинско, хрватско-славонско и босанско-херцеговачко. Одлике националног и самосталног носила су србијанско и црногорско правно подручје. Војвођанско подручје је имало је одлике мађарског законодавства, а остала аустријског, са извесним одступањима.³¹⁴ До унификације уставног режима и изједначавања законодавства и правосудног система у свим правним подручјима, требало је омогућити функционисање државе. Ти проблеми су стајали пред првом владом и државним стањем које је називано Провизоријумом, све до доношења новог устава.

Прву владу Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца са Стојаном Протићем на челу, регент Александар је именовао 20. децембра 1918. године. Структура нове владе изгледала је овако: од 20 министара било је 13 Срба, 4 Хрвата, 2 Словенца и 1 Муслиман, што је јасно

³¹¹ Видети: Љубодраг Димић, *Културна политика Краљевине Југославије 1918-1941*, књ. I-III, (Београд: Стубови културе, 1997).

³¹² Стефан Сагадин, *Наш садашњи уставни положај*, (Љубљана: Тисковна задруга, 1920), 8.

³¹³ Milan Јовановић, *op. cit.*, str. 30-31.

³¹⁴ Небојша Ранђеловић, *Историја права II – Основи српске историје права*, (Ниш: Универзитет у Нишу, Правни факултет, 2008), 162.

показало да су у владу ушли министри који подржавају регентову политику.³¹⁵ Напутком Народног већа је било предвиђено да у састав владе уђу и државни секретари, али се то није догодило. У владу су ушли и Антон Корошец и Анте Трумбић, иако су обојица били поборници потпуне равноправности свих народа у будућој новој држави. Јавним деловањем и закулисним радњама Никола Пашић им је онемогућио да присуствују преговорима који су довели до Прводецембарских акта, али и Трумбић и Корошец су се током децембра 1918. године изјаснили за признавање тог акта. У влади су били потребни регенту и као противтежа политици Пашићевих радикала, са којима је сам регент имао затегнуте односе.³¹⁶

Следећи корак је било формирање Привременог народног представништва. Најпре је донет Указ о протезању (примени) Устава Краљевине Србије из 1903. године. Овај указ је донет 8. фебруара 1919. године, али је повучен истог дана са образложењем да је дошло до штампарске грешке и да ће нови текст устава бити штампан ћирилицом, латиницом и словеначким дијалектом. Нови текст Устава посланицима Привременог народног представништва дат је тек у јуну исте године.³¹⁷ Уставноправна аномалија Провизоријума било је и протезање устава на присаједињене крајеве у коме је јасно стајало да се Народна скупштина бира на изборима. Уместо тога именовано је Привремено народно представништво на основу спразума постигнутог приликом доношења Прводецембарских аката о уједињењу. До доношења првог устава, централни органи власти у Краљевини СХС били су *краљ, влада и Привремено народно представништво*. Привремено народно представништво било је законодавни орган, који је све своје акте морао да поднесе уставотворној скупштини на потврду.

Према Прводецембарским актима Привремено народно представништво требало је формирати споразумом Народног већа Срба, Хрвата и Словенаца и представника Србије. Број од 296 чланова одредила је влада (Србија 84, Хрватска с Ријеком и Међимурјем 62, Истра 4, Далмација 12, Босна и Херцеговина 42, Словенија 32, Војводина 26, Црна Гора 12, Македонија 24). У Србији је чланове Привременог народног представништва бирала Народна скупштина, у Црној Гори Подгоричка скупштина, а једино су у Македонији проведени избори уредбом министра унутрашњих послова. На просторима бивше Аустро-Угарске, посланике је требало одредити међустраничким споразумом. Међутим, за Банат, Бачку и

³¹⁵ *Устави и владе Кнежевине Србије, Краљевине Србије, Краљевине СХС и Краљевине Југославије*, приредио Душан Мрђеновић, (Београд: Нова књига, 1988), 262.

³¹⁶ У време Солунског процеса 1917, Александар се приклонио Пашићу, бирајући, за себе, мање неповољно решење, што никако није значило да Пашић и његови радикали уживају Регентово поверење.

³¹⁷ Занимљиво је да се нови текст устава разликовао од оригинала из 1903. године у одредбама у престолонаслеђу, где се уместо принципа примогенитуре у престолонаслеђу, за престолонаследника именовано одрђује регент Александар. Очигледно је да су ту лежали прави разлози за повлачење већ одштампаног текста устава.

Барању то је учинила Велика војвођанска скупштина. Одлуком министра унутрашњих послова представнике у Босни и Херцеговини је изабрао распуштени одбор Народног вијећа. Углавном су изабрани унитаристички оријентисани чланови Демократске странке. Словеначки Народни свет делегирао је такође унитаристички одређене представнике. Хрватски посланици бирани су међустраничким договором по размери заступљености у сабору. Већину је имала ранија Хрватско-српска коалиција на челу са Прибићевићем. Посланике из Далмације одредила је Народна организација за Далмацију. Када је влада успела да сакупи довољно централистички и монархистички оријентисаних посланика, сазвала је Привремено народно представништво за 1. март 1919. године.³¹⁸ Са таквим стањем почео је да функционише Провизоријум.

Избори за уставотворну скупштину заказани су за 28. новембра 1920. године. На изборима, на којима се бирало 419 народних посланика учествовале су 22 странке. Демократска странка добила је 92 посланика, Радикална странка 91, Комунистичка партија Југославије 58, Хрватска пучка сељачка странка (односно Хрватска републиканска сељачка странка Стјепана Радића) 50, Савез земљорадника и Самостална кметијска странка 39, Југословенска муслиманска организација 24, Словенска људска странка 14, Хрватска пучка и Буњевачко-шокачка странка 13, Социјалдемократска странка 10, Народна турска организација „Демијет“ 8 мандата, док су остале странаке добиле мање од 8 мандата.³¹⁹

Постојало је више нацрта Устава који су рефлектовали основну поделу на поборнике централистичке и унитарне државе и поборнике у основи сложене државе (аутономије, федерација, конфедерација). Стварну шансу је, међутим, имао само владин Нацрт Устава, иза кога су стајали уједињени радикали и демократи и Краљ. На тај нацрт биле су стављене све карте. Начин доношења Устава (проста уместо квалификоване већине) имао је за циљ да се избегне сваки ризик. Врло тесна већина са којом је усвојен владин Нацрт Устава показује да опрез није био сувишан. Али, основ за априорно понашање централистичког и унитарног блока лежао је у уверењу да се једном дата историјска шанса не сме пропустити. Као човек XIX века, за кога је ослобођење и уједињење српског народа било историјски фиксиран циљ, то уверење је најпрецизније изразио Никола Пашић, вођа Народне радикалне странке. Он се супротставио Нацрту Устава радикалног првака Стојана М. Протића. Залажући се такође за јединствени, рационалнији и модернији Устав, Протић је то јединство другачије схватао. По њему: „И природа је једна, али разноврсна. И држава може бити једна, али не само не мора,

³¹⁸ Жељко Бартуловић и Небојша Ранђеловић, *op. cit.*, 187.

³¹⁹ Чедомил Митриновић и Милош Брашић, *Југословенске скупштине и сабори*, (Београд: Народна скупштина Краљевине Југославије, 1937), 353.

него и не сме, ако хоће правилан и здрав живот, обући све грађане у један за све једнак мундир. Природа зна само за јединство у разликама. И оно што вреди за спољну природу око човека, то исто вреди и за човека и његово друштво“. Другим речима, „Политика да ломимо Хрвате једном турском, бирократском жандармском управом којој Видовдански Устав хоће да да уставну легалну базу, уместо политике споразума, прелази у политику ломљења саме наше Краљевине. Од те политике њој, Краљевини, држави целој, пуцају ребра. Она њу сама води у државно банкротство и у политички слом“.³²⁰

Уставотворна скупштина се одмах суочила са неколико нацрта устава, са противљењем ХРСС и комуниста монархистичком уређењу државе, са неучествовањем ХРСС у даљем раду скупштине и опструкцијом комуниста. Сукобљавана су унитаристичка и федералистичка гледишта, са низом других несугласица и сукобљених интереса. Устав је, уз компромисе и натезања, усвојен тесном већином на Видовдан 1921. године. Видовданским уставом је Краљевина СХС конституисана као уставна, парламентарна монархија, са династијом Карађођевића на челу, демократским уређењем и преовладавајућим унитаристичким уређењем. Управо је њен вишенационални састав претпостављао федерално уређење унитарном. Игнорисање националне сложености био је разлог каснијих политичких и социјалних сукоба. Јединство државе објашњавало се једним народом са три различита имена, односно племена. Централна власт била је организована на начелу поделе власти, у облику парламентарног режима. Међутим, одредбама о надлежности централних органа власти ово начело било је деформисано, а битна обележја парламентарног режима негирана. Законодавну власт вршили су краљ и Народна скупштина „заједнички“.³²¹ Поред ових општих и познатих проблема, проблем у функционисању Уставотворне скупштине представљао је и Привремени пословник о раду, који је донет краљевом уредбом, а који је између осталог прописивао да изабрани посланици полажу заклетву краљу, чему су се поједини њени чланови противили.³²²

Када год постоји сметња за пуну законодавну власт, као у овом случају, држава прибегава вршењу власти путем уредби владе. Владање уредбама обележило је и рад Провизоријума до доношења Видовданског устава. Др Латинка Перовић истиче да је уз поменути провизоријум, Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца карактерисала изузетна унутрашња хетерогеност. Држава од 11.984.919 становника, према попису становништва из

³²⁰ Латинка Перовић, Краљевина СХС (1918-1929.), Краљевина Југославија (1929-1941), настанак, трајање и крај, (Београд, 2015), 8-9.

³²¹ Milan Jovanović, *Politički Sistem Srbije - Hrestomatija*, (Beograd, Univerzitet u Beogradu, Fakultet političkih nauka, 2009), 25-26.

³²² Слободан Јовановић, *Политичке и правне расправе, књига друга*, (Београд: Издавачко и књижарско предузеће Геца Кон, 1932), 344-345.

1921. године, уз етничке и верске разлике, била је пуна дубоких супротности. Њени су поданици у прошлости живели у различитим државним системима, са различитим установама. Делиле су их драстичне разлике у економској и културној развијености, нарочито у писмености. Затим, различити аграрни режими, правни и школски системи. Свему томе треба додати последице рата у коме су били на разним странама, неједнаке улоге – нарочито људске жртве. То је изазивало фрустрације на разним странама и стварало страх од анархије. На тој подлози су се – стварно и циљано – централизам и апсолутизам јављали као алтернатива. Отуда су и Обзнана и Шестојануарска диктатура примљене без отпора. Тако је било и у другим европским државама које су после Првог светског рата прошле кроз диктатуре. Ипак, Шестојануарска диктатура имала је једну специфичност: у средишту кризе на коју је она представљала одговор био је сукоб два највећа народа у држави – Срба и Хрвата. Један концепт државе коме су тежили представници интелектуалне и политичке елите јужнословенских земаља – концепт сложене државе – одбачен је, а да се о њему, заправо, није ни расправљало, у корист концепта централизоване и унитарне државе чији је носилац била Влада Краљевине Србије. То је учињено путем највишег државног акта и уз примену начела циљ оправдава средство. Историчари су већ приметили: „Наступајући заједнички у Уставотворној скупштини, демократе и радикали успели су да обезбеђењем подршке дела Савеза земљорадника и једне несрпске странке, Југословенске муслиманске организације, прошире страначки блок расположен да прихвати владин Нацрт устава. Представници те несрпске организације добили су материјалне надокнаде и уступке у погледу школске и верске аутономије, судства и функције у апарату власти. У придобијању подршке за доношење Устава употребљавана су свакојака средства, од притисака до подмићивања и куповања гласова“...³²³

Видовдански устав по својој конфигурацији садржао је одлике устава Краљевине Србије из 1903. године, проширен за корпус других права која су уважавала специфичности нове краљевине. Према Видовданском уставу држава Срба, Хрвата и Словенаца била је уставна, парламентарна и наследна монархија.³²⁴ По Видовданском уставу политички систем Краљевине СХС био је конфигуриран тако да законодавну власт врше Краљ и Народна Скупштина заједнички.³²⁵ Народна скупштина била је једнодомно представничко тело. Министарски савет био је трећи централни орган власти. Овакав систем власти, у којем

³²³ Латинка Перовић, Краљевина СХС (1918-1929.), Краљевина Југославија (1929-1941), настанак, трајање и крај, (Београд, 2015), 4-26.

³²⁴ Члан 1. Устава Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца од 28. јуна 1921. године, издавачка књижарница Геце Кона, Кнез Михајлова бр. 1, Београд 1921.

³²⁵ Члан 46. Устава Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца од 28. јуна 1921. године, издавачка књижарница Геце Кона, Кнез Михајлова бр. 1, Београд 1921.

постоји једновремена политичка одговорност министара и пред круном и пред парламентом, назива се „*монархијским парламентаризмом*“.³²⁶

Видовданским уставом је потврђено државно уједињење и правни темељи нове државе, али њима нису била решена многа питања од којих је најважније национално и социјално, иако је уставна конструкција поред класичних личних и политичких слобода и права, садржала многа социјално-економска права. Уставодавац је међутим, настојао да у уставним оквирима остави могућност суспензије грађанских и личних права и слобода када би безбедност државе била угрожена. Већина проглашених слобода и права, нарочито политичких, могла је бити суспендована обичним законима које је омогућивао члан 127. и члан 138. Видовданског устава. По таквим суспензијама био је карактеристичан Закон о заштити јавне безбедности и поретка у држави од 2. августа 1921.³²⁷

Кључна карактеристика Видовданског устава је да су јединице административно-територијалне поделе биле према овом уставу: области, окрузи, срезови и општине. Једна област могла је имати највише 800.000 становника, а подела на области извршена је према природним, социјалним и економским приликама, а не према национално-историјским. Она је била извршена тако да се разбије национална и етничка хомогеност појединих територија и на тај начин омогући вештачко стварање јединствене нације од више нација. Ограничени број становника области онемогућавао је да ова постане основа за национално груписање. Зато, уместо малог броја великих области, треба установити велики број малих области. Тиме је омогућено спровођење централизованог државног уређења и остваривање концепције о јединственом народу, којем одговара јединствена национална држава.³²⁸

Пред, сада већ уставно консолидованом државом стајало је питање усаглашавање законодавства и изједначавање правних система. Такав смисао имао је и члан 133. Устава, којим је предвиђен скраћени поступак за изједначавање закона. Уместо тога, држава се суочила са кризама парламентаризма, страначким борбама, опструкцијом, пристанком Хрватске сељачке странке на монархистичко уређење,³²⁹ стављањем комуниста ван закона и низом других проблема. Тако је Народна скупштина, сазвана у редовни сазив за 1925/26. годину била приморана да донесе Закон о продужењу рока за кратки поступак за изједначавање законодавства у земљи.³³⁰

³²⁶ *ibid*, str. 25-27.

³²⁷ *ibid*, str. 28.

³²⁸ *ibid*, str. 28-29.

³²⁹ Мирењем са режимом у Београду Хрватска републиканска странка се одрекла републиканизма и из назова избацила одредницу „републиканска“.

³³⁰ Небојша Ранђеловић, *Правни живот Србије у заједничкој држави*, Србија 1804-2004, (Ниш, 2005), 170.

Са безбедносног, правног и политиколошког аспекта национално питање је било у основи већине политичких борби током читавог постојања прве Југославије. Програми политичких партија углавном су се разликовали у ставу према социјалном и националном питању. С обзиром на национално питање већ према томе да ли све југословенске земље треба да сачињавају само једну унитаристичку државу или је неопходно потребна југословенска виша државност, тј. да ли се радило о централизму или федерализму. Зависно од става према овим питањима разврставале су се и политичке странке у две групе.³³¹

Најдалекосежнији је био сукоб око уређења државе, између централистичког и федералистичког дискурса: централисти су се залагали за јаку, унитарну државу, док су се федералисти залагали за уређење које би признавало друштвено-историјске и политичке посебности различитих области, пре свега оних „пречанских“ (бивших аустроугарских области), тј. за њихову самоуправу у оквиру заједничке државе, што је био минималан захтев, све до захтева за радикалну реорганизаацију државе, као савеза самосталних држава (конфедерација).³³²

У различитим виђењима државног и друштвеног уређења доминирале су као противтежа две основне националне концепције о државном уређењу. Централистичка концепција почива на претпоставци да су Срби, Хрвати и Словенци један народ и да се све разлике између њих своде на разлике у именима, вери, азбуци. Народно јединство је претпоставка државном јединству. Племенска национална свест треба што пре да нестане да би уступила место идеји једне националне државе. Покрајине које су постојале још у оквиру Аустроугарске требало је уништити као језгро сепаратизма, а уместо њих образовати нове самоуправне области које ће бити територијално мале да у њима не би могло доћи до националног груписања. Равноправност Срба, Хрвата и Словенаца постићиће се у централизованог држави завођењем парламентарног и демократског система. Присталице централизма сматрале су да парламентаризам и демократија омогућавају превласт једног народа над другим. Њихов став према државном уређењу одређивао је првенствено њихов национални интерес. На такав став утицала је и традиција државног живота у Краљевини Србији. За централистичко уређење залагале су се српске политичке групе, а нарочито највеће две Радикална и Демократска.³³³

³³¹ Добрила Јевтић, Узроци и карактер диктатуре краља Александра, (Нови Сад: Филозофски факултет у Новом Саду, одсек за историју, Бијељина, 1986), 11.

³³² Иван Ристић, Бугарска у политици Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца 1919-1929, (докторска дисертација, Београд: Универзитет у Београду, Филозофски факултет, 2017), 531-533.

³³³ Добрила Јевтић, Узроци и карактер диктатуре краља Александра, (Нови Сад: Филозофски факултет у Новом Саду, одсек за историју, Бијељина, 1986), 14.

Народна радикална странка (НРС) била је прва и најјача српска политичка странка.³³⁴ Основана је 1881. године, а оснивач јој је био Адам Богосављевић. Главни идеолог и организатор био је Пера Тодоровић. Народна радикална странка, на челу с Николом Пашићем, главни је ослонац режима Краљевине СХС, уско повезана са круговима око краљевскога двора. Заступала је строги централизам државе уз српску хегемонију. Она је чинила власт током већег дела раздобља од 1918. до 1929. године.

Југословенска демократска странка (ЈДС), у историографији позната као Демократска странка (ДС) била је нова политичка странка настала удруживањем неколико различитих предратних страначких групација.³³⁵ Странка је основана на Конгресу уједињења у Сарајеву, у мају 1919. кад је Светозар Прибићевић одржао први политички говор у новој држави. Програм странке био је интегрално југословенство и непомирљива борбе против сепаратизма (првенствено хрватскога). На првим парламентарним изборима 1920. у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца (Краљевство СХС) највише гласова освојила је Југословенска демократска странка Љубе Давидовића, а на осталим парламентарним изборима (1923., 1925. и 1927.) највише гласова освојила је Народна радикална странка која је доминирала на политичкој сцени и у државној власти све до увођења шестојануарске диктатуре.³³⁶

Табела 6. Резултати парламентарних избора 1920-1927. године Краљевина СХС.³³⁷				
Изборна година	1920.	1923.	1925.	1927.
Странке				
Демократска странка	92	51	37	61
Народна радикална странка	91	108	143	112
Комунистичка партија	58	/	/	/
Хрватска народна (републиканска) сељачка странка	50	70	67	61
Самостална демократска странка	/	/	21	22
Остале хрватске странке	6	1	0	2
Остале странке	122	84	47	57

Друга концепција о државном уређењу је федералистичка. Ова концепција дозвољава могућност да су Срби, Хрвати и Словенци три племена једног истог народа, али да постоје знатне разлике и у вери и у култури. Те разлике су толике да сваки од ових народа чини

³³⁴ Хрвоје Матовић, *Савремена политичка повијест Хрватске* (Загреб: МУП, 1995), 93-95.

³³⁵ Бранислав Глигоријевић, *Парламент и политичке странке у Југославији*, (Београд: ИСИС, 1979), 67-128.

³³⁶ Бранислав Глигоријевић, *Парламент и политичке странке у Југославији*, (Београд: ИСИС, 1979), 67-128.

³³⁷ Бранислав Глигоријевић, *Парламент и политичке странке у Југославији*, (Београд: ИСИС, 1979), 67-128.

једну националну индивидуалност. Хрвати и Словенци желе једну заједничку државу са Србима, али само под условом да им се омогући њихов посебан национални развитак. Они желе задржати дотадашњу поделу на историјске покрајине које ће добити управну администрацију. За децентрализацију су се залагале хрватске и словеначке политичке групације.³³⁸ Сукоб око уређења државе имао је национални предзнак, јер се претежно водио између два водећа народа, Срба и Хрвата. Док је већина српских политичких странака, посебно најзначајнија Народна радикална странка (НРС) предвођена Николом Пашићем, заступала централистички модел, дотле су хрватске политичке странке заступале федералистичко/конфедералистички модел уређења (или „минимално југословенство“, како је хрватско становиште означио социолог Ј. Бакић).³³⁹ Најмоћнија међу хрватским странкама, Хрватска републиканска сељачка странка (ХРСС), заступала је сепаратизам прикривен федералистичко/конфедералистичком реториком, порицала конститутивност тзв. „прводецембарског акта“ (тј. чина уједињења) и захтевала институционално и уставно признавање „хрватске државности“. ХРСС је била најмоћнији, мада не и једини, заговорник хрватског сепаратизма, и није презала ни од сарадње са исказаним непријатељима државе (Италијанима и прохабзбуршком хрватском емиграцијом у Аустрији, Мађарском и Совјетском Русијом).³⁴⁰

Хрватске политичке групе имале су углавном јединствено гледиште на национално питање. У борби против централизма они су прихватили радикална решења, одбацили су сва решења која су прихватала унитаризам. Федералистички концепт уређења државе заступале су Хрватска заједница и ХРСС. Реакционарна политичка група која је решење видела изван оквира Југославије била је Хрватска странка права, која никада није добила већу подршку за своје идеје.³⁴¹ Хрватски сепаратизам је грађен и на негативној стереотипизацији Срба, Србије и најзначајнијих српских политичара. Усвајањем тзв. „Видовданског устава“ 1921. године, победила је централистичка струја, па се политичка борба у наредним годинама водила за очување, односно ревизију устава. Осим политичке борбе са националним предзнаком, жестоких сукоба је било и између странака које су, условно речено, припадале истом „националном корпусу“ и нису се суштински разликовале по питању уређења државе, али су се разликовале по програмским начелима, и заступале интересе различитих слојева

³³⁸ Добрила Јевтић, Узроци и карактер диктатуре краља Александра, (Нови Сад: Филозофски факултет у Новом Саду, одсек за историју, Бијељина, 1986), 14.

³³⁹ Иван Ристић, Бугарска у политици Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца 1919-1929, (докторска дисертација, Београд: Универзитет у Београду, Филозофски факултет, 2017), 531-533.

³⁴⁰ Иван Ристић, Бугарска у политици Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца 1919-1929, (докторска дисертација, Београд: Универзитет у Београду, Филозофски факултет, 2017), 531-533

³⁴¹ Бранислав Глигоријевић, Парламент и политичке странке у Југославији, (Београд: ИСИС, 1979), 275.

друштва. Такав је био сукоб између Народне радикалне странке и Демократске странке (ДС), друге по јачини странке у Србији, која је, иако унитаристичка, имала флексибилнији став према могућности ревизије устава у правцу децентрализације и прихватања посебности Хрвата и Словенаца, због чега је преживљавала унутрашње кризе, што је резултирало њеним званичним расцепом почетком 1924. године. Немилосрдна политичка борба учинила је да јавни простор буде прожет бурним дебатама, полемикама, сукобима и свађама политичких партија и њихових вођа.³⁴² У Словенији носиоци националних идеја које су се заснивале на очувању индивидуалности Словенаца били су политички кругови око Словеначке људске странке. Специфично је то што је овај програм водила једна клерикална странка подржавана од католичке цркве. Само мање групе социјал-демократа и либерала били су против идеје федерализма. Словенска људска странка залагала се за покрајински федерализам, јер је он омогућавао несметан економски културни политички развитак. Сматрали су да се једино добијањем аутономије могу осигурати од српске превласти. Честа сарадња Словенске људске странке са српским странкама, нарочито са Радикалном странком могу се објаснити као страх Словенаца од велико-хрватских претензија. Корошец се задовољавао учешћем у власти.³⁴³ Национално гледиште Муслимана изражавала је Југословенска муслиманска организација која је била највећа политичка снага у Босни и Херцеговини. Муслимани на Косову и Метохији и Рашкој били су оријентисани на Џемијет који је окупљао чланове на верској, а не на националној основи.³⁴⁴ Југословенска муслиманска организација је истицала тезу о јединственом народу, али је муслимане истицала као огранак тог народа. Због своје политичке снаге Југословенска муслиманска организација је била упућена на сарадњу са српским или хрватским политичким странкама да би одбранила своје националне интересе. Црногорци и Македонци нису имали своје представнике у Парламенту, него су деловали кроз српске политичке партије.³⁴⁵

Различити друштвени и политички системи инкорпорирани у заједничку државу, те различит друштвено-историјски и економски развој и привредни интереси, државотворне и политичке традиције појединих области и друштвених група, знатан утицај краља („други уставни фактор“) и двора на парламентарни и политички живот (посебно у другој половини 1920-их година), битно су допринели описаном стању у домену политичке свакодневнице и

³⁴² Иван Ристић, Бугарска у политици Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца 1919-1929, (докторска дисертација, Београд: Универзитет у Београду, Филозофски факултет, 2017), 531-533.

³⁴³ Бранислав Глигоријевић, Парламент и политичке странке у Југославији, (Београд: ИСИС, 1979), 275.

³⁴⁴ Добрила Јевтић, Узроци и карактер диктатуре краља Александра, (Нови Сад: Филозофски факултет у Новом Саду, одсек за историју, Бијељина, 1986), 15-16.

³⁴⁵ Бранислав Глигоријевић, Парламент и политичке странке у Југославији, (Београд: ИСИС, 1979), 275.

политичке културе. Нестабилности су свакако допринели и национална и верска измешаност становништва, као и непријатељско окружење.³⁴⁶³⁴⁷

2.3. Спољна и безбедносна политика и положај Краљевине СХС

У југословенској и западноевропској историографији, Устав из јуна 1921. године понекад се представља као један од главних узрока и проблема унутрашње политике међујугославије и извор касније српске доминације у политичком животу државе. Анализирајући политичку мисао краља Александра Карађорђевића на основу спољне политике, треба напоменути да је, као што је већ поменуто првенствени циљ био оријентисан на уједињење свих територија насељених Србима у једној држави, што се може видети из говора краља Александра који је користио такве слогане током говора својим војницима, не само током балканских ратова,³⁴⁸ већ и у првим годинама Првог светског рата.³⁴⁹ Као што је већ напоменуто, Александар није био уверен у идеју о стварању југословенске државе, али ток догађаја је доводио до промене његових ставова већ на крају Првог светског рата. Стварање Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца радикално је променило геополитички положај државе, што је додатно утицало на оснивање краљевске политичке мисли. Са крајем Великог рата на територијама које су до тада биле Аустроугарска и Отоманска царства, створено је шест нових држава.³⁵⁰ Ово стање захтевало је израду нових смерница о краљевској визији спољне политике. Иако Краљевство СХС није успело да напише ову доктрину у једном документу, чини се да је краљ Александар имао јасне и прецизне смернице о којима европску политичку сцену треба водити његова држава.³⁵¹ Ове смернице су углавном биле засноване на два основна питања: однос према пост-Версајским променама на геополитичкој мапи Европе и визији развоја региона (Југоисточна Европа) и места Југославије.

Пошто је Краљевина СХС била корисник новог, послератног поретка, једна од главних смерница југословенске спољне политике била је надгледање имплементације свих

³⁴⁶ Иван Ристић, Бугарска у политици Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца 1919-1929, (докторска дисертација, Београд: Универзитет у Београду, Филозофски факултет, 2017), 531-533

³⁴⁷ О политичко-идеолошким сукобима, страначком и политичком животу уопште, у Краљевини СХС, из различитих политичких и идеолошких дискурса, вид. дела старије и нове историографије: Надежда Јовановић, Политички сукоби у Југославији 1925- 1928, (Београд, 1974); Ђорђе Станковић, Никола Пашић и Хрвати 1918-1923, (Београд, 1995), 103-143.

³⁴⁸ Бранислав Глигоријевић, Краљ Александар, књ. I, (Београд: Завод за уџбенике, 2010), 83.

³⁴⁹ Фердо Шишић, Документи о постанку Краљевине СХС, (Загреб: Матица Хрватска, 1920), 2-6.

³⁵⁰ 1) Пољска, 2) Чехословачка, 3) Аустрија, 4) Краљевина СХС, 5) Албанија.

³⁵¹ Андреј Митровић, Спољнополитичка доктрина новостворене југословенске државе, (Београд: Просвета, 1974), 312.

постулата договорених након 1918. године. Због тога је краљ Александар заговарао одржавање статуса кво и борбу против ревизионистичких захтева поражених држава.³⁵²

Из тог разлога, Краљевина СХС била је противник свих ревизионистичких иницијатива које су долазиле са територија бивше Хабсбуршке монархије. Мађарска је била незадовољна исходом Првог светског рата на рачун њених територија, репарација, при чему је на југословенску државу гледала као на главног кривца. Чувена парола мађарских ревизионистичких кругова „Не, не никада“, односила се на услове Тријанонског уговора.³⁵³

Анти-ревизионистичка политика приближила је Београд чехословачкој и румунској, са којом је делила заједничку забринутост око ревизионистичких тенденција Мађарске. Поред тога, Румунија и Краљевина СХС били су још ближи чувању Бугарске. Југославија је потписала једну војну конвенцију са Румунијом у јуну, а другу са Чехословачком у августу 1921. године.³⁵⁴ Овај савез је додатно запечатио брак краља Александра Карађорђевића са кћерком краља Фердинанда I румунском принцезом Маријом (8. јуна 1922. године).³⁵⁵

Период од конституисања заједничке државе Јужних Словена до Другог светског рата обележиле су различите спољнополитичке оријентације Краљевине СХС/Југославије, које су у себи имале различите правне, безбедносне и политиколошке импликације. Управо је стварањем заједничке државе Јужних Словена као политички аксиом фигурирала чињеница да је у београдским политичким круговима, тако и у свакодневной политици земље, био доминантан француски утицај.³⁵⁶ Сарадња ове три земље довела је до стварања Блока Мале Антанте,³⁵⁷ што је савршено одговарало француским претпоставкама анти-бољшевичког „кордонијанистичког блока.“³⁵⁸ Потрага за француском подршком била је још једна од краљевих претпоставки, која, с обзиром на француску политику сталног стражара над Версајским редом и франкофонским симпатијама краља Александра и његовог оца, не може бити изненађујућа. Што је најважније, овај савез гарантовао је подршку у сукобу са Италијом.³⁵⁹ Француска је преузела главну улогу у европским међународним односима, борећи се да сачува версајски поредак спречавањем хабсбуршке рестаурације у Подунављу, поновног немачког продора на исток и совјетске инфилтрације на запад. Као јадранска земља Краљевина СХС је у Француској налазила и противтежу италијанским аспирацијама.³⁶⁰

³⁵² Андреј Митровић, Спољнополитичка доктрина новостворене југословенске државе, (Београд: Просвета, 1974), 317.

³⁵³ Бранко Петрановић, Момчило Зечевић, Југославија 1918-1984, (Београд, 1985), 155.

³⁵⁴ Јакоб Хоптнер, Југославија у кризи 1934-1941, (Ријека: Отокар Кершовани, 1972), 58.

³⁵⁵ Бранислав Глигоријевић, Краљ Александар, књ. II, (Београд: Скенер студио, 2010), 127-128.

³⁵⁶ Вук Винавер, Југославија и Француска између два рата, (Београд: ИСИС, 1985), 137.

³⁵⁷ Милан Ванку, Мала Антанта 1920-1938, (Титово Ужице: Димитрије Туцовић, 1969), 354.

³⁵⁸ Бојан Димитријевић и Станислав Сретеновић, Спољна политика Краљевине СХС/Југославије, Историја 20. Века, год. 26, бр. 2, (Београд, 2008), 53-54.

³⁵⁹ Андреј Митровић, Спољнополитичка доктрина новостворене југословенске државе, (Београд: Просвета, 1974), 322.

³⁶⁰ Бранко Петрановић, Историја Југославије, 1918-1978, (Београд, 1981), 46.

Нарочит проблем је био територијални спор са дојучерашњом савезницом Италијом. Односи са Италијом између два светска рата били су најтежи проблем југословенске државе, јер је Италија од 1918. године почела да иступа као непријатељ нове југословенске државе, а период заостравања међународних односа 1922-1925. и 1927-28. године, показује да Италија води изразито експанзионистичку политику према Балкану и Подунављу.³⁶¹ Београд је у другој половини 1920. године настојао, поред решавања спора на јадранској обали, да се спречи да Бугарска постане део италијанских планова заокруживања и изолације Краљевине СХС, односно део пројеката о балканском и подунавском пакту, којима је Рим покушавао да окупи око своје политике све државе Балкана и тако умањи утицај и значај Краљевине СХС.³⁶² Након доласка фашиста на власт 1922. није требало дуго да се чека да Мусолини крене у акцију која је довела до стварања нове кризе са Краљевином СХС. У пролеће 1923. покренуто је Ријечко питање.³⁶³ Вук Винавер указује на унутрашњу кризу коју је Југославија пролазила током 1928. али и на то да је министар иностраних послова Краљевине СХС, Маринковић, у том периоду „мирно примио италијански бес“, јер је потписивањем пакта са Француском Италији показао да не може заменити место Француске, уз основан страх, да до француско-италијанског детанта долази на рачун Југославије.³⁶⁴ Односи Рима и Београда су почетком 1928. били "час добри час лоши", али је Мусолини у октобру 1928. дао једну изјаву, која је навела Маринковића да Народној скупштини на одобрење поднесе Нетунске конвенције.³⁶⁵ Нова влада којом је председавао Корошец, а у којој је Маринковић задржао ресор спољних послова, ратификовала је Нетунске конвенције 13.08.1928.³⁶⁶ Њима су још 1925. године била регулисана нека спорна питања на Јадрану између Италије и Краљевине СХС.

Треба напоменути, међутим, да упркос релативно агресивној политици и јасним претензијама Бенита Мусолинија у односу према источним обалама Јадрана, Александар Карађорђевић у почетку је покушао да пронађе заједнички језик са њим и разрадити начин да се договоре. Ово је било видљиво, на пример, у ставу краља током спора око Фиуме (Ријека). Владар Краљевине СХС покушао је то што пре решити и регулисати односе између Београда и Рима. Такво решење би омогућило деликатно отпуштање веза са Паризом и одржавање одређеног степена независности. Да би постигао овај циљ, био је чак спреман за неке

³⁶¹ Велимир Терзић, Слом Краљевине Југославије 1941. Узроци и последице пораза, (Београд: Народна књига, 1982), 219.

³⁶² Вук Винавер, Енглеска и италијанско заокруживање Југославије, Историја 20. века, св. 8, (Београд, 1967), 73.

³⁶³ Енес Милак, Италија и Југославија 1931-1937, (Београд: ИСИС, 1987), 26.

³⁶⁴ Вук Винавер, Југославија и Француска између два рата, (Београд: ИСИС, 1985), 130.

³⁶⁵ Богдан Кризман, Вањска политика југословенске државе 1918-1941, (Загреб: Школска књига, 1975), 50.

³⁶⁶ Богдан Кризман, Вањска политика југословенске државе 1918-1941, (Загреб: Школска књига, 1975), 51.

концесије у погледу поделе утицаја у Албанији.³⁶⁷ Нажалост, како је прошло време, италијанска политика постала је све више антијугословенска, што је резултирало конфликтним интересима. Док је Италија покушала да дестабилизује ситуацију у Европи, Краљевина СХС желела је да задржи статус кво. Ова чињеница је најочигледнија кроз деловање италијанске политике, подржавајући пре свега Мађарску и Бугарску настојала је довести до стратешког окружења и изолације Краљевине Југославије у међународној ацени. Од пролећа 1928. почело је приближавање Италије, Грчке и Турске. Италија је стварала блок коме би можда пришла и Бугарска. У Подунављу је Италија такође правила политички блок са Мађарском и Аустријом, и потенцијално Румунијом. Ишло се ка даљој експанзији, што је непосредно угрожавало Југославију и можда припремало каснији оружани напад.³⁶⁸ У наступајућем периоду криза југословенско-италијанских, али и европских односа крајем 1929. године, као и њена војно-стратешка димензија, била је условљена италијанским војним припремама које су бринуле како Југославију, тако и Француску. Југословенски војни врх је непрестано стрепео од могуће или готово сигурне италијанске агресије. М. Бјелајац истиче да је једини савезник Југославије у том неизвесном периоду била Француска.³⁶⁹ Југословени су тражили од Француске материјалну и политичку помоћ против Италије, силе која је помагала бугарски и мађарски ревизионизам на рачун југословенске државе, силе која је већ 1927. године била закорачила у Албанију и на Балкан, те која није крила да жели овладати Јадранским морем.³⁷⁰ Фашистички режим у Италији заокружује се плебисцитарним изборима 1929. године, после којих се поред општинске управе, реформишу и законици и прописи како би се боље уобличио ауторитативна филозофија власти.³⁷¹ Целокупно италијанско стратешко планирање у периоду 1918-1940. било је концентрисано на уништење суседне земље, уз помоћ Мађарске и Албаније. Генералштабни планери су се надали да ће италијанска дипломатија успети да изолује Југославију, али су ипак били предвидели снаге да одбране алпски фронт према Француској за време сламања Југославије.³⁷² Инсистирање Италије за неутралисањем Југославије у француском систему, постојало је из разлога италијанског страха од француско-југословенске хегемоније на Балкану.³⁷³ Све јасније се видео троугао Париз-Рим-Берлин,³⁷⁴ као и помирљив став Лондона,³⁷⁵ док је Београд настојао

³⁶⁷ Бојан Димитријевић и Станислав Сретеновић, Спољна политика Краљевине СХС/Југославије, Историја 20. Века, год. 26, бр. 2, (Београд, 2008), 50.

³⁶⁸ Вук Винавер, Угрожавање Југославије, Војноисторијски гласник 1/143, (Београд, 1968), 142.

³⁶⁹ Миле Бјелајац, Дипломатија и војска, Србија и Југославија 1901-1999, (Београд: Војна штампарија, 2010), 151.

³⁷⁰ Јакоб Хоптнер, Југославија у кризи 1934-1941, (Ријека: Отокар Кершовани, 1972), 59.

³⁷¹ Серђо Романо, Историја Италије. Од Рисордimenta до данашњих дана, (Београд, 2006), 185.

³⁷² Миле Бјелајац, Војска краљевине СХС-Југославије 1922-1935, (Београд, 1994), 229.

³⁷³ Вук Винавер, Угрожавање Југославије, Војноисторијски гласник 1/143, (Београд, 1968), 140.

³⁷⁴ Државни секретаријат за унутрашње послове ФНРЈ, Управа државне безбедности, III одељење, Немачка обавештајна служба у старој Југославији, (Београд, 1955), 36.

да среди односе са Римом, појача везе са Паризом и има добре односе са Берлином.³⁷⁶ Победом националсоцијализма у Немачкој унет је нов моменат у односе великих сила и њихову политику на Балкану. Немачко отворено истицање политике освајања нових територија на европском истоку потребне за колонизовање пренасељеног немачког становништва, као и уништење француске хегемоније у Европи, била је опомена француској дипломатији и њеним савезницама из Мале антante.³⁷⁷ У спољној политици Краљевина СХС/Југославија је имала много нерешених проблема који су утицали на југословенско-немачке односе. Италија, Бугарска, Мађарска и Албанија су имале територијалне претензије према Југославији и служиле се свим средствима против ње. Највећи непријатељ била је Италија и ангажовање краља Александра да побољша односе са њом није уродило плодом, па је то подстакло настојање Југославије да побољша односе са Немачком. На југословенско приближавање Немачкој утицала су три догађаја у односима са Италијом, усмеравање усташа на диверзантске акције против Југославије, покушај Италије да за себе веже Албанију и Хиртембершка афера, односно наоружање мађарских ревизиониста, усмерили су југословенске владајуће кругове да ослонац траже у Немачкој, чиме је спољна политика краљевина добијала све више нову оријентацију.³⁷⁸

Готово цео период његове владавине, Александар је настојао да регулише односе са другим суседима.³⁷⁹ Међутим, био је свестан да је Југославија била сувише слаба да би било ко у Европи могао рачунати својим гласом. С друге стране, Мала Антанта била је створење мање или више зависно од Француске. Из тог разлога, Краљ Александар Карађорђевић у складу са слоганом: „Балкан балканским народима“, постао је један од главних промотера идеје ближе сарадње између балканских земаља. Оваква идеја стварања тзв. Балканске Антante,³⁸⁰ која гарантује заштиту интереса балканских земаља, као део у исто време све

³⁷⁵ Велика Британија била је веома заинтересована, да због очувања својих позиција путем спровођења политике одржања мира и стабилних међународних односа, буде одлучујући фактор у одржању европског поретка. Један од њених основних принципа у спољној политици, кога се држала током целог међуратног периода, било је успостављање политичког еквилибријума у Европи, што је значило будно мотрити да ни једна европска држава не ојача до те мере да би угрозила постојећу равнотежу снага у међународним односима. Италијанска тежња да потисне француски утицај у области централне и југоисточне Европе и тиме наруши француски статус водеће континенталне силе, одговарала је двадесетих година Великој Британији, тако да је она у Италији видела могућу, а потом и стварну противтежу француској хегемонији. Ови општи оквири, у којима су француско-италијанске супротности играле одлучујућу улогу за Велику Британију, одређивали су кретања британске политике у међуратном периоду. Дуња Херцигоња, Велика Британија и спољно-политички положај Југославије 1929-1933, (Београд, 1987), 154.

³⁷⁶ Вук Винавер, Угрожавање Југославије, Војноисторијски гласник 1/143, (Београд, 1968), 155.

³⁷⁷ Живко Аврамовски, Балканске земље и велике силе 1935-1937, (Београд, 1968), 17.

³⁷⁸ Живко Аврамовски, Балканске земље и велике силе 1935-1937, Београд, 1968, стр. 23

³⁷⁹ Бојан Димитријевић и Станислав Сретеновић, Спољна политика Краљевине СХС/Југославије, Историја 20. Века, год. 26, бр. 2, (Београд, 2008), 49.

³⁸⁰ Балкански пакт потписан је 9. фебруара 1934. године, Балкански пакт предвиђао је сарадњу на међународној сцени и заштиту интереса чланица (нпр, пре свега, да се одржи неповредивост граница) његових потписница, тј. Румуније, Југославије, Грчке и Турске. Бојан Димитријевић и Станислав Сретеновић, Спољна политика Краљевине СХС/Југославије, Историја 20. Века, год. 26, бр. 2, (Београд, 2008), 54-55.

популарнијег концепта колективне безбедности, израженог још 1929. године. Стварање тзв. Балканског ентитета (у којој је Југославија играла значајну улогу) заснована је на претпоставкама југословенске спољне политике и довела је до смањења утицаја Италије на Балканском полуострву и повећања утицаја земаља овог региона на догађаје који се одвијају на европској политичкој сцени.³⁸¹ Када говоримо о спољној политици у политичкој мисли краља Александра Карађорђевића, треба истаћи још једну тачку. Наиме, овај владар био је проглашен антикомунистичким. Осим тога, сматрао је себе пријатељем царске Русије. Због тога је Краљевина СХС постала место уточишта за војнике и цивилне присталице беле војске, повлачећи се у новембру 1920. године са Крима. Емигранти су веома топло дочекани у Београду. Успоставили су контакте са проруским представницима српске елите, што је резултирало стварањем бројних тела беле емиграције, односно пансловенских друштава. Као што је већ поменуто, пријатељски став краља Александра је вероватно био због његовог односа према царској Русији, која се међу већим делом српског друштва сматра старијом словеначком сестром. Поред тога што је неколико година провео у школи у Санкт Петербургу, будући краљ Југославије вероватно је упознао неког официра царских служби, који је можда такође играо улогу у топлој добродошлицы руских емиграната. Политичка мисао краља Александра Карађорђевића, као и у случају многих других политичара, еволуирала је и адаптирала га на актуелне догађаје који се одвијају на међународној и националној политичкој сцени. Међутим, чини се да је мотив увек био створити снажну државу са централистичким моделом, који би постао значајна сила у југоисточној Европи. Ова држава требало је да буде парламентарна монархија, али за разлику од његовог оца, Александар није желео да примењује британски модел монархије, у којем је краљ више фигура. Нема сумње да је такав став погодан каснијим ауторитарним импулсима који су се појавили у кризи 1928/1929.

³⁸¹Бојан Димитријевић и Станислав Сретеновић, Спољна политика Краљевине СХС/Југославије, Историја 20. Века, год. 26, бр. 2, (Београд, 2008), 54-55.

2.4. Полицијско-безбедносни апарат Краљевине СХС

По завршетку Првог светског рата, један од првих задатака органа власти Краљевине било је успостављање ефикасног обавештајно-безбедносног система који се може одупрети свим унутрашњим и спољним претњама. Указом регента Александра Карађорђевића, од 20. децембра 1918. године, образује се Министарски савет (Влада). У надлежности Министарства унутрашњих послова и Министарства војске и морнарице били су послови државне и војне безбедности.³⁸² После формирања Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, извршена је реорганизација и трансформација оружаних снага нове државе. Између осталог, формиран је 1920. године Главни генералштаб Југословенске Војске, који је чинило пет одељења: а) оперативно, б) обавештајно, в) саобраћајно, г) наставно и д) историјско одељење. Практично, највиши орган војне управе било је Министарство војске и морнарице, чији је помоћни орган за организовање војске био управо Главни генералштаб. Структура министарства била је установљена на основу Закона о устројству војске и морнарице из 1923. године. Исте године формиран је Савет земаљске одбране који је имао задатак да као међуминистарско тело предлаже политику развоја привреде према потребама одбране.³⁸³

Према Уредби из 1923. године Обавештајно одељење Главног генералштаба делило се на четири секције, којом су Уредбом из 1927. године преименоване у одсеке (I-IV).³⁸⁴ Обавештајно одељење обављало је војнообавештајну и контраобавештајну делатност. Као део Главног генералштаба Војске Краљевине Југославије, почело је са радом 6. маја 1920. године. Овом Уредбом од 14. септембра 1923. године ближе су дефинисани задаци Обавештајног одељења које је, између осталог, било задужено за послове који се односе на сузбијање непријатељских радњи штетних по интересе војске и земље, праћење писања домаће и стране штампе, као и на истраживању и изради војних шифара. У раду тог одељења, осим официра којима је то био једини задатак, учествовале су и друге старешине које су безбедносне задатке обављале упоредо са својим редовним дужностима.³⁸⁵

Током 1937. године овим одсецима придодата је и Секција за везу са страним војним изасланицима. Таква структура генералштаба задржана је све до 1939. године, када је извршена реорганизација којом су сви генералштабни послови подељени на три дирекције: а) организацијску, б) обавештајну и в) оперативно-позадинску.

³⁸² Радојица Лазић, Демократска и цивилна контрола рада служби безбедности у Републици Србији, (докторска дисертација, Београд: Факултет политичких наука, Универзитет у Београду, 2013), 70.

³⁸³ Мирослав и други, Развој институција и изградња политичког система Србије, (Београд: Чигоја, 2011), 101.

³⁸⁴ Бивша југословенска војно-обавештајна служба, књ. 2, Београд: ЈА, 1948), 1- 8.

³⁸⁵ Историјат служби безбедности у Републици Србији, 15. октобар 2017. 11.43. преузето са: www.bia.gov.rs.

Према томе, у периоду од 1939. до 1941. године, Обавештајна дирекција Генералштаба Југословенске војске била је централни орган руковођења, планирања и организовања целокупне обавештајне и контраобавештајне активности како у земљи тако и према иностранству, развијен за потребе одбране државе и заштите оружаних снага. Централизација обе активности омогућавала је рационално коришћење прикупљених сазнања и утицала је да се задаци ефикасније извршавају.³⁸⁶ Обавештајна дирекција је имала три одељења: обавештајно, контраобавештајно и одељење за послове шифри. Надлежност контраобавештајног одељења била је заштита војних јединица, команди и штабова војске, као и војних установа и завода. Структуру тог одељења су чинили контраобавештајни одсеци у војнотериторијалним установама и контраобавештајни органи у војним јединицама, задужени за контраобавештајну заштиту команди, штабова и јединица.³⁸⁷ Обавештајну службу ресора спољних послова Краљевине Југославије представљао је Дванаести одсек политичког одељења МИП чији је официјелни назив био Одсек за обавештајну службу.³⁸⁸

Тај систем су чиниле безбедносне и обавештајне службе Министарства војске и морнарице, Министарства иностраних дела и Министарства унутрашњих дела, као и њима подређене установе. У овом систему је егзистирала и жандармерија, пре свега као окосница унутрашње и јавне безбедности Краљевине, мада је имала и сопствену (видовску) обавештајну службу.³⁸⁹ Уредбом од 26. фебруара 1919. године образована је јединствена жандармерија за целу земљу.³⁹⁰ Посебно интересантан је био положај Жандармерије, која је била поливалентна јединица, сматрала се родом Војске, а непосредно је подређена Министарству унутрашњих послова. Жандармерија је представљала окосницу унутрашње и јавне безбедности, јер је истовремено била помоћни род војске и специјална трупа. Са полицијом је била основни носилац државне власти, док се војска употребљавала само у изузетним случајевима.³⁹¹ Ради школовања жандармеријског кадра, 1. фебруара 1920. године је у Сремској Каменици формирана Жандармеријска подофицирска школа. Школа је била смештена у згради бивше Краљевске и царске пешадијске кадетске школе Аустроугарске монархије.³⁹² Команда целокупне жандармерије је била административни орган II степена. Жандармерија је у погледу снабдевања, дисциплине и војне наставе била потчињена министру војном, а у погледу употребе, наставе, одржавања јавне безбедности и

³⁸⁶ Бивша југословенска војно-обавештајна служба, књ. 2, Београд: ЈА, 1948), 1- 8.

³⁸⁷ Историјат војних служби безбедности у Републици Србији, 15. октобар 2017. 12.33. преузето са: www.vba.mod.gov.rs.

³⁸⁸ Уредба са законском снагом о уређењу МИП и дипломатских и конзуларних заступништава Краљевине Југославије у иностранству, („Службене новине“, бр. 187 – LXV од 18. 08. 1939).

³⁸⁹ Милорад Козић, Потписник пакта: Прилози за биографију Драгише Цветковића, (Ниш: Просвета, 1995), 47-48.

³⁹⁰ Наредба о формацији, опреми, поднадлежности, дужностима и опреми жандармерије, *Службени новине Краљевине СХС*, бр. 16, 1919.

³⁹¹ Миле Бјелајац, Војска Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца 1918–1921, (Београд 1988), 73–74.

³⁹² Весна Ковачевић, Зграда стара век и по, Млади полицајац 54–55, (Сремска Каменица, 2009), 4–6.

жандармеријске службе министру унутрашњих послова. Формација жандармерије је бројала 10.000 људи, њена команда се налазила у Београду на челу са командантом жандармерије који је био у рангу команданта дивизије. Краљевом уредбом од 17. децембра 1923. године установљено је девет жандармеријских пукова и два самостална жандармеријска батаљона.³⁹³ Пукови су се делили на чете, чете на водове а водови на сталне и привремене жандармеријске станице.³⁹⁴ Безбедносна ситуација у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца била је крајње сложена, па је жандармерија територијално морала да покрива велики број области краљевине, што се може и видети из Закона о жандармерији из 1922. године. Жандармерија се делила на шест жандармеријских бригада, распоређених у следећим областима: I бригада, северни део Краљевине Србије (територију Краљевине Србије до рата 1912. године) и Војводину са седиштем у Београду, II бригада, Босну, Херцеговину, Црну Гору са седиштем у Сарајеву, III бригада, јужни део Краљевине Србије (територију која је ослобођена 1912. године) са седиштем у Скопљу, IV бригада, Хрватску и Славонију са седиштем штаба у Загребу, V бригада, Словенију са седиштем штаба у Љубљани, VI бригада, Далмацију са седиштем у Сплиту.³⁹⁵

Закон о жандармерији из октобра 1930. године прописао је да је жандармерија помоћни род војске Краљевине Југославије која као специјална трупа има задатак „да као орган државних управних органа власти бди над јавном безбедношћу, одржава јавни ред и мир и обезбеђује извршење закона“.³⁹⁶ У погледу службене употребе, наставе и логистике подређена је министру унутрашњих послова, а у погледу дисциплине, личних односа, војничке наставе и наоружања министру војске и морнарице. Жандармерија је финансирана из прорачуна министарства унутрашњих послова, а због тешке економске кризе број жандарма је из године у годину смањиван, да би с 20.000, колико је жандарма било у парламентарно доба, пао на 17.978 у 1934. години.³⁹⁷ На основи Законика о судском кривичном поступку и Закона о жандармерији, жандармерија је овлашћена и дужна обављати извиђање кривичних дела, било самостално било по наређењу власти. О сваком кривичном делу она је подносила кривичну пријаву надлежној власти – за злочине и преступе државним тужиоцима, а за иступе управној власти.³⁹⁸ Налоге у погледу вршења службе одржавања јавног реда, мира и безбедности жандармерија је могла примати искључиво од службених

³⁹³ Милић Петровић, Државни родослов краљевине СХС/Југославије 1918-1941, (Београд: Просветни преглед, 2008), 222.

³⁹⁴ Војноиздавачки завод, Војна енциклопедија, књ. 4, (Љубљана: Младинска књига, 1978), 239.

³⁹⁵ Члан 8. Закона о жандармерији, Службене новине бр. 73 од 1. априла 1922.

³⁹⁶ “Нови закон о жандармерији”, Полиција, 14–15/1930., 885.

³⁹⁷ Експозе Живојина Лазића, министра унутрашњих послова, XVIII. Редовни састанак Народне Скупштине од 25. 3. 1934., Стенографске белешке Народне Скупштине, (Београд, 1934), 218.

³⁹⁸ Милан Стефановић, “Наша жандармерија”, Полиција, 9–12, (Београд, 1936), 622.

власти, којима је подносила извештаје.³⁹⁹ Министарство унутрашњих послова јасно је препоручило да се жандар у додиру с народом и при поступцима против осумњичених особа мора „уздржавати сваког противзаконитог и неодлучног поступка“, те да стално мора имати на уму да сваки његов поступак који би вређао особну слободу грађана „јесте злоупотреба власти“ која се, као таква, треба казнити.⁴⁰⁰

Мора се истаћи да је традиција постојања жандармерије на нашим просторима дуга, још је Кнежевина Србија формирала своју прву жандармеријску чету 18. фебруара 1860. године када је књаз Милош Обреновић I са намером да доведе у ред Управитељство вароши Београда донео Устроение управитељства вароши Београда..⁴⁰¹ Жандармерија је свој рад наставила и у Краљевини Србији, као и по формирању Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца. У жандармерију су тада примани држављани Краљевине, с одслуженим војним роком, телесно и душевно здрави, млађи од 30 година, а виши од 164 центиметра који су се обавезивали да ће у жандармеријској служби остати најмање три године и да ће служити тамо где буду распоређени. Нова висина од 164 центиметра, која се захтева насупрот висини од 152 која је прописана правилима жандармеријске службе, уведена је да би се онемогућило ступање у жандармерију „физички малих људи који немају довољно ауторитета код јавног наступа“.⁴⁰² Сматрало се, наиме, да полицајац или жандарм „омален, ситан или неразвијен, а нарочито када је под шлемом и у парадној униформи, чини врло рђав утисак – он није у могућности да код публике изазове осећај о озбиљности и строгости његових наредби, нити да им прибави потребно поштовање, па његове наредбе лако могу да остану без жељеног резултата“.⁴⁰³

Законом је прописано да ће жандар употребити оружје само у случају нужде, односно када није у могућности да на други начин „одбије од себе или другог лица управљени удар“, „савлада отпор“, „спречи бегство опасних злочинаца“, „спречи бегство сумњивих лица на државној граници“, „спречи бегство војних бегунаца у групи од најмање три лица“ и „спречи напад на објект који му је поверен на чување“. У свим овим случајевима, закон је налагао, мора се чувати људски живот колико год је могуће, а гдје прилике допуштају служити се мање опасним оружјем – ножем или сабљом. При употреби оружја се посебно морало водити рачуна да не „трпе штету невина лица“.⁴⁰⁴ Припадници жандармерије су током вршења

³⁹⁹ Наредба о формацији, опреми, поднадлежности, дужностима и опреми жандармерије, Службени новине Краљевине СХС, бр. 16, 1919.

⁴⁰⁰ Привремена правила за вршење жандармеријске службе, т. 1, (Београд, 1920), 11-14.

⁴⁰¹ Жарко Браковић, Организациона структура Жандармерије у Краљевини СХС, у: Структура и функционисање полицијске организације, традиција, стање и перспективе – I, (Београд: Криминалистичко-полицијска академија, 2013), 80.

⁴⁰² „Нови закон о жандармерији“, Полиција, 14–15/1930., 890.

⁴⁰³ II бр. 9922 од 3. 4. 1933., АЈ, 14 (МУП), 1–1.

⁴⁰⁴ Закон о жандармерији, Службене новине Краљевине Југославије, бр. 235, 14. 10. 1930.

службе често прекорачивали своја овлашћења. Законом о жандармерији из 1922. године било је предвиђено да жандармеријски старешина при гушењу нереда начин деловања може одредити према властитом нахођењу.⁴⁰⁵ Са правног аспекта Закон о жандармерији имао је поједине одредбе које су у пракси могле изазивати самовољу у оперативном деловању. Чланом 27. било је прописано да при угушивању жандармерије, надлежни старешина добија само од власти задатак, а начин извршења подешава сам и одговоран је за то.⁴⁰⁶ Незадовољство грубостима жандармерије постојало је константно током целог периода постојања југословенске краљевине.⁴⁰⁷ Ивана Добројевић у ауторском чланку Полиција и жандармерија у доба шестојануарског режима истиче да је „Краљевина имала 18.000 жандара, па се с обзиром на бројност састава могло очекивати да један број жандара прекорачи своја законска овлашћења, али је задатак власти, то пре што је то било у самом интересу државе, да се брине о свим притужбама на претерану употребу силе, жандармеријску бахатост, те да такве појаве строго дисциплински кажњавају“. Уместо тога Добројевићева подвлачи: „Одаје се утисак да се олако прелазило преко учесталих посланичких критика које су упућиване на ове негативне појаве, не увидевши да народ није судио о државној управи према краљу, Скупштини, министрима или мерама које је предузимала влада, већ према оним државним представницима с којима је долазио непосредно у додир, дакле пре свега према жандарима и котарским начелницима“.⁴⁰⁸

На основу Уредбе о устројству Министарства унутрашњих дела од 8. маја 1919. године, Одељење за јавну безбедност Министарства унутрашњих дела било је задужено и за обављање цивилних безбедносно-обавештајних послова. Решењем министра унутрашњих дела од 23. децембра 1920. године, образовано је Одељење за државну заштиту. Према овом решењу, задатак Одељења био је да „прикупља информације, води надзор и предузима све потребне мере противу свију лица, било наших поданика или странаца, који раде противу интегритета наше земље, који врше пропагандистичку акцију у корист ма које друге државе и на штету наших државних интереса и који су или својим ранијим или својим садашњим држањем у томе погледу сумњиви“. Одељење за државну заштиту, на основу Правилника о раду, донетог 10. јануара 1921. године, организационо је подељено на 4 одсека, са укупно 27 пододсека – реферата, **табела 7**.⁴⁰⁹

⁴⁰⁵ Војна енциклопедија, књ. 10, Београд 1967, 810.

⁴⁰⁶ Члан 27. Закона о жандармерији, Службене новине бр. 73 од 1. априла 1922.

⁴⁰⁷ Владан Јовановић, Жандарми и практиканти, Образовање код Срба кроз векове, ур. Радослав Петковић, Петар В. Крстић, Тибор Живковић, (Београд, 2003), 200–204.

⁴⁰⁸ Ивана Добројевић, Полиција и жандармерија у доба шестојануарског режима, год. 38, (Загреб: Графички завод Хрватске, 2006), 99.

⁴⁰⁹ Историјат служби безбедности у Републици Србији, 15. октобар 2017. 11.50. преузето са: www.bia.gov.

Први одсек се састојао од 5 пододсека:	Други одсек је подељен на 6 пододсека:
<ol style="list-style-type: none"> 1. Секретаријат, 2. Архива, 3. Регистратура, 4. Пасоши и кретање путника и 5. Новинарски пододсек. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Комунисти и анархисти, 2. Сумњиви Руси, 3. Агенције за иселјавање, 4. Контрола странаца, 5. Удружење и клубови и 6. Страна представништва.
Трећи одсек се делио на 9 пододсека:	Четврти одсек је имао 7 пододсека:
<ol style="list-style-type: none"> 1. Талијанска пропаганда, 2. Аустријска и немачка пропаганда, 3. Мађарска пропаганда, 4. Румунска пропаганда, 5. Остали сумњиви странци, 6. Сумњиви грађани Хрватске и Славоније, 7. Сумњиви грађани Словеначке, 8. Сумњиви грађани Војводине и 9. Сумњиви грађани Далмације. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Бугарска пропаганда, 2. Арнаутска пропаганда, 3. Муслиманска пропаганда, 4. Грчка пропаганда, 5. Сумњиви грађани из Србије, 6. Сумњиви грађани из Босне и 7. Сумњиви грађани из Црне Горе.⁴¹⁰

Делокруг рада Одељења државне заштите детаљно је регулисан доношењем Упута за сузбијање антидржавне пропаганде и стране шпијунаже од 26. новембра 1923. године. Овим актом утврђена је надлежност Одељења за обавештајне и контраобавештајне полицијске послове, контролу, безбедност и вођење евиденције о странцима, регулисање питања иселјеника и репатријацију, послове сузбијања антидржавне пропаганде, контролу страних војних бегунаца, надзор и контролу рада удружења и одржавања зборова и манифестација и друге послове, о чему је вођена и одговарајућа евиденција. Такође, Одељење је имало обавезу припреме нових законских предлога чији би основни циљ био заштита државе.⁴¹¹ Оваква организација функционисала је све до 1929. године. Тада је донет Закон о унутрашњој управи, којим је Министарство унутрашњих послова подељено у две организационе јединице: Дирекцију јавне безбедности, са четири одељења и Дирекцију националне безбедности, са три одељења.⁴¹²

Законом о унутрашњој управи од 19. јуна 1929. године и Уредбом о уређењу Министарства унутрашњих послова од 25. јула 1929. године, Одељење за државну заштиту постало је Прво одељење у оквиру Министарства унутрашњих послова. Одељење је организационо подељено на 2 одсека (Први одсек – за сузбијање унутрашње антидржавне и разорне пропаганде и акције са обавештајном службом и Други одсек – за сузбијање

⁴¹⁰ Историјат служби безбедности у Републици Србији, 15. октобар 2017. 11.55. преузето са: www.bia.gov.

⁴¹¹ *Ibid.*

⁴¹² Радојица Лазић, *Демократска и цивилна контрола рада служби безбедности у Републици Србији*, (докторска дисертација. Београд: Факултет политичких наука, Универзитет у Београду, 2013), 70.

спољашње антидржавне пропаганде и акције са обавештајном службом и 3 реферата (Реферат за полицијски надзор над странцима и путничким саобраћајем, Административни реферат и Реферат за штампу). Одељење за државну заштиту било је на овај начин организовано све до окупације Краљевине Југославије априла 1941. године.⁴¹³

Министарство унутрашњих послова⁴¹⁴ основано је већ 7. децембра 1918. године као врховна управна и надзорна власт над свим управно-полицијским властима и органима у земљи. Законом о унутрашњој управи од 19. јуна 1926. године, Уредбом о уређењу Министарства унутрашњих послова од 25. јула 1929. године и Законом о увођењу врховне државне управе од 31. марта 1929. године, редефинисана је његова надлежност и организација, а последња реорганизација спроведена је 1940. године.

У надлежности Министарства унутрашњих послова спадали су послови унутрашње управе, надзор над самоуправним телима и установама, старање о личној, имовинској и државној безбедности, јавном реду и миру, старање да подручне власти правилно примењују законе и надзор над њиховим радом, расправљање административних спорова и осталих спорних случајева који су законом стављени у надлежност МУП-а.⁴¹⁵ Унутрашња организација МУП-а утврђена је Уредбом из 1919. године на основу које је имао следеће организационе јединице: Кабинет, Управно одељење, Самоуправно одељење, Одељење за јавну безбедности и Инспекторско одељење.⁴¹⁶ Поред ових одељења, крајем 1920. године формирано је Одељење државне заштите.⁴¹⁷ Ово одељење имало је: Одсек за сузбијање унутрашње антидржавне и разорне пропаганде и акције са обавештајном службом (Први одсек), Одсек за сузбијање спољашње антидржавне пропаганде и акције са обавештајном службом (Други одсек), Одељак (реферат) за полицијски надзор над странцима и путничким саобраћајем (преименован 1940. године у Одсек за надзор над странцима, избеглицама и кретањем путника), 4) Административни одељак (реферат) и 5) Одељак (реферат) за штампу.⁴¹⁸ Дефинитивна унификација прописа о организацији месних полицијских установа је обављена Законом о унутрашњој управи из 1929. године. Основна административна

⁴¹³ Историјат служби безбедности у Републици Србији, 15. октобар 2017. 12.10. преузето са: www.bia.gov.rs

⁴¹⁴ О традицији Министарства унутрашњих послова, видети опширније у: Радован Радовановић, Небојша Ђокић, Попочитељи и министри унутрашњих дела Кнежевине Србије од повратка Обреновића до проглашења Краљевине Србији, у: Структура и функционисање полицијске организације, традиција, стање и перспективе – I, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2013, стр. 1-33, као и у: Ивана Крстић-Мистрицеловић, Развој полицијских власти у Србији у првој половини XIX века, у: Структура и функционисање полицијске организације, традиција, стање и перспективе – I, Криминалистичко-полицијска академија, (Београд, 2013), 53-79.

⁴¹⁵ Службене новине Краљевине СХС, бр. 143/1929.

⁴¹⁶ Службене новине Краљевине Југославије, бр. 232 од 04. октобра 1929. године.

⁴¹⁷ АЈ – 14 – 1 – 1, Обавештење Министра унутрашњих послова, пов. Ј.Б. бр. 10686. од 20. децембра 1920. године.

⁴¹⁸ Милан Милошевић, Тајна полиција у Србији 1831 – 1941, (Ваљево: Историјски гласник Ваљево, 1994), 17.

јединица у којој се обавља месна полицијска делатност је, по овом закону, била општина. У зависности о значају за државну управу те делатности, у општинама је основана месна полицијска власт или су месни полицијски послови поверени самоуправним телима општине. У седиштима бановина успостављене су управе полиције на чијем су се челу налазили управници полиције, непосредно подређени бану. Управник полиције је био директно потчињен бану. Он је уједно био и референт бана за полицијске ствари општег значаја, као и за оне поједине послове полицијске природе који су му били поверени за подручје целе бановине. Управа полиције је имала право да доноси решења као државна месна полицијска власт првог степена. Жалбе на донета решења су се подносиле бану. Управа полиције се делила на одсеке, а они по потреби на реферате. На челу одсека стајали су шефови одсека који су били потчињени управнику полиције и одговарали су му за послове одсека. Они су вршили надзор над пословима одсека и реферата, делили су послове чиновницима, давали су им упутства о раду, старали су се о правилности, законитости и брзини рада одсека. Рефератима су управљали референти који су у погледу свог подручја рада имали исте дужности као и шефови одсека. За вршење целокупне канцеларијске службе управа полиције је имала потребан број канцеларијских службеника. Њихов рад је надзиран од стране шефа писарничке службе.⁴¹⁹

Полицијски службеници су се делили на: полицијске стражаре и агенте, надзорне чиновнике полицијске страже и агената, заповедника полицијске страже и шефа полицијских агената.⁴²⁰ За одржавање безбедности, реда и мира управнику је био додељен збор униформисане полицијске страже на чијем челу се налазио заповедник полицијске страже. Заповедник полицијске страже се старао о дисциплини у збору, о прописаном снабдевању полицијских стражара службеним оделом, обућом, материјалом, оружјем и муницијом. Водио је рачуна о стручном усавршавању полицијских стражара, као и о уређењу касарни и станица.⁴²¹ На основу акта Министарства унутрашњих послова од 24. септембра 1924. године утврђивање броја полицијских стражара вршило се према броју становника. У градовима са преко 100.000 становника, на 1.000 становника долазила су по 4 полицијска стражара. У местима где се број становника кретао између 50.000–100.000 становника, на 1.000 становника долазила су по 3 полицијска стражара. У местима где се број становника

⁴¹⁹ Уредба о устројству и делокругу Управа полиције, Службене новине Краљевине Југославије, бр. 62, 18. март 1930.

⁴²⁰ Лаза М. Костић, Административно право, Устројство управе, књ. 1, (Београд, 1933), 172–176.

⁴²¹ Предраг Вајагић, Органи безбедности на територији Дунавске бановине, Истраживања, Филозофски факултет у Новом Саду, књ. 24, (Нови Сад: Институт за новију историју, 2013), 401-415.

кретао између 10.000–50.000 становника, на 1.000 становника долазила су по 2 полицијска стражара, а уколико су места мирна и без велике индустрије, чак и 1 стражар на 1.000 становника. У местима где се број становника кретао испод 10.000 становника, долазио је по 1–1½ полицијски стражар. Број агената није улазио у горњи рачун, и био је у директној сразмери са постављеним задацима који су били различити за свако место.⁴²²

Полицијски агенти су, пак, имали улогу „превентивне полиције“ и своју дужност увек су обављали у цивилу.⁴²³ Њихов посао се односио на вршење превентивног и репресивног деловања међу становништвом. Агентима је заповедао шеф полицијских агената коме се додељивао потребан број надзорних чиновника. Шеф полицијских агената се старао да полицијски стражари-агенти, који су били додељени на службу квартовима управе полиције или полицијским комесаријатима, врше службу по наређењима дотичних старешина кварта, односно полицијског комесара.⁴²⁴

Полицијски делокруг општеуправних власти је обухватао старање за јавни ред, мир, сигурност и поредак, промет, јавни морал и слично.⁴²⁵ Одељење за самоуправу Министарства унутрашњих послова вршило је надзор над самоуправним властима среских и обласних самоуправа, надзор над општинама и градовима. Уредбом о устројству и делокругу предстојништва градске полиције Министарство унутрашњих послова је организовало полицијске установе у великим градовима ван седишта бановина где се за тим показала потреба. На челу је био предстојник градске полиције који је вршио целокупан надзор на пословима предстојништва. Градови који су вршили општу управну власт првог степена, имали су предстојнике градске полиције који су били непосредно подређени бану. У осталим градовима предстојник градске полиције је обављао надлежне послове као овлашћени орган среског начелника под чијим надзором је био.⁴²⁶ Законом о називу и подели Краљевине на управна подручја општа управа у Краљевини вршила се по бановинама, срезovima и општинама. Истим законом Управа града Београда, Земунa и Панчева, чини посебну управну целину и стоји под непосредном управном и надзорном влашћу министра унутрашњих послова.⁴²⁷

Предстојништво градске полиције делило се три на одељка: опште полиције, кривичне полиције и полиције места. У делокруг одељка опште полиције спадали су сви

⁴²² АВ, Ф 126/II 52286/1930, Допис о образовању државне полиције од 6. новембра 1929.

⁴²³ Закон о унутрашњој управи, Службене новине Краљевине Југославије, бр. 143., 21. 6. 1929.

⁴²⁴ Предраг Вајагић, Органи безбедности на територији Дунавске бановине, Истраживања, Филозофски факултет у Новом Саду, књ. 24, (Нови Сад: Институт за новију историју, 2013), 401–415.

⁴²⁵ Организација југословенске полиције, Полиција, 9–12/1936., 651. – 653. Видети и Лаза Костић, Административно право. (Београд, 2000), 145 – 152.

⁴²⁶ Уредба о устројству и делокругу предстојништва градске полиције, *Службене новине Краљевине Југославије*, бр. 243, 17. октобар 1929.

⁴²⁷ Службене новине Краљевине Југославије, бр. 232 од 4. октобра 1929. године

послови државне безбедности и јавног поретка, сузбијања шпијунаже, надзор над политичким и друштвеним животом, надзор над сумњивим лицима, надзор над штампом и зборовима, полицијска обавештајна служба и општа администрација (персоналне ствари). Одељак кривичне полиције водио је све послове полицијске природе и старао се о личној и имовинској безбедности грађана, у вези са ислеђивањем кривичних дела и сарадње са судовима. Надлежности одељка полиције места биле су вршење казне власти по кажњивим делима из управног казненог закона, вршење казнене власти у извршењу наредби, надзор над јавним локалима и приредбама, надзор над извршењем обртних прописа, старање у погледу безбедности и реда јавног саобраћаја, вршење послова здравствене и ветеринарске полиције.⁴²⁸

Предстојник градске полиције примао је сву поверљиву пошту, старао се о организацији унутрашње и спољашње обавештајне службе, надзирао је рад канцеларијског и стражарског особља, давао је директиве свим референтима. Заменик предстојника (поткапетан) водио је кривично одељење, одељење здравствене полиције, надзор над кафанама и трговинама. Постојале су две врсте концеписта: први концеписта обављао је истражне ствари из делокруга полиције, док је други концеписта водио административну евиденцију. Рачунски чиновник (официјал) је обављао све послове који су били у вези са финансијама, водио је пасошко одељење, поступке око дозволе точења пића, издавао је дозволе за држање и ношење оружја. Агенти су се бавили пословима унутрашње и спољашње обавештајне службе, надзора над сумњивим лицима, надзора над страним лицима. Најнижи положај у оквиру предстојништва градске полиције имали су редари, писари и дневничари.⁴²⁹ Како би се обезбедило редовно пословање предстојништва градске полиције, општине су биле дужне да у свој буџет унесу потребан износ неопходан да буду обухваћене све припадности полицијског особља. Поред тога, градска општина је била дужна да обезбеди потребне зграде и просторије за смештај предстојништва полиције. У случају да дође до спора у погледу обима обавеза које терете општину, арбитражу је вршио бан, а против његовог решења жалба се могла поднети надлежном министарству, Уредба о устројству и делокругу предстојништва градске полиције. У дневном листу Политика од 22. децембра 1920. године могу се видети први обриси приватне безбедности кроз најаву оснивања приватне полиције у Београду, у тексту се каже: „Иницијативом неколицине наших познатих полицајаца, а по ододбрењу Управе града Београда од нове године установљава се приватни

⁴²⁸ АВ, Ф 126/II 8269/1935, Правилник о унутрашњем уређењу надлештава, о броју одељака, о подели на исте и о систематизацији броја особља код предстојника градских полиција у Дунавској бановини.

⁴²⁹ АВ, Ф 126/II 6342/1932, Предстојништво градске полиције Велике Кикинде – Градском начелству, 22. мај 1930.

институт за заштиту грађанске имовине. Институт ће имати своје нарочите ноћне чуваре и контролоре, који ће бдити над имовином и безбедности грађана. У другој години, међутим, институт ће давати грађанима и новчане гаранције на основу полиса депонованих у нашим банкама. Институт ће давати накнаду за ствари и предмете који су поверени његовом чувању, а који буду били украдени. Такса на такво осигурање неће износити можда више него педесет динара месечно.⁴³⁰

Управа града Београда била је најзначајнија територијална организациона јединица Министарства унутрашњих дела, а вршила је управне и полицијске послове на територији Београда, Земунa и Панчева са најближом околином. Управа је имала пет одељења, и то: а) Административно одељење, б) Одељење опште полиције, в) Одељење кривичне полиције, г) Одељење саобраћајне полиције, и д) Одељење техничке полиције. Свако одељење се делило на одговарајући број одсека, а ови на потребан број одељака или реферата. Управник града Београда је, према истој уредби био дужан да „води старање о безбедности државе“ у престоници и да о томе свакодневно извештава краља (усмено) и министра унутрашњих послова (писмено, а по наређењу и усмено).⁴³¹ Као водећа служба унутрашње безбедности, тј. као територијална контраобавештајна служба и служба за заштиту уставног поретка (политичка полиција), деловало је Одељење опште полиције Управе града Београда. Оно је, преко својих организационих јединица, сузбијало унутрашње и спољне антидржавне делатности, водило истраге против починилаца политичких кривичних дела и кажњавало или оптуживало окривљене Суду за заштиту државе.⁴³² Одељење је имало девет одсека⁴³³ од којих је сваки водио истрагу по својој линији рада, а унутар сваког од њих постојао је одговарајући број одељака, односно реферата.

⁴³⁰ Политика, Београд, 22. Децембар 1920. године број 4551.

⁴³¹ Милан Милошевић, Тајна полиција у Србији 1831 – 1941, (Ваљево: Историјски гласник Ваљево, 1994), 18.

⁴³² Милан Милошевић, Тајна полиција у Србији 1831 – 1941, (Ваљево: Историјски гласник Ваљево, 1994), 19.

⁴³³ Милан Милошевић, Тајна полиција у Србији 1831 – 1941, (Ваљево: Историјски гласник Ваљево, 1994), 19.

2.5. Бујање екстремистичких и сепаратистичких тежњи у Краљевини СХС

Прва искуства са почецима данашњег тероризма везана су за стварање Краљевине СХС, односно Југославије. Укључење територија на којима су живели народи који нису одобравали уједињење под Карађорђевићима били су индикатор нових безбедносних искушења. Јужна Србија (данашње Косово и Метохија, Македонија) постаје немирна зона у коју су са истока, из Бугарске, упадале комитске групе или у којој су деловале терористичке групе Унутрашње македонске револуционарне организације (ВМРО). На том терену је настављен рад оружаних група, карактеристичан за последње две деценије турске окупације (1890–1910), само што су фокус терористичких напада бугарско-македонских група сада били представници нове југословенске власти, углавном атентатима.⁴³⁴ Правда у броју од 29. јуна 1921. године објављује чланак из Скопља под називом „Бугарске комите“. У коме се види деловање ових формација: „У последње време много се говори о бугарским комитама. Неоспорно је да су ови разбојници извршни органи бугарске владе, али треба констатовати да су сви ти зликовци били по једанпут у нашим рукама, па отишли у гору кривицом полицијских власти. Ево факата. У току прошле године побегло је из затвора око стотину најокорелијих злочинаца који су одговарали за многострука убиства, паљевине, крађе и слична разбојништва. Из Штипа је побегло 24, из Св. Николе 20, из Велеса 6, из Битоља 6, затим из Криве Паланке, Кратова, Прилепа, Скопља и других места. Сви ти људи отишли су у комите.“⁴³⁵ Косово и Метохија је такође била немирна зона од 1919 – 1921. године побуне и активности одметничких и терористичких група узимале су маха.⁴³⁶

На нашим просторима посебно је значајно истраживање Дмитра Тасића које даје ново научно светло на историографију и безбедносне проблеме функционисања Краљевине СХС/Југославије, монографија истоименог аутора: „Рат после рата – Војска Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца на Косову и Метохији и у Македонији 1918-1920,“ расветљава фрагменте нама до сада мало познатих догађаја на југу Србије.⁴³⁷ Дмитар Тасић у раду: „Војно-политичка акција „македонствујушчих“ у Краљевини СХС/Југославији“ указује на неколико значајних проблема са којима су се сусретале власти прве Југославије. У безбедносном смислу највећи изазов било је деловање Унутрашње македонске

⁴³⁴ Мартин Матијашевић и Жељко Лазић, Кривично дело тероризма у српском законодавству, Култура полиса бр. 31, (Београд, 2016), 345-356.

⁴³⁵ Правда, Београд, среда, 29. јун 1921, број 173, 2.

⁴³⁶ Мартин Матијашевић и Жељко Лазић, Кривично дело тероризма у српском законодавству, Култура полиса бр. 31, (Београд, 2016), 345-356.

⁴³⁷ Видети опширније: Дмитар Тасић, Рат после рата – Војска Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца на Косову и Метохији и у Македонији 1918-1920, (Београд: Институт за стратегијска истраживања, 2008).

револуционарне организације ВМРО⁴³⁸ основане у Солуну давне 1893. године, чији је прокламовани циљ био добијање политичке аутономије за македонску и једренску област. Са аспекта временског одређења предмета истраживања посебно је значајан период између 1919. и 1934. године, где биланс терористичких напада ВМРО износи 467 комитских упада, атентата, заседа, отмица, подметнутих бомби и других облика терористичких застрашивања. Број жртава међу органима реда, припадницима војске и жандармерије износио је 185, број цивилних жртава 253 и 268 терористичких активиста ВМРО.⁴³⁹ Италија је због својих интереса на Јадрану помагала ВМРО, а ова је убила Александра Стамболијског због његовог става према Македонији. У државном удару 9. јуна 1923. године, нова влада Александра Цанкова водила је према Краљевини СХС непријатељску политику помажући италијанске аспирације на Балкану. Цанков је алудирао на Македонију као на јабуку раздора између Бугарске и Југославије и захтевао је признање права бугарској мањини у Македонији.⁴⁴⁰

Димитрије Богдановић у својој монографији „Књига о Косову“ даје важан преглед сепаратистичких и екстремистичких тежњи Албанаца на југу Србије. Богдановић наводи да је важну улогу у одржавању несређеног стања, нарочито на Косову, имала политичка и диверзантска активност италијанско-албанске иреденте из саме Албаније и емигрантских центара. Акција косовске емиграције уклапала се у општу борбу против Југославије, коју су водили, на једној страни, усташе, а на другој „македонствујушчи“. Богдановић даље запажа да је Италијанска влада била главни ослонац ових покрета. Истиче да је она успела да придобије и руководиоце тзв. „Косовског комитета“, чије је седиште било у Бечу, на челу са Бедри Пејаном и Ибрахимом Ђаковом.⁴⁴¹ У служби албанске иреденте налазиле су се и све легалне политичке организације Албанаца у Југославији. „Муслиманска јужна организација“ (Цемијет), формирана 1923., била је коришћена и за спровођење иредентистичке пропаганде, нарочито после погоршања југословенско-албанских односа 1924. године. Према неким подацима председник ове организације Ферат-бег Драга био је у сталној вези са тиранском владом, од које је примао и новац. Због таквог става југословенска влада је 1925. забранила рад „Цемијета“, али овај наставља да ради у илегалности. Формирана је на Београдском универзитету и тајна студентска организација „Беса“, с програмом да ради на прикључењу Косова и Метохије Албанији, финансирао ју је албанско, а потом италијанско посланство у

⁴³⁸ Првих година организација се звала Бугаро-Македоно-одрински револуционарни комитет, Војна енциклопедија 10, (Београд, 1973), 273.

⁴³⁹ Димитар Тасић Војно-политичка акција „македонствујушких“ у Краљевини СХС/Југославији, Часопис Архива Југославије, год. 3, бр. 3, (Београд, 2002), 93-103. (АЈ) 37-22-326.

⁴⁴⁰ Живко Аврамовски, Британци о Краљевини Југославији 1921-1930, (Загреб, 1986), 229.

⁴⁴¹ Димитрије Богдановић, Књига о Косову, (Београд: Српска академија наука и уметности, посебна издања, Књига DLXVI, 1986), 152-153.

Београду. Требало је организовати чете које би биле спремне да у случају избијања рата диверзантским акцијама олакшају напредовање италијанске војске, коју је албанском народу требало приказати као ослободиоце. Али Хадри констатује да су „скоро сви албански прваци деловали јавно или тајно међу својим сународницима под плаштом политичке припадности овој или оној грађанској странци, верској организацији - џемијета и гајрета“, скоро сви су се потом за време другог светског рата компромитовали учешћем у окупаторској власти. У питању је, дакле, тактика прикривања и коришћења легалних могућности политичког система и демократских институција Југославије у двоструком циљу: ради личне користи и за спровођење антијугословенске делатности.⁴⁴²

Мухамед Хацијахић наводи да се у Краљевини Југославији један део муслиманске интелигенције сматрао Србима, да се други део муслиманске интелигенције сматрао Хрватима, а да је трећи део муслиманске интелигенције заједно са „муслиманским масама“ одбијао да се национално декларише. Хацијахић даље истиче да су се „муслиманске масе“ осећале „трећом групацијом“ која се разликује од Срба и Хрвата исто колико се они разликују једни од других.⁴⁴³ Имајући у виду наведено муслиманска популација била је својатана од стране различитих политичких покрета за реализацију њихових политичких интереса, посебно хрватских екстремиста. Област у којој су јачале и касније постојале активне терористичке групе била је Хрватска, Хрватски усташки покрет настао је у емиграцији, углавном после увођења диктатуре у Југославији 1929. године. Главна база за обуку ових група била је Италија, центар за обуку у Бовењу и касније у Мађарској, центри Јанка Пуст и Надкањижи.⁴⁴⁴ Међутим, деловање усташа у првим фазама конституисања било је покривено и везано за редовни политички живот Краљевине СХС/Југославије оличено у раду Хрватске странке права.

Потребу обнове свог рада вођство Хрватске странке права темељило је на осуди југословенске политике Народног већа, које је „... након 29. октобра 1918. напустило сасвим стогодишњи идеал и захтеве хрватског народа на посебну, самосталну, независну хрватску државу, те је уопште стварајући и укидајући законе прекорачило по хрв. сабору подељену му управну власт (...)“. Вођство странке изражавало је свој став истицањем потребе окупљања свих хрватских политичких странака с циљем „да у сложном раду око уједињења хрватског народа очувају хрватску државу и да тако спасе национални и државни индивидуалитет

⁴⁴² Димитрије Богдановић, Књига о Косову, (Београд: Српска академија наука и уметности, посебна издања, Књига DLXVI, 1986), 152-153.

⁴⁴³ Hadžijahić Muhamed, *Od tradicije do identiteta. Geneza nacionalnog pitanja bosanskih muslimana*, (Zagreb: Muslimanska naklada Putokaz, 1990), 226-246.

⁴⁴⁴ Мартин Матијашевић и Жељко Лазић, Кривично дело тероризма у српском законодавству, Култура полиса бр. 31, (Београд, 2016), 345-356.

хрватског народа од пропасти, која му прети“. У том је смислу обновљена странка формулисала и свој политички програм. У њему се на првом месту истицао републикански карактер странке, а као њен основни циљ изражавала тежња „да очува хрватском народу његов народни индивидуалитет и државну самосвојност“. У вези с тим, заступана је потреба уједињења хрватских земаља (укључујући у њих и Босну и Херцеговину) „на темељу хрватског државног права у једну самосталну независну хрватску државу“. ⁴⁴⁵

Доктор правних наука Анте Павелић у емиграцији спроводи опсежне припреме за извођење како политичких, тако и терористичких акција на рушењу Југославије, уз подршку појединих истакнутих личности из Италије, Бугарске и Мађарске. ⁴⁴⁶ Павелић, непосредну активност у операционализацији својих планова почиње одмах по емигрирању у Аустрију, 17. јануара 1929. године. Још у периоду Краљевине Србије Аустроугарска је тајном дипломатијом радила на слабљењу краљевине. По својим агентима је против Срба у Македонији нахушкавала бугарске чете, а у Старој Србији (на Косову око Пећа и Призрена) опет Арнауте. Тако је аустроугарска дипломатија уместо да стишава страсти у Старој Србији, по својим тајним агентима, а путем конзулата још их је и изазивала. Ћоровић сасвим исправно каже: „Уместо да запосли и веже Србију на југу, сама Аустроугарска је давала повода да се српско питање све више почне јављати у пуном обиму и на целој линији. У тежњи да не допусти да Србија ојача, она је изазивала њену националну енергију и активност и тако сама највише допринела да српско питање добије акутни и повремено опасан карактер. ⁴⁴⁷ Ове активности према Краљевини СХС наставиле су и Аустрија и Мађарска, подржавајући све антијугословенске снаге, а највише усташе. Павелић у Бечу ступа у контакт са франковцима, и пре свих са бившим високим функционерима Аустроугарске монархије – генерал-пуковником Стјепаном Саркотићем, пуковником Стјепаном Дујићем, затим Иваном Франком и Иваном Перчевићем. Након успостављања чврстих веза са значајним институцијама у Аустрији Анте Павелић своје активности проширује и у другим земљама. Први савезник којег је успео да пронађе била је ВМРО, предвођена Иваном Михајловим. Настојећи да учврсти ту сарадњу, Павелић је отпутовао у Бугарску, преко Мађарске и Румуније. У седишту ВМРО које се налазило у селу Банка, у непосредној близини Софије, састао се са представницима Врховистичке терористичке организације која је представљала десно крило ВМРО-а: Станишевим, Хацовим, Кондовим и другима са

⁴⁴⁵ Фикрета Јелић Букић, Усташе и Независна Држава Хрватска 1941-1945, (Загреб: Свеучилишна наклада Либер Загреб, Издавачко предузеће школска књига Загреб), 1977, 10-15.

⁴⁴⁶ Branislav Gligoriјеvić, Kralj Aleksandar Karadorđević, том I, U ratovima za nacionalno oslobođenje; том II Srpskohrvatski spor; том III U evropskoj politici, (Beograd: Biblioteka Jasen – Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 2002).

⁴⁴⁷ Фердо Шишић, Југословенска мисао, (Београд: Балкански институт, 1937), 240-241.

којима је, у име усташке организације, потписао декларацију о координацији терористичких акција против Краљевине Југославије.⁴⁴⁸

Као што се из истраживања може видети, практично, сваки политички фактор из редова националних скупина у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца имао је своја виђења националног, политичког и економског положаја свог народа. У тим виђењима јављало се и питање Немаца и Мађара у Краљевини, који су своје деловање озваничили кроз постојање културног покрета званог „Културбунд“. Од оснивања 1921. до априла 1924. године настале су 123 локалне групе Културбунда, а од тог броја чак 109 локалних организација формирано је у Банату и Бачкој, 13 у Срему и једна у Словенији.⁴⁴⁹ Културбунд је непрекидно разгранаво своју делатност. Ангажовао је сталне путујуће учитеље (Вандерлехер) и развијао свим погодним средствима своју делатност у два основна правца. Прво, радио је на буђењу и јачању немачке националне свести у немачкој мањини која је, добрим делом, била национално прилично индиферентна и интересовала се само за своје локалне проблеме и своје сељачко газдинство. Друго, радио је на организовању оних чија је национална свест већ била пробужена, а шовинизам довољно распирен, у циљу културно-просветног рада, али исто тако и политичког. Упоредо са тим ишла је и економска делатност, која се формално одвијала ван Културбунда, али којом је, углавном, руководио исти круг људи.⁴⁵⁰

Немачка учитељска школа постала је од доласка нациста на власт у Немачкој прави расадник националсоцијалистичких агитатора, а управо су млади учитељи, као представници интелигенције која образује нове нараштаје, били погодни за пропаганду. Југословенски полицијски органи регистровали су активности немачких учитеља, па је често вршен строг надзор над појединим учитељима који су регистровани као политички неподобни. Ипак, поједини су учитељи велики број немачке деце индоктринирали националсоцијалистичком идеологијом, што је у нацистичким круговима третирано као њихова „велика заслуга“. У Политикином чланку од 9. марта 1922. године може се видети деловање Културбунда у Срему. „Нови Сад, 8. марта. Загребачка покрајинска влада образложила је своје решење о забрани немачких „Културбунда“ у Срему. Влада констатује да статуту „Културбунда“ важе само за Војводину и да су према томе самовољно ширили своју акцију ширећи се и ван Војводине, у Срему. Зато су свих десет „Културбунда“, створених у десет сремских села растурени, а из истих разлога није одобрено отварање немачких читаоница у Сурчину и

⁴⁴⁸ Branislav Gligorijević, Kralj Aleksandar Karađorđević, tom I, U ratovima za nacionalno oslobođenje; tom II Srpskohrvatski spor; tom III U evropskoj politici, (Beograd: Biblioteka Jasen – Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 2002).

⁴⁴⁹ Владимир Брајовић, Питање настанка и рада Културбунда и других Немачких организација у Краљевини СХС/Југославији, Војно дело 3/2016, (Београд, 2016), 322-331.

⁴⁵⁰ Жељко Лазивић и Мартин Матијашевић, Друштвени контекст и јачање антисемитизма у Краљевини Југославији, Култура полиса год. XIV, бр. 32, (Београд, 2017), 42.

Хртковцима. Тим поводом главни немачки орган, новосадски „Дајчес Фолксблат“, пише о праву народносних мањина и траже за Немце у Југославији иста права које имају Словени у Аустрији и Италији. На крају текста се констатује: (Лепо би се провели наши Немци када би им почели враћати истом мером којом деле правду нашим сународницима Италијани у Истри и Аустријанци у Корушкој).⁴⁵¹

Организација Културбунда је први пут забрањена на интервенцију министра просвете Светозара Прибићевића, па је 11. новембра 1924. године заплена њена имовина са образложењем да је прекорачено овлашћење организације и да се она почела бавити политичким питањима за шта није била регистрована код власти. Стварни разлог био је што је Немачка партија прешла у опозицију и што су прогањани корушки Словенци (од стране Аустрије), па је то била противмера југословенских власти. Немци су покушали да интервенишу у своју корист и послали су делегацију Културбунда на разговоре код министра Прибићевића, али им он наводно није ближе појаснио зашто је Културбунд забрањен.⁴⁵² Културбунд је своје право лице показао тек са јачањем нацизма у Немачкој и до почетка Другог светског рата јасно се могло видети да је реч о агитаторској организацији, којом су управљале немачке и мађарске обавештајне структуре. Мађарски иредентисти су од оснивања Мале антанте радили против земаља чланица, о томе сведочи и пример скандала са новчаницама. Фалсификовање новчаница француских франака и чехословачких круна, с намером да се изазове инфлација и економска нестабилност у Француској и земљама Мале Антанте, као и да се за фалсификоване новчанице набави оружје за мађарску војску. Ова фалсификаторска афера откривена је крајем децембра 1925. године. Показало се да су са читавим подухватом биле упознате високе мађарске политичке личности, па и чланови владе.⁴⁵³ Најзад, били су ту и комунисти који су своје терористичке (њиховим речником револуционарне) активности спроводили екстериторијално и искључиво према носиоцима власти. Због неких од ових активности комунистичка странка била је забрањена, а њене активности одвијале су се у илегалу.⁴⁵⁴

⁴⁵¹ Политика, бр. 4984, 9. март 1922, Београд, 2.

⁴⁵² Владимир Брајовић, Питање настанка и рада Културбунда и других Немачких организација у Краљевини СХС/Југославији, Војно дело 3/2016, (Београд, 2016), 322-331.

⁴⁵³ Милан Ванку, Мала антанта, (Ужице: Димитрије Туцовић, 1969), 39.

⁴⁵⁴ Мартин Матијашевић и Жељко Лазић, Кривично дело тероризма у српском законодавству, Култура полиса бр. 31, (Београд, 2016), 345-356.

ДЕО III

Глава 3. ЗАКОН О ЗАШТИТИ ЈАВНЕ БЕЗБЕДНОСТИ И ПОРЕТКА У ДРЖАВИ ИЗ 1921. ГОДИНЕ – КОНТЕКСТ, УЗРОЦИ И ПОСТУПАК ДОНОШЕЊА

3.1. Контекст репресивног законодавства - страх од анархизма и комунизма у Европи и Сједињеним Америчким Државама

Богата је и сложена историја анархистичко-комунистичких покрета у Европи. На основу изворне и друге обимне литературе могућно је реконструисати његове основне токове. Истраживачи су углавном сагласни да се, историјски гледано, може говорити о три фазе или о три таласа анархо покрета: 1. анархизам народњачког покрета седамдесетих и почетком осамдесетих година XIX века, 2. анархизам периода прве руске револуције, 3. анархизам периода октобарске револуције.⁴⁵⁵

Путник Дајић у „Марксизму и анархизму – историја и савременост“ указује да пада у очи да су прве анархистичке групе основане на југу Русије и Украјине. То објашњава чињеницом да су из јужних градова биле најбројније емигрантске групе, и да су биле најбоље повезане с домовином. Тако је прва анархистичка група основана у Белостоку већ после неколико месеци имала око 70 чланова, а на њеним митинзима присуствовало је и по 700 људи. Из Белослока се покрет пренео на Одесу, затим на неке украјинске гуверније, проширио се и на Грузију. Године 1904. анархисти су организовали бројне демонстрације, отпочињали су терористичке акције. После уставног манифеста самодавља (17. октобра 1905.) покрет се пренео и на остале градове у Русији и спорадично се јављао готово у свим већим центрима. Успеха су имали у Њежиму, где су приликом претреса пружили оружани отпор и извели неколико бомбашких акција. Подстицали су сељаке у Черниговској гувернији на захватање приватне и државне имовине. Агитацију су пренели на Житомир, где су се жестоко сукобљавали са социјалдемократима и бундовцима. Године 1904-1905. већ су имали неколико штампарија, издавали су бројне прогласе и брошуре у Одеси, Јекатеринослављу и Белослоку. Успону анархистичког покрета тога периода несумњиво је допринела појава гласила анархиста-комуниста „Хлеб и воља“, веома добро уређиваног гласила, који су у Женеви издавали Кропоткин, Черкезев и други. Од средине 1903. до октобра 1905. године,

⁴⁵⁵ Путник Дајић и Мирослав Станојевић, „Марксизам и анархизам – историја и уметност“, VII научни скуп Макс и савременост, приредио Ђ. Ковачевић, (Београд: Институт за међународни раднички покрет, 1987), 231-238.

дакле у предвечерје прве руске револуције изашло је 25 бројева тог листа. Први покушај обједињавања анархиста с групом „Хлеб и воља“ учињен је крајем 1904. или почетком 1905. године када је донета и посебна резолуција о циљевима покрета. Но ваља имати у виду да анархистичке групе нису прихватале никакве регламентације. Њихове резолуције нису имале значај обавезујуће одлуке, већ их треба схватити као израз мишљења одређених група. Но и као такве могу бити од интереса.⁴⁵⁶

Основне идеје револуције према њима јесу: 1) циљ анархизма је социјална револуција која би потпуно уништила капитализам и државу у било којој форми и довела до комунизма, победа револуције зависиће од енергије бораца; 2) треба се борити за генерални штрајк, који може означити почетак револуције; 3) економско и политичко угњетавање довољан је разлог да се примене најодлучнија средства борбе, било масовна иступања, било индивидуални акти; 4) јединство анархистичког покрета не може се постићи стварањем централистичког комитета, него јединством тежњи и идеја; 5) у Русији треба створити посебну анархистичку партију. Обједињавање анархиста с другим партијама, макар и социјалистичким, не може да се оствари без одрицања од сопствених принципа, зато и не долази у обзир.⁴⁵⁷ Одговори на овакве анархо-комунистичке тенденције могу се видети у антисоцијалистичким законима или „Законима против јавне опасности од социјал-демократских предузећа.“ Ови закони били су низ аката, од којих је први био усвојен 19. октобра 1878. године од стране немачког Рајхстага и важио је до 31. марта 1881. године, и измењен је и допуњен чак четири пута (мај 1880, мај 1884, април 1886 и фебруар 1888). Закон је усвојен након два неуспела покушаја атентата на Вилхелма I Немачког. Овај закон подразумевао је забрану било које групе чији су циљеви били ширење социјалдемократских принципа, забрана синдиката и затварање 45 новина. Главни предлагач закона био је канцелар Ото фон Бизмарк, који се плашио избијања социјалистичке револуције сличне оној која је створила Париску комууну 1871. године. Након оставке Бизмарка 1890. године, Рајхстаг је укинуо овај закон.⁴⁵⁸

У Сједињеним државама Северне Америке први страх од комунизма започео је након Бољшевичке револуције 1917. и интензивно се наставио након Првог светског рата. Анархистичке и левичарске друштвене агитације изазивале су националне, друштвене и политичке тензије. Политички активиста и бивши члан Комунистичке партије Мурај Б. Левин написао је да је: „национална анти-радикална и анти-комунистичка хистерија изазвана

⁴⁵⁶ Путник Дајић и Мирослав Станојевић, „Марксизам и анархизам – историја и уметност“, VII научни скуп Макс и савременост, приредио Ђ. Ковачевић, (Београд: Институт за међународни раднички покрет, 1987), 231-238.

⁴⁵⁷ Путник Дајић и Мирослав Станојевић, „Марксизам и анархизам – историја и уметност“, VII научни скуп Макс и савременост, приредио Ђ. Ковачевић, (Београд: Институт за међународни раднички покрет, 1987), 231-238.

⁴⁵⁸ Vernon L. Lidtke, *The Outlawed Party: Social Democracy in Germany, 1878-1890*, (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1966), 117.

растућим страхом и анксиозношћу да је бољшевичка револуција у Америци неизбежна, да је реч о револуцији која би променила цркву, кућу, брак, грађане и уопште амерички начин живота.⁴⁵⁹ Новине су те политичке страхове погоршавале у ксенофобично расположење, јер су различити облици радикализације и анархизма постали популарни међу грађанством као могућа решења за сиромаштво. Када су индустријски радници света подржали неколико радничких штрајкова 1916. и 1917. године, штампа их је представљала као „радикалне претње америчком друштву“ инспирисане „левичарским провокаторима из иностраних агентура“. Они са друге стране тврде да је штампа „погрешно представљала легитимне радне штрајкове“ као „злочине против друштва“, „завере против владе“ и „парцеле за успостављање комунизма.“⁴⁶⁰ Противници су, с друге стране, видели као продужетак радикалних, анархистичких фондација, који тврде да сви радници треба да буду уједињени као друштвена класа и да капитализам и систем плата треба укинути.⁴⁶¹

У 1919. години, односно две године након успеха Руске револуције, у америчкој јавности ствара се паника над комунистичком претњом и дају се упутства америчким службеницима да депортују хиљаде имиграната уколико посумњају да имају анархистичке и комунистичке ставове. Бомбашки напади који су уследили 1919. године када су власти у априлу откриле план за слање 36 бомби на истакнуте чланове америчког политичког и економског естаблишмента, подгрејало је ову атмосферу. Затим је 2. јуна 1919. године, у осам градова, истовремено експлодирало осам бомби. Једна од мета био је Вашингтон.⁴⁶² Па ипак, 1918. године, пре ових бомбашких напада, председник Вудроу Вилсон је извршио притисак на Конгрес да донесе закон о анти-анархистичкој активности како би заштитио ратни морал тако што је депортовао непотребне и непожељне политичке опоненте.

Професор права Давид Д. Кол пише да је „савезна влада председника Вилсона“ доследно депортовала бројне личности због свог говора или чланства у одређеним удружењима, покушавајући да прави мале разлике између „терориста и идеолошких дисидената“.⁴⁶³ Ове мере критиковане су као неуставне од стране дванаест јавних адвокатских канцеларија, укључујући и канцеларију (будућег судије Врховног суда) Фелик Франкфуртера, који је објавио Извештај о незаконитим праксама Министарства правде Сједињених Држава, документујући систематске повреде четвртог, петог, шестог и осмог амандмана Устава САД, преко Палмерових „илегалних поступака“ и „безобзирног насиља“.

⁴⁵⁹ Murray B. Levin B, *Political Hysteria in America: The Democratic Capacity for Repression*, (New York: Basic Books, 1971), 29.

⁴⁶⁰ Murray B. Levin B, *Political Hysteria in America: The Democratic Capacity for Repression*, (New York: Basic Books, 1971), 31.

⁴⁶¹ Vernon L. Lidtke, *The Outlawed Party: Social Democracy in Germany, 1878-1890*, (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1966), 120.

⁴⁶² David D. Cole, "Enemy Aliens", (Stanford: Stanford Law Review, Vol. 54, 2003), 953-1004.

⁴⁶³ Michael Farquhar, *A Treasury of Great American Scandals*, (London: Penguin Books, 2003), 199.

На ове критике Палмер је одговарао и упозорио да ће левичарска револуција која почива на насилном преузимању власти почети 1. маја 1920. године на Међународни дан радника. Кад се то није догодило, био је исмеван и изгубио је велики кредибилитет.

У јулу 1920. године Палмерова демократска странка која је обећала кандидатуру за председништво САД пропала је.⁴⁶⁴ На Вол Стриту је извршен бомбашки напад 2. септембра 1920. године, у близини Морган банке. Иако су и анархисти и комунисти били осумњичени да су одговорни за ове нападе, на крају ниједно лице није оптужено за бомбардовање у којем је 38 погинуло, а 141 је повређено.⁴⁶⁵ У 1919-20. години, неколико држава усвојило је законе против „криминалних синдиката“ који заговарају насиље у остваривању и обезбеђивању друштвених промена. Ограничења која су са собом носили ови закони укључивала су забрану слободе говора.⁴⁶⁶ Усвајање ових закона, заузврат, изазвало је агресивну полицијску истрагу оптужених лица, њихово затварање и депортацију због сумње да су или комунисти или левичари. Без обзира на идеолошку градацију, овај закон није правио разлике између комунизма, анархизма, социјализма или социјалдемократије.⁴⁶⁷

Комунизам је анархистичке револуционарне методе усвојио у потпуности, анализирајући наведене правце деловања може се уочити да је у оновременој Краљевини СХС/Југославији била отпочета једна од првих фаза револуционарних циљева, вршила се промоција антагонизма према владајућим структурама до крајњих граница са циљем подизања револуционарне енергије, кроз деловање синдиката вршиле су се припреме и организовали штрајкови, промовисане су масовније акције, али и индивидуални акти, спровођена је активна штампа брошура, плаката и објава.

Током 1920. године захваљујући добрим изборним резултатима који су им обезбедили чак 58 посланичких мандата, комунисти су постали релативно значајан политички фактор у Краљевини СХС. Због неприхватљивих политичких идеја и поприлично активне политике на терену, првенствено међу радницима и омладином, привремене државне власти имале су изразито негативан став о деловању Комунистичке партије. Заједно са Октобарском револуцијом 1917. године у Царској Русији у читавој Европи се осетио револуционарни дух комунизма и анархизма. Због организовања штрајкова радника, који су натерали државу да интервенише и силом, а бојећи се „руског сценарија“ који је једну велику монархију претворио у бољшевичку републику, и имајући у виду сложени политички тренутак у коме

⁴⁶⁴ Joy Hakim, *War, Peace, and All That Jazz*, (New York: Oxford University Press, 1995), 34–36.

⁴⁶⁵ Gage Beverly, *The Day Wall Street Exploded: A Story of America in its First Age of Terror*, (New York: Oxford University Press, 2009), 160–161.

⁴⁶⁶ David M. Kennedy and other, *The American Pageant*, (Boston: Houghton Mifflin Company, 2001), 347.

⁴⁶⁷ Mark O. Dickerson, *An Introduction to Government and Politics*, Seventh Edition. (Toronto: Nelson, 2006), 380.

још увек траје уставотворни процес, влада Краљевине СХС 29. децембра 1920. године доноси тзв. „Обзнану“. Ова Наредба владе усмерена је на ограничење деловања Комунистичке партије, забрану пропаганде и организовања штрајкова и протеста,⁴⁶⁸ њен потписник био је Председник Министарског Савета и Министар иностраних послова Миленко Р. Веснић. Иако није имала карактер закона, као декларативна наредба имала је правну снагу и утицала је на забрану сваке комунистичке и друге разорне пропаганде. Закон о заштити јавне безбедности и поретка у држави из 1921. године први пут обухвата комунистичке активности у један законских пропис са антикомунистичким правним конструкцијама. Пројекат овог закона израђен је по угледу на већ донете законе против комуниста у Швајцарској и у Сједињеним државама Северне Америке.⁴⁶⁹

3.2. Наредба - Обзнана као репресивни акт из 1920. године

Обзнана и Закон о заштити државе из 1921. године донети су као одговор креатора политичког и безбедносног система Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца на револуционарне духове покренуте у Октобарској револуцији у Русији 1910. године који су посредством комунистичке интернационале дошли и на границе краљевине и посебно кулминирали 1920. године. У Полицијском гласнику службеном органу одељења јавне безбедности и министарства унутрашњих послова Краљевине СХС могу се видети дела која су била санкционисана као дела против јавног поретка. У Полицијском гласнику од 24. децембра 1920. године бројни су случајеви хапшења појединих лица због увреде величанству, рецимо: „Шистек Драган, радник на мајдану Врдник, починио је увреду Његовог Величанства, али је прије ухапшења успео побећи непознато куда, те га стога треба наћи и притворити. Вероватно је да се исти налази запослен код којег предузећа, напосве рудног или сличног.⁴⁷⁰⁴⁷¹ У следећем случају тражио се: „Хусњак Петар, родом из села Бедње, котар Иванец, месар, оптужен као плаћени страни агитатор због вршења противдржавне пропаганде, те га треба пронаћи и притворити.⁴⁷²⁴⁷³ У једном од случајева

⁴⁶⁸ Политика, бр.4559, 30. децембар 1920. Београд.

⁴⁶⁹ Политика, бр. 4759, 25. јул 1921. Београд.

⁴⁷⁰ О личном опису ништа није послато.“ У потпису (Кр. Которска област, Ириг, 8729, 7-12-20).

⁴⁷¹ Полицијски гласник службени орган одељења јавне безбедности и министарства унутрашњих послова Краљевине СХС, број 6, Београд, 24. децембар 1920.

⁴⁷² Опис: коса жута, лице бело-црвено, без бркова, напред има два златна зуба, обучен у војничко одело, блузу и капут, хлаче цивилне од жутог сукна. Одељење јавне безбедности, 23583, 19-10-20.

⁴⁷³ Полицијски гласник службени орган одељења јавне безбедности и министарства унутрашњих послова Краљевине СХС, број 3, Београд, 27. новембар 1920.

тражи се: „Ефимијев Михајло,⁴⁷⁴ по народности Рус, бивши геометар Аграрне реформе, одговара за пропагирање болшевичких идеја, али је, када је био позван у начелство ради саслушања побегао из Скопља са легитимацијом инжењера Аграрне реформе у Скопљу, те га треба пронаћи и притворити.⁴⁷⁵

Од самог оснивања, најпре Социјалистичке радничке партије Југославије 1919. године, потом завршетка стварања комунистичког покрета на Вуковарском конгресу 1920. године и промене имена партије у Комунистичка партија Југославије, постојао је сукоб са државним властима нове краљевине.⁴⁷⁶ Оличен у драстичним идеолошким неслагањима око уређења државе, као и облицима и начинима нелегалне политичке борбе и својим програмом и поступцима КПЈ је себе сврстала у „антидржавне елементе“ на које је држава морала „реаговати“. Комунистичка партија Југославије је од свог настанка 1919. године била носилац радикалног отпора режиму класне владавине. Као катализатор незадовољства нижих слојева, новооснована партија је остварила огроман успех на првим послератним изборима у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца. На локалним изборима у августу 1920. године партија је победила у многим великим градовима краљевине. После успеха који је Комунистичка партија постигла на изборима за Уставотворну скупштину 28. новембра 1920. године и освојила 12,4% од укупног броја бирача (198.736 гласова) и 58 посланичких мандата, поставља се питање јачања комунистичких тенденција у краљевини.⁴⁷⁷

Општа, политичка и безбедносна ситуација у краљевини у децембру 1920. године није била на задовољавајућем нивоу. У прегледу чланака дневног листа „Политика“ током децембра месеца, може се видети велики број безбедносних инцидената изазваних спољним или унутрашњим факторима. Политика у броју од 2. децембра 1920. године објављује чланак: „Анархија око Тетова – разбојничке чете иду пљачкајући слободно од села до села –

⁴⁷⁴ Опис: коса кестенаста, у лицу плав, бркове и браду брије, носи плаво одело. Начелство округа скопског, 26592, 12-12-20.

⁴⁷⁵ Полицијски гласник службени орган одељења јавне безбедности и министарства унутрашњих послова Краљевине СХС, број 6, Београд, 24. децембар 1920, 2.

⁴⁷⁶ Срђан Цветковић, О Вуковарском програму Комунистичке партије Југославије, Други конгрес Комунистичке партије Југославије, материјали са симпозија одржаног 22. и 23. VI 1970. поводом 50-годишњице другог (Вуковарског) конгреса КПЈ 1920, (Славонски, Брод), 1972, 37–38; видети више у: Коста Николић, Комунисти у Краљевини Југославији, (Чачак: Светлост, 2000; Нада Енгелсфелд, Делатност клуба комунистичких посланика у Уставотворној скупштини 1920–1921. године, Други конгрес Комунистичке партије Југославије, материјали са симпозија одржаног 22. и 23. VI 1970. поводом 50-годишњице другог (Вуковарског) конгреса КПЈ 1920, (Славонски Брод, 1972).

⁴⁷⁷ Дамјан Павлица, Рана историја, Комунистичке партије Југославије, датум приступа: 19.01.2018. <https://damjanpavlica.wordpress.com/2015/01/19/rana-istorija-kpj/>

нису више сигурни ни железнички мостови.⁴⁷⁸ Политика у броју од 18. децембра 1920. године доноси чланак: „Качаци на Косову.“ (Извештај Политици). Скопље 17. децембра.

Полицијске власти у округу косовском ухватиле су после дугог гоњења вођу арнаутских пљачкаша и разбојника Илију Зарачака, који је своју делатност развијао поглавито у крајевима између Косова и Понарева. Зарачак је поред осталих грозних разбојништава над српским живљем, измрцварио и ону групу Срба, који су нађени код Приштине. Неколико омањих група качака остало је још у косовском крају, које оперишу нарочито између Ситнице и планине Чичавице. Да би се колико, толико овај крај обезбедио од честих арнаутских препада и да би се појачала акција полиције, предузете су извесне припреме да се тамо насели једна већа група Црногораца, која се још раније била пријавила за насељавање. Министарство Шума и руда одобрило је већ сечу шума и грађе за подизање насеља у Чичавици.⁴⁷⁹ У истом броју приказују су штрајкачки догађаји. Штрајк у Трбовљу. (Извештај Политици). Љубљана, 17. децембар. Јуче је започео генерални штрајк рудара у Трбовљу. Све потребне мере предострожности да се задржи ред предузете су. Кафане су затворене. Нема никаквих немира. Преговори између делегата владе, рударског друштва и радника отпочеће сутра.⁴⁸⁰

У броју Политике од 19. децембра 1920. године налази се текст: Акција „македонствујучих“. Извештај Политици. Скопље 17. децембар. Поводом упада бугарских комитета на нашу територију, полицијске власти предузеле су најенергичнију истрагу над лицима за које се сазнало да су у вези са њима. Тако је начелство среза кратовског затворило познатог бугараша Крсту Анђелковића из села Татомира, који је још пред изборе дочекао бугарског војводу Глигора у своме селу и од њега добио инструкције за даљи рад. Према ономе што је истрагом утврђено. Војвода Глигор је дошавши у село, преко неколико општинских одборника сазвао сељаке на збор, где им је наредио да гласају за комунистичку партију која је у ствари бугарска. Поред тога он им је дао инструкције у организацији сељака за борбу против свега онога што је српско. За председника ове организације изабран је Анђелковић, коме је наређено да све спорове у селу он сам пресуђује, не базирајући се на наше власти, да строго води рачуна о кретању комитета, да их издржава и да их даље по осталим селима спроводи. Осим војводе Глигора који се читавих једанаест дана крио у брегалничком округу са једанаест својих другова, сазнало се сада, да је се у то исто време у радовишком срезу налазио активни бугарски поручник Ристо Симеунов. По нађеним

⁴⁷⁸ Политика, Београд, четвртак 2. децембар 1920. године број 4531.

⁴⁷⁹ Политика, Београд, субота 18. децембар 1920. године број 4547.

⁴⁸⁰ Политика, Београд, субота 18. децембар 1920. године број 4547.

документима и наређењима, која су из Бугарске слата преко нарочитих курира утврдило се, да се Комитет Македонствујучих из Софије најсвестраније био заузео за комунистичку ствар при изборима.⁴⁸¹

У бугарској служби. (Извештај Политици). Скопље 18. децембра. Поводом терористичке акције бугарских комита у нашим крајевима, а нарочито у брегалничком округу, Министарство правде одредило је једног нарочитог судију који ће водити истрагу над свим оним лицима, нашим поданицима који су ту акцију потпомагали. До сада је ухапшен велики број бугараша који су били у непосредној вези и додиру са бугарским комитама.⁴⁸²

Политика преноси серију текстова о штрајковима. У Политикиним бројевима могу се видети велики проблеми са штајковима. Серија чланака обрађује проблем рударских штрајкова. У тексту: „Пред штрајковима“, каже се: „У парламентарним круговима синоћ се много говорило о великој активности југословенске комунистичке партије која је постала недавно секција комунистичке интернационале. Половина новоизабраних комунистичких посланика снабдевени бесплатним картама на свима железницама и бродовима, кренула је већ у агитацију. Исто тако комунисти су се одлучили да половину своје дневнице уступе партијском фонду, који је већ и иначе достигао огромну суму. Штрајк словеначких рудара узео је велике размере. Ред још нигде није нарушен, али преговори, како јављају из Љубљане, нису још отпочели, јер ако би се испунили сви захтеви рудара, велики део индустријских предузећа у Словеначкој не би могао више радити, пошто је угаљ и без тога већ врло скуп. Синоћ се тврдило да ће рударски штрајк избити и у Босни и Херцеговини, и да ће се вероватно раширити на све остале крајеве. На тај би начин био саобраћај на железницама и води потпуно обустављен. О томе смо добили јутрос ове извештаје: Сарајево, 21. децембар. Рударски радници спремају се да објаве штрајк. Тврди се, да ће они поднети захтеве да се надница повећа 30 до 40 одсто, а додаци на скупоћу за 100 одсто. Савез рударских радника тражиће да се ти раднички захтеви имају испунити у року од 24 часа. Изгледа да ће брзи воз на прузи Брод-Сарајево бити обустављен. Исто тако обуставиће се особени воз на прузи Сарајево-Груж. Тврди се да је штрајк већ избио у рудницама близу Тузле. Министарство саобраћаја и Министарство за социјалну политику још није добило извештаје о овим намераваним штрајковима у босанским рудницама.“⁴⁸³

⁴⁸¹ Политика, Београд, субота 18. децембар 1920. године број 4547.

⁴⁸² Политика, Београд, 19. децембар 1920. године број 4548.

⁴⁸³ Политика, Београд, 22. децембар 1920. године број 4551.

Штрајкови у Босни. Сарајево 22. децембра. Савез босанско-херцеговачких рудара прогласио је штрајк, јер влада није пристала на захтеве радника, који поред повишице плате траже и васпостављање радничких већа, контролу над продукцијом, примањем и отпуштањем радника. За сада су у штрајку рудници код Селнице, Мостара и Капуја, а очекује се да ће се штрајку у току дана придружити и рудници у Бреви, Угљевику и Креци. Исто тако очекује се штрајк и у осталим рудницима соли и гвожђа. Како железнице имају резерве у угљу за месец дана, то железничка дирекција не мисли да смањи број возова. До сада ни на једном месту није поремећен ред и мир. У штрајку је око три хиљаде радника, а ако штрајк буде генерални у штрајку ће бити дванаест хиљада радника.⁴⁸⁴ Политика од 25. децембра преноси да је министарски савет јуче поподне потписао уредбу о штрајковима, а синоћ је та уредба однета на потпис Регенту. По тој уредби у сваком округу у коме буде избио штрајк, прогласиће се у исти мах и милитаризација.⁴⁸⁵ Уредба о штрајковима. (Службено саопштење), Београд, 24. децембра. Заступник министра Шума и руда г. др Велизар Јанковић, министар пољопривреде и вода, израдио је у споразуму са министром војним и унутрашњих дела Уредбу како се има поступати у случајевима нереди, штрајкова и побуна у рудницима у нашој земљи. Ова Уредба је била веома потребна за обезбеђење производње угља од које зависи у првом реду саобраћај железницама и бродовима, затим и осветљење и водовод по варошима и иначе рад у осталој земаљској индустрији. Њом ће се припомоћи да се комунистички покрет код радника у нашој земљи сузбије, ово је утолико пре, што је како сазнајемо и министар саобраћаја сличну Уредбу донео за овакве случајеве код железница. Уредбом се предвиђа могућност милитаризирања рудника, њом се заводи војно-судски поступак за учињене кривице, особљу се за време милитаризирања рудника обезбеђују све раније припадљности, изузев за оно особље које се не јави на војну вежбу. Ради потпомагања војске за одржавање реда и рада у рудницима Уредбом се организује и помоћ од грађанства које за време помоћи има и нарочите новчане припадљности. Ближе упуте за спровођење Уредбе израдиће на основу ове Уредбе, заинтересовани министри шума и рудника, војних и унутрашњих дела. Ова важна Уредба потписана је јуче од целог Министарског савета и од стране његовог Височанства.⁴⁸⁶

Политика на насловној страни броја од 30. децембра објављује чланак: „У памет се! Од синоћ су предузете најодлучније мере против комуниста. Обустава Радничких новина и отпуштање чиновника комуниста“. У чланку се даље каже: „Радни народ Југославије, онај

⁴⁸⁴ Политика, Београд, 23. децембар 1920. године број 4552.

⁴⁸⁵ Политика, Београд, 25. децембар 1920. године број 4554.

⁴⁸⁶ Политика, Београд, 26. децембар 1920. године број 4555.

прави радни народ Југославије на чији рачун господа из „Радничких новина“ и „Народног дома“ воде најјединичнију борбу за извођење својих превратничких циљева, стављен је у највеће искушење. Тражи се његова крв, а траже је његове вође из Народног дома хушкајући га у грађански рат. Последњих дана добијена су са разних страна несумњива документа о акција која се припрема. Држање комунистичких вођа, наредбе које су они ових дана издали, догађаји у Босни и Словеначкој и открића која су учињена у Загребу потпуно се поклапају са оним што се из тих докумената сазнало. Јуче поподне пронела се вест да се стоји пред генералним штрајком, а синоћ су „Радничке новине“, изашле наређујући општу обуставу рада за цео данашњи дан и позивајући на збор на коме ће се, као и на прексиноћном збору клицати: „У акцију!“ А већ на томе прексиноћном збору комунистички народни посланик и председник централног већа комунистичке партије Павле Павловић, отворено је позивао: „Сутра или прекосутра, безусловно у акцију! Пропагирајте ту акцију још вечерас, припремите другове, припремите све пролетере, да би сви били спремни за борбу оног момента кад буде затребало!“⁴⁸⁷

Политика даље наводи: „У таквој ситуацији влада је морала да дела брзо и одлучно. Она је морала да према разорној комунистичкој акцији заузме став који је давно већ заузет у свим земљама и на који се чак председник Чехословачке републике, др Масарик, у интересу спасавања државе, решио пре нас. Влада је синоћ држала седницу на којој је донела врло важне одлуке. Ноћас је поседнут војском комунистички Народни дом, а јутрос је Београд освануо излепљен на свим странама овом владином наредбом која носи потписе свих министара.“⁴⁸⁸

Влада је објавила наредбу, Обзнану 29. децембра 1920.⁴⁸⁹ У Обзнани се наводи: „Са више страна и из више поузданих извора, државне власти имају сазнање, да растројни и реакционарни елементи спремају ових дана напад на државу, њено устројство и друштвени ред са задатком да по руском бољшевичком примеру, све сруше што данас постоји од закона, установа и добара јавних и приватних, а на место свега заведу као у Русији, власт, неколико људи који ће располагати животом, слободом и имањем грађана, а државу нашу отворити инвазији странаца. То они зову диктатуром пролетеријата. И пошто сматрају нашу државу само као један сектор на фронту у борби коју бољшевици воде против осталог света - то ће они на том сектору повести војну против светског капитализма, како би се срушило све и

⁴⁸⁷ Политика, 30. децембар 1920, бр. 4559, 1

⁴⁸⁸ Политика, 30. децембар 1920, бр. 4559, 1

⁴⁸⁹ О утицају Обзнане на рад КПЈ видети више у: Иван Рибар, Стара Југославија и комунизам. Закони, судови, затвори и логори у старој Југославији против комуниста, (Загреб: Стварност, 1967), 21–22.

свуда у свету, што су до данас створили дух, снага и рад човечанства. Наша земља би имала, по њиховим замислима, да поново потоне у крв, да поново уђемо као опет у Русији у унутарње грађанске борбе, међународне ратове и пљачку хране и стоке по селима, и другог имања по варошима. Комунистичком покрету су се придружли притворно и подмукло многи јавни и тајни непријатељи наше земље и народа. Побеђени у рату, гледају да се после рата освете, овој земљи замећући у њој нереде и подржавајући их и споља и изнутра. Једни се, иако ратни богаташи, уписују у комунистичку странку, други дају новац за новине које пишу неистине и драже народ на незадовољство, трећи одржавају везу са иностранством и новчаним фондовима из иностранства набављају бомбе, експлозиве и оружје, четврти свим и свачим спречавају сваки рад у земљи и на рђав глас без доказа, износе све јавне раднике и сав њихов рад. Све то да би се земља збунила, грађани постали равнодушни и огорчени на државу. Неколико стотина људи плаћених из тајних фондова иду из места у место, са збора на збор, из воза у воз, из кафане у кафану, ништа друго не радећи но мутећи јавни мир и убијајући код грађана поверење у државу и њену будућност. Данас то чини један, сутра други, на исти начин прекосутра трећи и т.д. једни за другим да би изазвали уверење да је одиста готов смак овог друштва и државе. Најнапреднији међу смутљивцима и агентима те пропаганде су странци који се под именом радника увлаче у радничке организације да их драже и ометају. Своје агенте увлаче и у државну службу, шпијунаже ради. Многи иначе добри грађани и чиновници, већ су постали жртве њихове пропаганде, млађи и са мање школе и искуства, међу учитељима на пример, помели су се и несвесни свих последица пристају уз овај растројни рад, називајући се комунистима и друге увлачећи у зло. Покушавају да шире своју отровну стрелу пропагандом међу војском и жандармеријом, како би као у Русији срушили поред осталих и те стубове реда, и завели место њих тзв. црвену војску и црвену гарду које продужују и данас, кад се цео свет смирује ратове грађанске и међународне. Ова болест бољшевика која се зове комунизам, оборила је само Русију. За неколико недеља савладала је била Мађарску, али је тамо прошла остављајући пустош и погибију баш оних који су хтели диктатуру. Иначе, Америка, Енглеска, Француска, Немачка и друге уређене и богате државе сузбиле су је у самом почетку, негде лакше, а негде крваво. Чехословачка држава је ових дана морала да учини то исто. И наша држава не сме допустити проливање крви. Проливено је и сувише. Народ тражи мир да би лечио своје ратне ране и патње. Пошто су превратни елементи изабрали ове дане, кад Велика Народна Скупштина почиње уређивање државе, да почну са општом обуставом рада, коју би потом претворили у неред, крваву пометњу и расуло. Влада је одлучила да се снага државе стави у службу слободе и реда. Ради тога Министарски Савет, наређује: 1) Да се до решења Устава, забрани

свака комунистичка и друга разорна пропаганда, обуставе њихове организације, затворе њихова зборишта, забране њихове новине и сви други списи, који би мутили спокојство и мир државе, проповедали, правдали или хвалили диктатуру, револуцију или ма какво насиље. Одмах се имаду узаптити сви позиви на генерални штрајк и до месец дана затворити сви који их чине усмено или писмено. 2) Забраниће се све штампане ствари којима се умањује значај ових мера наређених за одржавање слободе, реда и својине. По себи се разуме да остаје нетакнута слобода јавне речи и писања, ако се њима не вређа држава и не изазива јавна деморализација. 3) Да се у сваком случају нереди са разорним карактером, прво предузимају оштре мере против вођа и моралних подбадача, били они ту или правили вештачки алиби. 4) Заводи се обавезна пријава оружја. Ко не пријави ватрено оружје и експлозиве, кажњава се до 3 месеца затвора са радом. 5) За све време рада Уставотворне Скупштине забрањене су у Београду сваке манифестације растројног и узбудљивог карактера. Војном суду на суђење предају се сви, који би стављали оружани отпор државним органима сигурности. 6) Да се с нашег земљишта протерају сви странци који би се смутњама придруживали и јачали их. 7) Да се из државне службе отпусте сви чиновници виши и нижи, који би продужили пропаганду бољшевизма у нашој земљи, а да се одузме помоћ за школовање свима студентима комунистима.⁴⁹⁰⁴⁹¹

Ово је довело до радикализације једног дела, првенствено млађих, комуниста. Уследили су атентати на творце злогласне Обзнане – неуспели атентат на регента Александра Карађорђевића на Видовдан 28. јуна 1921. године и успели атентат на министра полиције Милорада Драшковића 21. јула исте године. Након овог су похапшени сви посланици КПЈ у парламенту.⁴⁹²

⁴⁹⁰ Политика, бр. 4559 од четвртка 30. децембра 1920,

⁴⁹¹ Својеручни потписник Обзнане био је Председник Министарског Савета и Министар иностраних послова Миленко Р. Веснић. У Београду, 29. децембра 1920. г. Ј.Б. Бр. 29282,

⁴⁹² Matthew Worley (editor), *In Search of Revolution: International Communist Parties in the Third Period*, (London: I. B. Tauris, 2004), 130.

3.3. Видовдански атентат као повод за усвајање Закона о заштити јавне безбедности и поретка у држави из 1921. године

Атентати на два највиша представника државне власти у јуну и јулу 1921. године у историографији се често користе као јасан аргумент да комунистичка акција није могла имати стихијске и индивидуално организоване акције, већ циљане, добро планиране и финансиране акције на представнике краљевине. Тог 28. јуна 1921. године изгласан је Видовдански устав, са 223 гласа за и 35 против, а у 12 сати и 38 минута први топовски пуцањ огласио је тај значајан догађај. Према програму који је влада тај дан утврдила, престолонаследник Регент Александар пошао је у 11 сати преподне да Уставотворној скупштини положи заклетву на Устав. У колима са регентом седео је г. Пашић, а за њима је ишла свита. Испред кола и иза њих ишао је један одред Коњичке гарде. Полазак Престолонаследник из Двора објављен је пуцњевима из топова који су били постављени на Батал-Цамији.⁴⁹³ Пошто је у Конституанти положио заклетву, Престолонаследник је бурно поздрављен, сео опет у кола са г. Пашићем и кренуо назад у Двор, одакле је било планирано да изврши смотру и дефиловање трупа београдског гарнизона. Али баш кад су кола, у којима су седели Регент и г. Пашић, наишла Кнез Милошевом улицом, пред раскршће те улице са улицом Његошевом (сад Масарикове) зачуо се прасак. Одмах иза праска видело се да је неколико људи рањено и тада је констатовано да је испред кола регентових, али у ваздуху изнад кола експлодирала бомба.⁴⁹⁴

Према појединостима које је утврдила Управа града Београда, атентат на престолонаследника Александра десио се овако. Када је Престолонаследник са свитом наилазио враћајући се из Конституанте једно лице бацило је бомбу са једног прозора на трећем спрату нове зграде Министарства грађевина. Како је бомба бачена пала би право пред Претстолонаследникова кола, али је срећом ударила о доњи крај једне бандере и ту експлодирала. Од парчета бомбе рањено је више лица, до сада се зна да су рањени један младић (Арсеније Стевчић) и један војник другог пука лакше у главу. Оба повређена стајала су на тротоару код Вазнесењске цркве. Из Престолонаследникове пратње није нико повређен. Полицијски органи уз припомоћ неких грађана успели су да одмах ухвате атентатора и да га одведу у Главну полицију. У полицији је утврђено да се атентатор зове Спасоје Стејић, Србин, (али по мајци свакако Немац), из Турске Кањиже у Банату, стар 28 година, радник. Он је ујутру у 6 часова дошао возом из Новог Сада у намери да изврши

⁴⁹³ Политика, среда 29. јун 1921. год, бр. 4733, стр. 2.

⁴⁹⁴ Политика, среда 29. јун 1921. год, бр. 4733, стр. 2.

атентат. Код њега су нађене још три бомбе и један револвер немачког система. Атентатор Стејић изјавио је да нема саучесника, међутим, по свој прилици он их има и полиција је ухапсила три лица за које се мисли да су били у тесној вези са атентатом и атентатором. Истрага о атентату води се највећом интезивношћу. Полиција је једва успела да спасе атентатора да буде од околног света линчован. Престолонаследник је мирно продужио свој пут и пошто је свратио у Двор, узјахао је коња и по програму извршио смотру трупа и бурно је поздрављен од београђана.⁴⁹⁵ Овако је изгледао преглед догађаја везаних за покушај атентата на престолонаследника из пера Политикиних новинара.

Политика у броју од 22. јула јасно указује на повезаност ова два атентата. На насловној страни објављен је огроман чланак у част Милорада Драшковића, у коме се констатује: „Пре три недеље извршен је атентат на Регента који се враћао из Конституанте, где је положио заклетву на Устав. Атентатор је био један комуниста на кога је пала коцка да бомбом убије Регента. Јуче преподне убијен је Милорад Драшковић који је повукавши се од свакога посла, пошао да потражи лека своме телу изнуреном у раду за добро ове земље. Атентатор је био један комуниста који је у име своје странке изручио два метка у мушко срце Милорада Драшковића. За непуне четири недеље два атентата и то оба од комуниста, је ли то проста случајност и да ли би икада Стејић дошао сам на одлуку да иза њега није стајала једна читава организација.⁴⁹⁶ У Политици се говори о „Завери против Драшковића“ и истрази која је у Београду поведена поводом убиства Милорада Драшковића, која се води енергично и свестрано, а дошла је већ до резултата који дају несумњиве доказе о завери против Драшковића. Када буде могао бити саслушан Галовић, атентатор код „Коларца“, доћи ће несумњиво до још важнијих открића нарочито о томе где се после атентата склонио.⁴⁹⁷

Милорад Драшковић сахрањен је 24. јула 1921. године у Београду, а Политика је у свом чланку „Сахрана Милорада Драшковића – цео Београд одаје почаст великом народном борцу и мученику“, преко целе насловне стране од понедељка 25. јула пренела сахрану са речима: „Целом земљом, а напосе Србијом меци испаљени у Делницама кобно су одјекнули, и душа целог народа задрхтала је. Схватило се на мах, како је то приметио један од многобројних говорника да је мецима од којих је пао министар Драшковић гађана у срце ова земља, овај народ, схватило се да је он пао зато што је баш хтео да спречи да народ, земља не

⁴⁹⁵ Политика, среда 29. јун 1921. год, бр. 4733, стр. 2.

⁴⁹⁶ Политика, 22. јула 1921, Београд, број 4756, 1.

⁴⁹⁷ Политика, 25. јул 1921., бр. 4759, Београд.

падне погођена и после запрепашћења, после дубоког бола, дошла је из дубине душе захвалност и пошта мртвом телу човека који је живео само за добро ове земље.⁴⁹⁸

Анализирајући атентат на Милорада Драшковића и *modus operandi* комунистичке групе којој је припадао Алија Алијагић јасно се види да је група деловала као класична терористичка ћелија, а да је само један члан ћелије једини имао контакт са вишим инстанцама, што је класичан модус деловања терористичких група. Уколико би неко од чланова групе био ухваћен, могао је одати само своју групу, али не и налогодавце. Случај Алије Алијагића био је пресудан за доношења Закона о заштити јавне безбедности и поретка у држави из 1921. године. Сагледавањем самог случаја може се видети шири контекст деловања комуниста у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца, а анализом улоге појединих актера у атентату и организациони облик илегалног деловања Комунистичке партије Југославије.

3.4. Поступак доношења Закона о заштити јавне безбедности и поретка у држави

Одговор КПЈ на Обзнану било је стварање организације Црвена правда која је по својим облицима деловања имала све одлике терористичке организације.⁴⁹⁹ Бомбашки и оружани напади на државне службенике, функционере и представнике полицијских власти постајали су све учесталији. Организација Црвена правда врши неуспели атентат на регента Александра Карађорђевића и убиство бившег министра унутрашњих послова и творца Обзнане, Милорада Драшковића 1921. године у Делницама.⁵⁰⁰ Управо ови атентати су представљали преломни моменат за обрачун са КПЈ и оправдан разлог за доношење ванредних мера.

Анализирајући текстове дневног листа Политика у периоду од 20. јула до 5. августа 1921. године може се уочити да преовладавају теме које се тичу питања јавне безбедности и безбедности уопште, као и наслови у којима се пише о комунистичкој опасности. Политика у броју од 20. јула преноси неколико безбедносно интересантних вести:⁵⁰¹ „Хапшење ђенерала Комисарова“ – некадашњег комаданта жандармерије у Русији, творца погрома против Јевреја 1909. и 1911. године, који је окупио групу большевика у Панчеву и контактирао са мађарским

⁴⁹⁸ Политика, понедељак 25. јул 1921, Београд, бр. 4759, 1.

⁴⁹⁹ Родољуб Чолаковић, Казивање о једном покољењу, (Загреб: Напред, 1964), 151–152.

⁵⁰⁰ Родољуб Чолаковић, Казивање о једном покољењу, (Загреб: Напред, 1964), 151–152.

⁵⁰¹ Политика, бр. 4754, 20. јул 1921.

агентима бољшевистима.⁵⁰² Затим вести: „Борба с војним бегунцима“ – Бања Лука, 19. јула, из 25 пука побегла су 4 војника Арнаута, код Врбаса их је уочила жандармерија, дошло је до борбе, 2 бегунца су погинула,⁵⁰³ „Нови Бошковићеви злочини“ - разбојничка акција Хусеина Бошковића у потпуности је прекинута у Новопазарском санцаку, због појачања која су пристигла да врше потере,⁵⁰⁴ као и „Гашпар Пајин“ – Аранђеловац, 18. јул, у притвору градског суда налази се Гашпар Пајин, комадант за време трогодишње окупације, отужен за десет стрељања извршених над сељацима у околини Аранђеловца.⁵⁰⁵

У броју од 21. јула⁵⁰⁶ објављују се следеће вести: „Нова уредба за сузбијање скупове и несавесне спекулације“ – којим се сузбија несавесна спекулација и трговина.⁵⁰⁷ „Истрага о атентату – Антал Јуришић“, саслушан је под сумњом да је био потпредседник обласне терористичке организације, стар 43 године, Буњевац, по занимању баштован из Новог Сада.⁵⁰⁸ „Вест о убиству Драшковића“ – Загреб, 21. јул, јутрос је Милорад Драшковић пао као жртва атентата.⁵⁰⁹ Петак 22. јул⁵¹⁰ даје преглед следећих догађаја: „Милорад Драшковић“ – објављена је вест преко целе насловне стране о детаљима атентата. „Ситуација“ – пише се о опасности од анархије након атентата на Драшковића,⁵¹¹ као и следећи текстови: „Безумље сплитских комуниста“, „Жалост у Загребу“, „Стање у Сарајеву“, „Хапшења у Бијељини“, „Међу нама о Обзнани“.⁵¹²

Политика, у броју од 23. јула 1921. преноси серију текстова са претежно безбедносног аспекта: „Над Драшковићевим гробом“, „Истрага у Делницама“, „Спровод из Делница“, „Синоћне манифестације у Загребу“, „Комунисти беже под скут полиције“, „Нова признања“ - поводом убиства Драшковића, „Саучешће Словачке“, „Мађарска о нама“, „Хапшења у Љубљани“, „Хапшења у Врбоском“, „Алијагић и Чолаковић“, „Сукоб на Косову“ између жандармерије и качака, „Покољ у Дубравици“ – упади бугарских комита и покољ над нашим становништвом у Дубравици код Криве Паланке, „Погреб г. Драшковића“, „Качаци бесне“.⁵¹³ У броју од 24. јула позивају се: „На митинг, грађани и грађанке Београда“, „Последње Драшковићеве речи“, „Сарајево против комуниста“, „Франковци и комунисти“, „Истрага у Загребу“, „Цинизам атентатора“, „Атентатор од 3. мај“, „Комунистичке истраге у

⁵⁰² Политика, бр. 4754, 20. јул 1921.

⁵⁰³ Политика, бр. 4754, 20. јул 1921.

⁵⁰⁴ Политика, бр. 4754, 20. јул 1921.

⁵⁰⁵ Политика, бр. 4754, 20. јул 1921.

⁵⁰⁶ Политика, бр. 4755, 21. јул 1921.

⁵⁰⁷ Политика, бр. 4755, 21. јул 1921.

⁵⁰⁸ Политика, бр. 4755, 21. јул 1921.

⁵⁰⁹ Политика, бр. 4755, 21. јул 1921.

⁵¹⁰ Политика, бр. 4756, 22. јул 1921.

⁵¹¹ Политика, бр. 4756, 22. јул 1921.

⁵¹² Политика, бр. 4756, 22. јул 1921.

⁵¹³ Политика, бр. 4757, 23. јул 1921.

војсци“, „Закон о заштити државе“, „Упад у бугарске чете“, „Погибија одметника“, „Истрага о атентату – јучерашња саслушања“, „Међу нама – комунистичка војска“.⁵¹⁴ Политика од 25. јула приказује: „Сахрану Милорада Драшковића, пред официрским домом, спровод, у Саборној цркви, на гробљу, шта се говори“, „Од куда атентати“, „Закон о заштити државе“, „Народна одбрана – мобилизација народних снага за одбрану државе“, „Фашисти и комунисти“, „Међу нама – политички кривци“, „Истрага о атентату – јучерашњи дан“, „Завера против Драшковића“, „Сарајевски железничари против комуниста“.⁵¹⁵

Политика у бројевима од 26. јула до 5. августа 1921. године одише темама које се односе на безбедност и доношење закона о заштити државе. Може се јасно уочити да су главне безбедносне претње по краљевину из Политикиног пера били комунисти, арнаути, качаци и комите који су вршили бројне нападе на југу Србије, што се може видети и у серији текстова: „За одбрану државе“, „Пазовски комунисти“, „Комунистичке завере“, „Галовић у Загребу“, „Лопандић признаје“, „Алијагић и другови предати суду“, „Бегство Јеласке“, „Хапшења у Љубљани“, „Корошец и комунисти“, „Борба с одметницима“, „Погибија качака“.⁵¹⁶ Политика од 27. јула 1921. објављује серију чланака: „За одбрану државе“, „Ситуација – посланици траже још оштрије мере него влада“, „Ухваћен атентатор који је хтео убити г. Пашића“, „Комунисти у Осијеку“, „Истрага у Загребу“, „Терористи из Темерина“, „Мере у Скупштини“, „Комунисти и социјалисти“.⁵¹⁷ Политика, 28. јул 1921. „За одбрану државе. Комунистичка странка се забрањује. Пропаганда и помагање комунистичких идеја, ма у коме виду кажњава се смрћу. Комунистима посланицима одузимају се мандати, а комунисти чиновници избацују се из службе“, „Значајно признање атентатора Стејића“, „Потера за Херцигоњом“, „Терористи у Смедереву“, „Арнаути заробили суплента и шефа станице“.⁵¹⁸ Политика, 29. јул 1921. „Законодавни одбор усвојио је синоћ законски пројекат у начелу. Дрскост и цинизам комунистичких посланика. Пошто би противници бољшевизма у Москви смели да говоре?“, „Суђење ће бити кроз две недеље“, „Нова хапшења“, „Комунистичко оружје“, „Нове завере“, „Хапшења у Нишу“, „Хапшења у Марибору“, „Сплитски комунисти“, „Нов Бошковићев злочин“.⁵¹⁹ Политика, 30. јул 1921. „Сада има закона. Сенић је законодавни одбор усвојио, а данас ће Скупштина изгласати закон против комуниста“, „Још један саучесник“, „Јучерашња саслушања“, „Груловић у Москви – комунистички народни посланик и учесник у атентату на регента“, „Љубљански

⁵¹⁴ Политика, бр. 4758, 24. јул 1921.

⁵¹⁵ Политика, бр. 4759, 25. јул 1921.

⁵¹⁶ Политика, бр. 4760, 26. јул 1921.

⁵¹⁷ Политика, бр. 4761, 27. јул 1921.

⁵¹⁸ Политика, бр. 4762, 28. јул 1921.

⁵¹⁹ Политика, бр. 4763, 29. јул 1921.

комунисти“, „Мехонићева чета“.⁵²⁰ Политика, 31. јула до 5. августа 1921. објављује следеће текстове: „Слава Милораду Драшковићу“, „Комунистичка заклетва“, „Нови саучесници“,⁵²¹ „Експлозија у Крагујевцу“, „Атентат на Регента – јучерашња саслушања“, „Борба с качацима“,⁵²² „Од данас-закон о заштити државе обнародован“, „Упад бугарских чета“, „Бес арнаутских банди“, „Комунистички посланици организатори терора“.⁵²³ „Комунистички посланици издати суду“, „Хапшење извршног одбора комунистичке странке“, „Атентат на Регента – суочење са Ковачевићем“, „Роварења против војске“, „Хапшења у Сарајеву“, „Пресуда Шуфлају“, „Потучени качаци“.⁵²⁴ „Заштита северне границе“, „Један од македонствујушких“, „Новосадски терористи“, „Провокатори франковци“.⁵²⁵ „Овлашћење за зајам издато, мандати комуниста поништени“, „Сто качака уништено“, „Протерани комунисти“, „Арнаути изазивају“, „Атентатор од Коларца“, „Секретар Троицког ухапшен у Сомбору“, „Бугарска и бољшевици“.⁵²⁶

Анализа писања дневног листа Политика у периоду од 20. јула до 5. августа 1921. године показује да су питања безбедности оптерећивала јавност Краљевине СХС и да је узнемиреност јавности због атентата који су се догодили била велика. Питања јавне безбедности и доношења закона о заштити државе заузимала су централно место и насловне стране у свих 15 бројева Политике које смо разматрали. Уочено је да су безбедносне теме и текстови о комунистима заузимали 85% укупних вести у овом најтиражнијем дневном листу краљевине, што се може видети у дијаграму бр. 1.

⁵²⁰ Политика, бр. 4764, 30. јул 1921.

⁵²¹ Политика, бр. 4765, 31. јул 1921.

⁵²² Политика, бр. 4767, 02. август 1921.

⁵²³ Политика, бр. 4767, 02. август 1921.

⁵²⁴ Политика, бр. 4768, 03. август 1921.

⁵²⁵ Политика, бр. 4769, 04. август 1921.

⁵²⁶ Политика, бр. 4770, 05. август 1921.

У броју од 26. јула 1921. године Политика преноси чланак: „За одбрану државе“, са следећим вестима: „Јуче поподне држана је седница министарског савета која је трајала до 1 и по час после подне. На тој седници углавном је разговарано о мерама које наша држава мора предузети да се заштити од комунистичке опасности. Закон о заштити државе. Прочитан је нацрт закона о заштити државе. После дуже дискусије о појединим члановима новог закона остављено је министру правде да тај предлог закона поново стилизује и изнесе на коначно решење пред данашњу седницу министарског савета. Тим новим законом о заштити државе укида се комунистичка странка која као антидржавна не може више постојати у нашој земљи. Сви мандати комунистичких посланика у Парламенту биће укинати. Тај закон израђен је углавном по угледу на швајцарски и северно-амерички закон о гоњењу комуниста. Реферат г. Прибићевића. Министар унутрашњих дела г. Прибићевих поднео је опширан извештај о унутрашњој ситуацији у нашој држави. Г. Прибићевић је констатовао на основу званичних извештаја, да се стање у Хрватској од како је устав примљен знатно поправило. И поред свих Радићевих агитација свет увиђа да заједничка држава постоји и почиње са највећом ревношћу да одговара својим обавезама. Тако порез се плаћа уредно, а одзив приликом регрутовања био је одличан. У многим жупанијама у којима су до сада Радићевци били најјачи, одзив регрута био је између 94 и 100 одсто. Исто тако знатно се поправљају прилике и у јужним крајевима. Да би се у Санцаку и на Косову што пре увео ред биће знатно појачана жандармерија. Г. Прибићевић сазвао је у Београд за 31. август конференцију свих великих жупана и окружних начелника ради договора о заједничкој и једнообразној акцији против комуниста. Код г. Николе Пашића. Начелник главног ђенералштаба војвода Петар Бојовић и министар војни ђенерал г. Зечевић били су јуче после подне читава два сата код председника министарског савета г. Николе Пашића. У обавештеним круговима се тврди да су они били код г. Пашића да се споразумеју о употреби војске против антидржавних елемената ако они својим држањем буду изазвали да се и та мера предузме. Војска ће изгледа по потреби свуда служити као резерва жандармерији. Комунистички клуб. Председник Парламента г. др Иван Рибар наредио је јуче да се на основу пословника затвори соба која је била дата комунистичким посланицима у којој је до сада било легло целе комунистичке акције и сумњивих типова. Изгледа да ће се комунистичким посланицима дозволити приступ у Парламент за оних неколико дана док не буде изгласан закон о заштити државе. Да не би дошло до разрачунавања у скупштинској сали, наређено је, да се сви који у Парламент буду улазили, па и народни посланици прегледају да са собом не носе оружје. Комунисти још прете. Комунисти су почели да шаљу претећа писма. Таква писма свакодневно добијају поједини чланови министарског савета.

Комунисти су се нарочито окомили на г. Св. Прибићевића, министра унутрашњих дела и др Ивана Рибара, председника Парламента. У обавештеним круговима се говори, да су осуђени на смрт од стране комуниста и неколицине представника социјалистичке странке у нашој држави.⁵²⁷

У броју од 27. јула објављен је наставак чланка: „За одбрану државе“ у коме се истиче да се Законодавни одбор због ванредних прилика састао раније. Посланицима је дат предлог пројекта закона о заштити поретка, седница је закључена, а идућа заказана са сутрадан у 10 часова са две тачке дневног реда, избору потпредседника и владином пројекту закона.⁵²⁸ Када је реч о политичкој ситуацији у једном чланку се истиче да посланици траже још оштрије мере и наводи да је на јучерашњој седници министарског савета коначно усвојен предлог закона о заштити државе. Већи део тог пројекта узет је из америчког закона о мерама против комуниста. По том нашем закону о заштити државе укида се комунистичка странка. Мандати комунистичких посланика биће одузети. Комунистичка пропаганда се забрањује. Сваки покушај атентата кажњава се смрћу (и атентатор и сви његови саучесници) У 5 часова послеподне држана је у радикалном клубу конференција посланика оних странака, које помажу владу. Председник министарског савета Никола П. Пашић држао је врло дуг говор о унутрашњој и спољној политици, па је потом позвао све посланике да се збију у густу фалангу која ће штити државу од нове црвене опасности. Апеловао је на посланике да се закон о заштити државе што пре донесе пошто сваки дан представља нову опасност. После тога држана је седница законодавног одбора. У 6 и по часова настављена је у радикалском клубу конференција владиних посланика. Многи чланови владиног пројекта о заштити државе су знатно поштрени те ће тек данас министар правде г. Марко Ђуричић саставити пројекат закона на основу примедба, које су пале од стране посланика. Сутра ће бити седница законодавног одбора. У парламентарним круговима се верује, да ће пројекат закона о заштити државе бити примљен за један дан, јер неће бити потребе за велику дискусију пошто је цела земља већ и сувише добро обавештена и убеђена да су те мере и неминовне и неодложне.⁵²⁹

Политика у броју од 28. јула наставља серију чланака „За одбрану државе“ са вестима да се комунистичка странка забрањује. Пропаганда и помагање комунистичких идеја ма у коме виду кажњава се смрћу. Комунистичким посланицима одузимају се мандати, а комунисти чиновници избацују се из службе. Даље се каже да је Законодавном одбору

⁵²⁷ Политика, 26. јул 1921., бр. 4760, Београд.

⁵²⁸ Политика, 27. јул 1921., бр. 4761, Београд.

⁵²⁹ Политика, 27. јул 1921., бр. 4761, Београд.

предат законски пројекат о јачој заштити јавне безбедности и поретка у држави чији су поједини чланови измењени и поштрени према примедбама народних посланика.⁵³⁰ Ова верзија закона има 22 члана којим се инкриминишу комунистичке активности.

Политика у броју од 29. јула 1921. године у истоименом наслову „За одбрану државе - Законодавни одбор усвојио је синоћ законски пројекат у начелу. Дрскост и цинизам комунистичких посланика. Пошто би противници бољшевиизма смели у Москви да говоре?“ У тексту се каже: „Законодавни одбор наставио је рад јуче преподне под председништвом председника др М. Нинчића. Прва тачка дневног реда био је избор првог потпредседника. Једногласно је изабран г. др Жерјав (демократ). Друга тачка дневног реда био је законски предлог владе о заштити јавне безбедности и поретка у држави. Пошто је г. Јован Ђонових (републиканац) тражио објашњење на који ће се начин водити дискусија, г. Љуба Јованових је такође мишљења да би требало урадити један пословник за рад Законодавног одбора.⁵³¹ Уз то, ради бржег и лакшег рада Законодавни одбор би треба да има сталне, посебне просторије у којима би радио. Овај предлог усвојио је председник др М. Нинчић, с тим да се на идућој седници изврши избор једног ужег одбора за израду предлога пословника. Што се тиче засебних просторија за рад Законодавног одбора, упутиће се председнику Народне Скупштине молба у том смислу. Пре него што се прешло на даљи рад за секретара одбора изабран је г. Љуба Попових, јер је секретар г. Бошковић одсутан, па је министар унутрашњих дела г. Св. Прибићевић објаснио да је влада стала на становиште да се овај законски предлог има расправљати по скраћеном поступку као што је то предвиђено у члану 133. устава и то из ових разлога:⁵³² Прво, што се овај законски предлог протеже на целу државу, те тако спада у оне предлоге који су обухваћени под именом унификације законодавства, а унификација законодавства мора се према прелазним наређењима устава спроводити скраћеним поступком тако да се Скупштина резолуцијом изјашњава да ли се законски предлог који је у овом одбору примљен, усваја или одбија. Друго, овај законски предлог је у вези са материјом која је била раније обухваћена познатом Обзнаном и која донекле значи ревизију Обзнане. Обзнана је један акт краљевске владе са неограниченим роком трајања, па је прелазним наређењима устава тај владин акт легализован и продужено му је трајање. Сада се, дакле, ради ревизија тога акта краљевске владе и стога такав предмет који значи ревизију решења министарскога савета има по скраћеном поступку у Законодавном одбору да се сврши. Г. Јован Ђонових није задовољан објашњењем које је дао г. Прибићевић већ тражи да и овај

⁵³⁰ Политика, 28. јул 1921., бр. 4762, Београд.

⁵³¹ Политика, 29. јул 1921., бр. 4763, Београд.

⁵³² Политика, 29. јул 1921., бр. 4763, Београд.

закон има да прође кроз Законодавни одбор, а да Скупштина има одрешене руке за његово мењање. Исто тако није задовољан ни г. Триша Кацлеровић, комуниста, јер налази да је то повреда члана 133. устава, и у свему се слаже са мишљењем г. Ђоновиха.⁵³³ Пошто су министар правде г. Марко Ђуричић и г. Настас Петровић још једном образложили зашто је потребно да се овај законски предлог донесе у краћем поступку у смислу члана 133. устава, Законодавни одбор је усвојио гледиште владе, да се овај законски предлог узме у поступак у смислу члана 133. устава. Тек после овог прешло се на начелан претрес пројекта закона. Као први говорник узео је реч комунистички народни посланик г. Триша Кацлеровић. Он налази да није било Обзнане не би сада ни било овог закона, а пре њега не би било ни атентата. Комунистичка партија својим делима ни пре Обзнане није давала повода за доношење Обзнане. У свом дугом говору г. Кацлеровић даље наводи већ познату комунистичку аргументацију да комунисти нису имали везе ни са атентатима индивидуалним ни са терористичким комплотима, и сматра да није никакво чудо што су се почели јављати атентати и што су се појединци лаћали и тих средстава (Министар унутрашњих дела г. Прибићевић упада: Пазите добро на речи. Ви кажете није никакво чудо!). Према томе завршава г. Кацлеровић, овим актом којим хоћете да онемогућите комунистичкој партији јаван живот и јаван рад, ви вршите један акт насиља над једном партијом.⁵³⁴ (Допуштају ли бољшевици из Русије друге партије? Добацују из центра). На говор г. Кацлеровића реаговао је министар унутрашњих дела г. Прибићевић изјављујући да су сви они који су до сада уплетени у атентат говорили као г. Кацлеровић, а у исто време подсећа да су комунисти раније писали и говорили да се нов поредак може постићи само крвавом борбом и диктатуром. Очекивао је да ће г. Кацлеровић гласати за овај закон, којим се погађају само они који су за насилну промену друштвеног поретка, јер би тиме доказао да не жели такву промену. Овај закон донет је да се заштити држава (као што су то урадиле и многе друге државе) и то народу треба отворено рећи. Кад би се престало служити легалним средствима за сузбијање комунизма, већ кад би се против комунизма пустила жива сила, комунисти би се лепо провели. Влада је међутим, кодификовала одредбе против анархистичке и разорне акције против државе. Једини приговор који би се могао ставити влади био би тај што овакав закон није раније донела. Овде се морамо сетити нашег пок. друга Драшковића (Слава му!).⁵³⁵ Он је ушао у историју. Г. Драшковић је човек трансфигуриран у идеју и онда, када је тај човек мислио на заштиту наше државе имао је довољно повода и разлога. Да комунисти

⁵³³ Политика, 29. јул 1921., бр. 4763, Београд.

⁵³⁴ Политика, 29. јул 1921., бр. 4763, Београд.

⁵³⁵ Политика, 29. јул 1921., бр. 4763, Београд.

нису изазвали мржњу против оних који не стоје на њиховом комунистичком становишту. Обзнана не би никада ни дошла. Комунисти су ишли другим путем и сматрали неотпорност државе као њену слабост. Држава до сада није употребљавала драстичне методе против комуниста нити је с комунистима вршен обрачун какви се данас у Совјетској Русији врше са свима који нису комунисти. Хоће ли се легална подлога за заштиту од превратничких струја и зато влада, која је у целом овом питању солидарна очекује да ће Скупштина потребном брзином донети овај закон. (Бурно одобравање).⁵³⁶ Последњи говорник на седници од преподне био је социјал-демократа г. Едбин Кристан. Он није сагласан са овим пројектом, који по њему, има толико магловитих ствари у себи, нити одобрава да се један овакав пројекат управи против једне политичке партије, па макар каква она била. Мирне душе гласао би за све оно што треба за истребљење тероризма, али овај закон није само то. Нарочито је противан да се може одузети мандат једном посланику само зато што се назвао комуниста. Г. Кристан, даље, тражи један закон који ће заштити државу, јединство народа, који би био ефикасан против терора, али и један закон који се не може злоупотребљавати као овај предложени. Овим је прекинута у 12 и три четврти, седница од преподне, с тим да се поподне у 5 часова настави рад. У 5 сати седница је настављена, комунистички посланик Живота Милојковић добио је први реч. Он изјављује просто и кратко да аргументи које изјављује г. Прибићевић не заслужују никакав одговор с комунистичке стране.⁵³⁷ Исто зато он се труди да на дуго и на широко докаже да комунистичка партија није никада пропагирала какву крваву револуцију и доказ је вели писање „Радничких новина“ чији је он био уредник. Комунисти су увек били против појединих атентата и индивидуалне акције, то су дела очајника који и нису чланови комунистичке организације. Влада се против комуниста служи бољшевичким методама, иако је против бољшевизма. Овакав закон као што се предлаже није донет ни у једној земљи. Америка је донела закон не против комуниста, него против анархиста (г. Прибићевић. Само истицање црвене заставе без икаквог другог повода кажњава се до пет година робије). Тај је случај и у Швајцарској.⁵³⁸ Свој говор г. Милојковић је завршио тврђењем, да историја комунистичке партије потврђује да комунисти никада нису изазивали нереде. Други говорник био је др. Воја Маринковић (демократа). Изјаве комуниста долазе и сувише доцкан. Политика коју су они водили била је из основа погрешна. Г. Маринковић се не одушевљава овим законом који долази као резултат акције једне од оних социјалних живих снага које у нашој држави постоје, а која није на ту акцију изазвана. До

⁵³⁶ Политика, 29. јул 1921., бр. 4763, Београд.

⁵³⁷ Политика, 29. јул 1921., бр. 4763, Београд.

⁵³⁸ Политика, 29. јул 1921., бр. 4763, Београд.

овог стања дошло се неопрезном политиком комунистичких вођа и недовољном активношћу оних који су били позвани да спрече такву акцију благовремено. Али оне снаге које су ову државу створиле, ту су и да је бране. Овај закон није уперен против једне политичке партије, он је управљен против метода са којима се та партија у погледу и у веровањима народних мањина идентификовала. Овај закон је баш закон за заштиту комунистичке партије. Можда она неће моћи да функционише за време трајања овог закона, али оваква партија какву је описао г. Кацлеровић преживеће овај закон. Без овога закона не би преживела ову кризу. И Обзнана је била изазвана акцијом комуниста и сва одговорност за ове мере лежи у руководству комунистичке партије. Већина је била дужна да што пре предузме ове мере да би се дошло до стања у коме ће те мере бити излишне.⁵³⁹ У име земљорадника узео је реч др. Урош Стајић. Земљорадници су против сваког терора, сваке диктатуре, против сваке насилне промене поретка у држави. Овога закона Земљорадничка странка не боји се, јер се на њу неће никада применити, али боји се злоупотребе тог закона и да он не погоди и неке невинне. Желели би да се овај закон против кога ће Земљорадници у начелу гласати против, тако подеси да не погоди оне ради којих није донет. Г. Љуба Јовановић (радикал) бранећи закон о заштити државе која је у опасности одржао је врло дуг говор. У питању је један изузетно редак случај и према њему се изузетно мора и реаговати. Постоји факат да је атентате извршила једна организована терористичка организација која има везе са комунизмом. Факат је и то да је комунистичка странка само део једне шире странке, подчињена једној централној власти изван наше отаџбине у чијој централи и наши комунисти имају свог представника. Прелазећи преко правила прописаних од Треће интернационале и односа између Србије и совјетске Русије од 1918. до данас. Г. Јовановић је завршио:⁵⁴⁰ Ми нисмо ради да наша земља улази и прилази нелегалним средствима насиљу, у њој има довољно силе да сломи противничко деловање, али је она ипак рада да се ово стање изликвидира законским путем. Ту нам и ви можете помоћи, у вашим рукама је да спречите да одмазда и освета поред правих криваца не стигне и невинне, а то је мислим, и вама дужност исто као и нама. Републиканац г. Јован Ђонович желео би да овај закон не буде уперен једино против комуниста, већ да обухвати и ратне богаташе који су пореметили социјални и економски поредак, корумпирано чиновништво, све сепаратисте и анационалне елементе, терористе и анархисте. Нарочито је противан проскрибовању комунистичке идеје и одузимању мандата. Треба сачекати судску пресуду, па тек донети одлуку о томе. Завршну реч дао је министар унутрашњих дела г. Св.

⁵³⁹ Политика, 29. јул 1921., бр. 4763, Београд.

⁵⁴⁰ Политика, 29. јул 1921., бр. 4763, Београд.

Прибићевић који углавном одговара замеркама које су учинили г. Стајић и г. Ђоновић.⁵⁴¹ Нарочито истиче да извршење овог закона неће бити поверено полицији већ независним судовима. Економска и социјална беда нису биле повод овима атентатима, већ васпитање атентатора. Сви државотворни елементи који су за ову државу, морају гласати за овај закон. Били су се пријавили за реч још три комунистичка посланика и г. Павле Анђелић, али је Одборска већина одлучила да се дискусија заврши и изврши гласање, а да се једном комунистичком говорнику на данашњој седници пре преласка на специјалан претрес дозволи да извесна објашњења да у име комунистичког клуба. Приликом гласања Одборска већина примила је у начелу предлог пројекта о заштити државе. Против су гласали комунисти, земљорадници и републиканци, социјал-демократе нису ни присуствовале седници. Седница је закључена у 8 часова. На данашњој седници (Законодавни одбор и данас ће радити и пре и поподне, пошто се сутра састаје пленум), прећи ће се на специјалан претрес тако да ће данас цео закон бити претресен и у појединостима.⁵⁴²

У броју од 30. јула преко целе насловне стране преноси се вест: „Сада има закона – синоћ је законодавни одбор усвојио, а данас ће Скупштина изгласати закон против комуниста.“ Јуче преподне у девет часова Одбор је наставио свој рад тиме што је према споразуму на ранијој седници, добио реч један од комунистичких посланика: Коста Новаковић. Г. Новаковић сматра да је ова седница која замењује дискусију у пленуму веома важна. Питање које је постављено није решено овим пројектом које је влада поднела, оно треба да буде у Одбору свестрано претресено како би се донело правилно решење, које треба да излечи зло које се у земљи налази. И комунисти налазе да је стање у земљи врло рђаво и да га треба лечити. Г. Прибићевић није показао добро познавање комунистичког покрета. Ни позивање на стране угледе није оправдано, јер су и тамо (у Америци, Белгији итд.) ти закони уперени не против комуниста већ против синдикалних анархистичких организација које свестрано проповедају терор. И зато ако ми хоћемо да владамо методама Запада, онда се један овакав закон не може донети, јер га није донео ни Запад. (А што се ви не владате по методама Запада? – добацују из центра). Комунистичка власт покушава да дође на власт не ради освете већ онда кад буде уверена да ту власт може одржати у својим рукама и то путем који зависи од сукоба сила у тадашњем моменту, путем било преко једног изабраног тела или путем крвавог сукоба револуције. Стање у 1919. и 1920. години било је тако ровито, па ипак комунистичка партија није дошла у положај да прави ма какве преврате. Једини је излаз завршава г. Новаковић да се комунистичкој борби дозволи легална борба и акција, јер ће она

⁵⁴¹ Политика, 29. јул 1921., бр. 4763, Београд.

⁵⁴² Политика, 29. јул 1921., бр. 4763, Београд.

само тако моћи да прими пуну одговорност. Иначе, гађати целу комунистичку партију значи декларисати се као отворени противник радничке класе. Овим је дискусија завршена, па је пређено на појединачан претрес закона. Члан први примљен је у владиној редакцији са изменама које је предложио г. Курбеговић и на које је влада пристала. (У четвртном ставу место речи: „као и уопште свака антимилиитаристичка или антидржавна пропаганда“ усвојено је „као и уопште свака пропаганда против установе војске“). Предлог г. Јована Ђоновића републиканца, измена која се односи на приграбљивање власти нелегалним и непарламентарним средствима, усвојен је такође, али ће се та измена накнадно стилизовати. Члан други такође је примљен у владиној редакцији само са једним новим ставом који гласи: „Они који знају да се припремају злочини изложени у чл.1, па о томе на време не известе државну власт, казниће се робијом од 20 година“. Члан трећи примљен је без дискусије. Члан четврти (употреба војске у случају угрожене безбедности и ко том приликом снабдева војску) био је повод врло дугој дискусији, где су се чула разна искуства и мишљења о изборбе са одметницима и качацима, па је члан примљен са додатком (предлог г. Матовчевића), да ако се утврди да до становништва није кривица, онда се становништву надокнађује оно што је војска узела. Чланови 5,6,7,8 и 9. примљени су без дискусије у владиној редакцији, а исто тако и члан 10. само са додатком (предлог др. Владимира Андрића). „Истом казном казниће се и она лица која саботажом или пасивном резистенцијом ометају правилан ток поверене им службе или рада“. Члан 11. добио је додатак који је предложио г. Курбеговић и који гласи: „Лица која покушавају спречавати друга лица да раде казниће се затвором од шест месеци ако њихова радња не пређе какво теже кривично дело“. Чланови 12,13 и 14. пролазе без дискусије, а члан 15. са напоменом у другом ставу (предлог г. Јована Ђоновића): „Против овог решења о растурању удружења његови законски представници имају право жалбе у року од три дана Првостепеном суду. Против Првостепеног суда може се у истом року изјавити жалба Касационом суду.“ Чланови 16 и 18. одложени су за крај седнице, па је без дискусије примљен и члан 17. Око члана 19. (одузимање мандата комунистичким посланицима) развила се дужа дискусија (г. Јован Јовановић, г. Ђоновић, г. В. Бркић и г. Кацлеровић одсудно су противни овом члану), али је члан после објашњења министра правде г. Ђуричића и министра унутрашњих дела г. Прибићевића примљен у владину редакцију са додатком који је предложио г. Маговчевић и који гласи: „Ово се односи и на службенике приватних установа које имају извесне повластице од државе, а који припадају комунистичкој странци“. За време једне мале паузе постигнут је споразум да се члан 16. потпуно избаци, а члан 18. са једном коректуром г. Ђоновића, у новој редакцији да гласи: „С обзиром на наређења члана 20. има се у будуће

сматрати да су наређења члана 58. првог српског закона о штампи престала важити уколико се односе на кривице у овом закону. Члан 20. примљен је са изменама г. Курбеговића. („За све кривице по овом закону судиће редовни судови по слободном судијском уверењу и то као хитне предмете пре свих других кривичних дела) и г. Мише Трифуновића (но, изузетно од члана 58. кривичног закона за Краљевину Србију кривац ће се моћи осудити на смрт за злочине учињене по овом закону, ако у времену учињеног дела има пуних 18 година живота“). Последњи члан 21. примљен је без дискусије и тиме је завршена специјална дебата и цео закон примљен у специјалном претресу. За одборског известиоца изабран је г. Ф. Курбеговић, па је седница закључена у један и четврт поподне. Извештај Законодавног одбора дат је одмах у штампу и данас пре почетка седнице Народне Скупштине Законодавни одбор састаће се још једном да се прочита извештај одбора.⁵⁴³ У истом броју се налази текст: „Јуче у Земуну – незапамћена манифестација у Земуну – франковац и алкохоличар др Бертић провоцира народ. Јуче преподне Земун се дигао да манифестује свој протест против терористичке акције комуниста и њима сличних разорних елемената. Земунски Житни трг прекрило је било преко пет хиљада земунских грађана, нису изостали ни францталски Немци ни градски Јевреји. Земунци су имали и сувише разлога да негодују против др Бертића због његовог сталног изазивачког понашања и због његове демонстративно истицане мржње према Србима и отвореног заузимања за комунисте. Наводи се и да је полиција ухапсила др Бертића.⁵⁴⁴ Посебно је на насловној страни истакнут крупан текст: „Данас преподне председништву Народне Скупштине стигао је акт којим иследни судија по делу атентата на Регента тражи да се сви комунистички посланици издају суду као сукривци у томе делу. Овај акт биће прочитан на скупштинској седници данас после подне“.⁵⁴⁵ На страни два објављена је серија чланака о истрази атентата на Регента и министра унутрашњих дела. Пише се и о љубљанским комунистима који су дали изјаву преко неколико листова да иступају из комунистичке партије, јер су се у њу увукли сумњиви ликови и разбојници.⁵⁴⁶

Политика 1. августа објављује доминанто вести економске садржине, док се у броју од 2. августа преко целе насловне стране налази текст: „Од данас са сто двадесет гласова против педесет и четири Народна Скупштина је синоћ изгласала закон о заштити државе који ће данас бити обнародован у Службеним новинама“. Такође, се наводи да су: „Комунистички посланици издати суду“, а њихови мандати поништени.⁵⁴⁷

⁵⁴³ Политика, 30. јул 1921., бр. 4764, Београд.

⁵⁴⁴ Политика, 30. јул 1921., бр. 4764, Београд.

⁵⁴⁵ Политика, 30. јул 1921., бр. 4764, Београд.

⁵⁴⁶ Политика, 30. јул 1921., бр. 4764, Београд.

⁵⁴⁷ Политика, 1-5. август 1921., бр. 4765-69, Београд.

У Скупштини је 2. августа 1921. изгласан Закон о заштити јавне безбедности и поретка у држави,⁵⁴⁸ чиме је КПЈ и формално постала илегална.⁵⁴⁹⁵⁵⁰ До установљивања овог закона примењивао се Закон о јавној безбедности из 1905. године, првенствено на дела разбојништава и хајдучије, што се може видети из „Политикиног“ извештаја од 30. децембра 1920. године у коме се пише о борби са одметницима и оглашавању за хајдука: „У потери коју од 13-ог о.м. води против хајдука и криваца начелник среза подримског успео је да до данас ухвати: 12 војних бегунаца регрута, 3 војна бегунца обвезника и 1 кривца, који одговарају за дела разбојништва. Од похватаних лица одузето је 9 пушака разних система. Потера се и даље наставља. Данас се истом начелнику предао са оружјем и муницијом Ибраим Рамадан из Гунцата, који је решењем овог начелства од 10. августа тек. год. био оглашен за хајдука и уцењен са 500 динара. Пошто он одговара за убиство, за које је оптужен суду, то ће се с њиме поступити по закону. Из Белог поља јавља се: ноћу између 19 и 20. овог месеца једна лоповска банда покрала је у срезу сјеничком 18 грла говеди. Начелник срески је наредио потеру која је одмах кренула у правцу пута који иде од Сјенице за Беране. Она се у срезу лозанском сукобила са лоповима, отела им покрадена говеда и од лопова тројицу ухватила, тројица су побегли. Предузете су мере да се и они похватају.“⁵⁵¹

3.5. Садржина Закона о заштити јавне безбедности и поретка у држави

Доношењем Закона Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца о заштити јавне безбедности и поретка у држави 2. августа 1921. године, Комунистичка партија Југославије стављена је ван закона.⁵⁵² Закон је донет у име његовог величанства Петра I Карађорђевића, а на основу овлашћења по члану 53. Видовданског устава његовог краљевског височанства наследника престола Александра, који је Министарски савет потврдио 1. августа 1921. године. Загребачка „Борба“ у броју од 19. фебруара 1922. године преноси чланак: „Издавање суду 58. народних посланика комуниста.“ У тексту се износи да је овај догађај учинио политичку атмосферу у Југославији до крајности загушљивом, али је она после убиства

⁵⁴⁸ Полицијски зборник Закона и законских прописа по струци управно-полицијској и самоуправној издатих од 1. XII 1918 до 15. VI 1924, 293–296

⁵⁴⁹ Коста Николић, *Большевизација Комунистичке партије Југославије 1919–1929*, (Београд: Институт за савремену историју, 1994), 111–113.

⁵⁵⁰ Јелена Ковачевић, *Фракцијске борбе међу члановима КПЈ у Сремскомитровачкој казниони 1937-1939*. Архив, часопис Архива Југославије, 1–2, (Београд, 2015), 105-106.

⁵⁵¹ Политика 30. децембар, 1920, број 4559.

⁵⁵² Закон о заштити јавне безбедности и поретка у држави, Полицијски зборник Закона и законских прописа по струци управно-полицијској и самоуправној издатих од 1. XII 1918 до 15. VI 1924., 293–296.

министра Драшковића задобила карактеристике вулканских експлозија подивљале реакције. Месец дана после изручења поменути тројице, донео је имунитетни одбор предлог, да се изда суду цео комунистички посланички клуб на основу новог захтева истражног судије. У том свом акту истражни судија нарочито подвлачи да је, истрагом установљено, да је Стејић присуствовао седницама клуба, где је било одлучено да се на „Обзнану“ реагира атентатима на престолонаследника и остале ministre и да је клуб донео одлуку да се Ц.И.О. Комунистичке партије Југославије брине о извршењу атентата. Овај пак Извршни одбор у самом да је клубу решио да атентате има да организује и изврши Стејић, а ова одлука да му је у самом клубу комунистичких посланика саопштена. На тајној седници у Новом Саду уочи атентата да је у присуству више комунистичких посланика према ранијој одлуци Извршног одбора утврђен дан за атентат. Народна Скупштина удовољила је захтеву истражног судије. Али премда је овај овако јасно оптуживао и тражио цели комунистички посланички клуб, он је дао ухапсити само неколицину који су били чланови Извршног одбора К.П.Ј. док су остали прогањани на други начин.⁵⁵³ У Борбином чланку се закључује да је истовремено са издавањем суду једне целе парламентарне фракције од 58 посланика донет и Закон о заштити државе, којим су истој фракцији укинута мандати, па и целе кандидатске листе. Режим је опет постигао што је хтео. Дао си је изнудити признања, на основу којих се ослободио најјаче опозиционе партије, њене посланике избацио из парламента, њен Извршни одбор бацио у затвор и са дивљом хајком измишљотина и клевета преко плаћене буржоаске и полицајсоцијалистичке штампе створио у ситнобуржоаским масама психозу, да би формирао беле гарде, затворио синдикате, прогањао радничке функционере и отворено могао да заведе режим белог терора у нашој земљи.⁵⁵⁴ По Закону о заштити јавне безбедности и поретка у држави, као злочини у смислу овог казненог законика сматрала су се следећа дела:

⁵⁵³ Борба, независтан политички и друштвени лист, Загреб, недеља 19. фебруар 1922. године, 1-8.

⁵⁵⁴ У Борби се осврћу на истрагу. „О страшним, језивим методама ове истраге према извесним оптуженицима, у циљу проналажења истине, које су доказ, да ми у Југославији данас можемо да доживљавамо мучења, која је шпанска инквизиција вршила у средњем веку, о случају Милоша Златара који је признао под мукама, да је и он имао бомбу да убије регента, а после се испоставило, а то уопште није онај Златар кога полиција тражи, о случају студента Галовића који је под мукама признао да је он извршио покушај атентата на Драшковића у мају, а после се у загребачком процесу установило да је он невин и да је то био Никола Петровић, о случају оног јадног Боже Величковића који је под мукама признао да је он Маринковић и дао „врло интересантне податке о раду комунистичке партије“, а кад се установило да он није Маринковић, неколико дана након што је пуштен на слободу, од претрпљених мучења умро и много сличних случајева ми овде нећемо да пишемо. Ми само истичемо да члан 156. кривичног судског поступка истрага морала свршити најдаље за два месеца и да су по члану 5. кривичног законика криви за противзаконито одуговлачење истраге, поред истражног судије још и министар правде и првостепени суд. Крива је и Народна Скупштина што са своје стране није учинила ништа да стане на пут гажењу закона и мучењу стотина људи. Али што ће та крња Народна Скупштина! Тако је истрага завршена после пуних пет месеци, и то истом после генералног штрајка глађу свих притворених, који је почео 21. новембра. Поред много охиљада хапшених, батинаних и протериваних радника због самог је атентата било ухапшено и месецима држано у затвору у Београду сто и осамдесет људи, а од тога тридесет жена. Оптужба. Други истражни судија г. Ненад Вујић предао је половином септембра суду педесет и четири лица, од којих дванаест посланика да им суди ради припремања преврата, а двадесет деветорици њих још и због атентата. Међутим, државни тужилац је могао да дигне оптужницу само против тридесет и двојице.“ Борба, независтан политички и друштвени лист, Загреб, недеља 19. фебруар 1922. године, 1-8.

- 1) писање, издавање, штампање, растурање: књига, новина, плаката или објава којима се иде на то да се ко подстрекне на насиље према државним властима, или уопште, да се угрози јавни мир или доведе у опасност јавни поредак. Ово важи и за сваку писмену или усмену комунистичку или анархистичку пропаганду или убеђивање других да треба променити политички или социјални поредак у држави злочином, насиљем или ма којом врстом тероризма;
- 2) организовање, потпомагање или постајање чланом ма каквог удружења које би имало за сврху пропаганду комунизма, анархизма или тероризма или удружења ради припреме или извршења убиства или удружења за нелегално и непарламентарно приграбљивање власти, као и уопште оно што се садржи у предњој тачци;
- 3) издавање у закуп или ма у којем виду уступање зграда или простора за скупљање лица, којима би био циљ припрема или рад за остварење чега од онога, што је изложено у горњим двома тачкама, ако је онај који је зграду или просторију уступио, знао на шта ће се оне употребити;
- 4) организовање, здруживање или пропаганда, којима се иде на то, да се проузрокује војна побуна, метеж, или незадовољство код војника, или да се грађани или војници не одазивају својим војним дужностима, или да се омета, отежава или ограничи производња, поправка или пренос војног материјала или снабдевање војске за њене потребе, као и уопште свака пропаганда, против установе војске, као и свака припрема, покушај или извршење у циљу да се поруше или пониште објекти, који служе јавном саобраћају, јавним инсталацијама и потребама;
- 5) стављање у везу са каквом личношћу или каквим друштвом у иностранству у циљу добијања какве помоћи отуда ради припреме за револуцију или насилну промену садашњег политичког стања у земљи или другог чега у предњим тачкама предвиђенога, као и свако помагање кога иностранога листа или друштва од стране некога са територије наше Краљевине, кад то лице или друштво ради против уређења, поретка или јавног мира наше државе;
- 6) производња или прикупљање оружја, оруђа, справа или експлозива ради којег од напред поменутих циљева, као и свако прикривање тих предмета.
- 7) припрема, покушај или извршење убиства ма кога органа власти или политичке личности.⁵⁵⁵

⁵⁵⁵ Члан 1. Закона Краљевине СХС о заштити јавне безбедности и поретка у држави, Службене новине бр. 170А, 3. август 1921. Године.

У члану 2. се, тако, прописује да ма ко учини било које од кривичних дела изложених у члану 1. овог закона казниће се смрћу или робијом до 20 година. Предмети кривичних дела конфисковали су се. Они који би знали да се припремају злочини, изложени у члану 1., па о томе на време не би известили државне власти, казнили би се робијом до 20 година. У циљу бржег и лакшег утврђивања кривице допуштено је било надлежним властима да врше претрес и ноћу, ако то захтева прека потреба.⁵⁵⁶ Чланом 3. је предвиђено да државна политичка власт тражи од најближег команданта војску ради одржавања јавне безбедности кад год се покаже да у којем конкретном случају нису за то довољни органи личне и имовне безбедности. Ближе одредбе о начину употребе војске прописивао је Министарски савет.⁵⁵⁷ Кад би се у какву општину или срез послала војска ради угрожене безбедности, онда је становништво те општине или среза било дужно да из својих средстава, свака кућа према своме имовном стању, храни и снабдева војску. Прибирање потребних намирница вршило се под руковођењем и надзором државне и полицијске власти, општинска власт би у укупном износи и на време предавала војној власти. И други трошкови, које би држава учинила услед ове употребе војске, падали су на становништво, но ако би се ред убрзо повратио, могло се становништво ослободити накнаде тих трошкова и онда они падају на терет државне касе, а становништву би се вратило оно што је за војску дато. Они који би због дела којим је изазвана употреба војске, били осуђени на казну, дужни су били, накнадити становништву и држави учињене издатке око употребе војске.⁵⁵⁸ У случају веће ескалације насиља, а на захтев Министра унутрашњих дела, Министар Војни и Морнарице одобравао је да потребан број војника пређе у Жандармерију и тамо одслужи свој војни рок.⁵⁵⁹ Чланом 6. је прописано да лица која у скитњи, пијанчењу или блудничењу проводе време, а да не могу доказати да се на поштен начин издржавају, казниће се због тога затвором до три месеца, а осим тога као лица морално посрнула и склона вршењу кривичних дела, могу бити упућена и после издржане казне у завод за принудни рад. Малолетна лица, ако не би била осуђена на казну, упућиваће се у завод за васпитање, у којем тако лице може остати највише пет година, уколико није навршило 16 година живота, иначе до пунолетства. Министар правде овлашћује се да доноси Уредбу о поступању за случајеве упућивања оваквих лица у заводе за принудни

⁵⁵⁶ Члан 2. Закона Краљевине СХС о заштити јавне безбедности и поретка у држави, Службене новине бр. 170А, 3. август1921. године.

⁵⁵⁷ Члан 3. Закона Краљевине СХС о заштити јавне безбедности и поретка у држави, Службене новине бр. 170А, 3. август1921. године.

⁵⁵⁸ Члан 4. Закона Краљевине СХС о заштити јавне безбедности и поретка у држави, Службене новине бр. 170А, 3. август1921. године.

⁵⁵⁹ Члан 5. Закона Краљевине СХС о заштити јавне безбедности и поретка у држави, Службене новине бр. 170А, 3. август1921. године.

рад или у заводе за васпитање и морално поправљање малолетника.⁵⁶⁰ Даље, чланом 7. је истакнуто да ко распрскавајуће материје или справе или оруђа потребна за њихово справљање гради или другога упућује како да их начини, набави, чува или другоме продаје, ма да зна или мора држати, да су све оне одређене, да се употребе за извршење каквих злочинства, поред оних набројаних у чл. 1, казниће се робијом.⁵⁶¹ Ко би био овлашћен да држи распрскавајуће материје, па овим рукује противно постојећим правилима и наредбама надлежних власти и тиме проузрокује какву штету или опасност по имовину, здравље или живот других казнио би се робијом, а у особито лаким случајевима затвором.⁵⁶²

Члан 9. је предвиђао да ко се огреши о постојеће законске прописе и наредбе о производњи, увозу и продају барута, динамита, ватреног оружја и других распрскавајућих материја казниће се новчано од 10.000 до 100.000 динара према величини кривице и свом имовном стању. Ову новчану казну може суд изрећи и у свим случајевима члана 7 и 8. овог закона, поред тамо предвиђених казни, ако нађе да је то у интересу одржавања јавног поретка.⁵⁶³ Државни чиновници и службеници, радници војне администрације, службеници самоуправних тела, који би појединачно, или у већем броју престали вршити своју службу у циљу штрајка казнили би се затвором, а подстрекачи и коловође новчано до 10.000 динара, уколико ова дела не би потпадала под удар којег од других чланова овога закона. Истом казном казнила би се и она лица која саботажом или пасивном резистенцијом ометају правилан ток поверене им службе или рада.⁵⁶⁴ Члан 11. је предвиђао да лица која покушају спречити друга лица да не раде казниће се казном затвора до 6 месеци, ако њихова радња не пређе у какво друго кривично дело. Казном затвора до годину дана казниће се свака лица, ако се на позив власти одмах не развију с места, где су се недопуштено скупили или новчаном казном до 3000 динара.⁵⁶⁵ Члан 12. је прописивао санкцију за онога ко на јавним зборовима у отвореним или затвореним просторијама или иначе ма где, носи или износи ма какве знаке, заставе, натписе, као знаке позивања или подстрекавања да се створи јавно мишљење да постојећи поредак треба заменити другим, путем преврата, рушењем приватне својине или уништајем јавног мира, казниће се затвором најмање годину дана или новчано 50.000 динара

⁵⁶⁰ Члан 6. Закона Краљевине СХС о заштити јавне безбедности и поретка у држави, Службене новине бр. 170А, 3. август1921. године.

⁵⁶¹ Члан 7. Закона Краљевине СХС о заштити јавне безбедности и поретка у држави, Службене новине бр. 170А, 3. август1921. године.

⁵⁶² Члан 8. Закона Краљевине СХС о заштити јавне безбедности и поретка у држави, Службене новине бр. 170А, 3. август1921. године.

⁵⁶³ Члан 9. Закона Краљевине СХС о заштити јавне безбедности и поретка у држави, Службене новине бр. 170А, 3. август1921. године.

⁵⁶⁴ Члан 10. Закона Краљевине СХС о заштити јавне безбедности и поретка у држави, Службене новине бр. 170А, 3. август1921. године.

⁵⁶⁵ Члан 11. Закона Краљевине СХС о заштити јавне безбедности и поретка у држави, Службене новине бр. 170А, 3. август1921. године.

или обема казнама.⁵⁶⁶ Свако учествовање при манифестацијама из предњег члана против организоване државне власти, кажњавало се затвором до године дана или новчано до 3.000 динара или са обема казнама.⁵⁶⁷ Ако је надлежна власт забранила какву манифестацију против државне власти или иначе какву другу манифестацију противну државним интересима, сви учесници који се на позив власти не би одмах растурили, кажњени би били затвором од најмање годину дана, а коловође и наговарачи да се манифестација не растури и новчано до 5.000 динара.⁵⁶⁸

Члан 15. је указивао да државна управна власт кад утврди да је какво удружење (синдикална организација или друга) променила свој законом допуштени циљ или отпочело тајно или јавно да се бави каквим другим недопуштеним или забрањеним агитацијама или пословима, растуриће такво удружење. Против овог решења о растурању удружења његови законски заступници имају право жалбе у року од три дана првостепеном суду. Против решења првостепеном Суду може се у истом року изјавити жалба Касационом суду. Законски заступници овако растуреног удружења за свој недопуштени рад казниће се затвором од најмање годину дана и новчано до 5.000 динара уколико овде нема тежег кривичног дела.⁵⁶⁹ Чланом 16. је истицано да кад оптужени у смислу члана 46. српског Закона о штампи⁵⁷⁰ буде позван ради саслушања, па се крије, побегне или га уопште нема у месту пребивања за три дана од судског позивања и то се констатује извештајем од стране надлежне власти, суд неће позивати таквог оптуженог путем Службених новина, нити му преко њих вршити никаква саопштења, већ ће се све судске одлуке, које му се имају предати прилепити на дом његовог последњег становања или пословног бављења, као и на судску таблу и оне ће се сматрати пуноважне у погледу рачунања рокова.⁵⁷¹ С обзиром на наређење члана 20. овог закона, наређење члана 58. одељак 1. Српског закона о штампи, као и покрајинских Закона о штампи престало је важити уколико се односи на кривице по овом закону.⁵⁷²

⁵⁶⁶ Члан 12. Закона Краљевине СХС о заштити јавне безбедности и поретка у држави, Службене новине бр. 170А, 3. август 1921. године.

⁵⁶⁷ Члан 13. Закона Краљевине СХС о заштити јавне безбедности и поретка у држави, Службене новине бр. 170А, 3. август 1921. године.

⁵⁶⁸ Члан 14. Закона Краљевине СХС о заштити јавне безбедности и поретка у држави, Службене новине бр. 170А, 3. август 1921. године.

⁵⁶⁹ Члан 15. Закона Краљевине СХС о заштити јавне безбедности и поретка у држави, Службене новине бр. 170А, 3. август 1921. године.

⁵⁷⁰

⁵⁷¹ Члан 16. Закона Краљевине СХС о заштити јавне безбедности и поретка у држави, Службене новине бр. 170А, 3. август 1921. године.

⁵⁷² Члан 17. Закона Краљевине СХС о заштити јавне безбедности и поретка у држави, Службене новине бр. 170А, 3. август 1921. године.

Нису могли вршити никакву јавну службу или функцију нити бити народни посланици нити часници самоуправних тела они који би припадали комунистичкој партији или уопште ма каквом удружењу које је овим законом било забрањено. Ово се односило и на службенике приватних установа, које су имале извесне нарочите привилегије од државе, а чији су службеници припадали комунистичкој партији. Лица која су тада вршила предње функције разрешена су била истих по ступању на снагу овог закона. Чиновници и јавни службеници који би из овога разлога били разрешени дужности, могли су се против решења Министровог жалити Државном савету. Примљена жалба није обустављала извршење решења.⁵⁷³

За сва кривична дела по овом закону судили су редовни државни судови по слободном судијском уверењу и судили су их као хитне предмете пре свих других дела. Општи део Казненог законика за Краљевину Србију (чл. 1-81 закључно), примењивао се у свему на сва кривична дела по овом кривичном закону. Но изузетно од члана 58. Казненог законика за Краљевину Србију кривац је се могао осудити на смрт за злочин учињен по овом закону, ако је у време извршења дела имао навршених 18 година живота.⁵⁷⁴ Наиме, Казнителни законик за Краљевину Србију је у глави четвртој предвиђао извезне околности у члану 58. у коме се каже: Ако би кривац имао пуних шеснаест година, а још не би навршио двадесетпрву годину, моћи ће се осудити највише на дветећине оне казне, која је законом предвиђена за учињено дело, а кад би закон за учињено дело предвидео смрт, он ће се осудити на робију и заточеништво од десет до двадесет година.⁵⁷⁵ Све овоме закону противне одредбе из општег казненог законика и других споредних казних закона, као и закона о штампи, закона о зборовима и удружењима нису се примењивале уколико су овоме закону биле противне све дотле док је овај закон важио.⁵⁷⁶ Закон је ступао у правни живот чим га краљ потпише, а обавезну снагу добијао је када се обнародује у Службеним новинама, у потпису закона стајали су министар правде Марко С. Ђуричић, председник Министарског савета и Министар иностраних дела Никола Пашић и сви чланови Министарског савета.⁵⁷⁷

Због драматичне ситуације, многи комунисти су напустили земљу, делујући наредних година из центара емиграције у Бечу, Паризу, Прагу и Москви. Радећи у дубокој илегалу,

⁵⁷³ Члан 18. Закона Краљевине СХС о заштити јавне безбедности и поретка у држави, Службене новине бр. 170А, 3. август1921. године.

⁵⁷⁴ Члан 19. Закона Краљевине СХС о заштити јавне безбедности и поретка у држави, Службене новине бр. 170А, 3. август1921. године.

⁵⁷⁵ Члан 58. „Зборника закона и уредаба у Краљевини Србији изданих од 1. јануара 1904. године“, Краљевско-српске државне штампарије, Београд, 1906.

⁵⁷⁶ Члан 20. Закона Краљевине СХС о заштити јавне безбедности и поретка у држави, Службене новине бр. 170А, 3. август1921. године.

⁵⁷⁷ Члан 21. Закона Краљевине СХС о заштити јавне безбедности и поретка у држави, Службене новине бр. 170А, 3. август1921. године.

КПЈ је губила везу са масама, беснеле су унутрашње фракцијске борбе, а Коминтерна је приграбила толико утицаја да је смењивала југословенска руководства која јој нису била по вољи. Истовремено је расло непријатељство Комунистичке партије Југославије према југословенској монархији, па је током 1920-их званичан програм партије постала разградња Краљевине СХС на саставне делове, те стварање Федерације радничко-сељачких република Балкана. Овај став су делили многи несрпски народи разочарани начином на које је уједињење извршено. Међунационалне тензије су кулминирале убиством хрватских републиканских посланика у Народној скупштини 1928. године. Југословенски комунисти су на конгресу у Дрездену, одржаном новембра 1928. године у сенци скупштинског масакра, закључили да се Југославија налази пред револуцијом. На овом конгресу у емиграцији је потврђено право народа „на отцепљење и на оружани устанак против националног угњетавања“.⁵⁷⁸ За новог политичког секретара КПЈ је изабран црногорски комита Јован Мартиновић, а за организационог секретара чувени хрватски раднички вођа Ђуро Ђаковић.⁵⁷⁹

⁵⁷⁸ Dimitrije Bogdanovic, *Knjiga o Kosovu*, (Beograd: Projekat Rastko, 2000).

⁵⁷⁹ Дамјан Павлица, *Рана историја, Комунистичке партије Југославије*, датум: 19.01.2018
<https://damjanpavlica.wordpress.com/2015/01/19/rana-istorija-kpj/>

ДЕО IV

Глава 4. ЗАКОН О ЗАШТИТИ ЈАВНЕ БЕЗБЕДНОСТИ И ПОРЕТКА У ДРЖАВИ ИЗ 1929. ГОДИНЕ – ПОСТУПАК ДОНОШЕЊА И КРИВИЧНО-ПРАВНО ТУМАЧЕЊЕ

4.1. Скупштински атентат као повод за доношење Закона о заштити јавне безбедности и поретка у држави

Општа несагласност око карактера, узрока и последица Шестојануарске диктатуре видљива је у радовима многих аутора. У домаћој, али и историографији са простора бивше Југославије присутна су опречна мишљења о ширим аспектима догађаја у Народној скупштини. Александар Милетић у ауторском чланку „Др Нинко Перић о злочину у Народној скупштини 20. јуна 1928. године“ указује на разлике у перцепцији једног истог догађаја у зависности од тога да ли је из пера хрватских или српских истраживача.⁵⁸⁰ Хрватски историографи подржавају тезу да је атентат био планирано изведен, позивајући се на Владимира Ристовића, новинара и уредника „Јединства“, иза којег је стајала влада В. Вукићевића за кога тврде да је имао посебну улогу у припремању атмосфере злочина. Његов лист „Јединство“ је доносило чланке пуне увреда и отворено је позивало на убојство С. Радића. „Политичка се атмосфера толико заострила да су многи учили могућност да Радић падне као жртва унапред планираног убиства. Због тога су делегати ХСС-а саветовали Радићу одустајање од одласка у Скупштину у Београд.“⁵⁸¹

Анализа садржаја дневних листова у Краљевини СХС обухватала је сагледавање перспективе извештавања о периоду непосредно пре Скупштинског атентата на Стјепана Радића и друге посланике СДК из угла најтиражнијег (доминантно намењеног широј читалачкој публици) дневног листа „Време“.⁵⁸² Временско одређење анализе садржаја обухвата период од двадесет дана пре немилих скупштинских догађаја, односно од 1. до 21. јуна 1928. године. Као аналитичку матрицу⁵⁸³ користили смо преузети модел Иване Шубић

⁵⁸⁰ Александар Милетић, „Др Нинко Перић о злочину у Народној скупштини 20. јуна 1928. године“, Токови историје 1-2, (Београд, 2003), 7-15.

⁵⁸¹ Стјепан Сршан, „Стјепан Радић и Хрватска, (Осијек, Повијесни архив у Осијеку, 1996), 61.

⁵⁸² Анализа текстова усмерена је на београдски дневне лист „Време“ који је излазио у Београду од 1921. до 1941. године и доносио вести и новости о животу у Краљевини СХС/Југославији. Био је једна од најчитанијих новина тог доба. Поред редовних вести из земље и света, лист је пратио и културна дешавања. Имао је сталне рубрике, фелтоне, романе у наставцима, а доносио је и приказе листова, часописа и књига.

⁵⁸³ Ивана Шубић Ковачевић, Улога загребачког тиска у обликовању политичке културе 1918-1929., (докторски рад, Загреб: Свеучилиште у Загребу, Хрватски студиј, 2014), 101.

Ковачевић, примењен у њеној докторској дисертацији „Улога загребачког тиска у обликовању политичке културе 1918-1929. године“, одбрањеном 2014. године на Свеучилишту у Загребу, прилагођен за потребе нашег истраживања. Описом аналитичке матрице настојали смо сагледати следеће карактеристике: Аналитичка матрица садржи 20 класификацијских категорија, односно „питања“ која су постављена сваком чланку. Класификацијске категорије требале су нам дати одговоре на питања: Како су се поједине новине односиле према појединим политичким питањима и како су комуницирале с циљаним групама којима су биле намењене, да ли су позивале на нетрпељивост, неред, на разбијање или јединство заједничке државе? Анализа текстова дневног листа Време обухватала је сагледавање 70 текстова у периоду од 1. до 21. јуна 1928. године који у свом опусу садрже дневно-политички важне теме. Реч је о следећим текстовима:

Табела 8. Аналитичка матрица дневног листа „Време“ – јун 1928. године	
1. Назив новина:	Дневни лист „Време“
2. Датум издавања:	1-21. јун 1928. године, бројеви: 2313-2331
3. Страница (од-до):	1-8.
Наслови анализираних текстова:	
Датум	Назив чланака
1. јун 1928.	Г.В. Вукићевић пред Радикалним клубом, Опозиција демонстрира, СДК је одлучила да подигне оптужбу против Мин. унут. дела, Писма Николе Пашића Стојану Протићу, Качаци су пустили и последњег заробљеника Јосифа Тударевевића Барикаде пред руским царем.
2. јун 1928.	Да ли је изгласано поверење г. Вукићевићу, Одговор на ноту италијанске владе, Банке против законског предлога о раздужењу сељака, Велике демонстрације у Скопљу, Полиција води истрагу против изазивача демонстрација
3-5. јун 1928.	Како је постала Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца, под насловом: Никола Пашић на конференцији мира – „Онда, кад нам је слога била најпотребнија“, Г. Мусолини ће говорити о односима са нашом земљом, Спор Италије и Југославије на Јадрану, Краљ на Бељу и да се очекује да ће на идућој седници радикалског клуба говорити г. Аца Станојевић, СДК је спремила велики број хитних предлога за скупштину, Радикалски лист Ослобођење против владе г. Вукићевића, Зашто су забрањени зборови СДК у Осеку и на Сушаку Полиција хапси једног истакнутог радићевца под сумњом да је крао, Изјава г. Саве Косановића поводом догађаја пред Руским царем, Протести студената у Скопљу и солидарност немачких студената са студентима у Београду и Загребу и поздравља заједничка борба за студентска и човечанска права
6. јун 1928.	„Г. Вукићевић је позвао на седницу радикалног клуба само г. Станојевића, Хрватски демократи траже ревизију Устава, Демонстрације у Скопљу против Италије, Суђење у Струмици. Суд је све оптужене пустио као невинне,
7. јун 1928.	С.Д.К подноси оптужбу против г. Корошца, Оптужба против г. Корошеца,
8. јун 1928.	Владини посланици предлажу измену пословника, Г. Стјепан Радић осуђује писање Тајмса и Обсервера,
9. јун 1928.	Примирје код радикала, Осам посланика искључено са седнице,

10. јун 1928.	Пошто искључени посланици, на захтев Председника скупштине, нису хтели да напусте дворану, скупштинска полиција их уклања силом, СДК тражи оставку председника скупштине,
11. јун 1928.	Пред новим сукобима опозиције и владе, Г. Корошец код г. Вукићевића, г. С. Прибићевић и и С. Радић критикују Владу, пледирају за ревизију Устава и траже слободне изборе,
12. јун 1928.	Оптужба г. др Нинка Перића као бившег Министра просвете, Стјепан Радић тражи поделу земље на 4 области у којима би народ добио власт у своје руке,
13. јун 1928.	Пред избором радикаског клупског одбора, Г. др М. Стојадиновић одговара на оптужбе г. С. Радића, Опозиција продужује борбу,
14. јун 1928.	Споразум код радикала,
15. јун 1928.	Данас се навршава четврт века од повратка династије Карађорђевића на престо, Избор кнеза Петра Карађорђевића за Краља Србије, Петар Први краљ Срба, Хрвата и Словенаца, Прва ноћ краља Петра у Београдском двору, Његово Величанство краљ Александар, Попуњавање радикаског клубског одбора одложено-стишавање духова у радикалној странци,
16. јун 1928.	За измирење владине већине и опозиције, Г. Прибићевић против г. Корошца,
17. јун 1928.	Нове инструкције г. др. Б. Марковићу, 25 годишњица повратка Династије Карађорђевић, Сви похапшени демонстранти пред „Руским царем“ пуштени су на слободу,
18. јун 1928.	Г. Радић и Прибићевић настављају народну акцију против владе г. Вукићевића,
19. јун 1928.	Разбијени преговори између владине већине и опозиције, Опозиција наставља борбу,
20. јун 1928.	Краљ Александар о нашим државним задацима и нашем народу, Краљ и краљица на Бледу, Зашто нису успели преговори између владине већине и опозиције, Огорчена борба владине већине и опозиције, Једна сензација у Народној Скупштини. Г. Пуниша Рачић и још 23 народна посланика подносе хитан предлог Народној Скупштини да се лекарским прегледом утврди да ли је г. Стјепан Радић нормалан, Конференција стручњака закључила је да у нашој земљи не постоји презадуженост сељака,
21. јун 1928.	Пуниша Рачић убио је јуче Павла Радића и Ђуру Бсаричека, тешко ранио г.г. Стјепана Радића и Пернара и лако г. Гранђу Погибија Павла Радића и Ђуре Бсаричека, Влада о страшним догађајим у Скупштини и комунике владе, Краљ обилази рањенике, Пуниша Рачиће се предаје властима, Одјек у Загребу, Г. Стјепан Радић тврди да се против њега и Прибићевића спрема нов оптужни материјал, Сви политички кругови без разлике жале трагичне догађаје у Скупштини, Шта причају очевидци о страшном догађају у скупштини, Шта кажу пријатељи Пунише Рачића, Извештај комесара скупштинске полиције г. Драг Јовановића.

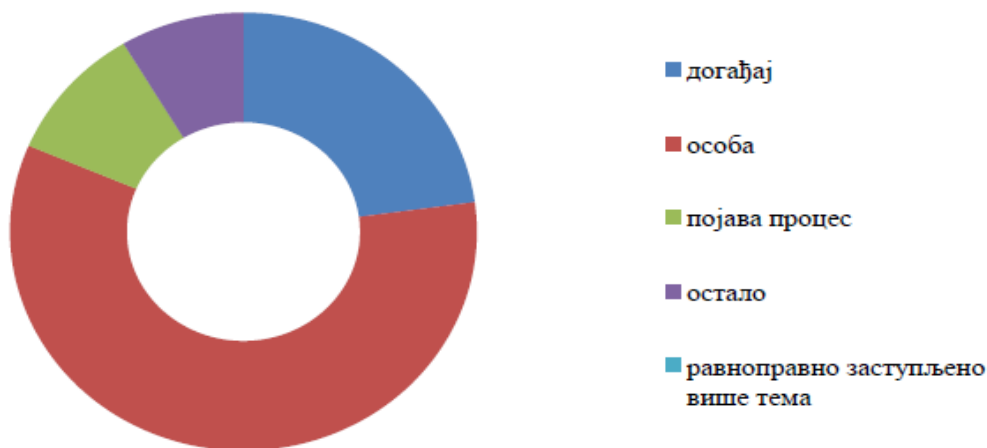
У анализи дневног листа Време уочено је да су главне теме свих прилога у анализираном периоду дневна политика опозиције и унутрашња дневна политика владе (позиције). Уочава се поларизација на ми и они, као и све оштрија конфронтација опозиције и позиције. У дијаграму бр. 2 се могу видети главне теме прилога.

Главне теме прилога

У већини текстова главни предмет прилога био је сукоб између одређених особа или неки конкретан догађај, дијаграм бр. 3. Скупштинске седнице су преношене уз много помпе и публике, свађе, граје и смеха. Приступи прилозима били су крајње озбиљни, а углавном су се обрађали укупној читалачкој публици.

Главни предмет прилога

Страначка оријентисаност прилога била је усмерена на објављивање прогласа и чланка Сељачко-демократске коалиције у којима се оштро напада влада и текстова Народне радикалне странке. Дијаграм бр. 4.

Страначка оријентисаност

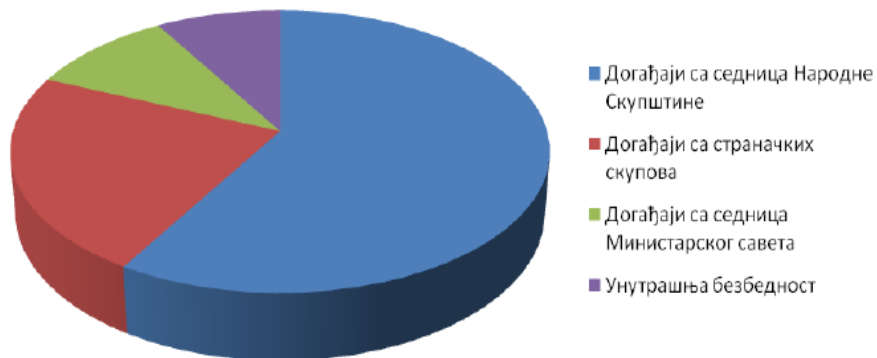
У овом периоду анализе може се видети да је однос уредништва дневног листа Време у већини текстова неутралан. Дијаграм бр. 5.

Однос према влади

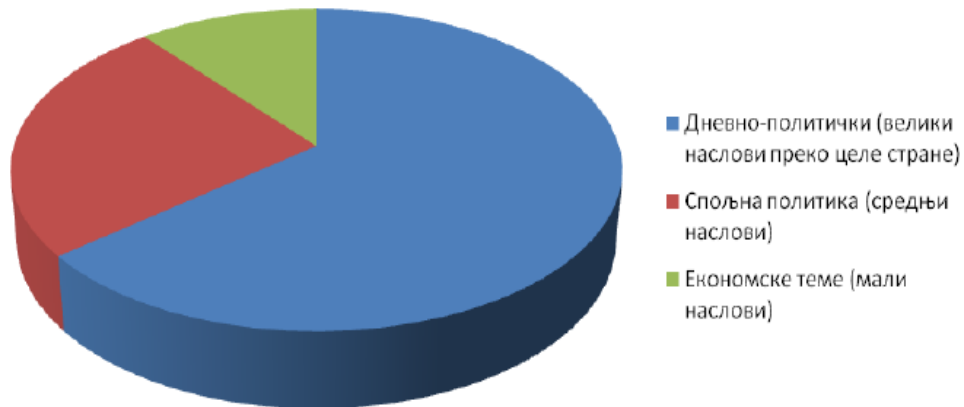
Теме прилога углавном се се односиле на преносе догађаја са седница Народне Скупштине и догађаја са страначких скупова. Теме унутрашње безбедности су делимично биле заступљене. Видети дијаграм бр. 6.

Теме прилога

Наслови из домена дневне политике су помпезно објављивани преко целе насловне стране, а обавезне стране резервисане за дневну политику биле су 1,3,5, често са наставцима у следећем броју. Дијаграм бр. 7.

Величина текстова

Посебно је за хрватске историчаре споран чланак у листу „Јединство.“ У броју од 17. јуна 1928. отворено се прети убиством Радићу и Прибићевићу: „Ипак, ако мислите да неко руши изнутра земљу, онда вам је прва дужност била и остаје да једнога истога дана, и Светозара Прибићевића у Београду и Стјепана Радића у Загребу убијете.“⁵⁸⁴ Чињенице говоре да су током читаве 1928. године у Народној скупштини Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца вођени оштри сукоби непримерени за највише законодавно тело једне државе. Озбиљне политичке дебате и дискусије су замењене најприземнијим увредама, размирицама, и претњама, па чак и псовкама.⁵⁸⁵

Лист „Дом“ о „Скупштинском атентату 1928. године“ указује на тешко заоштрене односе између четворне владине коалиције тзв. тврди град и Сељачко-демократске коалиције (СДК), с друге стране, које су перманентно подгреване скупштинским расправама између представника тих коалиција. Бакић указује да је деструктивно понашање оних који су у

⁵⁸⁴ У листу „Јединство“ који је покренуо и финансирао председник владе Веља Вукићевић у броју од 17. јуна 1928.

⁵⁸⁵ Посланици су неретко лупали по столовима посланичких клупа, не дозвољавајући говор на подијуму, а неретко су се разбијале и клупе. Водећи хрватски политичар Стјепан Радић, председник Хрватске сељачке странке, претио је како се Хрватска већ спрема на отцепљење од остатка државе (што се касније испоставило као неистина). Својим жустрим говорима је изазивао неред, због чега га је председник скупштине Нинко Перић укупно 10 пута удаљио са седнице. Врхунац сукоба је био када посланици више нису ни негирали да подржавају насиље у законодавном телу; наиме, један посланик Савеза земљорадника је изјавио како он из парламента без крви и не излази. Седница је била прекинута, а полицијски комесар Драги Јовановић је упао у њу са шест жандарма, с намером да уведе ред и изнесе силом посланике који су били кажњени удаљавањем, а нису хтели да изађу. Избацивање посланика силом неки политичари су прихватили са великим негодовањем; председник Самосталне демократске странке Светозар Прибићевић је тврдио да „чак ни Мађари нису тако поступали према посланицима који су легитимно опструисали рад народног представништва“, док је Стјепан Радић тврдио да је то кључни чин почев од којег више не може бити икаквог подилажења србијанској хегемонији. Све је ово довело до заоштравања односа у Народној Скупштини међу посланицима.

редовима Аустроугарске до 1918. године ратовали против Србије и српске војске било срачунато на бацање зле крви и разбијање заједничке државе. Посебно су биле тешке констатације у којима се Србима лицитира колико кошта њихова Кајмакчаланска крв да се исплати, као и да су пљачкаши и убице.⁵⁸⁶

Сублимација лоше политичке атмосфере, кризе парламентаризма, личних сукоба и анимозитета, тешких увреда и зле крви резултирала је Скупштинским атентатом 20. јуна 1928. године. Правда у броју од 22. јуна 1928. године на насловној страни у виду сликовнице догађаја од 20. јуна даје преглед фотографија са кратиким описом (Павле Радић на одру и сликама госпође Басаричек на одру), под називом: „После бројних догађаја у Народној Скупштини“.⁵⁸⁷ На страни два истог броја налази се чланак: „Шта ће бити у политичкој ситуацији“, у коме је исказана забринутост за мир и стање у земљи.⁵⁸⁸ Одмах на следећој страни поводом немилих догађаја у Народној Скупштини, а ради правилне оцене ствари кабинет Председника Народне Скупштине издао је „Саопштење Председника Народне Скупштине“, у коме се каже: „У оној страховитој граји и ларми, председник Народне Скупштине није могао да чује чиме је посланик Пуниша Рачић увређен и шта му је казао г-дин Пернар. Чуо је кад је Рачић тражио задовољење за увреду, али не знајући зашто то тражи и пошто се Рачић није одазвао позиву председника Народне Скупштине да заврши говор, а видећи да се неред продужава, председник је, као што се то увек ради у таквим приликама прекинуо седницу да би извидио шта је ко коме казао и после могао да примени пословник. Прекид седнице је увек знак и позив свима да се духови стишају и да би се могло извидети ко је проузроковао неред те да би био кажњен по пословнику. Стенографи седе тако да су много ближи посланицима и они боље чују речи у ларми, док је место председника удаљено тако да је са њега немогуће чути у великој граји поједина објашњења посланика. А ово је био други прекид у току исте седнице, те се по самом пословнику седница није могла наставити истога дана. Ствар би се имала по пословнику расправити, на наредној седници. Крвави догађаји, одиграли су се пошто је седница била прекинута.“⁵⁸⁹ На страни четири истог броја дато је хронолошки по сатницама здравствено стање Стјепана Радића, а на страни пет

⁵⁸⁶ Народни посланик и председник клуба ХСС, као један од лидера опозиције, на једној од седница која је претходила атентату је оптужио посланике владајуће већине да долазе у парламент само ради гласања, а остатак времена проводе „само у ракијашницама“. У том духу је једном приликом посланицима владајуће већине са клупе довикнуо „Хајде, стоко, час горе, час доле!“. Када је неко из већине споменуо велики рат и јунаштво у борбама „за Краља и отаџбину“, Павле Радић је гласно упитао „Колико кошта та ваша српска крв? Колико кошта Кајмакчалан? Да платимо - па да будемо мирни!“

⁵⁸⁶ Јелена Бакић, „Лист „Дом“ о Скупштинском атентату 1928. године“, Архив, Часопис Архива Србије и Црне Горе, 1-2, (Београд, 2003), 127-128.

⁵⁸⁷ Правда, петак, 22. јун 1928, Београд, број 165.

⁵⁸⁸ Правда, петак, 22. јун 1928, Београд, број 165, 2.

⁵⁸⁹ Правда, петак, 22. јун 1928, Београд, број 165, 3.

саопштење Селјачко-демократске коалиције да неће долазити у Народну Скупштину док се не промени влада.⁵⁹⁰

Политика у броју од четвртка 21. јуна преноси догађаје од 20. јуна са огромним насловом: „Убиство Павла Радића и др Басаричека“ и поднасловом: „Народни посланик Пуниша Рачић⁵⁹¹ убија из револвера др Басаричека и Павла Радића – тешко су рањени г. Стјепан Радић, др. Пернар и Гранђа. Пуниша Рачић се синоћ предао полицији.“ Овај извештај са јучерашње историјске седнице преносимо према оригиналним стенографским белешкама скупштинских стенографа и према импресијама и стенографским забелешкама Политикиног скупштинског извештача. У извештају се каже: јуче у 11.25 преподне десили су се у Народној Скупштини страшни и језиви догађаји. Као последица затрованих политичких односа између владине већине и Селјачко-демократске коалиције пали су као жртве Радићеви посланици Павле Радић и др Ђуро Басаричек, веома истакнути посланици у Народној Скупштини. Њих је убио из револвера радикалски посланик из Црне Горе Пуниша Рачић и ранио тешко г. Стјепана Радића и његове посланике г. др Ивана Пернара и Ивана Гранђу. Метци Пунише Рачића нанели су најтежи ударац нашем парламентаризму. Цела седница је протекла у великој бури. Селјачко-демократска коалиција огорчено је протествовала, што су радикалски посланици г. Тома Поповић, Пуниша Рачић и Јоца Селић на прошлој седници претили, да ће убити г. Стјепана Радића.⁵⁹²

У саопштењу Владе Краљевине СХС објављеном на седници Народне скупштине током августа 1928. године истиче се: „Догађај од 20. јуна текуће године, који заслужује најтежу осуду и који нам је одузео два драга друга и више њих ранио, не сме бити разлогом да прекинемо досадашњу законодавну сарадњу, која је за нашу државу толико потребна. Овај жалосни догађај је издвојен и особан, и не сме се уопштавати. Посебно је велика неправда кад се читаве парламентарне групе, или, што је још горе, читав део народа оптужује без сваког разлога за дело са којим нема ништа заједничко и које исто тако жали и осуђује као и сав културни свет. Тако недопуштено заоштравање односа не може бити него штетно.“⁵⁹³

Смрт Стјепана Радића, председника Хрватске селјачке странке, оставила је дубоке и трајне последице по односе Срба и Хрвата. Смрт лидера хрватског народа од стране једног

⁵⁹⁰ Правда, петак, 22. јун 1928, Београд, број 165, 4-5.

⁵⁹¹ Светозар Прибићевић, српски политичар из Хрватске и Радићев коалицијски партнер, у својој књизи „Диктатура краља Александра“ написао је о Пуниши Рачићу: „Родом из Црне Горе, али одгојен у Србији, где је и цели живот провео. Пашић га је користио за поверљиве послове у Македонији и Албанији. Био је комита у Македонији и после уједињења припадао је четничкој организацији... Ушао је у Радикалну странку. Запажен је као присталица идеје Велике Србије. Он је организовао убиство Радића по вишој наредби коју је раније добио...“ Светозар Прибићевић, Диктатура краља Александра, (Београд: Мостарт, 2018).

⁵⁹² „Убиство Павла Радића и Басаричека“, Политика, бр. 7233, четвртак 21. јул 1928, 1-5.

⁵⁹³ Политика, бр. 7276, 3. августа 1928., 1.

српског радикала, и то из владајуће већине, је прихваћена са огорчењем у хрватским народним масама. Иако сам Стјепан Радић то није сматрао, из политичких циљева, популарисана је идеја да је Радића убио српски народ, Београд, краљ Александар, а оптужбе опозиције о београдској доминацији су само добиле на снази. Александар Карађорђевић се састао са Радићевим наследником Влатком Мачеком и са Антоном Корошецом, нудећи им раздружење Србије, Хрватске и Словеније. Корошец је то категорички одбио, а са Мачеком је настало спорно питање граница разграничења. Мачек је одбио предлог и прихватио да се и даље настави у заједничкој држави. Мистерије око Корошеца и његове улоге у свим овим збивањима су значајно повећане, када је краљ прихватио оставку премијера из радикалске струје лојалне њему Велимира Вукићевића због скупштинског инцидента и премијерску столицу препустио самом најбитнијем словеначком политичару Антону Корошецу, председнику Словеначке народне странке, у коалицији народних радикала, словеначких народњака и југословенских муслимана - све демократе лојалне двору су изашле из власти по атентату и придружиле се осталим демократама из Сељачко-демократске коалиције у позивима за изборе. Претходно је краљ Александар премијерску столицу понудио Стјепану Радићу, који је то одбио, већ се ХСС изјаснио за подршку концентрационој влади свих странака под вођством неутралног генерала Хаџића. Али ни то није успешно спроведено, па је тако Корошец добио премијерско место. Због страха од насиља, избори нису одржани, а Корошецова влада није успела да смири страсти.⁵⁹⁴

Крвопролиће у Народној скупштини јуна 1928. године било је сведок тешке кризе политичког живота и дискредитовало је страначко-парламентарни систем у Краљевини СХС. У политичком кошмару страначких неспоразума једина институција која је стајала изнад тога и од које се очекивало спасоносно решење била је монархија. Створена је таква атмосфера да се као сасвим логично решавање политичког заплета могло очекивати елиминисање парламентарно страначког механизма. Настали су такви услови да је краљ могао отворено да изађе на политичку сцену. Званична југословенска политика била је под великим утицајем Француске. Утицај Француске протезао се и на унутрашњу политику, па су у крупнијим унутрашње-политичким збивањима и програмима консултовани француски политички врхови. Пошто се политичка криза у земљи заоштравала, краљ Александар је новембра 1928. године отпутовао у Париз. Посета је учињена ради разговора са најважнијим политичким факторима Француске о ситуацији у Краљевини СХС и начину решења заплета. За Француску која је била главни поборник версајског система било је најважније сачувати

⁵⁹⁴ Иван Мужих, „Стјепан Радић у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца“, Хрватско књижевно друштво св. Ћирила и Методија, (Љубљана, 1987), 224-241.

поредак на Балкану, створен Версајским мировним уговором. То се могло постићи само унутрашње-политичком стабилношћу у Краљевини СХС и очувањем јединства државе и војне организације. Краљу Александру је било лако да увери владајуће врхове да нема места страху од озбиљнијих политичких потреса у Краљевини СХС и да ће он решити кризу без штете по „државно и национално јединство“. После повратка из Париза краљ Александар је био сигуран да ће у заокрету ка ауторитативном режиму имати подршку Француске. Француска је имала велику улогу на међународној политичкој сцени, а могла је Краљевини пружити и финансијску помоћ. Подршку новом режиму Краљевине СХС била је спремна да пружи и влада Чехословачке. Она је имала страх од сепаратистичких елемената у Краљевини СХС и снага у међународној политици које су радиле на разбијању југословенске заједничке државе, што би могло довести до обнављања Хазбуршке монархије.⁵⁹⁵

Непосредан повод државном удару од 6. јануара 1929. године представљали су прво-оставка владе четворне коалиције (Радикална странка, Демократска странка, Словеначка људска странка – СЛС и Југословенска муслиманска организација – ЈМО) крајем децембра 1928. године, на чијем се челу после атентата у Народној скупштини налазио шеф СЛС Антон Корошец и друго – консултације краља са шефовима политичких странака првих дана јануара 1929. године биле су само формалност, јер је одлука о државном удару била већ донета.⁵⁹⁶ Ток догађаја који је претходио државном удару 6. јануара 1929. године требало је да направи утисак као да је одлука о монарходиктатури спонтано дошла. Криза владе Антона Корошеца била је згодна прилика да се, пошто су извршене припреме, одлука која је донета раније спроведе у живот. Вођство двеју најјачих странака (Радикалне и Демократске) стајала су у односу на државно уређење на принципу националног и државног унитаризма, иако је унутар појединих вођстава постојала разлика у погледу метода остваривања тог принципа. У врховима поменутих странака је због тога већ раније отворен процес диференцијације на страначке групе. У разбијању јединства водећих кругова ових двеју странака велику улогу одиграо је краљ. Краљ је могао бити сигуран да ће у једном делу како Радикалне тако и Демократске странке добити активне сараднике за спровођење режима монарходиктатуре. Исто тако се са великом сигурношћу могло рачунати да искључење странака из политичког живота неће изазвати нерасположење у ширим народним слојевима. То је због тога што је углед страначких вођстава био веома срозан. Током десетогодишњег страначко парламентарног живота показало се да су програми политичких странака служили само у пропагандне сврхе у време изборних кампања, а да се после избора заборављало на програме

⁵⁹⁵ Тодор Стојков, Опозиција у време шестојануарске диктатуре 1929-1935, (Београд: Просвета), 1969, 22-23.

⁵⁹⁶ Тодор Стојков, Опозиција у време шестојануарске диктатуре 1929-1935, (Београд: Просвета), 1969, 23.

и на обећања давана бирачима. Својом праксом размимоилажења речи од дела и међусобним трзавицама, вођства главних политичких странака у Србији само су смањила свој углед у широким народним слојевима и угушила сам парламентарни поредак. Имајући повољне унутрашње политичке околности, подршку војних врхова које су чинили краљу одани генерали, а осигуравши благонаклони пријем монарходиктатуре у иностранству, краљу је остало само да сачека погодан тренутак да свој план спроведе у дело. Када је влада четворне коалиције дошла у кризу због повлачења представника Демократске странке, краљ се није двоумио да прихвати оставку Корошчеве владе.⁵⁹⁷

Непосредан повод оставке целог кабинета била је одлука вођства Демократске странке (група око Љубе Давидовића) да повуче своје представнике из четворне коалиције. Подносећи 27. децембра 1928. године краљу Александру оставку владе, А. Корошец му је изнео да је Љ. Давидовић одлуку демократа објаснио следећим разлозима: а) да би се оставком владе омогућили разговори са вођством опозиције у Загребу и преко разговора споразум, б) вођство Демократске странке се не слаже са одлуком владе о постављању војне личности на положај обласног великог жупана у Загребу, ц) није се удовољило захтевима представника Демократске странке у влади да се пре доношења буџета донесу неки закони (окончање аграрне реформе у Далмацији, Закон против корупције и Закон о регулисању сељачких дугова).⁵⁹⁸ Краљ је прихватио у начелу оставку четворне коалиције и одлучио се супротно Корошчевим сугестијама за широке консултације. Он се определио за разговоре са водећим политичким факторима да би се показало да вођства странака нису у стању да извуку политички живот из кризе, да је парламентарно решење немогуће. Консултације су обављене од 3. до 5. јануара 1929. године. Краљ је водио разговоре са следећим политичарима: А. Станојевићем, В. Вукићевићем, В. Мачеком, С. Прибићевићем, Љ. Давидовићем, А. Корошецом и А. Храсницом. Гледиште вођства Демократске странке изнео је краљу Љ. Давидовић. Вођство Демократске странке је одмах по отварању кризе четворне коалиције изнело гледиште да се најцелисходнији излаз из компликоване ситуације налази у слободним скупштинским изборима. Тиме би се уједно испунио један од захтева хрватске опозиције. После слободних избора морали би да отпадну преговори од стране хрватске опозиције да Народна скупштина није прави представник народа. Тако би се створиле могућности за брже и успешније споразумевање између страначко-парламентарних група. Расплет треба изводити у етапама, при чему је прва етапа слободни парламентарни избори. Љубомир Давидовић је изложио краљу сугестије за време својих аудијенција 4 и 5. јануара

⁵⁹⁷ Тодор Стојков, Опозиција у време шестојануарске диктатуре 1929-1935, (Београд: Просвета), 1969, 60-61

⁵⁹⁸ Тодор Стојков, Опозиција у време шестојануарске диктатуре 1929-1935, (Београд: Просвета), 1969, 63.

1929. године. Демократе су подвлачиле непрекидно своју верност политици споразумевања и изјашњавали су се за ревизију Устава. Представници Демократске странке су одбили да приме „гледшта и поступак за њихово спровођење како су их поставили представници СДК.“ Истовремено је вођство демократа изразило становиште да са представницима СДК треба наставити разговоре о решењу кризе надајући се да би продужење разговора о овом питању могло приближити погледе. Сви консултовани политичари, представници дотадашње владине коалиције одбили су да прихвате решења предложена од стране представника СДК. Нико од консултованих представника појединих политичких странака није предлагао као решење монарходиктатуру и забрану политичких странака.⁵⁹⁹ Саопштења издата по завршеним консултацијама, нарочито саопштење Краљеве канцеларије, значили су најаву заокрета на режим монарходиктатуре.

4.2. Проглашење Шестојануарске диктатуре 1929. године, општи правни режим и успостављање Закона о заштити јавне безбедности и поретка у држави

У јутарњим часовима 6. јануара 1929. године југословенска и инострана јавност обавештене су да је криза у Краљевини СХС добила свој расплет у режиму монарходиктатуре. То је учињено краљевом прокламацијом народу. Састављачи Краљеве шестојануарске прокламације имали су у виду разочарење широких народних слојева у рад првака политичких странака и нису хтели да пропусте прилику да у прокламацији истакну увођење режима краљевог апсолутизма као сусрет жељама народних маса.

Изаз из кризе парламентаризма, кризе државног уређења и кризе друштва, краљ Александар видео је у завођењу диктатуре. Прокламацијом од 6. јануара 1929. он је суспендовао Устав и распустио Народну скупштину и све политичке странке и друге групе, чиме је завео личну владавину, уз изјаву да „између Народа и Краља не може и не сме бити више посредника“.⁶⁰⁰ Почетак шестојануарске диктатуре управо се везује за Краљевску прокламацију од 6. јануара 1929. године, коју су пренели сви штампани листови тог времена и у којој краљ каже: „Моме Драгом Народу, свим Србима, Хрватима и Словенцима. Највиши народни и државни интереси и њихова будућност заповедају Ми, да се, и као Владалац и као Син ове земље, обратим непосредно Народу и да му отворено и искрено кажем оно што Ми у садашњем тренутку налаже Моја савест и Моја љубав према Отаџбини. Наступио је час, кад између Народа и Краља не може и не сме више бити посредника. У току толиких прошлих

⁵⁹⁹ Тодор Стојков, Опозиција у време шестојануарске диктатуре 1929-1935, (Београд: Просвета), 1969, 70-71.

⁶⁰⁰ *ibid*

напора и толиког стрпљења, које сам показао у вршењу Својих високих дужности, Моју је душу раздирао вапај наших народних маса радних и родољубивих, али и намучених, које су руковођене својим природним и здравим расуђивањем, већ одавно назирале да се више не може ићи путем којим се досад ишло. Моја очекивања, као и очекивања Народа, да ће еволуција нашег унутарњег политичког живота донети сређење и консолидовање прилика у земљи, нису се остварила. Парламентарни ред и сав наш политички живот добивају све више негативно обележје, од чега Народ и Држава имају за сада само штете. Све корисне установе у нашој Држави, њихов напредак и развитак целокупног нашег народног живота, доведени су тиме у опасност. Од таквог нездравог политичког стања у земљи страда не само унутарњи живот и напредак, него и напредак и сређивање и развијање спољних односа наше Државе, као и јачање нашег угледа и кредита у иностранству. Парламентаризам, који је као политичко средство по традицијама од Мога незаборављенога Оца, остао и Мој идеал, почеле су заслепљене политичке страсти злоупотребљавати у тој мери, да је постао сметња за сваки плодни рад у Држави. Жалосни раздори и догађаји у Народној Скупштини поколебали су код Народа веру у корисност те установе. Споразуми, па и најобичнији односи између странака и људи постали су апсолутно немогући. Уместо да парламентаризам развија и јача душу народног и државног јединства, он, овакав, какав је почиње да доводи до духовног расула и народног разједињавања. Моја је света дужност, да свим средствима чувам Државно и Народно Јединство. И ја сам решен да ову дужност без колебања испуним до краја. Чувати јединство народно и целину државну, то је највиши циљ Моје Владавине, а то мора бити и највећи закон за Мене и свакога. То Ми налаже Моја одговорност пред Народом и пред историјом. То ми налаже љубав према Отаџбини и пијетет према безбројним драгоценим жртвама, које падоше за тај идеал. Тражити лека томе злу у досадашњим парламентарним променама владе или у новим законодавним изборима, значило би губити драгоцену време у узалудним покушајима, који су нам већ однели неколико последњих година. Ми морамо тражити нове методе рада и крчити нове путеве. Ја сам уверен, да ће у овом озбиљном тренутку сви Срби, Хрвати и Словенци разумети ову искрену реч свога Краља и да ће они бити Моји највернији помагачи у току Мојих будућих напора, којима је једини циљ: да се у што краћем времену постигне остварење оних усанова, оне државне управе и оног државног уређења, које ће најбоље одговарати општим народним потребама и државним интересима. Ради тога решио сам и решавам, да Устав Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца од 28. јуна 1921. године престане важити. Сви земаљски закони остају у важности, док се према потреби Мојим Указом не укину. На исти начин доносиће се у будуће нови закони. Народна Скупштина изабрана 11. новембра 1927. године распушта се. Саопштавајући ову Моју

одлуку Моме народу, наређујем свима властима у Држави, да по њој поступају, а свима и свакоме заповедам да је поштују и да јој се покоравају. У Београду, 6. јануара 1929. године, краљ Александар Карађорђевић, својеручно.⁶⁰¹

Осим Краљеве прокламације истог дана је обнародовано неколико законских текстова у којима је дата правна конкретизација главних начела новог политичког стања и смерница. Шестојануарски владајући врхови су наступали одмах са тврдњом да је монарходиктатура неопходна пролазна етапа у државно-правном животу југословена. Стварна упоришта новог режима у земљи представљали су у првом реду војни врхови и апарат државне безбедности. У том контексту је било од посебног значаја донети нови Закон о заштити јавне безбедности и поретка у држави.

За председника владе и министра унутрашњих послова краљ је поставио генерала Петра Живковића. Петар Живковић је био комадант Краљеве гарде и краљев почасни ађутант.⁶⁰² Од шефова политичких странака у Шестојануарску владу је ушао само А. Корошец, шеф СЛС и председник последње парламентарне владе. У састав Шестојануарског кабинета ушло је и неколико истакнутих првака двеју најјачих српских грађанских странака, Радикалне и Демократске: Н. Узуновић, М. Сршкић, Б. Максимовић, В. Маринковић и К. Кумануди. Они су били у политичким круговима представници десних струја у својим политичким странкама и веома блиски Двору („дворски радикали“ и „дворски демократи“).⁶⁰³ У монархо диктатури је поштрен национални унитаризам и државни централизам. Именована је војна личност за представника владе, распуштена је Народна скупштина и стављен је ван снаге Видовдански устав.⁶⁰⁴ О владавини права и доследној примени закона старао се лично краљ. На то је чланове владе, коју је именовао, упозорио следећим речима: „Као мени једини одговорни министри, ви представљате данас, сваки у свом ресору, највећи државни ауторитет. Тај ауторитет власти морате и ви и ваши подређени високо чувати и у свакој прилици пуно му респек-товања прибавити. То ћете постићи само ако се будете строго придржавали закона, не дозвољавајући ни најситније повреде њихове. И ви и ваши подређени органи имају се у свакој прилици и при сваком акту руководити само интересима службе и интересима државе. На тај начин, створиће се пуно поверење народа

⁶⁰¹ Политика, бр. 7430, недеља 06. јануара 1929.

⁶⁰² Тодор Стојков, Опозиција у време шестојануарске диктатуре 1929-1935, (Београд: Просвета), 1969, 73.

⁶⁰³ Тодор Стојков, Опозиција у време шестојануарске диктатуре 1929-1935, (Београд: Просвета), 1969, 76.

⁶⁰⁴ Политичке прилике у Југославији бивале су све више предмет критике не само комунистичке штампе, већ и све већег дела грађански демократски оријентисане штампе, укључујући ту и штампу оних земаља чији су владајући кругови пружили у прво време подршку југословенској монарходиктатури (реномирани британски интелектуалци на челу са професором Р.В. Сигоном Ватсоном). Тодор Стојков, Опозиција у време шестојануарске диктатуре 1929-1935, (Београд: Просвета), 1969, 85-86.

према органима власти и завладаће трајно осећај и уверење да у нашој држави влада пуна законитост, правда и апсолутна једнакост.⁶⁰⁵

Суспендовањем Видовданског устава односно овим државним ударом, земља је ушла у вануставно стање. Поједина питања уставног живота Краљ је регулисао законима које је он доносио.⁶⁰⁶ Тако је Законом о краљевској власти и врховној државној управи од 6. јануара 1929. Краљевина СХС одређена као наследна монархија, а краљ проглашен носиоцем све власти у земљи. Законом о називу и подели Краљевине на управна подручја од 3. октобра 1929. држава је добила назив Краљевина Југославија. Земља је подељена на бановине (Дравска са седиштем у Љубљани, Савска са седиштем у Загребу, Врбаска са седиштем у Бања Луци, Приморска са седиштем у Сплиту, Дринска са седиштем у Сарајеву, Зетска са седиштем у Цетињу, Дунавска са седиштем у Новом Саду, Моравска са седиштем у Нишу и Вардарска са седиштем у Скопљу, при чему је Београд са Земуном и Панчевом издвојен у посебно управно подручје). Бановине ради подстицања југословенства, нису носиле историјске, већ географске називе. Имале су за циљ да учврсте национални унитаризам и државни централизам.⁶⁰⁷

Закон о краљевској власти и врховној државној управи од 6. јануара 1929. године предвиђао је да је Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца наследна монархија.⁶⁰⁸ Краљ је био носилац све власти у земљи. Краљ је издавао и проглашавао законе, постављао државне чиновнике и давао војне чинове. Краљ је уједно и био заповедник војне силе, он је давао ордене и друга одликовања⁶⁰⁹ и вршио амнестију за све кривице. Краљева личност је била неприкосновена. Краљу се није могло ништа у одговорност ставити, нити је Краљ могао бити тужен.⁶¹⁰

Према Закону о изменама Закона о општинама и обласним самоуправама од 11. јануара 1929. године све општинске управе у целој држави даном доношења закона су се разрешивале.⁶¹¹ У општинама града Београда, Загреба и Љубљане биле су постављене општинске управе Краљевим Указом на предлог Министра Унутрашњих Дела.⁶¹² У осталим

⁶⁰⁵ *Политика*, бр. 7435/1929.

⁶⁰⁶ *ibid*

⁶⁰⁷ *ibid*

⁶⁰⁸ Члан 1. Закон о краљевској власти и врховној државној управи, „Службене новине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца“, 6. јануар 1929. године

⁶⁰⁹ Члан 2. Закон о краљевској власти и врховној државној управи, „Службене новине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца“, 6. јануар 1929. године

⁶¹⁰ Члан 6. Закон о краљевској власти и врховној државној управи, „Службене новине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца“, 6. јануар 1929. године

⁶¹¹ Члан 1. Закона о измени закона о општинама и обласним самоуправама, Збирка закона новог доба, приредио Милоша Царевић, (Београд: Гундулић, 1929).

⁶¹² Члан 2. Закона о измени закона о општинама и обласним самоуправама, Збирка закона новог доба, приредио Милоша Царевић, (Београд: Гундулић, 1929).

општинама Велики Жупани постављали су нове општинске управе.⁶¹³ Састав и надлежност општинских управа остајала је по закону иста, како је и била предвиђена дотадашњим законима о општинама (уредбама, статутима).⁶¹⁴ Исто тако Велики Жупан је по овом закону разрешио дужности досадашње општинске бележнике и поставио нове.⁶¹⁵ Велики Жупан постављао је по својим областима комесаре, који су водити све послове дотадашњих обласних скупштина и обласних одбора. Ближе одредбе о раду ових комесара издавао је Министар Унутрашњих Дела.⁶¹⁶ Све одредбе Закона, уредаба, статута, наређења и правилника које су у противности са овим законом, престајале су важити.⁶¹⁷ Овај закон ступао је у живот и добио обавезну снагу обнародовањем у Службеним новинама 6. јануара 1929. године у Београду, у потпису доносиоца стајали су краљ Александар Карађорђевић, председник министарског савета, дивизијски ђенерал Петар Живковић и министар правде Милан Сршкић.⁶¹⁸

Закон о називу и подели Краљевине на управна подручја од 3. октобра 1929. године дефинисао је да је службени назив државе Срба, Хрвата и Словенаца промењен у: Краљевина Југославија.⁶¹⁹ Општа управа Краљевине Југославије вршила се по бановинама, срезovima и општинама. Бановина је имало девет и то: Дравска са седиштем у Љубљани, Савска са седиштем у Загребу, Врбаска са седиштем у Бања Луци, Приморска са седиштем у Сплиту, Дринска са седиштем у Сарајеву, Зетска са седиштем у Цетињу, Дунавска са седиштем у Новом Саду, Моравска са седиштем у Нишу, Вардарска са седиштем у Скопљу.⁶²⁰ Евентуална спорна питања о детаљним границама појединих бановина решавао је Министар унутрашњих послова.⁶²¹ Управа града Београда, Земунa и Панчева чиниле су посебну управну целину и стајале су под непосредном управом и надзорном влашћу Министарства унутрашњих послова и носиле назив Управа града Београда.⁶²² На челу бановине стајао је

⁶¹³ Члан 3. Закона о измени закона о општинама и обласним самоуправама, Збирка закона новог доба, приредио Милоша Царевић, (Београд: Гундулић, 1929).

⁶¹⁴ Члан 4. Закона о измени закона о општинама и обласним самоуправама, Збирка закона новог доба, приредио Милоша Царевић, (Београд: Гундулић, 1929).

⁶¹⁵ Члан 5. Закона о измени закона о општинама и обласним самоуправама, Збирка закона новог доба, приредио Милоша Царевић, (Београд: Гундулић, 1929).

⁶¹⁶ Члан 6. Закона о измени закона о општинама и обласним самоуправама, Збирка закона новог доба, приредио Милоша Царевић, (Београд: Гундулић, 1929).

⁶¹⁷ Члан 7. Закона о измени закона о општинама и обласним самоуправама, Збирка закона новог доба, приредио Милоша Царевић, (Београд: Гундулић, 1929).

⁶¹⁸ Члан 8. Закона о измени закона о општинама и обласним самоуправама, Збирка закона новог доба, приредио Милоша Царевић, (Београд: Гундулић, 1929).

⁶¹⁹ Члан 1. Закона о називу и подели Краљевине на управна подручја, Службене новине Краљевине Југославије, година XI 1929. број 232 од 4. октобра, петак, у Београду.

⁶²⁰ Члан 2. Закона о називу и подели Краљевине на управна подручја, Службене новине Краљевине Југославије, година XI 1929. број 232 од 4. октобра, петак, у Београду.

⁶²¹ Члан 3. Закона о називу и подели Краљевине на управна подручја, Службене новине Краљевине Југославије, година XI 1929. број 232 од 4. октобра, петак, у Београду.

⁶²² Члан 4. Закона о називу и подели Краљевине на управна подручја, Службене новине Краљевине Југославије, година XI 1929. број 232 од 4. октобра, петак, у Београду.

бан. Бан се постављао Краљевим указом на предлог Министра унутрашњих послова у сагласности Председника Министарског савета. Бан је био представник Краљевске владе у бановини.⁶²³ Бан је вршио највишу политичку и општу управну власт у бановини. Бану је припадало право коначног решавања по свим предметима његове надлежности. Бан је отправљао послове своје законске надлежности помоћу политичко-управних и стручних чиновника и помоћног особља. Њему су била подређена сва надлештва и сви органи опште управе у бановини.⁶²⁴ Бан је вршио надзор над свим јавним властима и органима у бановини у погледу њиховог рада. Њему је нарочито било стављено у дужност да будно прати рад свих органа у служби као и њихово понашање ван службе. Све неправилности проверавао је споразумом са старешином дотичног надлештва, а према потреби о резултату извештавао надлежног министра.⁶²⁵ Прописи свих закона који су у супротности са овим законом престају важити.⁶²⁶ Овај закон ступао је у живот и добио обавезну снагу обнародовањем у „Службеним новинама“ 3. октобра 1929. године у Београду.

4.3. Кривично-правно тумачење Закона о заштити јавне безбедности и поретка у држави из 1929. године

Кривично законодавство прве Југославије развијало се у две фазе. У првој, која је трајала до почетака Шестојануарске диктатуре 1929. године, кривичноправне норме су црпене из предратног законодавства Кнежевине и Краљевине Србије, и неколицине закона којима је делимично регулисана материја и општег и посебног дела кривичног права. Указом 1919. године важеће Војног казног законика од 31. јануара 1901. године је проширено на територију целе Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, а као допуна су му служили Закон о устројству војске од 27. јануара 1901. године, Уредба о војној дисциплини од 20. новембра 1914. године, Закон о штампи од 13. јануара 1904. године.⁶²⁷

У осталим крајевима Краљевине СХС по указу од 22. фебруара 1919. године важиле су главе IX и X српског кривичног законика са општим делом, иначе ту су важили и следећи кривични законици (за Војводину Угарски кривични законик од 1878. године, за Босну и Херцеговину Казнени закон о злочинствима и преступима за Босну и Херцеговину од 1889. и

⁶²³ Члан 5. Закона о називу и подели Краљевине на управна подручја, Службене новине Краљевине Југославије, година XI 1929. број 232 од 4. октобра, петак, у Београду

⁶²⁴ Члан 6. Закона о називу и подели Краљевине на управна подручја, Службене новине Краљевине Југославије, година XI 1929. број 232 од 4. октобра, петак, у Београду

⁶²⁵ Члан 13. Закона о називу и подели Краљевине на управна подручја, Службене новине Краљевине Југославије, година XI 1929. број 232 од 4. октобра, петак, у Београду

⁶²⁶ Члан 30. Закона о називу и подели Краљевине на управна подручја, Службене новине Краљевине Југославије, година XI 1929. број 232 од 4. октобра, петак, у Београду

⁶²⁷ Тома Живановић, Основи кривичног права, Београд, 1921, стр. 6-10.

аустројски са малим изменама од 1852. године, за Црну Гору српски казни законик од 1905. године са незнатним изменама, за Хрватску, Далмацију, Славонију и Словенију аустројски кривични законик од 1852. године).⁶²⁸

Фактички и термилошки посматрано Закон о јавној безбедности први пут се јавио у правном животу на нашим просторима 1905. године. Креатори безбедносне политике Краљевине Србије схватили су да се одговор на безбедносне претње каква је била хајдучија морао дати у виду једног оваквог закона. Закон о јавној безбедности из 1905. године је имао по својој конфигурацији 15 чланова чији је основни циљ био координација полицијских власти у сузбијању хајдучије. Уочава се да је поменути закон инкриминисао првенствено појаве бандитизма и разбојништава. У данашњој криминалистичкој пракси, радило би се углавном о насилничким и имовинским кривичним делима, али је у појединим случајевима хајдучије, посебно у Јужној Србији било елемената политичког насиља према представницима власти.⁶²⁹

У погледу инкриминисања дела против државе и краља и кривично-правне заштите државе, посебну важност за материју политичких деликата имале су одредбе Обзнане. Закон о заштити јавне безбедности из 1921. године, поред Обзнане представља акт којим се инкриминише комунистичко деловање, заједно са Законом о штампи из 1925. године где су инкриминисани поједини политички деликти. Елементи раније прописаних кривичних дела против државе су све до 1921. године претрпели незнатне измене. Закон о заштити јавне безбедности и поретка у држави из 1921. имао је 22 члана која су се незнатно разликовала од верзије закона из 1929. године.

У члану 1. ст. 1 новог закона о заштити јавне безбедности избачени су термини „комунистичку или анархистичку пропаганду“, такође у истом члану ст. 2 редукован је део „удружења ради припреме или извршења убиства или удружења за нелегално и непарламентарно приграбљивање власти“. У ставу 4. додат је и термин „непослушност“ у односу на претходну верзију закона. У ставу 7. Поред покушаја или убиства ма ког органа власти, избачен је термин „политичке личности“. Остали чланови били су незнатно измењени додате су формулације које су спречавале деловања верског и племенског карактера, као и поједини нови чланови, разлике су приметне и у новчаним износима запређених казни.

Друга фаза започела је доношењем Закона о заштити јавне безбедности и поретка у држави из 1929. године и јединственог Кривичног законика Краљевине Југославије из 1929.

⁶²⁸ Тома Живановић, Основи кривичног права, Београд, 1921, стр. 6-10.

⁶²⁹ Видети опширније: Члан 1-15. Закона о јавној безбедности, Српске новине, број 24, година 1905.

године, који је представљао кодификацију кривичноправне гране, а окончан је уставним променама из 1931. године. Закон о заштити јавне безбедности и поретка у држави представљао је заједно са верзијом из 1921. године целовит и јединствен правни акт у оквирима прве југословенске државе, који је био посвећен искључиво деликтима против државе, доминантне политичке идеологије и јавне безбедности. Сама чињеница да је материја политичког криминалитета издвојена у посебан закон говори о значају који је тадашња власт придавала заштити монархистичког, државног и југословенског интереса и идеологије. Иако би се овај потез законодавца могао правдати аргументом заштите јавне безбедности и заједничке државе, као и кроз непостојање јединственог кривичног законика од формирања Краљевине СХС, мислимо да је његово поновно истицање у самосталан акт неспорно имало политичко-идеолошку позадину. Позивање на угроженост јавне безбедности⁶³⁰ је био добар повод и ваљан аргумент како са правног, тако и са фактичког становишта за доношењем једног репресивног закона.

С тим у вези значајна је и правна дефиниција Слободана Милетића који безбедност дефинише као: „правно уређиваним и обезбеђиваним друштвеним односима успостављено, одржавано и унапређивано стање у држави које омогућава ефективну заштићеност државе и грађана који у њој живе од свих (спољашњих и унутрашњих) противправних аката (активности) којима се угрожава уставни поредак, сувереност, независност и територијална целокупност државе, рад државних органа, обављање привредних и друштвених делатности и остваривање слобода, права и дужности човека и грађанина“.⁶³¹ Друштвено-политичка ситуација, проблеми оцене стања безбедности⁶³² и идеолошка основа појма безбедности,⁶³³ погодовали су увођењу Шестојануарске диктатуре. На ово је утицала и доминантна теорија која безбедност у XIX и XX веку углавном везује за разматрања о држави, њеном

⁶³⁰ Милосављевић наводи и значење речи безбедност, те истиче да „у српском језику безбедност значи одсуство опасности, безбедност, стање у коме се не осећа никаква опасност. Безбедан је онај који је осигуран од опасности, заштићен, поуздан, сигуран, обезбеђен; па би безбедност била стање онога који је безбедан или онога што је обезбеђено. Из угла појединца, могло би се рећи да безбедност значи одсуство страха за себе, своје ближње и своја добра, а из угла неке друштвене групе или читавог друштва – одсуство претњи опстанку те групе, односно друштва и њихових вредности („поретка ствари“) које сматрају битним за одржање и напредак и које као такве треба посебно штитити од угрожавања“ Милосављевић, Б., 2014, стр. 97. Милосављевић, Б., 2014, Прилог теоријскоправном одређењу појма безбедности, Правни записи, година V, број 1, стр. 95–119

⁶³¹ Милетић, С., 1997, стр. 13. Милетић, С., 1997, Полицијско право, I књига, Београд, Полицијска академија

⁶³² Реч безбедност потиче од префикса без (непостојање, одсуство) и речи беда (велико сиромаштво, положај који изазива презир, невоља, несрећа, зло) и представља стање онога који је заштићен од опасности, осигуран, сигуран, безбедан. Поред речи безбедност, у српском језику је у употреби још и реч сигурност чије значење потиче од латинске именице *sēcūritas*, *ātis* ф. (мир духа, безбрижност, сигурност, безбедност) и придева *sēcūrus* (без бриге, безбрижан, без бојазни, који се не боји никакве опасности). Иако се у српском језику ове две речи у општој употреби често употребљавају као синоними, сигурност представља шири појам од појма безбедности, јер поред одсуства опасности обухвата и извесност, самопоуздање, па и лакомисленост. Појам безбедности у објективном смислу представља одсуство претњи по усвојене вредности, док у субјективном значењу представља одсуство страха од тога да ће дате вредности бити угрожене. Светлана Станаревић, Филип Ејдус, Појмовник безбедносне културе, БЦБП, Београд, 2009. стр. 14-15

⁶³³ Милосављевић, Б., 2014, стр. 110 и д. Милосављевић, Б., 2014, Прилог теоријскоправном одређењу појма безбедности, Правни записи, година V, број 1, стр. 95–119

суверенитету тј. заштити државних вредности, односно преовладавало је државоцентрично схватање безбедности. Током овог периода постојала је и крута подела безбедности на унутрашњу (која је укључивала секторе јавне и државне безбедности) и на спољашњу (војни сектор) безбедност. У центар је била постављена безбедност државе⁶³⁴ и остварење њених националних интереса.⁶³⁵

Скупштински догађаји од 20. јуна 1928. године и отежано функционисање политичког система ишли су управо у прилог доношењу овог закона. Већ први чланови Закона указују да се ради о правном акту који припада „тврдој“ руској кривичноправној струји, са формулацијом „Александар I по милости Божјој и вољи Народној краљ Срба, Хрвата и Словенаца на предлог Нашег Министра Унутрашњих Дела, а по саслушању Председника Нашег Министарског Савета,“ прописује и проглашава: Закон о заштити јавне безбедности и поретка у држави.⁶³⁶ Као злочинство у смислу казненог законика сматрала су се следећа бројна дела:

- 1) писање, издавање, штампање, растурање: књига, новина, плаката или објава којима се иде на то да се ко подстрекне на насиље према државним властима, и уопште, да се угрози јавни мир или доведе у опасност јавни поредак. Ово важи и за сваку писмену или усмену пропаганду или убеђивање других да треба променити политички или социјални поредак у држави злочином, насиљем или ма којом врстом тероризма;
- 2) организовање, потпомагање или постајање чланом ма каквог удружења које би имало за сврху пропаганду комунизма, анархизма или тероризма или удружења за нелегално приграбљивање власти, као и уопште оно што се садржи у предњој тачки;
- 3) издавање у закуп или ма у којем виду уступање зграда или просторија за скупљање лица, којима би био циљ припрема или рад за остварење чега од онога, што је изложено у горњим двома тачкама, ако је онај који је зграду или просторију уступио, знао на шта ће се оне употребити;
- 4) организовање, здруживање или пропаганда, којима се иде на то, да се проузрокује војна побуна, метеж, непослушност или незадовољство код војника, или да се грађани или војници не одазивају својим војним дужностима, или да се омета, отежава или ограничи производња, поправка или пренос војног материјала или снабдевање војске за њене потребе, као и уопште

⁶³⁴ Крајем XVI вијека Жак Боден (Jean Bodin), развија идеју о осигурању државног поретка. Основни предуслов за осигурање државног поретка јесте постојање суверености државе која представља највишу власт и која не зависи од поданика. Сматра се да је Боден први аутор који је дефинисао сувереност као врсту апсолутне власти у држави. Ипак, суверена власт једних ограничена је сувереном влашћу других заједница (држава). За функционисање међународних односа важна су два правила, а то су сила и поверење. Bodin, J., 2002, *Šest knjiga o republici*, Zagreb, *Politička kultura*, str. 47 i 52.

⁶³⁵ Милосављевић, Б., 2014, стр. 101. Милосављевић, Б., 2014, Прилог теоријскоправном одређењу појма безбедности, *Правни записи*, година V, број 1, стр. 95–119

⁶³⁶ Члан 1. Закона о заштити јавне безбедности и поретка у држави, *Службене новине* бр. 6, 6. јануар 1929.

свака пропаганда, против установе војске, као и свака припрема, покушај или извршење у циљу да се поруше или пониште објекти, који служе јавном саобраћају, јавним инсталацијама и потребама;

5) стављање у везу са каквом личношћу или каквим друштвом у иностранству у циљу добијања какве помоћи отуда ради припреме за револуцију или насилну промену садашњег политичког стања у земљи или другог чега у предњим тачкама предвиђенога, као и свако помагање кога иностранога листа или друштва од стране некога са територије наше краљевине кад то лице или друштво ради против уређења поретка или јавног мира наше државе;

6) производња или прикупљање оружја, оруђа, справа или експлозива ради којег од напред поменутих циљева, као и свако прикривање тих предмета;

7) припрема, покушај или извршење убиства ма кога органа власти.⁶³⁷

4.4. Коментар Закона о заштити јавне безбедности и поретка у држави

Законом о заштити јавне безбедности и поретка у држави из 1929. године настојала се сублимирати нормативно-правна и кривично-правна инкриминација различите врсте кривичних и прекршајних дела која су у својој бити (*animus terrorandi*) могла имати политички мотивисан циљ. Тако се већ у првом члану, који је необично широко формулисан са више ставова настоје инкриминисати дела из домена штампе и пропаганде, затим, дела злочиначког или другог противуставног удруживања, издавање у закуп просторија сумњивим лицима, револуционарно деловање, набавка оружја и припреме и извршење атентата.

Необична је и законодавна техника, јер се кривична дела не дефинишу појединачно, са прецизно одређеним бићем, већ се у оквиру члана 1. наводи седам различитих облика кривичног дела против јавне безбедности. Овако формулација оставља превелику слободу судским органима и ствара могућност да се сваки акт насиља са иоле политичком конотацијом окарактерише као тешко кривично дело против јавне безбедности. Идеолошки призвук термина употребљених у ставу 5. члана 1. Закона појачава утисак о претерано репресивном карактеру овог Закона. Термин „стављање у вези или свако помагање...“ проширује круг радњи ван реалне мере. У члану 2. се, тако, прописује висина запрећене казне и начини оперативног поступања који се проширују и на ноћне активности полицијских органа и истиче да ма ко учини било које од кривичних дела изложених у члану

⁶³⁷ Члан 1. Закона о заштити јавне безбедности и поретка у држави, Службене новине бр. 6, 6. јануар 1929.

1. овог закона казниће се смрћу или робијом до 20 година. Предмети кривичних дела конфисковаће се. Они који знају да се припремају злочини, изложени у члану 1., па о томе на време не известе државне власти, казниће се робијом до 20 година. У циљу бржег и лакшег утврђивања кривице допуштено је надлежним властима да врше претрес и ноћу.⁶³⁸

Градирајућих или олакшавајућих околности или чињеница извршења дела по слову овог закона је било, могуће је било изрећи и смртну казну, а затвор се кажњавао принудним радом и робијом до 20 година за кривична дела из члана 1. Овакав избор казне за кривична дела из члана 1. Закона о заштити јавне безбедности и поретка у држави звучи анахроно и застрашујуће. Чини се да је управо одредба о изрицању смртне казне изврстан показатељ природе политичког система и тежњи да се по сваку цену заштити интегрално југословенство. Посебну пажњу привлачи неодређеност правног стандарда на основу ког се може изрећи најсуровија кривична санкција. Законодавац конструисањем таквог стандарда суштински препушта у руке судске власти одлучивање о најосетљивијем кривичноправном питању ондашњице, али и данашњице.

Закон је предвиђао да како она удружења и политичке партије са циљем предвиђеним у члану 1. овога закона, тако исто забрањују се и растурају сва удружења и политичке странке, које врше пропаганду или убеђивање других, да треба променити постојећи поредак у држави. Исто тако забрањују се и растурају све странке које носе обележје верско или племенско. Организовање, помагање или постајање чланом овакве организације, уколико не потпада под удар члана 2. овога закона, казниће се затвором до 1 године и глобом од 10.000 динара.⁶³⁹ У овом ставу Закона инкриминисане су и радње „агитације и пропаганде и деловања политичких удружења“ уперених на насилно обарање постојећег државног уређења.

Оснивање нових и опстајање постојећих политичких друштава, која имају други циљ него она из члана 1. и 3. овог закона, било је везано за нарочиту дозволу управних власти (Великог Жупана) оне области где је друштво имало главно седиште. Ако у року од месец дана ова дозвола не би била испослована сматрало се да оснивање друштва није дозвољено. Ко би постао или остао члан овог друштва или би га помагао кажњавао се затвором до три месеца. Да ли је друштво политичко оцењивао је Велики Жупан оне области где је друштво имало своје главно седиште.⁶⁴⁰ Препуштање терета доказивања и оцењивања Великом Жупану представља директан облик арбитрарности полицијских и политичких власти,

⁶³⁸ Члан 2. Закона о заштити јавне безбедности и поретка у држави, Службене новине бр. 6, 6. јануар 1929

⁶³⁹ Члан 3. Закона о заштити јавне безбедности и поретка у држави, Службене новине бр. 6, 6. јануар 1929

⁶⁴⁰ Члан 4. Закона о заштити јавне безбедности и поретка у држави, Службене новине бр. 6, 6. јануар 1929

посебно имајући у виду да се Велик Жупан постављао на предлог и одобрење Министарства унутрашњих послова.

Члан 5. је прописивао да се забрањује одржавање зборова под ведрим небом или у затвореним просторијама, као и свих састанака без претходне дозволе надлежних управних полицијских власти. Пријаву за збор односно састанак треба учинити најкасније три дана раније. У пријави треба назначити и дневни ред збора односно састанка. Ко противно ради казниће се затвором до три месеца и глобом од 5.000 динара. На сваки збор и састанак изаслаће надлежна управна полицијска власт једног свог чиновника као комесара, који ће имати дужност, да распусти збор за случај ма какве повреде закона или наређења. Исто тако треба у истом року испословати претходну дозволу полицијске власти за све манифестације и опходе. Ко противно ради као и онај ко не послуша заповест власти о растурању ових скупштина, манифестација, састанака и опхода, казниће се, уколико у том делу не буде кривице из овога закона или кривичног закона, затвором до 6 месеци.⁶⁴¹ Наговештај слања једног чиновника као комесара на збор или јавни скуп показује да се ништа није препуштало случају и да је постојала интенција стављања под контролу свих друштвених активности тог типа.

Употреба војске била је регулисана чланом 6. у коме се каже: „Државна политичка власт тражиће од најближег Команданта војску ради одржавања јавне безбедности кад год се покаже да у којем конкретном случају нису за то довољни органи личне и имовне безбедности. Ближе одредбе о начину употребе војске прописаће Министарски савет“.⁶⁴² Трошкови ангажовања војске дефинисани су у члану 7. овог закона. Кад се у какву општину или срез пошаље војска ради угрожене безбедности, онда ће становништво те општине или среза бити дужно да из својих средстава, свака кућа према своме имовном стању, храни и снабдева војску. Прибирање потребних намирница врши се под руковођењем и надзором државне управно-полицијске власти првог степена, општинска власт и у укупном износи и на време предаје војној власти. И други трошкови, које би држава учинила услед ове употребе војске, падају на становништво, но ако се ред убрзо поврати, може се становништво ослободити накнаде тих трошкова и да они падају на терет државне касе, као и да се становништву врати оно што је за војску дало.⁶⁴³

Закон је инкриминисао и дела против јавног реда и мира. У члану 8. прописано је да лица која у скитњи, пијанчењу или блудничењу проводе време, а да не могу доказати да се на

⁶⁴¹ Члан 5. Закона о заштити јавне безбедности и поретка у држави, Службене новине бр. 6, 6. јануар 1929

⁶⁴² Члан 6. Закона о заштити јавне безбедности и поретка у држави, Службене новине бр. 6, 6. јануар 1929

⁶⁴³ Члан 7. Закона о заштити јавне безбедности и поретка у држави, Службене новине бр. 6, 6. јануар 1929

поштен начин издржавају, казниће се због тога затвором до три месеца, а осим тога као лица морално посрнула и склона вршењу кривичних дела, могу бити упућена и после издржане казне у завод за принудни рад. Малолетна лица, ако не би била осуђена на казну, упућиваће се у завод за васпитање, у којем тако лице може остати највише пет година, уколико није навршило 16 година живота, иначе до пунолетства. Министар правде овлашћује се да доноси Уредбу о поступању за случајеве упућивања оваквих лица у заводе за принудни рад или у заводе за васпитање и морално поправљање малолетника. Лица која ремете ред и мир могу се одлуком првостепене управно-полицијске власти, поред казне, протерати у ма које друго место из кога се не смеју вратити без одобрења надлежног Великог Жупана, односно Управника града Београда. Ко се врати биће кажњен до 30 дана затвора и поново протеран.⁶⁴⁴

У оквиру чланова 9-16. Закона прописане су врло неодређене инкриминације. Њима нису исцрпно наведена сва кривична дела против јавне безбедности и поретка у држави, већ су оне дате готово *exempli causa* јер се у почетним формулацијама ових чланова јасно каже: „Казниће се лица која у скитњи, пијанчењу или блудничењу проводе време, а не могу доказати да се на поштен начин издржавају, лица морално посрнула и склона вршењу кривичних дела, итд...“. То значи да се, у складу са чланом 1. круг радњи кривичних дела против јавне безбедности и поретка у држави може несагледиво ширити.

Набавка, држање и промет опасним и експлозивним материјама регулисано је члановима 9-11. „Ко распрскавајуће материје или справе или оруђа потребна за њихово справљање гради или другога упућује како да их начини, набави, чува или другоме продаје, ма да зна или мора држати, да су све оне одређене, да се употребе за извршење каквих злочинства, поред оних набројаних у чл. 2 овог закона, казниће се робијом до 5 година.⁶⁴⁵ Ко је овлашћен да држи распрскавајуће материје, па овим рукује противно постојећим правилима и наредбама надлежних власти и тиме проузрокује какву штету или опасност по имовину, здравље или живот других казниће се затвором до 6 месеци.⁶⁴⁶ Ко се огреши о постојеће законске прописе и наредбе о производњи и продају барута, динамита, ватреног оружја и других распрскавајућих материја казниће се новчано од 10.000 до 100.000 динара према величини кривице и свом имовном стању.“⁶⁴⁷

Законодавац у члану 11. наставља у истом стилу формулацијом: „ко се огреши“, при томе не уважавајући субјективни елемент бића кривичног дела. Интересантно је да се ни у једној од тачака, као уосталом ни у члану 11, не помињу субјективни елементи бића

⁶⁴⁴ Члан 8. Закона о заштити јавне безбедности и поретка у држави, Службене новине бр. 6, 6. јануар 1929

⁶⁴⁵ Члан 9. Закона о заштити јавне безбедности и поретка у држави, Службене новине бр. 6, 6. јануар 1929

⁶⁴⁶ Члан 10. Закона о заштити јавне безбедности и поретка у држави, Службене новине бр. 6, 6. јануар 1929

⁶⁴⁷ Члан 11. Закона о заштити јавне безбедности и поретка у држави, Службене новине бр. 6, 6. јануар 1929

кривичног дела, иако је исправно да се за постојање политичког деликта захтева постојање тачно одређене намере, па самим тим и директног умишљаја као јединог облика кривице код већине кривичних дела. Одредбе су недовољно прецизне да би их могли сматрати ваљаним обликом субјективног бића кривичног дела, тј. дефиницијом намере у кривичноправном смислу.

Без дозволе државне управно-полицијске власти првог степена нико није смео носити ни држати никаква оружја. Министар унутрашњих дела израђивао је правилник, по коме су поступале полицијске власти при издавању дозвола за ношење оружја и примене казне за случај неовлашћеног држања и ношења оружја.⁶⁴⁸

У члановима 13 и 14. прописане су мере за сузбијање штрајкова. Државни чиновници и службеници, радници војне администрације, службеници самоуправних тела, који појединачно, или у већем броју престану вршити своју службу у циљу штрајка казниће се затвором од 6 месеци до 3 године, а подстрекачи и коловође новчано до 10.000 динара, уколико ова дела не би потпадала под удар којег од других чланова овога закона. Истом казном казниће се и она лица која саботажом или пасивном резистенцијом ометају правилан ток поверене им службе или рада. Министар унутрашњих дела ће у споразуму са Министром Војске и Морнарице израдити Уредбу о позивању ових чиновника односно службеника на војну вежбу у оваквим случајевима.⁶⁴⁹ Лица која покушају спречити друга лица да не раде казниће се истом казном као у члану 13. овога закона, ако њихова радња не пређе у какво друго кривично дело. Истом казном казниће се свака лица, ако се на позив власти одмах не разиђу с места, где су се недопуштено скупили.⁶⁵⁰

Понашања на јавним скуповима инкриминисана су члановима 15 и 16. Ко на јавним зборовима у отвореним или затвореним просторијама или иначе ма где, носи или износи ма какве знаке, заставе, натписе, као знаке позивања или подстрекавања да се створи јавно мишљење да постојећи поредак треба заменити другим казниће се затвором у смислу чл. 13 овог закона.⁶⁵¹ Свако учествовање при манифестацијама из предњег члана против организовања државне власти, казниће се затвором до године дана и новчано до 3.000 динара.⁶⁵²

Закон је садржао и прописе кривично-процесне природе. Кад оптужени буде позван ради саслушања, па се крије, побегне или га уопште нема у месту пребивања за три дана од

⁶⁴⁸ Члан 12. Закона о заштити јавне безбедности и поретка у држави, Службене новине бр. 6, 6. јануар 1929

⁶⁴⁹ Члан 13. Закона о заштити јавне безбедности и поретка у држави, Службене новине бр. 6, 6. јануар 1929

⁶⁵⁰ Члан 14. Закона о заштити јавне безбедности и поретка у држави, Службене новине бр. 6, 6. јануар 1929

⁶⁵¹ Члан 15. Закона о заштити јавне безбедности и поретка у држави, Службене новине бр. 6, 6. јануар 1929

⁶⁵² Члан 16. Закона о заштити јавне безбедности и поретка у држави, Службене новине бр. 6, 6. јануар 1929

судског позивања и то се констатује извештајем од стране надлежне власти, суд неће позивати таквог оптуженог путем Службених новина, нити му преко њих вршити никаква саопштења, већ ће се све судске одлуке, које му се имају предати прилепити на дом његовог последњег становања или пословног бављења, као и на судску таблу и оне ће се сматрати пуноважне у погледу рачунања рокова.⁶⁵³ И за кривице из овог закона учињене путем штампе примениће се прописи овога закона.⁶⁵⁴ У члану 19. је предвиђено да за сва кривична дела по овом закону суде државни судови по слободном судијском уверењу и да ће их судити као хитне предмете пре свих других кривичних дела. Општи казнени законик за Краљевину Србију (чланови 1. До 81) примењивао се у свему на сва кривична дела по овом закону. Но, изузетно од члана 48. Казненог закона за Краљевину Србију, кривац се могао осудити на смрт за злочин учињен по овом закону, ако је у времену учињеног дела имао пуних 18 година живота.⁶⁵⁵ Овом закону противне одредбе из општег кривичног законика и других казних закона, као и закона о штампи, закона о удруживању и зборовима, закона о држању и ношењу оружја и свих других закона престајале су важити ступањем на снагу овог закона.⁶⁵⁶

Овај закон ступао је у живот и добијао правну снагу кад се обнародује у Службеним новинама.⁶⁵⁷ Члан 21. Закона који предвиђа да он ступа на снагу даном објављивања у Службеним новинама, је такође непримерено решење, посебно узимајући у обзир врсту и тежину санкција које су њиме прописане. Није стандарно ни решење из члана 19. којим се предвиђа да за свака кривична дела по овом закону суде државни судови по слободном судијском уверењу и као хитне предмете пре свих других кривичних дела, као и да се изузетно од члана 48. Казненог закона за Краљевину Србију, кривац могао осудити на смрт за злочин учињен по овом закону, ако је у времену учињеног дела имао пуних 18 година живота.

Казнена политика законодавца је истовремено веома оштра, али и блага. Посебни максимум је одређен на 20 година тешког затвора, а посебни минимум на 30 дана затвора. За сва дела са формулацијама („ко помаже на било који начин лица која су се одметнула од власти, наоружане банде... и даје им склониште, доставља им, крије или превози оружје, храну, материјал, новац и друго...или омета државне органе у њиховом хватању“) прописана је казна од најмање шест месеци или пет година затвора. Инкриминације из Закона о заштити јавне безбедности и поретка у држави из 1929. године су, углавном, недовољно квалитетно

⁶⁵³ Члан 17. Закона о заштити јавне безбедности и поретка у држави, Службене новине бр. 6, 6. јануар 1929

⁶⁵⁴ Члан 18. Закона о заштити јавне безбедности и поретка у држави, Службене новине бр. 6, 6. јануар 1929

⁶⁵⁵ Члан 19. Закона о заштити јавне безбедности и поретка у држави, Службене новине бр. 6, 6. јануар 1929

⁶⁵⁶ Члан 20. Закона о заштити јавне безбедности и поретка у држави, Службене новине бр. 6, 6. јануар 1929

⁶⁵⁷ Члан 21. Закона о заштити јавне безбедности и поретка у држави, Службене новине бр. 6, 6. јануар 1929

конструисане. У њима има неодређених правних стандарда и претераних ширења криминалне зоне, могу се видети поједини појмови претежно политички мотивисане садржине, где се рецимо у пријави зборова треба назначити и дневни ред збора односно састанка.

Лоше правне конструкције могу се видети и у чињеници да су након непуна два месеца од усвајања прве верзије, већ 1. марта 1929. године донете измене и допуне Закона о заштити јавне безбедности и поретка у држави. После члана 2. Закона о заштити јавне безбедности и поретка у држави од 6. јануара 1929. године долазе као члан 3,4,5 и 6. ове одредбе: Члан 3. Ко писањем, штампањем, издавањем или растурањем књига, новина, плаката, објава или слика, или на ма који други начин врши пропаганду или иде за тим да створи убеђење или расположење код других да се неки део Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца издвоји из целине или као самостална држава или да се споји са којом страном државом или да се промени данашње државно уређење или да се промени политички и социјални поредак у држави, казниће се робијом од пет година, уколико такво дело не потпадне под тачку 1. члана 1. овог закона.⁶⁵⁸

Члан 4. Ко писањем, штампањем, растурањем написа слика или објава или иначе износи или преноси лажна тврђења, у намери да изложи порузи или презрењу државне установе, законе, уредбе или наредне власти, или политички и социјални поредак у земљи или ко на поменути начин нешто износи или преноси у намери да проузрокује нерасположење против државних усанова, закона, уредаба или наредаба власти или против политичког и социјалног поретка у земљи, казниће се затвором до једне године и новчано до 20.000 динара.⁶⁵⁹ Члан 6. ко на начин поменут у члану 5. врши пропаганду или ствара расположење да се државне или самоуправне власти ометају у вршењу свог задатка или уопште у свом делању, казниће се затвором до шест месеци и новчано до 6.000 динара.⁶⁶⁰

Члан II. Одељак трећи члана 4. мења се и гласи: „Ко постане или остане члан оваквог друштва или овакве политичке странке или их буде помагао, или ко штампом или иначе нешто учини чиме показује непризнавање наредба власти изданих по одељку првом овог члана, казниће се затвором до шест месеци и новчано до 6.000 динара.⁶⁶¹ Члан III. Садашњи

⁶⁵⁸

⁶⁵⁹ Закона о заштити јавне безбедности и поретка у држави са изменама и допунама од 1. марта 1929., са Законом о државном суду за заштиту државе од 8. јануара 1929. и Уредбом од 14. јануара 1929. за извршење овог закона, (Никшић-Беране: Прогрес, 1933).

⁶⁶⁰ Закона о заштити јавне безбедности и поретка у држави са изменама и допунама од 1. марта 1929., са Законом о државном суду за заштиту државе од 8. јануара 1929. и Уредбом од 14. јануара 1929. за извршење овог закона, (Никшић-Беране: Прогрес, 1933).

⁶⁶¹ Закона о заштити јавне безбедности и поретка у држави са изменама и допунама од 1. марта 1929., са Законом о државном суду за заштиту државе од 8. јануара 1929. и Уредбом од 14. јануара 1929. за извршење овог закона, (Никшић-Беране: Прогрес, 1933).

чланови 3-21. постају чланови 7-25.⁶⁶² Члан IV. За поступак по кривичним делима из новог члана 3. надлежан је Државни суд за заштиту државе, а за дела из нових чланова 4,5 и 6. надлежни су редовни судови.⁶⁶³

Закон о заштити јавне безбедности и поретка у држави као општи правни акт, није донет по тачно утврђеној законодавној процедури и као такав правни акт имао је бројне недостатке, један од њих је покушај да се на свеобухватан начин уреди и заокружи шира правна област из домена јавне безбедности.⁶⁶⁴ Као такав Закон о заштити јавне безбедности и поретка у држави имао је широко дефинисану криминалну зону и широко запређени распон казни. Јасно је, дакле, да је у тако датој инкриминацији било тешко издвојити практични модел за дефинисање и кажњавање политичких кривичних дела Краљевине Југославије. Кривичноправна регулатива деликата политичког карактера у Краљевини Југославији у знатној мери била је условљена општом друштвеном климом, владајућом идеологијом југословенства, степеном развитка политичке културе и свести, уставном организацијом и типом државно-правног и монархистичког уређења. Начин оваквог регулисања политичких кривичних дела представљао је, чини нам се, веродостојан одраз врсте политичког система, нивоа демократичности и отворености друштва и степена развитка и остварености политичких слобода, слободе окупљања⁶⁶⁵ и осталих грађанских слобода.

4.5. Легислативна заштита државе – Закон о штампи из 1925. са изменама и допунама из 1929. године

Закон о штампи од 6. августа 1925. године⁶⁶⁶ имао је композицију састављену од 96 чланова, највеће замерке дате од опозиције закон је имао код делова који се односе на питање цензуре и кривичне одговорности за садржај који се појављује у штампи. Иако је закон званично задржао слободу и независност штампе (члан 1.),⁶⁶⁷ неке од његових одредби

⁶⁶² Закона о заштити јавне безбедности и поретка у држави са изменама и допунама од 1. марта 1929., са Законом о државном суду за заштиту државе од 8. јануара 1929. и Уредбом од 14. јануара 1929. за извршење овог закона, (Никшић-Беране: Прогрес, 1933).

⁶⁶³ Закона о заштити јавне безбедности и поретка у држави са изменама и допунама од 1. марта 1929., са Законом о државном суду за заштиту државе од 8. јануара 1929. и Уредбом од 14. јануара 1929. за извршење овог закона, (Никшић-Беране: Прогрес, 1933).

⁶⁶⁴ Народна скупштина Републике Србије, <http://www.parlament.sr.gov.yu>

⁶⁶⁵ У литератури је најчешће цитирано мишљење представника француске владе дато пред Државним саветом у случају Вејамин, 1933. године. Према њему „окупљање представља тренутно груписање особа учињено у циљу да се саслуша изражавање идеја или мишљења, односно да се саветује о заштити одређених интереса“. Morange, J. (1985). *Droits de l'homme et libertés publiques*, Paris: Presses universitaires de France. 2e edition. 209-210.

⁶⁶⁶ „Службене новине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца“, г. VII – 1925 (8. август), бр. 179 – XXXIX, s. 1-10.

⁶⁶⁷ Глава 1. Опште одредбе. Штампа је слободна. Слобода штампе састоји се у неспреченом исказивању мисли у новинама или другим штампаним предметима или у сликама, цртежима или у другим предметима, механичким или хемијским путем

су, ако не и директно, индиректно ограничавале слободу говора и штампане медије. Један од њих је био члан 7, који предвиђа да је штампар дужан пре почетка растурања, да од сваких штампаних новина и повремених списа, достави по пет примерака државном тужиоцу, односно месној државној полицијској власти, од којих ће један примерак задржати за себе, један доставити Народној Библиотеци у Београду, један Свеучилишној Библиотеци у Загребу, један Државној Лицеалној Библиотеци у Љубљани, а један обласној државној или јавној библиотеци. Растурање је могло отпочети чим би се ови примерци доставили надлежној власти.⁶⁶⁸ Ова пракса је омогућавала читање садржаја новина од стране представника власти и цензурисање или забрану пре пуштања на продају, што се може видети кроз бројне архивске извештаје представника локалних власти и полиције⁶⁶⁹ који садрже жалбе, отказе, па чак и исечке из предмета или целих различитих бројева новина у документацији (Одељења за државну заштиту) у Министарству унутрашњих послова Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца.⁶⁷⁰ Извештаји полицијских органа, одишу темама непријатељски расположене штампе и новинара према са сугестијама да се на њих предузме већа цензура.⁶⁷¹

Штавише, у глави четири овог закона који се односио на забране, члан 19 садржи листу тема, чије би извршење онемогућило штампање било које публикације. У овом члану се каже: „Забрањује се растурање и продавање новина и других штампаних списа, ако садрже: увреду Владаоца и чланова Краљевског дома, увреду страних државних владара, увреду Народне Скупштине, непосредно позивање грађана да силом мењају Устав или земаљске законе и тешку повреду јавног морала. Исто тако може се забранити излажење односно растурање новина и штампаних списа који изазивају мржњу против државе као целине, верски и племенски раздор, а исто тако и кад посредно позивају грађане да силом мењају Устав и земаљске законе, само ако се из написа очевидно види да се њиме иде на такво позивање грађана“.⁶⁷² По овом закону није се могла установити никаква превентивна мера која спречава излажење, продају и растурање списа и новина, осим у случајевима које

направљеним за умножавање, који су намењени јавности или у тако умноженим и растуруним предметима, у границама Уставом или државним законом одређеним.

Члан 1. Закона о штампаним, Службене новине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, бр. 179, 8. август (субота), Београд, 1925, 1.

⁶⁶⁸ Члан 7. Закона о штампаним, Службене новине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, бр. 179, 8. август (субота), Београд, 1925, 1.

⁶⁶⁹ Архив Југославије (АЈ), Министарство Унутрашњих Послова Краљевине Југославије 1919-1941 (1915-1941), 14 – 30 – 84.

⁶⁷⁰ Patz m.in.: (АЈ), 14 – 25 – 64, 14 – 65 – 204, 14 – 65 – 205, 14 – 65 – 206, 14 – 77 – 275, 14 – 78 – 113, 14 – 78 – 296, 14 – 78 – 297, 14 – 78 – 305, 14 – 78 – 309, 14 – 78 – 311.

⁶⁷¹ (АЈ), 14 – 78 – 113.

⁶⁷² Члан 19. Закона о штампаним, Службене новине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, бр. 179, 8. август (субота), Београд, 1925.

предвиђа Устав.⁶⁷³ У пракси је то било знатно другачије, па су се често и безбедносно банални догађаји дизали на ниво озбиљне претње, чиме је по Уставу законски било могуће ограничити штампане медије.⁶⁷⁴ Издавач новина и повремених списа био је дужан да покретање⁶⁷⁵ пријави државном тужиоцу, а где овог нема месног државној полицијској власти. Ова пријава је садржала: 1) име новина или повремених списа који ће да се штампа; 2) име и презиме уредника са означањем његовог стана; 3) име штампарије у којој ће се штампати. Државни тужилац, односно полицијска власт била је дужна издати подносиоцу потврду о пријави. Ако надлежна власт не би издала истога дана ту потврду издавач је могао и без ње отпочети издавање новина и повремених списа.⁶⁷⁶ На свим предметима поменутих у члану 1. овога закона који су намењени јавности морало је стајати штампано, урезано или уметнуто место штампања или израде, име и презиме штампара или штампарије, односно резача, односно сликара, и означање њиховог боравишта. Ако је штампарија акционарско друштво, морало је бити означено име њеног представника који ће се позивати на суд уместо штампарије.⁶⁷⁷ Овакав начин формулисања појединих одредби директно је утицао на уреднике штампаних медија, посебно имајући у виду обавезу навођења места боравишта.⁶⁷⁸ Уредник је био једно од оних лица која стварно управљају редакционим делом новина или повремених списа. Уредник је био одговоран за кривице штампом учињене по одредбама овог закона.⁶⁷⁹ Уредник новина није могао бити народни посланик за време док му траје

⁶⁷³ Члан 2. Закона о штампи, Службене новине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, бр. 179, 8. август (субота), Београд, 1925.

⁶⁷⁴ За штампање новина и списа није било потребно овлашћење ни од какве власти нити је за штампање и њихово излагање потребно полагање каквог новчаног јемства у виду кауције. Члан 3. Закона о штампи, Службене новине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, бр. 179, 8. август (субота), Београд, 1925. У члану 19. Закона о штампи може се видети реално стање ствари, где су штампани медији морали достављати сваки примерак новина пре штампе, подручним државним и полицијским властима.

⁶⁷⁵ Штампарске и књижарске радње као такве у погледу њиховог отварања подлежу одредбама трговачког закона и закона о радњама. Оне морају бити протоколсане код надлежне власти пре отпочињања рада. Члан 4. Закона о штампи, Службене новине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, бр. 179, 8. август (субота), Београд, 1925.

⁶⁷⁶ Издавач је био дужан да одмах поднесе накнадну пријаву о свакој промени која наступи после поднете пријаве. Члан 5. Закона о штампи, Службене новине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, бр. 179, 8. август (субота), Београд, 1925.

⁶⁷⁷ Од ове обавезе изузимају се кандидатске односно гласачке листе, ако на њима нема ништа осим законом прописано. Исто тако, изузимају се трговачки протоколи, формулари и остало што је за трговачку радњу потребно, посмртне објаве, позиви за разне забаве и зборове, ако на њима нема ништа сем имена оних који се позивају, дан, место где ће бити збор и имена сазивача. Члан 6. Закона о штампи, Службене новине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, бр. 179, 8. август (субота), Београд, 1925..

⁶⁷⁸ Сваке новине и сваки повремени спис који излази у напредним назначеним месечним или краћим, ма и неједнаким размацама времена, мора имати поред означања штампара, означање уредника и издавача. Њихово име и презиме, занимање и означање боравишта морају бити одштампани у врху или на крају листа. Члан 8. Закона о штампи, Службене новине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, бр. 179, 8. август (субота), Београд, 1925.

⁶⁷⁹ Име уредниково означаје се на листу. Није допуштено означити као уредника једно лице које нема учешће ни у одређивању праваца у коме се лист уређује, ни у одлучивању, да ли ће један напис бити објављен или не. Уредник може бити сваки пунолетни држављанин Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца коме нису судским путем одузета грађанска и политичка права. Уредник мора становати у месту где новине или повремени списи излазе. Један лист или спис може имати више уредника. У том случају сваки од уредника мора бити пријављен по члану 5. овог закона за онај део списа или листа који он уређује. Дужности и одговорности сваког оваквог уредника за део листа или списа који уређује исте су као и за уредника који цео лист уређује. Члан 9. Закона о штампи, Службене новине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, бр. 179, 8. август (субота), Београд, 1925.

мандат, као и онај:⁶⁸⁰ 1) који је осуђен због злочинства или престопа, ако су та дела почињена из користољубља или против јавног морала; 2) онај против кога је наређен истражни притвор у кривичном поступку, докле тај притвор траје; 3) Лице које се налази на издржавању судске одлуке лишења слободе док издржавање траје.⁶⁸¹

Новинама и списима штампаним у иностранству и који су уопште на страни излазили, као и предмети израђени механичким или хемијским путем и намењени за умножавање остварене мисли у каквом цртежу или слици или ком другом предмету, и предметима тако уможеним био је слободан улазак у Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца. Ако би тако штампани или израђени или умножени предмети у себи садржали какво кривично дело из члана 19. овог закона или би ишли против интереса земље, Министарство унутрашњих дела могло им је забранити указак у земљу. Ова се забрана објављивала у Службеним новинама. Исто тако ова забрана могла је бити дигнута по одлуци Министра унутрашњих дела.⁶⁸²

У време рата и мобилизације могло се забранити излагање и растурање сваких новина и других штампаних ствари кад би садржале оно што је цензура забранила да се штампа. У том случају није било потребно никакво правдање забране код суда, већ се одмах подносила пријава суду и покретао кривични поступак због извршеног кривичног дела.⁶⁸³ Забрана се састојала у заплени штампаних примерака или предмета умножених и за растурање намењених. Решењем о забрани могло се наредити да се запечати штампарски слог плоче и каменорези. Извршним судским решењем могло се наредити штампару и растурање штампарског слога, истирање плоча и каменореза. На делове који нису инкриминисани, а који се могу одвојити, као што су додаци новинама или свеске повремених списа или табаци из обичних књига, није се односила забрана. Власт која извршује забрану била је дужна издати заинтересованом лицу потврду о заплењеним стварима.⁶⁸⁴

У глави VI садржана је цензура. Тако се у члану 30. предвиђа да се цензура установљава само за време рата или мобилизације и то само за ствари које овај закон предвиђа. Цензура домаће штампе састојала се у спречавању штампања недопуштених објављивања. Цензура стране штампе састојала се у простој забрани уласка штампаних предмета из непријатељских и других држава, ако то и у колико би Министар Унутрашњих

⁶⁸⁰ Члан 10. Закона о штампи, Службене новине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, бр. 179, 8. август (субота), Београд, 1925.

⁶⁸¹ Члан 11. Закона о штампи, Службене новине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, бр. 179, 8. август (субота), Београд, 1925.

⁶⁸² Дизање забране објавиће се у Службеним новинама. Члан 18. Закона о штампи, Службене новине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, бр. 179, 8. август (субота), Београд, 1925.

⁶⁸³ Члан 23. Закона о штампи, Службене новине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, бр. 179, 8. август (субота), Београд, 1925.

⁶⁸⁴ Члан 24. Закона о штампи, Службене новине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, бр. 179, 8. август (субота), Београд, 1925.

Дела за потребно нашао. Војна цензура у погледу штампе почињала је од тренутка наређене мобилизације и престајала сама собом од тренутка наређене опште демобилизације.⁶⁸⁵

Цензура се вршила на тај начин што се сваки примерак новина или повремених списа или уопште свака публикација штампом морала, пре него што се одштампа доставити по један примерак првој надлежној општој, полицијској или војној власти. Само оно што би допустила полицијска односно војна власт, могло се одштампати за растурање и растурити. Министар Војске и Унутрашњих Дела могао је одредити једно исто лице које је цензуру вршило.⁶⁸⁶ Члан 32. је прописивао као недопуштено објављивање у време мобилизације или рата свако штампање извештаја које садржи:

1. Вести и податке о организацији и формацији војске и њеном наоружању, оделу, исхрани и здравственом стању, о јачини појединих армија и трупа, њиховом броју и саставу и именима команданата, о распореду, положају и раду војске, о приспевању војног материјала или о куповини ратних потреба у земљи или ван земље, о стању путева сувоземних и водених, о времену и температури и њиховом утицају кад штетно дејствују на операције и здравствено стање у војсци и земљи;
2. О броју мртвих и рањених, осим ако није изреком допуштено, о месту где је ко погинуо или којој је јединици припадао или од какве је болести умро, о појави какве заразне болести у војсци или земљи, о успешном дејству или штети коју је произвела непријатељска ватра, о нередима у војсци, на фронту или позадини, о несрећним случајевима на војишном делу или у позадини, о катастрофи на железници, каквом пожару, експлозији, о повлачењу, пожару, каквом губитку положаја, тврђаве, застава, убојног материјала, осим ако није изреком допуштено.
3. Војним операцијама и политичкој ситуацији, било истинито или не, ако Министар Војске или Врховна команда или Министар иностраних дела забране такво објављивање.
4. Којима се критикује рад старешина војске или исти износи у подругљивом тону или у опште на начин који би наносио штету угледу и гласу старешина и убијао дух у ваљаност војске, којима се штетно утиче на морал војске и јавног мишљења, којима се објашњавају злонамерно штете проузроковане ратом и којима се тражи престанак рата.
5. Којима се изопачавају званична саопштења или који садрже лажне непроверене или узнемиравајуће вести о нашој или савезничкој војсци и општем стању у земљи.

⁶⁸⁵ Члан 30. Закона о штампи, Службене новине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, бр. 179, 8. август (субота), Београд, 1925.

⁶⁸⁶ Члан 31. Закона о штампи, Службене новине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, бр. 179, 8. август (субота), Београд, 1925.

6. Вести, којима се угрожава јавни ред и мир или у опште интереси земље.⁶⁸⁷

Глава VII дефинисала је круг одговорних лица, па су за кривична дела учињена штампом одговарали: писац, уредник, издавач, штампар и растурач, према одредбама овога закона.⁶⁸⁸

Закон о штампи из 1925. године препознавао је кривична дела против општих интереса, па у члановима 43. до 26. предвиђа да ко путем штампе подстиче на извршење каквог кривичног дела из општег или војног казненог закона, које се кажњава смрћу, робијом или заточењем дужим од пет година, па поред настале опасности не наступи последица по казненом законнику, казниће се за то подстицање затвором до пет година.⁶⁸⁹ Као и: „ко путем штампе подстиче на извршење каквог другог кривичног дела из истих закона, које се кажњава робијом или заточењем до пет година или затвором или лишењем звања или новчано, па поред настале опасности не наступи последица, казниће се за то подстицање затвором до три године.“⁶⁹⁰ Комунистичко и анархистичко деловање кажњиво је било чланом 45. овог закона, где се каже: „Ко путем штампе непосредно или посредно вршећи комунистичку или анархистичку пропаганду или хвалећи употребу насиља, подстиче грађане да силом измене Устав или земаљске законе, казниће се затвором до пет година и новчано до 50.000 динара.“⁶⁹¹ Ко би путем штампе објављивао очигледно измишљене и неистините вести или ко би објављивао фалсификоване исправе, које се лако као такве могу препознати, у намери да тиме узнемири јавно мишљење и да тако изазове опасност да се почини какав злочин или преступ кажњив по општем или војном казненом законнику, кажњавао би се затвором од једног месеца до једне године или новчано до 10.000 динара. Исто тако кажњавао би се ко позива да се наруши јавни ред и мир, па би од тога могла наступити опасност, као и ко у спекулативне сврхе путем штампе проноси неистините вести које су кадре да утичу на течај цена животних намирница, новцу и државним папирима од вредности, казнио би се истом казном.⁶⁹² Ко путем штампе изазива мржњу против државе као целине или верски и племенски раздор, казниће се затвором од једног месеца до једне

⁶⁸⁷ Члан 32. Закона о штампи, Службене новине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, бр. 179, 8. август (субота), Београд, 1925.

⁶⁸⁸ Члан 33. Закона о штампи, Службене новине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, бр. 179, 8. август (субота), Београд, 1925.

⁶⁸⁹ Члан 43. Закона о штампи, Службене новине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, бр. 179, 8. август (субота), Београд, 1925.

⁶⁹⁰ Члан 44. Закона о штампи, Службене новине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, бр. 179, 8. август (субота), Београд, 1925.

⁶⁹¹ Члан 45. Закона о штампи, Службене новине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, бр. 179, 8. август (субота), Београд, 1925.

⁶⁹² Члан 46. Закона о штампи, Службене новине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, бр. 179, 8. август (субота), Београд, 1925.

године или новчано до 10.000 динара.⁶⁹³ Ко путем штампе подстиче на мржњу или презрење против војске или официрског кора, или ко сеје раздор и неповерење у војсци, или ко одвраћа војне обвезнике или лица војног реда од вршења војне дужности, казниће се затвором до једне године и новчано до 10.000 динара. Ко свесно дражи један друштвени ред против другог или ко злонамерно изазива презирање или исмевање према државним установама казниће се затвором до шест месеци.⁶⁹⁴ Ко путем штампе тешко повреди јавни морал, казниће се затвором до једне године или новчано до 10.000 динара. Неморални цртежи, порнографски написи, гравире и слике уништиће се. Ко путем штампе огласе који се односе на полни живот или на спречавање полних болести или њихово лечење објављује на такав начин да се тим вређа стид или угрожава јавни морал, затим, ко путем штампе оглашује или нуди средства која спречавају рођење деце или средства за побацивање или нуди начин или прилику за побацивање, уколико у томе не буде теже кривично дело, казниће се затвором до једне године и новчано до 10.000 динара.⁶⁹⁵ Ко путем штампе злонамерно омаловажава или вређа коју од признатих вероисповести казниће се затвором до три месеца.⁶⁹⁶ Ко претећим или наметљивим држањем за себе или за другог ма од кола измоли или изнуди новаца или ма какву другу корист зато да у штампи нешто прећути или исправи или да пак нешто објави за такву награду која није у сразмери са протввредношћу, казниће се затвором до једне године. Ако дело остане у покушају казниће се затвором до шест месеци.⁶⁹⁷

Судски поступак је према овом Закону, такође био специфичан. Свака тужба морала је од речи до речи садржати оне изразе и реченице, цртеж и слике у смислу чл. 1 овог закона у којем налази да има елемената кривичног дела.⁶⁹⁸ Одредбе општег казног законика о покушају и свршеном делу, о олакшавним, ублажавним (ванредно ублажавање казне) и отежавним околностима о поврату (приупадништву) и застарелости важили су у свему и за кривична дела учињена путем штампе. Право на подизање тужбе застаревало је за годину дана од дана штампања.⁶⁹⁹

⁶⁹³ Члан 47. Закона о штампи, Службене новине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, бр. 179, 8. август (субота), Београд, 1925.

⁶⁹⁴ Члан 48. Закона о штампи, Службене новине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, бр. 179, 8. август (субота), Београд, 1925.

⁶⁹⁵ Члан 49. Закона о штампи, Службене новине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, бр. 179, 8. август (субота), Београд, 1925.

⁶⁹⁶ Члан 50. Закона о штампи, Службене новине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, бр. 179, 8. август (субота), Београд, 1925.

⁶⁹⁷ Члан 51. Закона о штампи, Службене новине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, бр. 179, 8. август (субота), Београд, 1925.

⁶⁹⁸ Члан 78. Закона о штампи, Службене новине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, 8. август, субота, Београд, 1925, бр. 179.

⁶⁹⁹ Члан 89. Закона о штампи, Службене новине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, 8. август, субота, Београд, 1925, бр. 179.

Глава X је предвиђала одговорност органа власти. Сви органи власти који у означеним роковима не би свршили истрагу или не донесу потребну одлуку по предмету, или уопште не поступе по прописима овог закона, казнили би се дисциплински ради немарљива вршења службе ако такво поступање не повлачи са собом кривичну одговорност ради злоупотребе службене власти.⁷⁰⁰

Иако је, као што је већ поменуто, Закон званично потврдио слободу и независност штампе, у пракси, овакво нормирање је наметнуло неку врсту страха представника штампе, чиме се индиректно спречавала отворена критика власти. Наведене одредбе су тако нејасно постављене да је поље веома широког тумачења повреде закона из домене штампе, утицало да управљачке структуре у штампаним медијима имају опрезнији приступ и у многим случајевима одустану од директног писања о краљу или влади.⁷⁰¹

Измене и допуне Закона о штампи представљају један од првих закона који је усвојен у сету закона Шестојануарске диктатуре. То је уједно једна од првих одлука краља након стављања парламентаризма ван снаге.⁷⁰² Закон је у начелу остао у духу одредаба из 1925. године, са увођењем неких измена, захваљујући којима је тржиште штампе у пракси потпуно подређено Влади и краљу. Већ први чланак овог законодавног акта, распршио је сумње у погледу намера законодавца.⁷⁰³

Закон о изменама и допунама закона о штампи из 1929. године од 26. августа 1925. године у члану 1. је прописивао да се члан 2. постојећег закона о штампи укида.⁷⁰⁴ Члан 2. је истицао да се члан 18. старог закона мења и да сада гласи: Новинама и списима штампаним у иностранству и онима, који уопште на страни излазе, као и предметима израђеним механичким или хемијским путем и намењеним за умножавање остварене мисли у каквом цртежу или слици или ком другом предмету, и предметима тако умноженим Министар унутрашњих дела може забранити улазак у земљу. Ова се забрана објављује у Службеним новинама. Ова забрана има за последицу да се штампани спис не преноси поштом, железницом ни паробродима, ни осталим саобраћајним средствима. Полицијска власт може ове забрањене новине свагда конфисковати.⁷⁰⁵

⁷⁰⁰ Члан 93. Закона о штампи, Службене новине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, 8. август, субота, Београд, 1925, бр. 179.

⁷⁰¹ Михаило Бјелица, Хроника српског новинарског удружења, (Београд: Удружење новинара Србије, 1988), 111.

⁷⁰² I. Dobrivojević, *Cenzura u doba šestojanuarskog režima kralja Aleksandra*, „Istorija XX. Veka“ 2/2005, s. 51.

⁷⁰³ „Службене новине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца“, г. XI – 1929 (11. јануар), бр. 9 – IV, s. 56.

⁷⁰⁴ Члан 1. Закона о изменама и допунама закона о штампи, Службене новине Краљевине СХС, бр. 9, 11. јануар 1929. Београд.

⁷⁰⁵ Члан 2. Закона о изменама и допунама закона о штампи, Службене новине Краљевине СХС, бр. 9, 11. јануар 1929. Београд.

Од следећих, подједнако важних промена, треба напоменути члан 3. који уводи промене у члану 19. акта из 1925. године, који садржи листу кривичних дела чије би извршење онемогућило блокирање било које публикације. Наравно, одредба о увреди Скупштине, која је уз увођење диктатуре распуштена, изгубио је правну снагу. Међутим, остале одредбе су задржане, а спектар инкриминација је чак био и проширен.⁷⁰⁶ Чланом 3. извршена је измена члана 19. Закона о штампи који сада гласи: Забрањује се растурање и продавање новина и других штампаних списа, ако садрже: 1) увреду Владаоца и чланова краљевског дома, 2) увреду страних државних владара, 3) непосредно позивање грађана да силом мењају земаљске законе, тешку повреду јавног морала, 5) ако се штампаним списом изазива мржња против државе као целине, верски или племенски раздор, а тако исто, кад се посредно позивају грађани да силом мењају земаљске законе, 6) ако је у штампаном делу почињен који злочин или преступ против државе по кривичном закону, 7) ако је штампаним делом почињено било које кривично дело које се кажњава по закону о заштити јавне безбедности и поретка у држави и 8) ако штампани написи садрже увреду или клевете против органа власти.⁷⁰⁷

Чланом 4. мења се члан 20. старог закона о штампи, који сада указује да краљевски дом састављају: Краљица супруга, живи претци Краљеви у правој линији, а из исте Династије са својим супругама, живи потомци Краљеви у правој линији са својим супругама, рођена браћа Краљева и њихови потомци са својим супругама, сестре Краља владаоца и сви женски потомци до удаје, стриц краља Александра I кнез Арсен, Кнез Павле са супругом и потомцима и то женским потомцима до удаје.⁷⁰⁸ Породични правилник за чланове Краљевског дома Краљевине Југославије из 1930. године је преузео ово решење Закона о штампи, па су се и по њему као чланови Краљевског Дома Династије Карађорђевог подразумевали: Краљица супруга, живи преци Краљеви у правој линији, а из исте Династије са својим супругама, живи потомци Краљеви у правој линији, са својим супругама, рођена браћа Краљева и њихови потомци са својим супругама, сестре Краља Владаоца и сви женски потомци до удаје, стриц Краља Александра I Кнез Арсен, Кнез Павле са супругом и потомцима, женским потомцима до удаје.⁷⁰⁹

⁷⁰⁶ Ibidem, s. 57.

⁷⁰⁷ Члан 3. Закона о изменама и допунама закона о штампи, Службене новине Краљевине СХС, бр. 9, 11. јануар 1929. Београд.

⁷⁰⁸ Члан 4. Закона о изменама и допунама закона о штампи, Службене новине Краљевине СХС, бр. 9, 11. јануар 1929. Београд.

⁷⁰⁹ Члан 1. Породичног правилник за чланове Краљевског дома Краљевине Југославије из 1930. године („Службене новине Краљевине Југославије“, бр. 92 — XXXVI од 24. априла 1930)

Овај Правилник је садржао и дисциплинске иступе који су се износили на процену и расправу Дворском Савету.⁷¹⁰ Дисциплинске казне, којима се Краљ могао служити у управи Краљевског Дома, јесу: а) опомена, поверљива или јавна за све чланове Краљевског Дома, која се записује, б) укор, поверљив или јаван за све чланове Краљевског Дома, који се записује, в) одузимање једне трећине апанаже за време једног до шест месеци, г) искључење из свих почести на краће или дуже време, поверљиво или јавно, д) искључење из Краљевског Дома на краће или дуже време, по одредби, поверљиво, познато само члановима Краљевског Дома, или потпуно јавно, које се са побудама штампа у службеном листу, њ) искључење из Краљевског Дома. У случају овакве казне, било је неопходно саслушање Дворског Савета.

Као што се може видети, нови закон је влади пружио бројне алате за контролу штампе, представници тржишта штампе били су практично лишени правне одбране од одлука власти. Еманација оваквог стања била је члан 5 и 6. којим се укидају одредбе члана 22. Закона из 1925. године, који је омогућавао жалбу представника штампе против судских одлука о блокирању дате публикације. Жалбе на располагању Апелационом суду до тада су укинуте, тако да је у пракси свака одлука владе коју је именовао краљ Александар била коначна одлука.⁷¹¹ Члан 5. предвиђа да се члан 21. Закона о штампи мења и гласи: Забрану, растурање и продавање новина и списа у свим случајевима чл. 3 наређује она власт, којој се у смислу члана 7. Закона о штампи предаје по пет обавезних штампаних примерака. Забрану извршава ова власт образложеним писменим решењем. Против овог решења нема правног лека.⁷¹²

Чланом 6. је укинут члан 22. претходног Закона о штампи.⁷¹³ Чланом 7. прописано је да се члан 23. мења и гласи: У време рата и мобилизације може се забранити излажење и растурање оваквих новина и других штампаних ствари, кад садрже оно што је цензура забранила да се штампа.⁷¹⁴ Чланом 8. укинут је члан 25. Закона о штампи.⁷¹⁵ Члан 9. прописује да је уредник новина или повременог списа дужан безусловно да прими и одштампа у наредном броју новина или спису сваку исправку о чињеницама изнетим у

⁷¹⁰ Члан 19. Породичног правилник за чланове Краљевског дома Краљевине Југославије из 1930. године („Службене новине Краљевине Југославије“, бр. 92 — XXXVI од 24. априла 1930)

⁷¹¹ *ibidem*.

⁷¹² Члан 5. Закона о изменама и допунама закона о штампи, Службене новине Краљевине СХС, бр. 9, 11. јануар 1929. Београд.

⁷¹³ Члан 6. Закона о изменама и допунама закона о штампи, Службене новине Краљевине СХС, бр. 9, 11. јануар 1929. Београд.

⁷¹⁴ Члан 7. Закона о изменама и допунама закона о штампи, Службене новине Краљевине СХС, бр. 9, 11. јануар 1929. Београд.

⁷¹⁵ Члан 8. Закона о изменама и допунама закона о штампи, Службене новине Краљевине СХС, бр. 9, 11. јануар 1929. Београд.

његовом листу, коју му пошаље власт.⁷¹⁶ Чланом 10. мења се члан 28. Закона о штампи који гласи: Уредник се ослобађа да штампа исправку у овим случајевима, 1) ако исправка није потписана или је није потписало оно физичко или правно лице, чије је име у напису поменуто, 2) ако је исправка коју шаље приватно лице два пута већа од слога ствари који се исправља, 3) ако исправка садржи какво кривично дело или је неуљудно написана, 4) ако је исправка написана на другом језику него што је напис који се исправља, 5) ако је протекло шест недеља од дана када је напис објављен.⁷¹⁷ Чланом 11. врши се измена члана 33. Закона о штампи и он гласи: За кривична дела учињена штампом одговарају заједно: писац, уредник, издавач, штампар и растурач према одредбама кривичног закона, закона о заштити јавне безбедности и поретка у држави односно према одредбама Закона о штампи. Одредбе члана 34., 35., 36., 37., 38. и 39. Закона о штампи престају важити уколико су у супротности са овим чланом.⁷¹⁸ Члан 12. прописује да се укида члан 72. Закона о штампи.⁷¹⁹ Члан 13. предвиђа да ако су за кривична дела, прописана у глави Осмој Закона о штампи блаже од казни које за ова дела предвиђа Кривични закон и Закон о заштити јавне безбедности и поретка у држави, казниће се ова дела по кривичном закону или Закону о заштити јавне безбедности и поретка у држави.⁷²⁰ Министар унутрашњих дела могао је забранити даље излажење новина ако су: 1) новине у месец дана биле бар три пута забрањене, 2) ако новине не штампају у наредном броју исправке ствари, 3) ако се новчане глобе на које је одговорно лице осуђено у року од три дана не плате. Под забраном излажења новина подразумева се стварна забрана излажења новина т.ј. забрањује се излажење новина, па ма оне под прикривеним обликом спољно и другачије изгледале, него новина којима је излажење забрањено.⁷²¹ Сви прописи коју су противречни са овим законом престајали су важити.⁷²² Овај закон ступао је на снагу даном обнародовања у службеним новинама. У потпису су стајали краљ Александар, министар унутрашњих дела Живковић и министар правде Сршкић, датум 6. јануар 1929.⁷²³

⁷¹⁶ Члан 9. Закона о изменама и допунама закона о штампи, Службене новине Краљевине СХС, бр. 9, 11. јануар 1929. Београд.

⁷¹⁷ Члан 10. Закона о изменама и допунама закона о штампи, Службене новине Краљевине СХС, бр. 9, 11. јануар 1929. Београд.

⁷¹⁸ Члан 11. Закона о изменама и допунама закона о штампи, Службене новине Краљевине СХС, бр. 9, 11. јануар 1929. Београд.

⁷¹⁹ Члан 12. Закона о изменама и допунама закона о штампи, Службене новине Краљевине СХС, бр. 9, 11. јануар 1929. Београд.

⁷²⁰ Члан 13. Закона о изменама и допунама закона о штампи, Службене новине Краљевине СХС, бр. 9, 11. јануар 1929. Београд.

⁷²¹ Члан 14. Закона о изменама и допунама закона о штампи, Службене новине Краљевине СХС, бр. 9, 11. јануар 1929. Београд.

⁷²² Члан 15. Закона о изменама и допунама закона о штампи, Службене новине Краљевине СХС, бр. 9, 11. јануар 1929. Београд.

⁷²³ Члан 16. Закона о изменама и допунама закона о штампи, Службене новине Краљевине СХС, бр. 9, 11. јануар 1929. Београд.

Увођењем диктатуре нанет је озбиљан ударац даљем развоју револуционарног радничког покрета у Србији и Београду. Против диктатуре комунисти и скојевци настојали су да мобилишу раднике, омладину и друге снаге. У Београду су у ноћи између 11. и 12. јануара растурени леци ПК КПЈ и ПК СКОЈ за Србију са позивом на оружану борбу и рушење диктаторског режима. Леци су растурани на Чукарици и у рејонима града у којима је већином становало радништво и градска сиротиња. Полиција је 20. јануара успела да открије растураче летака и похпси већу групу комуниста и скојеваца, међу којима и већину чланова Месног и Покрајинског комитета СКОЈ.⁷²⁴ Руководство партије искористило је ове догађаје за покретање најширих маса против диктатуре. Од комуниста је захтевано да стану на чело маса и руководе оружаним устанком ради уништења капиталистичког система владавине и за успостављање и завођење диктатуре пролетеријата, власти радника и сељака. Ноћу 29/30. априла 1929. године. Растурено је у Београду око 2.000 летака, у свим крајевима града.⁷²⁵

Нова правна реалност одмах се одразила на штампане медије, први пример био је часопис „Рад“, који је тело за штампу левог огранка Аграрне партије, која се од самог почетка супротставила диктатури, па је 28. јануара 1929. године забрањен по основу строжијег закона о штампи.⁷²⁶ У Службеним новинама Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца имамо примере решења Министра унутрашњих дела о забрани улаза и растурања појединих публикација. Решењем Министра унутрашњих дела Ј.Б. бр. 2064, од 29. јануара 1929. године забрањен је улаз и растурање листу „Volklicher Beobachter“, који је на немачком језику излазио у Минхену, у образложењу је стајало да исти лист пише против државе и вређа Његово Величанство Краља, Ј.Б. бр. 2064. – из Министарства унутрашњих дела, од 29. јануара 1929. године у Београду.⁷²⁷

Решењем Министра унутрашњих дела Ј.Б. бр. 2304, од 29. јануара 1929. године забрањен је улаз и растурање листовима који на бугарском језику излазе у Бугарској под називом „Независност“, „Народ“ и „Утро“, јер исти листови пишу против државе. Ј.Б. бр. 2304. – из Министарства унутрашњих дела, од 29. јануара 1929. године у Београду.⁷²⁸ Решењем Министра унутрашњих дела Ј.Б. бр. 2340, од 29. јануара 1929. године забрањен је улаз и растурање књизи „Kaiser Karl“, коју је на немачком језику написао гроф Poicer Hoditz и књизи „Vor der Sturm – Erinnerungen an den Erzherzog Thonfoiger Frans Ferdinand“ коју је на немачком језику написао Paul Nikitsch – Boules, јер се у више глава истих књига крњи углед

⁷²⁴ Ђорђе Пиљевић и други. Београд у рату и револуцији 1941-1945. (Београд: Историјски архив Београда: 1984), 43.

⁷²⁵ Ђорђе Пиљевић и други. Београд у рату и револуцији 1941-1945. (Београд: Историјски архив Београда: 1984), 43.

⁷²⁶ Ch. A. Nielsen, *Making Yugoslavs*, s. 95.

⁷²⁷ Службене новине Краљевине СХС, 4. фебруар 1929. године, бр. 28

⁷²⁸ Службене новине Краљевине СХС, 4. фебруар 1929. године, бр. 28

наше краљевине. Ј.Б. бр. 2340. – из Министарства унутрашњих дела, од 29. јануара 1929. године у Београду.⁷²⁹

За кратко време сличне судбине стигле су и многе друге опозиционе медије.⁷³⁰ Није изненађујуће да су највеће и најпрепознатљивије новине и часописи, а тиме и оне које могу највише изгубити, престајали да провоцирају владу и да објављују текстове који би им могли донети проблеме. Међу тим насловима су и три највећа и најважнија дневна листа тадашње Југославије, односно „Политика“, „Време“ и „Правда“. Чак и пре диктатуре „Правда“, коју су контролисали Војислав Маринковић и орган Демократске странке, сматрана је новинарским гласом Министарства спољних послова и пријатељем „београдског режима“.⁷³¹ У овој ситуацији, већина часописа је створила систем превентивне цензуре, којим је смањивала ризике штампања на минимум. Она се састојала у свакој презентацији пре објављивања одређеног броја часописа службеном представнику Централног уреда за штампу.⁷³² Тек након добијања одобрења, а тиме и подношења на безусловну цензуру, ови бројеви су послати у штампарију, а касније и на ширу дистрибуцију. Ова аутоцензура је постала, са мањим прекидима, регуларни аспект функционисања југословенске штампе.⁷³³ Ситуација није измењена ни одредбама Устава Краљевине Југославије од 3. септембра 1931. године, тзв. Септембарског устава у којем се практично није ни дотакло питање слободе штампе. Само члан 12. новог устава наводи да „сваки грађанин може да, у оквиру закона, изрази своје мишљење кроз писане и изговорене речи, слике као и другим релевантним средствима.“⁷³⁴

У граду је током 1930. и 1931. године растурен већи број летака и прогласа КПЈ и СКОЈ-а у којима је народ позван у борбу против диктатуре генерала Петра Живковића и краља Александра Карађорђевића.⁷³⁵ Током једног од својих говора 21. марта 1932. године министар правде Милан Сршкић је отворено изјавио да је сама штампа подлегла добровољној цензури, па да чак и стварање овог система није била намера владе, али да она доноси више доброг од лошег.⁷³⁶ Сршкић је завршио свој говор, тако што у име владе најавио могуће укидање сваког облика цензуре, али чим престану услови који су довели до

⁷²⁹ Службене новине Краљевине СХС, 4. фебруар 1929. године, бр. 28

⁷³⁰ М. Симић, *Лист „Политика“ и његов утицај на ширење демократских идеја у периоду између два рата*, Београд 1987, с. 117.

⁷³¹ I. Dobrivojević, *Državna represija u doba diktature kralja Aleksandra 1929-1935*, Beograd 2006, s. 304.

⁷³² Централна канцеларија за штампу основана је априла 1929. године као владина институција која надгледа тржиште штампе. Његове активности ће бити дискутоване касније у поглављу

⁷³³ М. Бјелица, *Хроника српског*, с. 113; Idem, *Novinarske organizacije*, с. 35; I. Dobrivojević, *Cenzura*, с. 53-54; В. Симић, *In the spirit of national ideology. Organization of state propaganda in eastern and southern Europe in the 1930s, comparative perspectives of Poland, Yugoslavia and Bulgaria*, Beograd 2013, s. 137; М. Симић, *Лист „Политика“*, с. 117-123.

⁷³⁴ *Устав Краљевине Југославије*, Београд 1931, с. 6.

⁷³⁵ Ђорђе Пиљевић и други. Београд у рату и револуцији 1941-1945. (Београд: Историјски архив Београда: 1984), 45.

⁷³⁶ Ibidem, s. 303.

његовог успостављања.⁷³⁷ Упркос овим уверавањима цензура и строги надзор тржишта штампе је одржан све до смрти краља Александра у нападу у Марсеју у октобру 1934. године, али и знатно касније. Овај шокантан догађај је довео до неке врсте отапања, а у штампи су почели да се појављују чланци који указује на потребу за променама у систему створеном у Шестојануарској диктатури.⁷³⁸

Средином 1934. године на Универзитету је деловало око сто педесет чланова Партије и СКОЈ-а. Поред деловања међу студентима они све већу пажњу посвећују средњошколској и радничкој омладини.⁷³⁹ Почетком јануара 1934. године излази први број листа „Комунист“ као орган Партијског комитета КПЈ за Србију, овај лист је излазио све до откривања 1935. године.⁷⁴⁰ Комунисти су третирани као дефетистички елемент, јер руше ауторитет власти, раде на разбијању државе, шире тенденциозне и лажне вести, позивају војску и народ на непослушност.⁷⁴¹ Организација КПЈ претрпела је 1929, 1931, 1933, 1935 и 1936. године најжешће ударце од стране полиције, после којих је морала да ствара организацију изнова. Преко министарства просвете пратио се политички рад професора, наставника, студената и ђака на факултетима и школама у циљу спречавања ширења комунистичких идеја.⁷⁴²

Примери забрањених пропагандних летака комуниста могу се пронаћи у Архиву Југославије: „Другови! Тридесет студената универзитета, синова радног народа, одвучени су у концентрационе логоре у Вишеград. То је почетак још јаче, још крвавије диктатуре против свега што слободно мисли, противу свију оних који се боре за рад и хлеб у Југославији, то је почетак демократског режима, крваве двојке Живковића и Јевтића. У земљи где је радништво експлоатисано као робље, у земљи где има 750.000 незапослених радника, т.ј. половина радничке класе у Југославији у тој земљи стварају се концентрациони логори. У великосрпској Југославији, у којој стење под жандармеријском чизмом премлаћена Хрватска, Словеначка, мученичка Македонија, Црна Гора, у земљи где се прогоне, пребијају и убијају комунисти и национални револуционари: Хрвати, Словенци, Македонци, Црногорци, Немци, Мађари и Арнаути, у тој земљи кундака и главњаче отварају се концентрациони логори. Данашња великосрпска фашистичка влада хомосексуалца Петра Живковића и акционара „Слишанског“ златног рудника Јевтића, који се „огаздио“ накривши се при лиферацији војних униформи у репарационој комисији у Висбадену, не може ништа

⁷³⁷ Ibidem, s. 303.

⁷³⁸ Потписници Загребачког меморандума о садржини и циљу своје петиције, „Политика“, 15.12.1934 г., бр. 9548, s. 1.

⁷³⁹ Ђорђе Пиљевић и други. Београд у рату и револуцији 1941-1945. (Београд: Историјски архив Београда: 1984), 49.

⁷⁴⁰ Ђорђе Пиљевић и други. Београд у рату и револуцији 1941-1945. (Београд: Историјски архив Београда: 1984), 49.

⁷⁴¹ Коста Николић, Бошевизација Комунистичке партије Југославије 1919-1929. Историјске последице, (Београд, 1990), 87.

⁷⁴² Раде Ристановић, Акције комунистичких илегалца у Београду 1941-1942, (Београд: Филип Вишњић, 2013), 29-30.

друго да донесе народу осим још јачег терора, пљачке и корупције. Концентрациони логори значе да ни све главњаче у свим земљама Југославије нису довољне да се живи покопају револуционарни борци противу фашизма, експлоатације и националног угњетавања. Радници, сељаци, радна омладино, студенти и градска сиротиња! Наступили су решавајући моменти када је пред свима нама најоштрије постављено питање: или борба противу фашистичке владе педера Живковића – Јевтића или још даље погоршавање економског положаја и потпуно претварање у робље свих напредних, слободоумних и револуционарних људи у земљама Југославије. У борбу против кржаве владе концентрационих логора педера Живковића – Јевтића! Организујте демонстрације и протесте противу завођења концентрационих логора. Доле ствараоци концентрационих логора фашисти Живковић – Јевтић! За слободу збора и договора, за хлеб и рад! За право самоопредељења народа до отцепљења! Живела Комунистичка партија Србије! Живео Савез комунистичке омладине Србије!⁷⁴³

Примера забране часописа имамо и у 1935. години. Забрана растурања и продавања може се видети у Службеним новинама Краљевине СХС од 12. септембра 1935. године, где Државно тужилаштво у Загребу својим решењем од 30. августа 1935. године, Кнс. бр. 991/35 забранило је темељем члана 19. Закона о штампи, а у вези са чланом 3. Закона о изменама и допунама тога Закона растурање и продавање броја 35 недељника „Народно коло“ од 29. августа 1935., који се штампа у Загребу. Кнс. бр. 991/35 од Државног тужилаштва у Загребу, 2. септембра 1935. године.⁷⁴⁴ Државно тужилаштво у Загребу својим решењем од 31. августа 1935. године, Кнс. бр. 996/35 забранило је забранило је темељем члана 19. Закона о штампи, а у вези са чланом 3. Закона о изменама и допунама тога Закона растурање и продавање недељника „Истра“ бр. 35 од 31. августа 1935., који се штампа у Загребу. Кнс. бр. 996/35 од Државног тужилаштва у Загребу, 2. септембра 1935. године.⁷⁴⁵ Државно тужилаштво у Загребу својим решењем од 31. августа 1935. године, Кнс. бр. 997/35 забранило је забранило је темељем члана 19. Закона о штампи, а у вези са чланом 3. Закона о изменама и допунама тога Закона растурање и продавање недељника „Недеља“ бр. 36 од 1. септембра 1935., који се штампа у Загребу. Кнс. бр. 997/35 од Државног тужилаштва у Загребу, 2. септембра 1935. године.⁷⁴⁶ Државно тужилаштво у Загребу својим решењем од 31. августа 1935. године, Кнс. бр. 1000/35 забранило је забранило је темељем члана 19. Закона о штампи, а у вези са чланом 3. Закона о изменама и допунама тога Закона растурање и продавање „Првог загребачког

⁷⁴³ Архив Југославије, фонд 722, фасцикла бр. 1, VI 4-1 (35)

⁷⁴⁴ Службене новине Краљевине СХС, 11 септембар 1935. године, Београд, бр. 210

⁷⁴⁵ Службене новине Краљевине СХС, 11 септембар 1935. године, Београд, бр. 210

⁷⁴⁶ Службене новине Краљевине СХС, 11 септембар 1935. године, Београд, бр. 210

ђачког календара 1935/36“ који се штампа у Загребу. Кнс. бр. 1000/35 од Државног тужилаштва у Загребу, 1. септембра 1935. године.⁷⁴⁷ Забрањена продаја и растурање. Државно тужилаштво у Загребу својим решењем од 4. Септембра 1935., Кнс бр. 1012/35 забранило је темељем чл. 19 Закона о штампи растурање и продавање дневника „Univerul“ број 242 од 3. септембра 1935., који се штампа у Букурешту. Кнс бр. 1012/35, од Државног тужиоца у Загребу, 4. септембра 1935.⁷⁴⁸ Државно тужилаштво у Загребу својим решењем од 31. Августа 1935., забранило је темељем члана 19. Закона о изменама и допунама тога закона, растурање и продавање брошуре под називом „Иза кулиса. Нашичке афере – први део, да ли кривци или жртве?“ која је штампана у Загребу. Кнс 1001/35, од Државног тужиоца у Загребу, 9. септембар 1935.⁷⁴⁹ Државно тужилаштво у Загребу својим решењем од 7. Септембра 1935., забранило је темељем члана 19. Закона о штампи, а на основу члана 3. Закона о изменама и допунама тога закона, растурање и продавање новина „Истра“ број. 36 од 3. Септембра 1935., која је штампана у Загребу. Кнс 1024/35, од Државног тужиоца у Загребу, 9. септембар 1935.⁷⁵⁰ Државно тужилаштво у Загребу својим решењем од 9. Септембра 1935. Број КНС 1030/35, забранило је темељем члана 19. Закона о штампи, а на основу члана 3. Закона о изменама и допунама тога закона, растурање и продавање иностраних новина „Daily Herald“ број. 6404 од 7. Септембра 1935., која је штампана у Лондону. Кнс 1030/35, од Државног тужиоца у Загребу, 9. септембар 1935.⁷⁵¹

4.6. Јединствени Кривични законик за Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца

Стварањем Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца јавила се потреба за кодификацијом кривичног права. На изради новог пројекта који је требао да представља Кривични законик за Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца били су укључени правници и универзитетски професори (др Тома Живановић, др Јосип Шиловић, др Божа Марковић и др Метод Доленц). Овај тим је убрзо и припремио Пројекат кривичног законика за Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца.⁷⁵² Међутим, тај Пројекат никада није добио снагу закона, иако је 26. новембра

⁷⁴⁷ Службене новине Краљевине СХС, 11 септембар 1935. године, Београд, бр. 210

⁷⁴⁸ Службене новине Краљевине СХС, 16 септембар 1935. године, Београд, бр. 214

⁷⁴⁹ Службене новине Краљевине СХС, 16 септембар 1935. године, Београд, бр. 214

⁷⁵⁰ Службене новине Краљевине СХС, 16 септембар 1935. године, Београд, бр. 214

⁷⁵¹ Службене новине Краљевине СХС, 16 септембар 1935. године, Београд, бр. 214

⁷⁵² Лемајић, Ј., (1924) Мала збирка кривичних закона за Војводину, Нови Сад; цитирано према: Бејатовић, С., Условна осуда, оп. cit. стр. 91.

1924. године био поднет скупштини. Стога, све до појаве Кривичног законика Краљевине Југославије⁷⁵³ где су уведени новитети у наше законодавство.⁷⁵⁴

Нови Кривични законик је спадао међу најмодерније кривичне законике у Европи. Изграђен на модернијим идејама у односу на француски, немачки и италијански кривични законик, служио је за углед свим законцима европског континента.⁷⁵⁵ Кривични законик Краљевине Југославије из 1929. године, познавао је и друге санкције осим казне. Уведене су одредбе мера безбедности и условна осуда. Некадашње казне протеривања, забрана вршења позива или заната и одузимање извесних предмета, биле су сврстане у низ нових мера безбедности. Казне су се делиле на главне и споредне. Главне казне биле су: смртна, новчана и казне лишења слободе, док су споредне казне биле: губитак часних права и губитак службе. Важно је напоменути да се смртна казна извршавала вешањем. Код казни лишења слободе (робија и заточење), затворска казна добија два нова облика: затвор и строги затвор. Остале наведене казне по својој природи остају непромењене.⁷⁵⁶ Најважнија новина у казненом систему је коначно укидање телесних казни.⁷⁵⁷

Јединствени Кривични законик за Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца донесен је 27. јануара 1929. Законик је ступио на снагу 1. јануара 1930. године и њиме је извршена унификација партикуларних правних правила из области кривичног материјалног права у држави. Основни задатак јединственог кривичног Законика састојао се у заштити владајућег политичког и економског система. Садржао је мноштво прописа о кривичноправној заштити власти и на оштар начин штитио успостављени режим од свих „антидржавних“ елемената, односно од политичких деликата.⁷⁵⁸ Политички деликт, у ширем смислу, представља сваки напад на државу схваћену као власт. Ужи појам политичког деликта, као посебан, јавља се у првој трећини XIX века као плод либералистичке романтике. Сматран је привилегованим кривичним делом (најчешће се радило о вербалном деликту), деликтом који се састојао у другачијем филозофском, научном, политичком или сличном уверењу.⁷⁵⁹ Према неким

⁷⁵³ Кривични законик Краљевине Југославије, Службене Новине бр. 33- XVI,

⁷⁵⁴ Јоко Драгојловић, Условна осуда у Кривичном законодавству Републике Србије – докторска дисертација, Правни факултет за привреду и правосуђе, Универзитет Привредна академија у Новом Саду, Нови Сад, 2016, стр. 65

⁷⁵⁵ Petrović, B. (1929). Novi Krivični Zakonik za Kraljevinu Jugoslaviju i ideje trodeobnog (tripartitnog) sistema u nauci Krivičnog Prava. Branič, 114-118.

⁷⁵⁶ Živanović, T. (1930). Krivični zakonik i Zakonik o sudskom krivičnom postupku s kratkim objašnjenjem (str. 41-63). Beograd: Gundulić.

⁷⁵⁷ Душан Јакшић, Драгомир Давидовић, Развој казненог система у Кривичном законнику Србије, Специјална едукација и рехабилитација, вол. 12, стр. бр. 4, стр. 525-538, Београд, 2013.

⁷⁵⁸ Г. Дракић, Шестојануарска диктатура и правна држава, Зборник радова „Владавина права и правна држава у региону“, Источно Сарајево 2014, стр. 780–792

⁷⁵⁹ Лакчевић Д.: Политички деликт у функцији заштите државе и права човека, Београд, 1995. год., стр. 9.

ауторима, политички криминалитет представља посебну врсту криминалитета који обухвата дела којима се напада друштвени поредак земље у циљу његовог рушења.⁷⁶⁰

Установа политичког кривичног дела налази се у кривичном законнику (чл. 12, алеја 2) и у кривичном судском поступку (члан 281, глава 3, 488 и 494, чл. 276. в.к.с.п.). Политичка кривична дела се у југословенском законнику, али ни у страним кривичним законцима не издвајају као особена кривична дела у систему његовог посебног дела. То није било могуће збор различитости природе политичких кривичних дела, нпр. позивање на непослушност из чл. 130, ал. 1 кривичног законика, по свом бићу и у зависности од конкретног случаја може бити политичко или неполитичко кривично дело. Политичка кривична дела нису експлицитно могла наћи место у посебном делу кривичног законика, јер установа политичког кривичног дела није постојала непосредно због особености објекта, основа класификације кривичних дела, већ због блажијег кривично—правног поступања у извесним погледима, посебно у случајевима екстрадиције по политичким кривицама. Најзад политичка кривична дела се нису могла наћи у оквиру посебног дела кривичног законика, због постојања конексних политичких дела. Могуће је да једно обично кривично дело нпр. убиство буде управљено против политичко-државног поретка (убиство владоца или убиство управљено на промену уставног поретка, члан 92, тачка 1. к.з.). Ово су такозвана релативна или (конкурентна, неправна, мешовита, квалификована) политичка кривична дела, за разлику од чисто политичких (апсолутних или правих) кривичних дела, која су по својој природи искључиво политичка кривична дела, нпр. предузеће против Устава, чл. 94, тачка 1. к.з.⁷⁶¹

Кривичним закоником Краљевине Југославије су се у правни живот уводили Кривични законик, Закон о кривичном судском поступку и Закон о извршењу казне лишења слободе. У члану 4. тог закона предвиђено је да, када Кривични законик добије обавезујућу снагу, престају да важе сви општи Кривични законици, међу њима и: Криминални (казнителни) законик за Књажевство Србију од 28. марта 1860. године, Кривични законик за Краљевину Црну Гору од 23. фебруара 1906. године, Казнени (кривични) закон о злочинствима и преступима за Босну и Херцеговину од 26. јуна 1879. године, Казнени закон о злочинствима, преступима и прекршајима од 27. маја 1852. године за Хрватску и Славонију, Казнени закон о злочинствима, преступима и прекршајима за Далмацију и Словенију од 27. маја 1852. године и др. Кривични законик Краљевине СХС, односно

⁷⁶⁰ Алексић Ж. и Миловановић З.: Лексикон криминалистике, Београд, 1999. год., стр. 216.

⁷⁶¹ Тома Живановић, Основи кривичног права Краљевине Југославије—општи део, Штампарија Гундулић, Београд 1935, стр. 120

Краљевине Југославије (са изменана и допунама из 1931. године) који је важио све до 1941. године.⁷⁶²

Кривичним закоником за Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца,⁷⁶³ односно Кривичним закоником Краљевине Југославије из 1929. године (глава XIV),⁷⁶⁴ било је инкриминисано непријављивање припремања „злочинства“, а не и непријављивање кривичног дјела или учиниоца.⁷⁶⁵ Иако у наведеној глави није било прописано дело које би одговарало данашњој инкриминацији непријављивање дела или учиниоца (параграф 135 инкриминише непријављивање припремања „извршења каквог злочинства“), у глави XXVIII – Кривична дела против службене дужности, прописано је: „Државни службеник који, у намери да кога сачува од казне законом запрећене, пропусти да учини што би по закону био дужан учинити, казниће се затвором до две године (...)“ (параграф 393).⁷⁶⁶

У кривичноправној и пенитенцијарној области владала је шароликост која није омогућавала вођење успешне криминалне политике. У казним заводима у Нишу, Скопљу, Пожаревцу и Подгорици постојао је систем заједничког затвора. У казним заводима у Лепоглави, Старој Градишки, Сремској Митровици и Зеници владао је ирски прогресивни систем. Овакво стање задржало се у новој држави све до 1. јануара 1930. године, када су ступили на снагу Кривични законик Краљевине Југославије и Закон о извршењу казни лишења слободe.⁷⁶⁷

Кривични законик Краљевине Југославије из 1930. године је прописивао злочинства и преступе. У параграфу 15. прописано је да су злочинства кривична дела за која је била прописана смртна казна, робија и заточење, а за преступе били су прописани строги затвор, затвор или новчана казна. Поред главних казни, у КЗ биле су прописане и споредне казне, као губитак часних права и губитак службе. Посебно су биле прописане мере безбедности. Смртна казна се извршавала вешањем у простору неприступачном јавности. Малолетници нису могли да буду осуђени на смртну казну. Изузетно, лица која су навршила 18 година живота могла су бити кажњена смртном казном ако им је судио Државни суд за заштиту државе који је примењивао Закон о заштити јавне безбедности и поретка у држави.

⁷⁶²Момчило Анђелковић, Кривично-правна заштита архивске грађе у Краљевини Југославији 1918-1941, Архив, Часопис Архива Југославије, 3/2002, стр. 76.

⁷⁶³Кривични законик за Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца, Државна штампарија, Београд 1929. (Законик је обнародован у Службеним новинама, бр. 33-XVI, од 9. фе- бруара 1929.)

⁷⁶⁴З. Стојановић, О. Перић, Кривично право, Посебни део, Београд 2007, 280

⁷⁶⁵Вид. М. П. Чубински, Научни и практични ко- ментар Кривичног законика Краљевине Југославије, Београд 1934, 288–291

⁷⁶⁶Кривични законик Краљевине Југославије и 343 решења свих апелационих судова и свих одељења Касационог суда год. 1930–1935. (ур. Ј. Весел, В. Тимошкин), Сарајево 1935.

⁷⁶⁷На територији Србије важио је Криминални или Казнителни закон за књажевство Србију све до доношења Кривичног законика Краљевине СХС 1929. и његовог ступања на снагу 1.1.1930.године.

Извршење смртне казне се одлагало у случају теже телесне или душевне болести, док она траје, као и у случају трудноће осуђенице до два месеца после порођаја.⁷⁶⁸⁷⁶⁹

Кривични законик СХС 1929. да би заштитио друштво и онемогућио успостављање злочиначког поретка законодавац се одлучио да пропише и неке мере безбедности. Према Кривичном закону Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца одређене су следеће мере безбедности: задржавање по издржаној новој казни (лице које је најмање три пута било осуђено за умишљајно злочинство на робију, па у року од пет година по издржавању последње казне опет умишљајно учини злочинство, задржаће се по издржаној новој казни ако се утврди да је опасан по јавну безбедност); упућење у завод за рад (лице које је у скитничењу, просјачењу или блудничењу учинило у поврату ма које кривично дело за које се гони по службеној дужности суд ће одредити да се после издржаване казне упути у завод за рад као опасно за јавну безбедност и склоно вршењу кривичних дела, али способно за рад); упућење у завод за лечење или за чување (уколико је у интересу јавне безбедности суд може учиниоца који није урачунљив или онога код кога постоји смањена урачунљивост упутити у завод за лечење или чување); упућење у завод за лечење пијаница (ако суд утврди да је учинилац пијаница може наредити упућивање учиниоца у установу за лечење); забрана посећивања крчме (ко је учинио кривично дело у пијанству, а у пићу је склон изгредима, суд ће му забранити посећивање крчми); заштитни надзор (ова мере се одређује лицу које се отпушта из казног завода или затвора, а у циљу да се лице чува од опасности нових кривичних дела, да се привикне на уредан живот); протеривање (ако се с обзиром на начин извршења или побуде учињеног дела може закључити да ће се осуђеников боравак у једном месту бити опасан за правни поредак поред робије се може изрећи и ова мера, с тим што се нико не може протерати из своје завичајне општине); забрана вршења позива или заната (када је лице за чињење кривичног дела намерно или грубом непажњом злоупотребило свој позив или занат може му се изрећи ова мера) и одузимање предмета (сви предмети који су

⁷⁶⁸Слободанка Константиновић Вилић, Миомира Костић, Врсте казни и облици кажњавања у Србији до краја Другог светског рата, Историјски архив Града Ниш, Пешчаник, 2005.

⁷⁶⁹Стварањем нове државе Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, а потом Југославије, приступило се и изради новог кривичног законика, који је усвојен 1929. године. Нови Кривични законик је спадао међу најмодерније кривичне законике у Европи. Изграђен на модернијим идејама у односу на француски, немачки и италијански кривични законик, служио је за углед свим законима европског континента. Кривични законик Краљевине Југославије из 1929. године, познавао је и друге санкције осим казне. Уведене су одредбе мера безбедности и условна осуда. Некадашње казне протеривања, забрана вршења позива или заната и одузимање извесних предмета, биле су сврстане у низ нових мера безбедности. Казне су се делиле на главне и споредне. Главне казне биле су: смртна, новчана и казне лишења слободе, док су споредне казне биле: губитак часних права и губитак службе. Важно је напоменути да се смртна казна извршавала вешањем. Код казни лишења слободе (робија и заточење), затворска казна добија два нова облика: затвор и строги затвор. Остале наведене казне по својој природи остају непромењене. Најважнија новина у казном систему свакако је било и коначно укидање телесних казни. Душан Јакишић, Драгомир Давидовић, Развој казног система у кривичном праву Србије, Специјална едукација и рехабилитација, вол. 12, бр. 4, Београд, 2013, стр. 530

настали вршењем каквог кривичног дела или су коришћени за извршење кривичног дела могу се одузети).⁷⁷⁰

За разлику од старијих кривичних законодавства која нису познавала посебну групу кривичних дела против правосуђа,⁷⁷¹ већина савремених кривичних законика ова кривична дела предвиђа у оквиру посебне главе (с тим што се њихов круг и начин инкриминисања разликује). Ову главу кривичних дела садржавао је Кривични законик за Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца,⁷⁷² односно Кривични законик Краљевине Југославије из 1929. године (глава XIV)...⁷⁷³ Овим Закоником било је инкриминисано непријављивање припремања „злочинства“, а не и непријављивање кривичног дела или учиниоца.⁷⁷⁴ Иако у наведеној глави није било прописано дело које би одговарало данашњој инкриминацији непријављивање дела или учиниоца (параграф 135 инкриминише непријављивање припремања „извршења каквог злочинства“), у глави XXVIII – Кривична дела против службене дужности, прописано је: „Државни службеник који, у намери да кога сачува од казне законом запређене, пропусти да учини што би по закону био дужан учинити, казниће се затвором до две године (...)“ (параграф 393).⁷⁷⁵

У другом одсеку посебног дела побројана су кривична дела против опстанка државе и њеног уређења, где су формулисана следећа кривична дела: Ко лиши живота или покуша лишито живота Краља или Наследника Престола или Краљевског намесника казниће се смрћу.⁷⁷⁶ Ко предузме какво дело које иде на то да Краљ или Наследник Престола или Краљевски намесник буде лишен живота, затворен, прогнан из земље или предат непријатељу, казниће се вечитом робијом. Ко ово учини према члану Краљевског Дома, казниће се робијом најмање десет година.⁷⁷⁷ Ко делом учини насиље према Краљу или Наследнику Престола или Краљевском намеснику, казниће се робијом најмање десет година. Ко ово учини према другом члану Краљевског Дома, казниће се робијом најмање десет година.⁷⁷⁸

Поред дела којима су инкриминисани напади на краља и чланове краљевског дома у законнику су била кажњива дела државног удара и насилног преврата. Робијом или заточењем

⁷⁷⁰ Драгана Ђурић, Условна осуда као доминантан тип кривичне санкције у законодавству Републике Србије – докторска дисертација, Факултет за право, јавну управу и безбедност, Универзитет Џон Незбит, Београд, 2016, стр. 81-82

⁷⁷¹ Ж. Прадел, Историјат кривичних доктрина, (пр. Обрад Перић), Београд 2008, 52

⁷⁷² Кривични законик за Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца, Државна штампарија, Београд 1929. (Законик је обнародован у Службеним новинама, бр. 33-XVI, од 9. фе- бруара 1929.)

⁷⁷³ З. Стојановић, О. Перић, Кривично право, Посебни део, Београд 2007, 280.

⁷⁷⁴ М. П. Чубински, Научни и практични ко- ментар Кривичног законика Краљевине Југославије, Београд 1934, 288-291.

⁷⁷⁵ Кривични законик Краљевине Југославије и 343 решења свих апелационих судова и свих одељења Касационог суда год. 1930-1935. (ур. Ј. Весел, В. Тимошкин), Сарајево 1935.

⁷⁷⁶ Члан 91. Кривичног законика за Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца, Службене новине бр. 33, 9. фебруар 1929. Београд

⁷⁷⁷ Члан 92. Кривичног законика за Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца, Службене новине бр. 33, 9. фебруар 1929. Београд

⁷⁷⁸ Члан 93. Кривичног законика за Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца, Службене новине бр. 33, 9. фебруар 1929. Београд

казниће се ко предузме какво дело које иде на то: да се силом или претњом да ће се сила употребити према лицима или стварима, промени државно уређење или ред наслеђа престола; да се Владалац силом збаци или претњом силе спречи да врши своја права и дужности или га принуди да своја права и дужности врши у одређеном циљу; да се незаконито прибави врховна државна власт, ради непосредног извршења или њеног преношења на друга лица; да се Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца или неки њен део споји с којом страном државом или да се неки њен део издвоји из целине и постане самостална држава.⁷⁷⁹

Штампарска кривична дела кажњива су била према члановима 95-96. Ко јавно или растурањем написа, слика или објава наводи или подстрекава на извршење којег од дела из члана 91-94, или прихвати такав позив, ако нису наступиле какве последице, казниће се робијом или заточењем до десет година.⁷⁸⁰ Ако су се више лица договорили да изврше које дело из члана 91-94, па дело остане неизвршено, договарачи ће се казнити робијом или заточењем до пет година.⁷⁸¹

Законик је прописивао казне и за радње које у свом бићу имају елементе шпијунаже, пропагандних активности. Ко у циљу извршења дела из члана 91-94, ступи у односе са владом стране државе или њеним поузданицима или злоупотреби службену власт или скупља и вежба људе, прибавља, спрема или дели оружје, муницију или новац, казниће се робијом или заточењем до десет година.⁷⁸² Ко оснује какво удружење ради убеђивања или подстрекавања других да се насилним путем униште поредак у држави или основи сваког државног поретка, као и ко знајући циљ таквог удружења домаћег или иностраног приступи истом као члан или га ма чиме потпомогне или прими од њега какву помоћ, казниће се робијом до десет година или строгим затвором и губитком частних права.⁷⁸³

Фалсификовање државних знакова и испарава је такође било санкционисано овим законом. Ко неовлашћено употреби какав знак државне или владалачке власти или га уклони, уништи, оштети, упрља, или према њему изврши какву грубу непристојност, казниће се затвором или новчано. Ко ово уради према знацима стране државе, који су изложени од стране признатог заступништва у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца, као што су заставе, натписи, казниће се истом казном на предлог владе стране државе под условом узајамног гоњења. За покушај ће се казнити у оба случаја.⁷⁸⁴

⁷⁷⁹Члан 94.Кривичног законика за Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца, Службене новине бр. 33, 9. фебруар 1929. Београд

⁷⁸⁰Члан 95.Кривичног законика за Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца, Службене новине бр. 33, 9. фебруар 1929. Београд

⁷⁸¹Члан 96. Кривичног законика за Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца, Службене новине бр. 33, 9. фебруар 1929. Београд

⁷⁸²Члан 97.Кривичног законика за Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца, Службене новине бр. 33, 9. фебруар 1929. Београд

⁷⁸³Члан 98.Кривичног законика за Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца, Службене новине бр. 33, 9. фебруар 1929. Београд

⁷⁸⁴Члан 99.Кривичног законика за Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца, Службене новине бр. 33, 9. фебруар 1929. Београд

Законик је предвиђао казне за увреде Владаоца и чланова његовог дома, као и клевете према државним установама. Ко јавно излаже порузи или презрењу Владаоца, његова права, законити ред наслеђа или постојећи облик владавине, казниће се затвором до три године. Истом ће се казном казнити и ко јавно излаже порузи или презрењу законом признате правне установе: породицу, брак и својину. Ако је ово излагање учињено на такав начин да се тиме ма ко подстрекне на насилна мењања ових права и правних установа, учинилац ће се казнити затвором. За покушај ће се казнити.⁷⁸⁵ Ко знајући јавно износи или преноси лажна тврђења у намери да изложи порузи или презрењу државне установе, законе, уредбе или наредбе власти, казниће се затвором до две године или новчано до 20.000 динара.⁷⁸⁶

У законуку су инкриминисана и дела шпијунаже. Робијом ће се казнити: ко тајне државне или исправе или извештаје за које зна да су у интересу државе у тајности чува, изда или саопшти страном држави или њеним поузданицима или их јавно објави; ко на штету Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, уништи, преиначи или прикрије исправе или доказе о ком правном односу Краљевине према којој страном држави или направи лажне исправе и тиме доведе у опасност интересе Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца. Ако је које од ових дела учињено из нехата учинилац ће се казнити затвором.⁷⁸⁷ Ко поверени му државни посао са каквом страном државом, владом или њеним опуномоћеником сврши на штету Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца казниће се робијом. Ако је ово дело учињено из нехата учинилац ће се казнити затвором.⁷⁸⁸ Ко са владом које стране државе или њеним поузданицима ступи у односе да проузрокује рат против Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца или побуну у самој држави у интересу стране државе, казниће се робијом до десет година. Ако је услед тога наступио рат или побуна, учинилац ће се казнити вечитом робијом.⁷⁸⁹

У законуку је постојао читав сет кривичних дела која су из области војног кривичног законодавства, тако су прописане казне за издају у рату, војну шпијунажу и учешће у непријатељским оружаним формацијама. У члановима 105 до 126. овог закона прописано је да: Држављанин Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца који се у време рата, што се против Краљевине или њених савезника води, прими службе у непријатељској војсци или у њој и даље остане уколико није на то присиљен, казниће се робијом до петнаест година. Ако је

⁷⁸⁵Члан 100. Кривичног законика за Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца, Службене новине бр. 33, 9. фебруар 1929. Београд

⁷⁸⁶Члан 101. Кривичног законика за Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца, Службене новине бр. 33, 9. фебруар 1929. Београд

⁷⁸⁷Члан 102. Кривичног законика за Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца, Службене новине бр. 33, 9. фебруар 1929. Београд

⁷⁸⁸Члан 103. Кривичног законика за Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца, Службене новине бр. 33, 9. фебруар 1929. Београд

⁷⁸⁹Члан 104. Кривичног законика за Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца, Службене новине бр. 33, 9. фебруар 1929. Београд

такав држављанин учествовао и у самом рату као борац казниће се смрћу или вечитом робијом.⁷⁹⁰

У време тзв. „шестојануарске диктатуре“ поред кривичног законика настављени су напори на изједначавању различитих законодавстава у Краљевини. Врховни законодавни савет, основан при Министарству правде 1929. успео је да уједначи материјално и процесно кривично право, као и грађанско процесно право. Донети су приказани јединствени Кривични законик за Краљевину СХС, Закон о адвокатима, а Закон о извршењу и обезбеђењу, Закон о лишењу слободe и многи други. Само у току 1929. године донето је око 200 закона. Законик о судском кривичном поступку од 23. фебруара 1929. године настао је као израз потребе уједначавања судског поступка који је различито спровођен у више правних система. Закон је имао 500 чланова систематизованих у двадесетседам глава. Осим уводних одредби, законом је регулисана стварна и месна надлежност судова, искључење и изузеће судија, странке и државно тужилаштво. Глава девет односила се на истрагу и услове покретања истраге, затим позив, довођење, истрага и притвор окривљеника. У глави десет регулисано је позив довођење, притвор и истражни затвор окривљеника. Законик о кривичном судском поступку садржао је још осамнаест делова систематизованих у следеће главе: Претресање стана и лица, испитивање окривљеника, сведока, регулисан је био судски увиђај и вештачење, оптужба, припреме пред главни претрес пред окружним судом, главни претрес и пресуда окружног суда. Законом је предвиђено и приватно-правно потраживање, трошкови кривичног поступка, правни лекови против судских одлука, поступак пред судијом појединцем, извршење пресуда кривичног суда, као и ванредно ублажавање казни и помиловање, накнада штете и поступак са малолетницима.⁷⁹¹

Новим Законом о кривичном судском поступку у члану 281. дефинисано је да ако суд нађе у пресуди да је оптуженик крив изрећи ће: 1) за које дело се оглашава кривим и нарочито ће навести околности од којих зависи примена извесног члана кривичног законика, 2) какво кривично дело излази из чињеница које су узете за доказане и за које је оптуженик оглашен кривим, 3) на какву се казну осуђује оптуженик или се по наређењима кривичног закона ослобађа од казне, 4) да ли се оптуженик осуђује условно, да ли му се и како урачунава притвор, истражни затвор или већ издржана казна, 5) која се наређења закона примењују на оптуженика и његово дело и 6) одлуку о приватно-правним потраживањима (чл. 297-301), о трошковима кривичног поступка и извршења казне (чл. 310, 313 и 314), као и

⁷⁹⁰Члан 105. Кривичног законика за Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца, Службене новине бр. 33, 9. фебруар 1929. Београд

⁷⁹¹ Законик о судском кривичном поступку за Краљевину СХС, 23. фебруар 1929. (Службене новине бр. 45).

о том има ли се пресуда објавити штампом о трошку осуђениковом. Ако суд нађе да постоје претпоставке за мере безбедности, изрећи ће и ове. Суд ће ако, осуди оптуженика на казну лишења слободе за дело политичке природе, изрећи да ли му се при извршавању казне признају или не признају олакшице предвиђене у закону о извршавању казни извршења слободе. Ове ће му се олакшице признати, ако дело није потекло из нечасних побуда, нити показује зао карактер оптужеников нити су последице нарочито тешке. Суд може оптуженику признати ове олакшице и у случају кад је против њега изрекао казну заточења или затвора ако то сматра оправданим с обзиром на природу дела, личност учиниоца, као и с обзиром на повод, побуде и последице дела. Име оптужениково и прве три тачке не смеју изостати у пресуди, у противном је она без вредности.⁷⁹²

Краљевина Југославија донела је нову кодификацију војног кривичног права 11. фебруара 1930. и то под називом Војни кривични законик Краљевине Југославије, чиме је и у оружаним снагама термин „казнено право“ замењен са и данас прихваћеним „кривично право“. И овај законик дао је општу дефиницију кривичног дела против оружаных снага. У његовој првој одредби каже се: „Повреде војних дужности, које су као кривична дела предвиђене у војним законима, јесу војна кривична дела“. Сходно § 3. ВКЗ, већи део општег дела Кривичног законика Краљевине Југославије од 27. јануара 1929. примењиван је и на војна кривична дела.⁷⁹³

4.7. Закон о удружењима, зборовима и договорима из 1931. године

Закон о зборовима, удружењима и договорима објављен је 19. септембра 1931. године, да би прва корекција законских одредби наступила већ 28. септембра исте године, чиме се види јасна намера да се новим Законом о удружењима, зборовима и договорима правно регулишу сви аспекти рада удружења, јавног окупљања и договора, а све на основу члана 117. Устава Краљевине Југославије. Посебно што је уочена тенденција да је Комунистичка партија Југославије у периоду од објављивања Обзнане 1920. године развила читаву методологију деловања кроз радничке синдикате и студентске покрете, чиме је настојала наставити своје легалне политичке, али и илегалне револуционарне активности.

⁷⁹² Члан 281. Законика о судском кривичном поступку за Краљевину СХС, 23. фебруар 1929. (Службене новине бр. 45).

⁷⁹³ Младен Тишма, Кривична дела против оружаних снага у домаћем и упоредном законодавству, Војно дело/зима, Београд, 2011, стр. 167.

Већ се у члану 1. овог закона види интенција законодавца да грађани имају право удруживања, али у границама овог закона.⁷⁹⁴ Чланом 2. дефинисано је да се кад се намерава основати удружење које потпада под одредбе овог закона, оснивачи би поднели пријаву надлежној општој управној власти другог степена и приложити јој, у пет једнаких примерака, друштвена правила, која су морала потписати најмање три оснивача.⁷⁹⁵ У правилима удружења морало се навести: име, седиште и подручје удружења, задатак удружења и средства којима се постиже, устројство управе и начин доношења одлука, одредбе о ступању и иступању из чланства, права и дужности чланова, заступање удружења, друштвени знакови, печат, одећа и сл., намена имовине удружења за случај његовог престанка, име удружења које не може бити у противности са задатком удружења и мора се разликовати од назива јавних надлештава и јавних тела, као и од имена других удружења у истом месту.⁷⁹⁶

Чланом 4. прописано је да је општа управна власт другог степена могла забранити удружење, ако је по свом имену, задатку или уређењу противно друштвеном поретку или јавном моралу или као удружење за физичко васпитање основано на верској, племенској или регионалној основи.⁷⁹⁷ Управа удружења била је дужна саопштавати општој управној власти првог степена писменим поднеском изабране чланове управе, назначивши и њихово звање, односно занимање и место боравка, а о члановима удружења водиће тачно спискове, које ће у препису достављати поменутој власти, кад она то затражи, односно по захтеву, допустити јој да их разгледа.⁷⁹⁸

Чланом 7. дефинисано је да на скупштине удружења могу долазити само чланови и поименице позвани гости. Сваку скупштину управа је била дужна пријавити 48 сати пре дана скупштине, назначивши време и место скупштине, као и дневни ред. Власт је могла забранити скупштину, ако се сазове против одредаба правила или закона, односно скинути с дневног реда предмете који су противни правилима или закону.⁷⁹⁹

Општа управна власт могла је на сваку скупштину послати свог представника, који је био дужан да спречава незаконит или неправилан рад и неред, а према потреби и да распусти скупштину. У случају ако није присутан представник власти, власт може под истим условима и непосредно одредити распуштање скупштине.⁸⁰⁰ На захтев опште управне

⁷⁹⁴ Члан 1. Закона о удружењима, зборовима и договорима, 28. септембар 1931. године, бр. 225.

⁷⁹⁵ Члан 2. Закона о удружењима, зборовима и договорима, 28. септембар 1931. године, бр. 225.

⁷⁹⁶ Члан 3. Закона о удружењима, зборовима и договорима, 28. септембар 1931. године, бр. 225.

⁷⁹⁷ Члан 4. Закона о удружењима, зборовима и договорима, 28. септембар 1931. године, бр. 225.

⁷⁹⁸ Члан 6. Закона о удружењима, зборовима и договорима, 28. септембар 1931. године, бр. 225.

⁷⁹⁹ Члан 7. Закона о удружењима, зборовима и договорима, 28. септембар 1931. године, бр. 225.

⁸⁰⁰ Члан 8. Закона о удружењима, зборовима и договорима, 28. септембар 1931. године, бр. 225.

власти, управа друштва морала је допустити да власт разгледа записнике седница и скупштина,⁸⁰¹ такође је могла обуставити одлуке удружења које су противне правилима или закону.⁸⁰² Члан 11. предвиђао је да би удружења која прекрше свој статутарни акт рада и која би наступила против државног и друштвеног поретка и јавног морала, општа управна власт је могла распустити, постојала је могућност жалбе по правилима општег управног поступка, али се жалбом није одлагало извршење одлука власти.⁸⁰³

Оснивање политичких удружења (политичких друштава, политичких странака), која не могу имати верски, племенски или регионални карактер нити задатак који би био противан народном јединству, целини државе или државном и друштвеном поретку, везано је за нарочиту дозволу Министра унутрашњих послова, који је решавао о томе да ли се неко удружење сматра политичким. За политичка удружења која нису политичке странке, дозвола за оснивање важи уједно као дозвола за постојање и рад удружења.⁸⁰⁴ Приликом оснивања политичке странке морали су бити испуњени извесни услови, а Министар унутрашњих послова након два месец доносио је одлуку да ли се дозвољава да политичка странка ради или не.⁸⁰⁵ У случајевима у којима би се доказало да политичко удружење не испуњава законом прописано услове, Министар унутрашњих дела је могао распустити удружење.⁸⁰⁶ Странци, малолетници и лица која су изгубила грађанска права нису могли бити чланови политичког удружења.⁸⁰⁷ Под одредбе овог закона нису подпадале верске заједнице, удружења и друштва привредног и трговачког карактера, удружења и заједнице јавног права које су основане по специјалним законима.⁸⁰⁸

Глава два односила се на зборове и договоре. Чланом 21. дефинисано је да грађани имају право збора и договора у границама закона.⁸⁰⁹ Као зборови су дефинисана окупљања било под ведрим небом или на каквом другом месту. Договори су састанци лично позваних лица у затвореном простору.⁸¹⁰ Ко је хтео да сазове збор или договор био је дужан да га пријави општој управној власти првог степена која је надлежна за место где би се збор или договор могао одржати и то најмање 48 сати пре дана одржавања.⁸¹¹ Сазивачи збора су морала бити лица која уживају грађанска права.⁸¹² Општа управна власт првог степена могла

⁸⁰¹ Члан 9. Закона о удружењима, зборовима и договорима, 28. септембар 1931. године, бр. 225.

⁸⁰² Члан 10. Закона о удружењима, зборовима и договорима, 28. септембар 1931. године, бр. 225.

⁸⁰³ Члан 11. Закона о удружењима, зборовима и договорима, 28. септембар 1931. године, бр. 225.

⁸⁰⁴ Члан 12. Закона о удружењима, зборовима и договорима, 28. септембар 1931. године, бр. 225.

⁸⁰⁵ Члан 15. Закона о удружењима, зборовима и договорима, 28. септембар 1931. године, бр. 225.

⁸⁰⁶ Члан 16. Закона о удружењима, зборовима и договорима, 28. септембар 1931. године, бр. 225.

⁸⁰⁷ Члан 17. Закона о удружењима, зборовима и договорима, 28. септембар 1931. године, бр. 225.

⁸⁰⁸ Члан 20. Закона о удружењима, зборовима и договорима, 28. септембар 1931. године, бр. 225.

⁸⁰⁹ Члан 21. Закона о удружењима, зборовима и договорима, 28. септембар 1931. године, бр. 225.

⁸¹⁰ Члан 22. Закона о удружењима, зборовима и договорима, 28. септембар 1931. године, бр. 225.

⁸¹¹ Члан 23. Закона о удружењима, зборовима и договорима, 28. септембар 1931. године, бр. 225.

⁸¹² Члан 24. Закона о удружењима, зборовима и договорима, 28. септембар 1931. године, бр. 225.

је забранити збор односно договор, ако налази да је противан закону, опасан за јавни поредак, јавно здравље или битне државне интересе. Забрана се морала саопштити сазивачима најдаље до 24 часа пре одржавања збора или договора, у противном ако се у том року забрана не достави, збор или договор се могао одржати.⁸¹³

Општа управна власт првог степена могла је на сваки збор или договор послати свог представника, коме је дужност да спречава сваки незаконит рад или неред и према потреби распусти збор или договор.⁸¹⁴ На збор или договор нико није смео доћи наоружан сем органа власти.⁸¹⁵ За све зборове и договоре који имају за циљ претресање политичких питања или вршење какве политичке радње потребна је претходна дозвола опште управне власти првог степена. Сазивачи су дужни пријаву послати најдаље три дана пре одржавања збора или договора. Ако власт најдаље 24 часа пре одржавања збора не изда потврду да је збор или договор дозвољен, сматра се да је забрањен.⁸¹⁶ Изузетно од одредби члана 31. политичке странке којим су рад и постојање дозвољени по прописима члана 14 и 15. могу одржавати зборове под ведрим небом или на другом јавном месту, односно договоре (конференције) у затвореном простору и без претходне дозволе власти, али за одржавање ових зборова сазивачи су такође били дужни тражити писмену дозволу најмање 24 часа раније.⁸¹⁷ На зборове или договоре општа управна власт могла је послати свог представника који је био дужан да тражи помоћ ако опази прве знаке нереди. У овом случају је представник власти склањао свакога ко квари ред, али ако не би дошло до реда, сазивачи односно председништво дужни су одмах распустити збор, ако то не учине, збор или договор би распустио представник власти.⁸¹⁸ Храмови, школе, соколски домови и њихова друштва нису могла бити место одржавања зборова или договора,⁸¹⁹ под ове одредбе нису потпадале пратње, црквени зборови и поворке, јавне забаве, друштвени састанци и обичајна народна веселја.⁸²⁰

У градовима у којима градски начелници обављају функцију среских начелника, послове опште управне власти првог степена по овом закону врше месне државне полицијске власти, уколико такве постоје, а иначе градски начелници.⁸²¹ Оконост да је нека кривица учињена у скупштини удружења или на неком збору може се узети у обзир као околност, у

⁸¹³ Члан 25. Закона о удружењима, зборовима и договорима, 28. септембар 1931. године, бр. 225.

⁸¹⁴ Члан 29. Закона о удружењима, зборовима и договорима, 28. септембар 1931. године, бр. 225.

⁸¹⁵ Члан 30. Закона о удружењима, зборовима и договорима, 28. септембар 1931. године, бр. 225.

⁸¹⁶ Члан 31. Закона о удружењима, зборовима и договорима, 28. септембар 1931. године, бр. 225.

⁸¹⁷ Члан 32. Закона о удружењима, зборовима и договорима, 28. септембар 1931. године, бр. 225.

⁸¹⁸ Члан 33. Закона о удружењима, зборовима и договорима, 28. септембар 1931. године, бр. 225.

⁸¹⁹ Члан 34. Закона о удружењима, зборовима и договорима, 28. септембар 1931. године, бр. 225.

⁸²⁰ Члан 35. Закона о удружењима, зборовима и договорима, 28. септембар 1931. године, бр. 225.

⁸²¹ Члан 38. Закона о удружењима, зборовима и договорима, 28. септембар 1931. године, бр. 225.

смислу кривичног законика, која утиче да казна буде већа, уколико самим тим дело већ није тако оквалификовано.⁸²² У Закону о заштити јавне безбедности и поретка у држави од 6. јануара, са изменама и допунама од 1. марта 1929. године, у члану 7. другом ставу испред тачке на крају додају се речи: „или регионално“.⁸²³ Овим законом престале су да важе одредбе досадашњих закона о удружењима (друштвима), зборовима и договорима и закона о заштити јавне безбедности и поретка у држави уколико су у супротности са овим законом.⁸²⁴

⁸²² Члан 39. Закона о удружењима, зборовима и договорима, 28. септембар 1931. године, бр. 225.

⁸²³ Члан 40. Закона о удружењима, зборовима и договорима, 28. септембар 1931. године, бр. 225.

⁸²⁴ Члан 42. Закона о удружењима, зборовима и договорима, 28. септембар 1931. године, бр. 225.

ДЕО V

Глава 5. ПОЛИТИЧКИ ОСУЂЕНИЦИ ПО ЗАКОНУ О ЗАШТИТИ ЈАВНЕ БЕЗБЕДНОСТИ И ПОРЕТКА У ДРЖАВИ

5.1. Контекст извршења казних санкција према политичким осуђеницима

Казнени систем Краљевине СХС/Југославије препознавао је две врсте казни, главне и спродне. Споредне казне су се изрицале поред главних, било да ојачају њихово правно дејство или спрече поврат (нпр. полицијски надзор). Казне су се делиле и према правним добрима која су кривичним делом била угрожена. Та правна добра су у српском Казненом закону била живот, слобода, имовина и част.⁸²⁵ Главне казне су биле: против живота (смртна казна), против слободе (робија, заточење, затвор), против имовине (новчана казна) и против части (лишење звања). Споредне казне су обухватале још и полицијски надзор и протеривање код дела против слободе, против имовине забрану упражњавања радње, одузимање извесних ствари и против части губитак грађанских части.⁸²⁶

Закон о условном отпусту криваца из казнителних заведења од 22. маја 1869. године састојао се од девет чланова који су прописивали под којим условима се осуђеници могу условно отпустити. У самом закону није експлицитно наведено да су изузети политички осуђеници, али је у члану 5. било предвиђено да се онај који је условно отпуштен може јавити на издржавање казне ако би учинио и најмање кривично дело, одао се скитњи, ако се меша са рђавим друштвом или таквим лицима која су због тежих престапа или злочинства осуђена била, па и на опомену кмета и полицијске власти он то дружење настави, као и ако би без дозволе месне полицијске власти променио место свог пребивалишта.⁸²⁷ Чланом 8. је прописано да се не могу пак никако условно отпустити чиновници или свештеници који су због злоупотребе власти и неверне службе били осуђени, осуђеници који су условно отпуштени, али су поново затворени због рђавог владања и осуђеници који су други пут у поврату.⁸²⁸

У Правилима о притвореницима и осуђеницима код полицијских и општинских власти детаљно су разрађена упутства поступања, разврставања и третмана. У члану 2. је

⁸²⁵ Тома Живановић, Основи кривичног права-општи део, (Београд: Штампариија Гундулић, 1921), 314.

⁸²⁶ Тома Живановић, Основи кривичног права-општи део, (Београд: Штампариија Гундулић, 1921), 314-315.

⁸²⁷ Члан 5. Закона о условном отпусту криваца из казнителних заведења од 22. маја 1869, субота 24. мај 1869. У Београду, Српске новине бр. 62

⁸²⁸ Члан 8. Закона о условном отпусту криваца из казнителних заведења од 22. маја 1869, субота 24. мај 1869. У Београду, Српске новине бр. 62

дефинисано да су у притвору они који су за злочине или преступна дела стављени под кривичну истрагу у смислу члана 131. крив. суд. поступка, с тим да се и слободе лише, а у затвору су они који су осуђени од стране дотичне власти за иступе из III части кривичног закона или су осуђени по коме специјалном закону, или су осуђени од других власти, па је пресуда послата на извршење полицијској или општинској власти.⁸²⁹ Политички осуђеници помињу се у члану 27. у коме се каже: „Они осуђеници који су осуђени за остала иступна дела по III части кривичног закона или по коме од специјалних закона, од стране полицијских и општинских власти, или су осуђени од стране других власти, па је полицијској или општинској власти дата пресуда на извршење, могу се држати дању и ван апсана, по дворишту надлештва код којег издржавају осуду, али никако ни у ком случају не могу се пуштати ван дворишта дотичног надлештва. Ноћу морају бити редовно затворени.⁸³⁰

Анализирајући српски казнени законик из тог периода може се видети да се смртна казна од 1900. године примењивала знатно ређе него раније. Нарочито је законом од 13. маја 1902. године укинута у многим случајевима, осим за: дела издаје чл. 85 и 85а, покушај убиства Владаоца или чланова Краљевог дома или у осталим случајевима велеиздаје чл. 87, физичког насиља против владоца чл. 91, против хајдука чл. 245 и у случајевима тежих кривичних дела, углавном са смртним исходима која узнемирују јавност.⁸³¹

По Закону о штампи из 1925. године изричући осуду у казненом поступку ради дела учињених путем штампе суд је уколико се политичких кривичних дела тиче с обзиром на природу дела установљавао да ли се осуђеном код извршења казне признају ове олакшице. У закону се каже да ће осуђени издржавати казну одељено од кажњеника који су осуђени ради простих кривичних дела, у пристојним просторијама, неће се моћи присилити на обавезан рад него ће се моћи бавити радом који сам одабере и одговара приликама казног завода и моћи ће носити своје одело и добијати своју храну. Са овим осуђеницима у погледу кућног реда и дисциплине поступаће се блаже него са осталим осуђеницима. Ови осуђеници имају права бити на ваздуху сваког дана бар два сата у за то одређеном месту.⁸³²

Имамо примере Ивана Бријачека, Јосипа Цазија, Отокара Кершованија који су по пресуди Првостепеног суда за град Београд број 8746. од 16. фебруара 1928. године спроведени у Пожаревачки казнени завод на издржавање казне. Група комуниста је осуђена

⁸²⁹ Члан 2. Правила о притвореницима и осуђеницима код полицијских и општинских власти, 27. мај, субота, Београд, 1906, бр. 117.

⁸³⁰ Члан 27. Правила о притвореницима и осуђеницима код полицијских и општинских власти, 27. мај, субота, Београд, 1906, бр. 117.

⁸³¹ Тома Живановић, Основи кривичног права-општи део, (Београд: Штампариија Гундулић, 1921), 317.

⁸³² Члан 92. Закона о штампи, Службене новине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, 8. август, субота, Београд, 1925, бр. 179.

по закону о заштити државе: Иван Бријачек, Јосип Цази, Отокар Кершовани, Павле Ковачевић, Јосип Родобоља, Обрен Николић, Коча Митић, Лука Марушић, Богосав Тодоровић, Гојко Самарцић, Александар Здравковић, Ђорђе Папрић, Петар Праштало Петровић, Василије Стајкић и Светислав Стефановић.⁸³³ Они су приликом редовног распореда рада били распоређени по заводским радионицама на исте радове које су и у слободи радили као занатлије, али су се они одрекли радова, говорећи дрско према командирима, да исти немају право да их терају на радове и почели су са препиркама да прете командирима. Сви осуђени су навели да нису хтели да раде зато што их је адвокат информисао да нису обавезни на рад, јер су као политички кривци осуђени Законом о заштити државе.⁸³⁴

Током 1929. године за дела против краља и државе било је осуђено 242 лица, а 20% политичких осуђеника боравило је у Пожаревцу, затим у казним заводима у Топчидеру, Нишу, Подгорици, Сремској Митровици, Старој Градишки, Лепоглави, Загребу, Бегуњу, Марибору и Зеници.⁸³⁵ У статистичким годишњацима дата је статистика политичког криминалитета током 1929. године по пресудама окружних и првостепених судова.

Табела 9. Криминалитет 1929. године – окружни и првостепени судови.⁸³⁶			
Кривично дело	Осуђеници по полу		
	мушки	женски	укупно
Против краља и државе	170	72	242
Против јавног реда и мира	1366	129	1495
Против морала	397	10	407
Против личности	6845	827	7672
Против имовине	12224	735	12959
Против службене дужности	297	5	302
Против специјалних закона	258	28	286
Укупно	21557	1806	23363

У погледу образовне структуре може се видети да је скоро сваки други и трећи починилац кривичних дела против краља и државе и специјалних закона био неписмен.

Табела 10. Осуђеници по писмености 1929. године.⁸³⁷				
Кривично дело	Писмени	Неписмени	Непознато	Укупно
Против краља и државе	136	106	/	242
Против јавног реда и мира	1100	358	37	1495
Против морала	274	90	43	407

⁸³³ Архив Југославије (АЈ), фонд бр. 726, фасцикла бр. К-2.

⁸³⁴ Архив Југославије (АЈ), фонд бр. 726, фасцикла бр. К-2.

⁸³⁵ Управа државне статистике, Статистички годишњак 1929. године, књига I, Државна штампарија Краљевине Југославије, (Београд, 1932), 457.

⁸³⁶ Извор: Статистички годишњак 1929. године, књига I, Државна штампарија Краљевине Југославије, Београд, 1932, стр. 457.

⁸³⁷ Извор: Статистички годишњак 1929. године, књига I, Државна штампарија Краљевине Југославије, Београд, 1932, стр. 457.

Против личности	4817	2532	323	7672
Против имовине	7735	4671	553	12959
Против службене дужности	270	28	4	302
Против специјалних закона	191	92	3	286
Укупно:	14523	7877	963	23363

Посматрајући старосну структуру починилаца кривичних дела против краља и државе и специјалних закона у 1929. години уочава се да је реч о млађој популацији са доминантном старосном структуром између 16 и 40 година.

Табела 11. Осуђеници по старости 1929. године.⁸³⁸

Кривично дело	Године старости									
	10-16		16-20	21-30	31-40	41-50	51-60	Преко 60	Непознато	Укупно
	м	ж								
Против краља и државе	1	2	38	108	58	17	14	4	/	242
Против јавног реда и мира	12	3	89	476	435	227	187	52	14	1495
Против морала	39	6	62	126	64	31	28	8	43	407
Против личности	156	13	803	3000	1890	851	542	234	174	7672
Против имовине	683	50	1965	5030	2823	1036	838	261	273	12959
Против службене дужности	/	/	6	85	71	83	43	13	1	302
Против специјалних закона	3	1	11	60	77	60	47	24	3	286
Укупно:	903	75	2974	8885	5418	2305	1699	596	508	23363

Посебно је интересантна верска структура починилаца политичких кривичних дела, где је 90% починилаца током 1929. године било католичке вероисповести.

Табела 12. Осуђеници по вероисповести 1929. године.⁸³⁹

Кривично дело	Вероисповест									
	П Р А В О С Л А В Н А	Р И М О К А Т О Л И Ч К А	Г Р К О К А Т О Л И Ч К А	Е В А Н Г Е Л И С Т И Ч К А	М У С Л И М С К А	И З Р А Е Л И Т С К А	Д Р У Г О	Н Е П О З Н А Т О	У К У П Н О	
Против краља и државе	28	198	/	1	9	2	4	/	242	
Против јавног реда и мира	732	661	3	11	66	4	5	13	1495	

⁸³⁸ Извор: Статистички годишњак 1929. године, књига I, Државна штампарија Краљевине Југославије, Београд, 1932, стр. 458-459.

⁸³⁹ Извор: Статистички годишњак 1929. године, књига I, Државна штампарија Краљевине Југославије, Београд, 1932, стр. 460-461.

Против морала	128	200	/	1	32	3	/	43	407
Против личности	4598	2245	8	59	603	7	4	148	7672
Против имовине	7141	3826	26	45	1642	34	28	217	12959
Против службене дужности	260	22	/	2	17	1	/	/	302
Против специјалних закона	79	191	/	/	15	/	/	1	286
Укупно:	12966	7343	37	119	2384	51	41	422	23363

У погледу народности политички осуђеници у 90% случајева изјаснили су се као југословени.

Табела 13. Осуђеници по народности 1929. године.⁸⁴⁰

Кривично дело	Народност								
	Ј у г о с л о в е н и	Д р у г и с л о в е н и	Н е м ц и	М а ђ а ри и	Р у с и	А у б а н и	Т ур ци	Ц и г а р и	Н е м ц и
Против краља и државе	226	/	5	7	/	2	1	/	1
Против јавног реда и мира	1931	5	29	22	11	14	14	2	7
Против морала	368	1	6	23	/	4	2	/	3
Против личности	7247	17	54	70	31	141	98	9	5
Против имовине	11571	40	106	207	56	607	313	38	21
Против службене дужности	272	4	3	10	2	8	2	/	1
Против специјалних закона	267	2	2	1	/	7	4	/	3
Укупно:	21342	69	205	340	100	783	434	49	41

У погледу месеца извршења кривичних дела против државе и краља нема већих одступања, постоји релативно правилна структура, где је просечно извршено 10 до 15 кривичних дела на месечном нивоу.

⁸⁴⁰ Извор: Статистички годишњак 1929. године, књига I, Државна штампарија Краљевине Југославије, Београд, 1932, стр. 462-463.

К Р И В И Ч Н О ДЕЛО	Табела 14. Кривична дела по месецима извршења 1929. године ⁸⁴¹													
	Ј А Н У А Р	Ф Е Б Р У А Р	М А Р Т	А П Р И Л	М А Ј	Ј У Н	Ј У Л	А В Г У С Т	С Е П Т Е М Б А Р	О К Т О Б А Р	Н О В Е М Б А Р	Д Е Ц Е М Б А Р	Н Е П О З Н А Т О	У К У П Н О
Против краља и државе	11	9	14	10	5	19	19	10	10	11	23	13	88	242
Против ЈРМ	107	100	135	136	112	105	93	114	148	116	82	87	160	1495
Против морала	16	15	19	24	31	48	32	21	24	29	32	21	95	407
Против личности	479	434	533	632	609	621	559	768	706	697	622	471	541	7672
Против имовине	1051	1055	1034	823	788	754	723	906	977	917	1018	1049	1844	12959
Против сл. дужн.	19	11	23	12	20	18	13	22	14	18	19	10	103	302
Против спец. закона	8	18	22	11	18	16	9	16	21	14	11	13	110	286
Укупно:	1691	1642	1780	1648	1580	1583	1455	1850	1920	1802	1807	1644	2941	23363

Краљевина Југославија - осуђена лица, према кривичним делима, по подручју апелационих судова (окружни и првостепени) у Србији, 1930-1934.⁸⁴²

Табела 15. Осуђена лица према кривичним делима – окружни и првостепени суд.

Подручја апелационих судова	У К У П Н О	Кривична дела против:						
		опстанка државе и уставног уређења	јавног реда и мира	морала	личности	имовине	против службене дужности	Специјалних закона
Београд година								
1930.	7792	224	238	51	2519	4660	85	15
1931.	3566	136	262	39	1322	1746	47	14
1932.	3190	124	523	43	1105	1299	77	19
1933.	3647	172	642	91	1113	1505	64	60
1934.	3772	124	762	96	1229	1444	99	17
Скопље година								
1930.	2498	23	119	23	702	1547	68	16
1931.	2724	10	194	22	950	1457	63	28
1932.	3136	16	308	36	1061	1618	58	39
1933.	3392	19	208	41	1268	1785	45	26
1934.	4145	11	322	38	1299	2410	32	33
Нови Сад година								
1930.	1462	41	173	59	522	644	21	2
1931.	2042	55	243	59	871	784	27	3
1932.	2272	30	567	64	779	814	12	6
1933.	1800	27	363	91	495	803	21	/
1934.	1513	29	323	64	430	655	11	1

⁸⁴¹ Статистички годишњак 1929. године, књига I, Државна штампарија Краљевине Југославије, Београд, 1932, стр. 464-465.

⁸⁴² **Извор:** Драган Вукмировић, Два века развоја Србије – статистички преглед, Републички завод за статистику, Београд, 2008, стр. 284.

Краљевина Југославија - осуђена лица, према кривичним делима, по подручју апелационих судова (срески судови) у Србији, 1932-1934.⁸⁴³

Табела 16. Осуђена лица према кривичним делима – срески суд.

Подручја апелационих судова	У К У П Н О	Кривична дела против:						
		опстанка државе и уставног уређења	јавног реда и мира	морала	личности	имовине	против службене дужности	Специјалних закона
Београд година								
1932.	18653	5	194	18	8918	9407	26	85
1933.	21731	4	300	29	10218	11026	41	113
1934.	23664	5	335	35	11269	11901	20	99
Скопље година								
1932.	3305	/	26	2	1635	1623	8	11
1933.	2294	/	28	4	1295	955	4	8
1934.	4649	/	37	5	2044	2524	2	37
Нови Сад година								
1932.	4354	104	160	6	2630	1383	6	65
1933.	3886	8	144	12	2282	1346	5	89
1934.	4470	79	99	8	2423	1806	2	53

У представљеној архивској грађи налазе се чланови Комунистичке партије Југославије (КПЈ), као и њихови симпатизери који су у периоду постојања Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца (1918-1929) и Краљевине Југославије (1929-1939) били осуђивани. Комунистичка активност је била забрањена у Краљевини СХС 1920. године доношењем „Обзнане“, а прогон комуниста посебно је био појачан после увођења „Шестојануарске дикатуре“ 1929. године када је основан и Државни суд за заштиту државе. Године 1935. у Краљевини Југославији су били формиран и први радни логори за комунисте, од којих су били најпознатији у Вишеграду и Билећи. Политички затвореници-комунисти најчешће су били затварани у затворима у Пожаревцу, Сремској Митровици и Лепоглави, код Вараждина. Поред ових затвора, били су у мањој мери затварани и у затворима у Марибору, Зеници, Скопљу и Нишу. Политички затвореници су углавном били одвојени од других затвореника - обичних преступника и криминалаца. Кроз ове заводе прошли су многи познати политичари.

Давор Лазаревић у чланку: „Др Драгољуб Јовановић и Пиротски крај“ приказује⁸⁴⁴ хронологију хапшења Драгољуба Јовановића до 1939. године: 1928. године је покренута тужба са захтевом да се Јовановићу забрани професура због чланка „Сељачка меница“, 1929.

⁸⁴³ **Извор:** Општа државна статистика – *Статистички годишњак Краљевине Југославије* од 1931. до 1940.

⁸⁴⁴ Давор Лазаревић, „Др Драгољуб Јовановић и Пиротски крај“, (Пирот, 2016), 14-29, датум приступа: 08.05.2018. <http://www.udruzenjeistoricarapi.org.rs>

године је приведен 31. марта и по први пут осуђен на два дана у Главњачи због предавања о „Хрватском питању“, 1930. године, прогласом министра просвете Боже Максимовића било му је забрањено да држи конференције и зборове о чему су били обавештени сви срески начелници, 1932. године је ухапшен после збора који је одржао у Крагујевцу маја месеца, после чега је интерниран у Главњачу, а 19. септембра је осуђен на робију у трајању од једне године уз губитак државне службе, 1933. године, после само 19 дана проведених на слободи Јовановић и његова супруга су ухапшени после чега је он пребачен у Тутин, а после у Сремску Митровицу,⁸⁴⁵ 1934. године, поново је враћен у Тутин на још 10 месеци, у периоду 1935-1938. године, Јовановић је чак четири пута лишаван слободе,⁸⁴⁶ 1938. године је поново ухапшен и осуђен на седам месеци затвора како би се спречило његово учешће на изборима, 1939. године је осуђен на 14 месеци затвора и новчану казну од 2000 динара.⁸⁴⁷

Светозар Прибићевић је у време Шестојануарске диктатуре интерниран је у Брус (Србија), а затим је због лошег здравља пребачен у болницу у Београд, у одељењу које је служило као затвор. У болници је провео више од осамнаест месеци. Да би избегао поновно интернирање у Брус, Прибићевић је започео штрајк глађу и затражио да из здравствених разлога отпутује у Чехословачку. Под притиском Чехословачке и Француске, влада је допустила да оде у иностранство. Прибићевић је 23. јула отишао у Праг. У Чехословачкој је провео две године, затим три године у Француској, а 1936. се вратио у Праг, где је и умро од рака плућа.⁸⁴⁸ У емиграцији је написао књигу „Диктатура краља Александра“, свој политички обрачун са краљем Александром, у којој се изјаснио за федерално и републиканско устројство Југославије. Краља Александра је назвао тиранином који би радије ампутирао Хрватску од Југославије него да уведе федерално уређење.⁸⁴⁹⁸⁵⁰

Моше Пијаде је у време када је КПЈ из илегалности тражила легалне форме политичког рада, крајем 1922. године радио на припремама за оснивање Независне радничке партије Југославије. Забраном Независне радничке партије, престале су могућности легалног

⁸⁴⁵ Давор Лазаревић, „Др Драгољуб Јовановић и Пиротски крај“, (Пирот, 2016), 14-29, датум приступа: 08.05.2018. <http://www.udruzenjeistoricarapi.org.rs>.

⁸⁴⁶ Јовановић у својим запажањима полицијске опсервације свог деловања наводи: Полиција нас је будно пратила. У Пироту је ухађено једно писмо Пере Златковића, правника из Гњилана, у коме је неком другом саопштавао шта је чуо на мојим предавањима. О томе је пиротска полиција одмах извештавала Београд. Похапсили су десетак, петнаест младића, некима претили, друге су тукли, али су сазнали све или скоро све. Ипак је остала непозната тајна вечера у кући мога рођака Драгутина Живковића у Гњилану.

⁸⁴⁷ Д. Јовановић, Политичке успомене III, (Београд: Војна штампарија, 1997), 44.

⁸⁴⁸ Jozo Tomasevich, *War and Revolution in Yugoslavia, 1941-1945: Occupation and Collaboration*, (Stanford: Stanford University Press, 2002), 28.

⁸⁴⁹ Ivo Banac, *The National Question in Yugoslavia: Origins, History, Politics*. (Cornell: University Press, 1988), 171.

⁸⁵⁰ Своје ново стајалиште је изразио у Писму Србима (1933), у којем се залагао за споразум Срба и Хрвата на основу равноправности обају народа: „Сваки други пут и решење значило би вечите трзавице, међусобне сукобе и ратове, који би се на крају катастрофално завршили за обоје...“ Пред крај живота наглашавао је и потребу стварања сељачко-радничког покрета.

политичког рада КПЈ, па је Партија морала прећи у још већу илегалност. Партија је Моши дала задатак да организује илегалну штампарију ЦК КПЈ у Београду. Ту су штампани леци и лист „Комунист“. Фебруара 1925. године илегална штампарија је откривена, а Моша Пијаде ухапшен. Суд га је осудио на двадесет година робије, која му је, нешто касније, смањена на 12 година. Казну затвора је издржао у Сремској Митровици и Лепоглави, где је међу затвореницима развио разноврсну политичку активност, због чега је, 1934. године, осуђен на још две године, па је тако издржао укупно 14 година робије.⁸⁵¹ Адвокати који су га бранили били су Светолик Гребенац и Чеда Плећевић. И поред тешких затворских услова, Моша је наставио револуционарну активност. Његовим изузетним залагањем, тамнице су претворене у школе комуниста. Био је организатор многих акција политичких осуђеника против затворског режима: демонстрација, штрајкова глађу и др. Од великог је значаја превод Марксовог „Капитала“ који је на робији, заједно са Родољубом Чолаковићем, превео Моша Пијаде. Поред тога, превео је „Комунистички манифест“, „Беду филозофије“ и „Критику политичке економије“. У затвору у Лепоглави Моша је, 1930. године, упознао Јосипа Броза Тита.⁸⁵²

Политички осуђеници у Краљевини СХС/Југославији, иако на први поглед звучи парадоксално имали су олакшице за разлику од многих политичких осуђеника у другим државама оновремене Европе. Кривично законодавство краљевине познавало је знатне олакшице за политичке осуђенике, а постојао је и институт помиловања ове категорије осуђеника. Што се може видети из следећих преписа: „Господину Министру правде, Београд. Дајте да му пресудимо! Да га окујемо! Да га обесимо на сред пијаце....и.т.д. Чули су се узвици на дан 4. марта 1920. године, пред општинским изборима, а пред Срески и Градски суд у Горњем Милановцу, које је говорила комунистичка маса, јер је тог дана, мој муж, Живојин Стојановић, тадашњи писар, Начелства округа Рудничког убио у одбрани свог живота, свесног радника и најактивнијег члана комунистичке партије. „Радничке новине“ брујале су после овог догађаја и у чланку „Полиција убија“ изнеле су, како је убијен најбољи члан комунистичке партије, вођа пролетера, итд... Ко је убијени? Данас се тек може видети да исти ништа није био бољи од Стејића, Алијагића и њему подобних, нарочито што га је организација сматрала за најактивнијег члана свога. Данас да је жив покојник, сигурно би комунистички кадар био појачан, са једним оваквим шљамом. Истина је да се онда то није могло предвидети, али да се данас зна. Тако исто, да је се десио атентат и убиство покојног Драшковића, пре него дело мога мужа, није искључена могућност, да и прсти убијенога, не

⁸⁵¹ Народни хероји Југославије, уредник Олга Ђурђевић Ђукић, (Београд: Младост, 1975), 233.

⁸⁵² Народни хероји Југославије, уредник Олга Ђурђевић Ђукић, (Београд: Младост, 1975), 233.

би били ту умешани, а по томе и мој муж за ово дело не би био тако драконски кажњен, ако му се не би то већ и признало. За истинитост исказа трију сведока, који су тог дана саслушани, већи ми доказ неће требати, од оног што се из приложеног уверења да видети, јер кад су исто овако званично од Суда могле комунисте тражити, може се мислити, шта су сведочила три сведока, које су они као слободне људе из кафане у кафану водили, од стола до стола, док их нису напили, научили и преслушали шта и како треба пред Судом рећи, те су на тај начин успели да мој муж буде овако драконски кажњен, тако да се његова породица потуца од немила до недрага, јер смо лишени свог храниоца. Обраћам се новом молбом Вам господине министре и покорно молим да се мој муж Живојин Стојановић који издржава казну у Пожаревачком заводу, помилује од даљег издржавања казне, те да се спасе од пропасти једна породица која је у највећој беди. Сва осудна акта са мишљењем саветодавног одбора Пожаревачког казног завода налазе се у повереном Вам Министарству, с тога молим да се ова молба придружи актима. Најпонижније Вас молим господине министре спасите једну бедну породицу која грца од немаштине и највеће беде. Спасите је док још није доцкан! Августа 1921. године. Покорна Надежда Жив. Стојановића из Горњег Милановца.⁸⁵³ Рађено 4. априла 1921. године у саветодавном одбору за условни отпуст и помиловање криваца у Пожаревачком казном заводу у Пожаревцу.“ „Записник. По предмету молбе Надежде Стојановић из Горњег Милановца жене Живојина Стојановића осуђеника овог завода, која моли да се осуђеник Живојин помилује од даљег издржавања казне. Састали су се данас чланови саветодавног одбора за условно отпуштање и помиловање криваца у Пожаревачком казном заводу, одређени решењем Министра правде бр. 1695 од 18. септембра 1919. године и то: г. Владислав Стојаковић, судија Првог пожаревачког суда, Сретен Н. Трифуновић, управник Пожаревачког казног завода, Љубомир Радовановић, свештеник из Пожаревца и одређени деловођа Милутин Јосимовић рачуновођа Пожаревачког казног завода, ради разматрања питања за помиловање осуђеника Живојина Стојановића. Прочитали су молбе Надежде Стојановић бр. 949 и бр. 1069 од 14. и 22. марта исте године, прочитали су сва акта и пресуду Горњо-милановачког суда од 14. јуна 1920. године, бр. 12015 са којом је осуђен са осам година заточења за дело из члана 156. првог става кривичног законика која му се казна има рачунати од 14. јуна 1920. године од дана када је пресуда изречена, па је по саслушању Управника завода и осталих меродавних фактора нашао: Да је осуђеник Живојин: 1) по уверењу Начелства округа Рудничког бр. 9328 пре учињених дела био: на служби тачан, ревносан и све послове вршио

⁸⁵³ Архив Југославије, фонд 63, фасцикла бр. 40

на задовољство претпостављених, да је ван службе био понашања и владања примереног, да је цењен врло добро и да заслужије сваку препоруку и унапређење. 2) Да је по уверењу Милановачког војног батаљона бр. 14841 учествовао у свим ратовима као обвезник - борац од 1912 до 1918. године. 3) Да је он једини хранилац своје породице жене, оца и мајке. 4) Да је за време док је у заводу овоме владања примереног, да је све поверене послове за које је одређен вршио с вољом, да је својим понашањем и смиреношћу давао пример осталим осуђеницима. 5) Да је време казне у заводу утицало на њега позитивно, и најзад с обзиром на само умишљајно дело и лица над којим је исто извршено, одбор саветодавни уверења је да ће бити користан члан друштва и стога је једногласног мишљења. Да се осуђенику Живојину Стојановићу бившем писару начелства округа Рудничког с обзиром на његово раније владање и понашање као чиновника, његове заслуге учешћа у рату као војника, владање и понашање у заводу као осуђеника и време проведено у казни која је имала великог утицаја на њега, требало би га помиловати од даљег издржавања казне у путу Највише Милости. Ово доставити Управи пожаревачког казног завода да исто достави Господину Министру правде на решење. У саветодавном одбору пожаревачког казног завода за условни отпуст и помиловање криваца 4. априла 1921. године у Пожаревцу. У потпису именовани чланови одбора.⁸⁵⁴ Управа пожаревачког казног завода, бр. 1069, од 4. априла 1921. године господину Министру правде, Београд. „На основу наређења господина министра правде бр. 10586 од 11. марта текуће године бр. 12024 од 19-ог текућег месеца, по предмету молбе Надежде Стојановић, жене Живојина Стојановића осуђеника овог завода, за помиловање, саветодавни одбор на својој седници од 4. априла 1921. године донео је своје мишљење да осуђеника Живојина Стојановића треба у путу Највише милости помиловати од даљег издржавања казне. Записник одбора са осудним актима Управа има част доставити господину Министру на решење. У потпису Управник завода.“⁸⁵⁵

У следећем допису могу се видети предлози за помиловање политичких осуђеника. „Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца, Управа пожаревачког казног завода, бр. 4072, 29. септембра 1923. године, Пожаревац. Министарству правде (одељењу за казнене заводе), Београд. Управи је част доставити осудна акта осуђеника овог завода, за које је саветодавни одбор дао мишљење да их треба предложити за помиловање под. бр. 2287 и 243, као и осудна акта оних осуђеника за које је саветодавни одбор дао мишљење да их не треба предложити за

⁸⁵⁴ Архив Југославије, фонд 63, фасцикла бр. 59

⁸⁵⁵ Архив Југославије, фонд 63, фасцикла бр. 59

помиловање под. бр. 497, 1245, 2550, 1877, 2292, 2294, 1745 и 2620. С молбом на надлежност. У потпису управник, потпис нечитак.“⁸⁵⁶

За распоређивање политичких осуђеника у поједине казнене заводе предвиђене су биле просторије с посебним олакшицама. Привилеговани затвореници имали су погодније услове, честе посете, могућност да развију интелектуални рад. Једном речју, имали су подобности о којима су осуђени за класичне криминалне деликте могли само да сањају. Павиљон бр. 7 у Забели⁸⁵⁷ имао је 121 ћелију у којима је у време старе Југославије боравио само по један затвореник, који је имао сто, кревет, столицу и киблу. Пенолошка пракса судских власти Краљевине СХС/Југославије била је тако конципирана да су политички осуђеници из Босне и Херцеговине, Хрватске или Словеније служили казне затвора у Србији, а осуђеници из Србије на овим територијама. Казнена политика имала је за циљ да посебно осуђенике комунисте удаљи из њихових микро средина, а сам третман осуђеника је био најразличитији, од благог до репресивног. Стиче се утисак да је на третман утицало много фактора (о ком осуђенику је реч, за које дело је осуђен, да ли је сарађивао са властима), па је и његова судбина била одређена према томе, тако у једном заводу можемо видети примере осуђеника који тешко оболевају од заразних болести, али и примере осуђеника који су створили књижевна и друга научна дела од непроцењиве вредности.⁸⁵⁸

⁸⁵⁶ Архив Југославије, фонд 63, фасцикла бр. 39

⁸⁵⁷ Казнено-поправни завод Забела представља поред Београдског (основан 20. децембра 1851. године у Топчидеру), најстарији завод у Републици Србији, што потврђује историјски верификовано сазнање да је Пожаревац од 1853. године имао казнени завод. У Правилима о домаћем реду апсанског заведења у Пожаревцу од 7. октобра 1865. године, која су саставни део Казненог законика за Кнежевину Србију, напомиње се да је казнени завод најпре био у Ћуприји, да би потом био премештен у Пожаревац, по наређењу од 21. септембра 1865. године. Правила која су прописана за апсанско заведење у Пожаревцу, важила су и за апсанско заведење у Београду, где се робија издржавала по распису министра правде од 15. октобра 1868. године. Негде у то време у Пожаревцу је функционисало четири затвора, од којих је свакако занимљив "затвор за тешке осуђенике" који се налазио у Љубићеву. За разлику од Завода у Сремској Митровици, у овом Заводу фаза боравка осуђеног у ћелији уведена је после фазе заједничког издржавања казне. На тај начин Завод је постепено попримао своју физиономију за реализацију свих фаза, односно сегмената прогресивног система извршења казне. Конципирањем седмог павиљона, "затвора у затвору," за смештај осуђеника са неприлагођеним понашањем из затвора целе државе, Казнено-поправни завод у Пожаревцу добио је карактер завода строго затвореног типа. Овај објект према коме је цео Завод категорисан као завод строго затвореног типа, изграђен је по угледу на пенсилванијску концепцију ћелијског система са величином ћелија 2x4м и галеријама на два нивоа преко којих се приступа просторијама. Темелји Казнено-поправног завода у Забели, онаквог каквог га данас познајемо, постављени су половином деветнаестог века. Стручна комисија 1912. године, примила је објекте модерног казнено-поправног завода за малолетнике. Зграда за ћелијски систем издржавања казне, или фазу у оквиру прогресивног система, подигнута је у периоду од 1928 - 1930. године, и њени први гости били су политички осуђеници Краљевине СХС/Југославије.

⁸⁵⁸ Мартин Матијашевић и Дејан Новаковић, Политички осуђеници у Забели 1929-1931- контекст једног времена, (Пожаревац: Историјски архива Пожаревац, 2018), 76.

5.2. Закон о државном суду за заштиту државе од 8. јануара 1929.

Године 1929. основан је Државни суд за заштиту државе, као одељење Касационог суда у Београду, ради заштите јавног поретка и јавне безбедности. Постављен је и државни тужилац. Предмети су били везани углавном за увреде краља или краљевске породице, антидржавни рад и сл. Овај суд је постао највиши у земљи, јер против његових одлука није било правног лека. Касније је овај суд постао самосталан.⁸⁵⁹ Државни суд за заштиту државе био је надлежан на подручју целе државе за извиђање, расправљање и суђење о кривичним делима из Главе XI кривичног законика Краљевине Србије и о делима из члана 1, 9, 13, 14. Закона о заштити јавне безбедности и поретка у држави. Пред овим судом одговарали су грађани Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца и ако су горе поменута дела у иностранству починили. Надлежност Државног суда за заштиту Државе протезала се и на друга кривична дела која су у вези са поменутим делима.⁸⁶⁰

Број чланова Државног Суда и њихових заменика одређивао је Министар правде. Чланове Државног Суда и њихове заменике именовао је Краљ на предлог Министра правде из реда тадашњих судија. Државни Суд за заштиту Државе доносио је своја решења у већима од седам судија. Код Државног Суда за заштиту Државе постављао се државни тужилац. У надлежност рада државног тужиоца спадало је покретање извиђаја и истраге код кривичних дела поменутих у чл. 1 као и подизање оптужнице и њено заступање на главној расправи (главном претресу). Државног тужиоца именовао је Њ.В. Краљ на предлог Министра правде.⁸⁶¹ Прописи казног поступка за Хрватску и Славонију служили су као поступак по овом закону. Министар правде овлашћивао је да се Уредбом пропишу потребне измене тог поступка. Против решења Државног Суда за заштиту Државе није било даљег правног лека.⁸⁶²

Државни тужилац могао је вођења извиђаја уступити државном тужиоцу, односно суду, који би иначе за то био надлежан, а Државни Суд је могао на предлог државног тужиоца уступити вођење истраге суду који би иначе био надлежан. Тако је исто могао Државни Суд на предлог државног тужиоца поступања по једном од кривичних дела уступити суду који би иначе био надлежан, на редован поступак. Сви судови и све остале државне и самоуправне власти биле су дужне Државном Суду за заштиту државе и државном

⁸⁵⁹<http://www.vk.sud.rs/sites/default/files/files/Istorijat/KraljevinaSHS.pdf>

⁸⁶⁰ Члан 1. Закона о државном суду за заштиту државе, Службене новине број 915, 8. јануар 1929. године, Београд

⁸⁶¹ Члан 2. Закона о државном суду за заштиту државе, Службене новине број 915, 8. јануар 1929. године, Београд

⁸⁶² Члан 3. Закона о државном суду за заштиту државе, Службене новине број 915, 8. јануар 1929. године, Београд

тужиоцу код овог суда дати помоћ.⁸⁶³ Прописи овог закона важили су и за кривична дела почињена пре његовог ступања на снагу, ако о том делу није била изречена пресуда по суду прве инстанције. Сви прописи казненог закона и кривичних поступака, уколико су противни прописима овог закона, престајали су важити. Министар правде овлашћивао је да се изда Уредба за извршење овог закона.⁸⁶⁴ Овај закон ступио је у правни живот и добијао обавезну снагу обнародовањем у „Службеним новинама“ од 8. јануара 1929. године у Београду, као потписници закона стајали су краљ Александар Карађорђевић, министар правде Сршкић и председник министарског савета, дивизијски ђенерал Живковић.⁸⁶⁵

Политика у броју од 17. јануара 1929. године објављује да је Министар правде г. др Милан Сршкић прописао уредбу за извршење Закона о државном суду за заштиту државе.⁸⁶⁶ Та уредба гласи: По овлашћењу члана 5. Закона о државном суду за заштиту државе, прописујем за извршење тога закона ово. Чл. 1. Државни суд за заштиту државе установљен је при Касационом суду у Београду, али није одељење тога суда већ самосталан суд који има свој посебни печат. Државни суд за заштиту државе имаће као судије, осам чланова и четири заменика, као и једног државног тужиоца, која лица ће се на ту дужност одредити Краљевим указом, а иначе задржавају своје дотадашње положаје. Функционери поменути у претходноме ставу ако немају своје стално боравиште у седишту Државног суда за заштиту државе, ослободиће се потпуно своје дотадашње дужности и упутити на рад у Државном суду за заштиту државе, а имаће док ту дужност врше право на дневнице, по уредби о накнади путних и сеобних трошкова државног службеника грађанског реда. Функционери који су и иначе стално са службом у седишту суда неће се ослободити њихове дотадашње дужности, и вршиће нову дужност поред старе. При том у распореду рада водиће се рачуна о вршењу дужности у једном и другом суду.⁸⁶⁷

У Службеним новинама Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца од 22. јануара 1929. године може се видети да је краљ Александар на предлог Министра правде и у сагласности са Председником министарског савета на основу члана 2. Закона о државном суду за заштиту државе, у вези са чланом 17. Закона о судијама редовних судова од 8. јануара 1929. године и члана 1. Закона од 12. јануара 1929. године поставио у Државном суду за заштиту државе следеће чланове: Др Душана Суботића, председника Касационог суда у Београду, Др Николу

⁸⁶³ Члан 4. Закона о државном суду за заштиту државе, Службене новине број 915, 8. јануар 1929. године, Београд

⁸⁶⁴ Члан 5. Закона о државном суду за заштиту државе, Службене новине број 915, 8. јануар 1929. године, Београд

⁸⁶⁵ Члан 6. Закона о државном суду за заштиту државе, Службене новине број 915, 8. јануар 1929. године, Београд

⁸⁶⁶ Политика, бр. 7440, 17. јануар 1929.

⁸⁶⁷ Члан 1. Закона о заштити јавне безбедности и поретка у држави са изменама и допунама од 1. марта 1929., са Законом о државном суду за заштиту државе од 8. јануара 1929. и Уредбом од 14. јануара 1929. за извршење овог закона, (Никшић-Беране: Прогрес, 1933).

Огорелицу, потпредседника Стола Седморице у Загребу, Васу Петровића, судију Касационог суда одељења Б у Новом Саду, Љубомира Арнерића, судију Врховног суда у Сарајеву, Др Вицка Дубоковића, судију Стола Седморице одељења Б у Загребу, Русомира Јанковића, судију Касационог суда у Београду, Мирка Кошчеца, потпредседника Банског Стола у Загребу, Драгољуба П. Радојловића, судију Апелационог суда у Београду, а за заменике Др Едуарда Пајнића, судију Вишег Дежелног Содишта у Љубљани, Трајка Стаменковића, судију Апелационог суда у Београду, Др Јосипа Кавчића, судију Вишег Дежелног Содишта у Љубљани, Светомира Вукајловића, судију Првостепеног суда за град Београд. За државног тужиоца Др Ива Уцовића, државног одветника у Дубровнику.⁸⁶⁸

Члан 2. Онај члан Државног суда за заштиту државе који је по судијском рангу најстарији вршиће дужност председника тога суда, а у случају спречености замениће га онај члан, који је за њим најстарији по судијском рангу. И заменици чланова, у случају спречености чланова, позиваће се на замену према њиховом судијском рангу.⁸⁶⁹ У члану 3. Уредбе је предвиђено да ће се Државном суду за заштиту државе одредити решењем Министра правде, а на предлог председника Касационог суда београдског, потребан број секретара и писара, као и архивског и осталог помоћног особља између таквих службеника Касационог суда београдског. То особље остаје иначе у саставу Касационог суда београдског, коме ће се, у случају потребе, увећати број таквог особља привременим додељивањем, док траје рад Државног суда за заштиту државе.⁸⁷⁰ Члан 4. Судије Државног суда за заштиту државе (чланови и њихови заменици), као и државни тужилац, вршећи своју дужност под својом судијском, односно државно-тужилачком или чиновничком заклетвом, и стоје под одговорности која им је наметнута оним законским прописима који у том погледу за њих важе. О њиховим дисциплинским кривицама доносе одлуку они дисциплински судови који су према њиховом редовном положају за њих надлежни.⁸⁷¹

Чланом 5. се прописује да ће Председник Државног суда за заштиту државе одређивати истражне судије за поједине кривичне предмете, првенствено између оних чланова који су стално и само на раду код Државног суда за заштиту државе, и то оним

⁸⁶⁸ Службене новине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, 22. јануар 1929. године, Београд, број 17, стр. 1.

⁸⁶⁹ Члан 2. Закона о заштити јавне безбедности и поретка у држави са изменама и допунама од 1. марта 1929., са Законом о државном суду за заштиту државе од 8. јануара 1929. и Уредбом од 14. јануара 1929. за извршење овог закона, (Никшић-Беране: Прогрес, 1933).

⁸⁷⁰ Члан 3. Закона о заштити јавне безбедности и поретка у држави са изменама и допунама од 1. марта 1929., са Законом о државном суду за заштиту државе од 8. јануара 1929. и Уредбом од 14. јануара 1929. за извршење овог закона, (Никшић-Беране: Прогрес, 1933).

⁸⁷¹ Члан 4. Закона о заштити јавне безбедности и поретка у држави са изменама и допунама од 1. марта 1929., са Законом о државном суду за заштиту државе од 8. јануара 1929. и Уредбом од 14. јануара 1929. за извршење овог закона, (Никшић-Беране: Прогрес, 1933).

редом којим кривични предмети буду стизали.⁸⁷² У члану 6. је одређено да за унутрашњи рад истражног судије и државног тужиоца, као и за њихов међусобни службени однос у погледу ислеђења, уколико то није уређено самим законом о казненем поступку за Хрватску и Славонију, важе према смислу прописи који су у том погледу издати у области тога закона, а поглавито „проведбени напутак к поступку казненем“, „пословни ред за казнене судове“, осим одредаба о надзору, пословним извештајима, узиштима и трошковима и „наредба“ о унутрашњем уређењу и пословном реду државних одветништава.⁸⁷³

Чланом 7. је предвиђено да ће Касациони суд у Београду уступити Државном суду за заштиту државе потребне просторије, канцеларије, намештај и прибор и снабдеваће га свим канцеларијским потребштинама. Првостепени суд за округ београдски примаће и држати притворенике Државног суда за заштиту државе у својим притворима и на потребном снабдевању, по прописима који важе у погледу његових притвореника и на начин по којем се са њима поступа.⁸⁷⁴ Државни савет за заштиту државе имаће своју одвојену архиву са својим деловодним протоколом и осталим прописаним помоћним књигама које ће се основати по наређењу председника. Сва преписка упућује се непосредно томе суду, а не преко суда Касационог београдског.⁸⁷⁵ Државни тужилац у Државном суду за заштиту државе стоји под непосредним надзором министарства правде, коме поред редовних пословних извештаја подноси извештај о сваком кривичном предмету, по коме је одустао од даљег гоњења пред овим судом уколико предмет није уступљен коме другом суду.⁸⁷⁶ Члан 10. Државни суд за заштиту државе започеће одмах свој рад по постављању судија и државног тужиоца.⁸⁷⁷ Ова уредба је ступала на снагу даном обнародовања.⁸⁷⁸

⁸⁷² Члан 5. Закона о заштити јавне безбедности и поретка у држави са изменама и допунама од 1. марта 1929., са Законом о државном суду за заштиту државе од 8. јануара 1929. и Уредбом од 14. јануара 1929. за извршење овог закона, (Никшић-Беране: Прогрес, 1933).

⁸⁷³ Члан 6. Закона о заштити јавне безбедности и поретка у држави са изменама и допунама од 1. марта 1929., са Законом о државном суду за заштиту државе од 8. јануара 1929. и Уредбом од 14. јануара 1929. за извршење овог закона, (Никшић-Беране: Прогрес, 1933).

⁸⁷⁴ Члан 7. Закона о заштити јавне безбедности и поретка у држави са изменама и допунама од 1. марта 1929., са Законом о државном суду за заштиту државе од 8. јануара 1929. и Уредбом од 14. јануара 1929. за извршење овог закона, (Никшић-Беране: Прогрес, 1933).

⁸⁷⁵ Члан 8. Закона о заштити јавне безбедности и поретка у држави са изменама и допунама од 1. марта 1929., са Законом о државном суду за заштиту државе од 8. јануара 1929. и Уредбом од 14. јануара 1929. за извршење овог закона, (Никшић-Беране: Прогрес, 1933).

⁸⁷⁶ Члан 9. Закона о заштити јавне безбедности и поретка у држави са изменама и допунама од 1. марта 1929., са Законом о државном суду за заштиту државе од 8. јануара 1929. и Уредбом од 14. јануара 1929. за извршење овог закона, (Никшић-Беране: Прогрес, 1933).

⁸⁷⁷ Члан 10. Закона о заштити јавне безбедности и поретка у држави са изменама и допунама од 1. марта 1929., са Законом о државном суду за заштиту државе од 8. јануара 1929. и Уредбом од 14. јануара 1929. за извршење овог закона, (Никшић-Беране: Прогрес, 1933).

⁸⁷⁸ Члан 11. Закона о заштити јавне безбедности и поретка у држави са изменама и допунама од 1. марта 1929., са Законом о државном суду за заштиту државе од 8. јануара 1929. и Уредбом од 14. јануара 1929. за извршење овог закона, (Никшић-Беране: Прогрес, 1933).

У Историјском архиву Југославије могу се видети бројни случајеви пресуда државног суда од којих смо за потребе истраживања приказали две: У првом случају ових судских процеса наводи се да је у име Његовог Величанства Краља државни суд за заштиту државе по саслушању Државног тужиоца и одбране, изрекао данас ову пресуду: Матошић Марија, ћерка Петра и Јулке, рођ. Феринчевић, рођена септембра месеца 1893. године у селу Свилај, срез Славонски Брод, вере римокатоличке, неудата, радница у Београду, писмена, југословенски држављанин, без имовине, неосуђивана.⁸⁷⁹ Криви су, и то: Матошић Марија што је 14. фебруара 1930. године примила од Кершованија Отокара једну кутију у којој су били поменути чланци за лист „Билтен“ и индиго папир, знајући за садржину истих чланака, и цедуљу са адресом Мезулић Миливоја, студента права у Загребу, да све ово преда Бабовићу, кад овај дође, те му је 16. фебруара 1930. године предала, и ако је знала да су Кершовани Отокар и Бабовић Ибрахим комунисти и чланови комунистичке организације, дакле потпомагала удружење, које је имало за сврху пропаганду комунизма и тероризма и илегално прибављање власти, чиме је учинила злочинство из чл. 1 тач. 2 Закона о заштити јавне безбедности и поретка у држави.⁸⁸⁰ С тога се напред именовани оптуженици по члану 2. одељак 1. Закона о заштити јавне безбедности и поретка у држави у вези члана 4. Закона о државном суду за заштиту државе. Осуђују и то: Матошић Марија, с обзиром на члан 71. тач. 4. к.з. на казну строгог затвора од једне године, у коју се по кривичном закону урачунава издржани притвор и истражни затвор од 17. фебруара 1930. године до данас, тј. седам месеци и један дан, као и да се по члану 57. к.з. по издржавању казне протера из Београда за време од три године.⁸⁸¹ Разлози: Оптужена Матошић Марија на главном претресу признала је све радње, које чине основ дела за које је осуђена, а њено признање подупрто је исказима саоптужених Кершованија и Бабовића. Она сама тврди да није знала да је материјал, који је примила од Кершованија и по његовом налогу предала Бабовићу, комунистичке природе. Али је Државни суд стекао уверење да је оптужена Матошић Марија знала да се ради о комунистичком материјалу, по томе што је знала да је Кершовани комуниста, пошто га је упознала у Пожаревцу, где је био у затвору заједно са њеним ванбрачним мужем Цазијем, кога је она често посећивала, а обојица су издржавала казну, на коју су били осуђени по Закону о заштити државе. У Пожаревцу је упознала и Бабовића, те је она, према свему томе, морала знати да је поменути материјал имао да служи за сврхе комунистичке пропаганде члановима једне комунистичке организације, коју је она, према томе, свесно помагала,

⁸⁷⁹ Архив Југославије (АЈ), фонд бр. 726, фасцикла бр. К-2

⁸⁸⁰ Архив Југославије (АЈ), фонд бр. 726, фасцикла бр. К-2

⁸⁸¹ Архив Југославије (АЈ), фонд бр. 726, фасцикла бр. К-2

посредујући између њених чланова, па је тиме учинила дело из члана 1. тачка 2. Закона о заштити јавне безбедности и поретка у држави.⁸⁸²

Казна је осуђеним оптуженицима одмерена по члану 2. одељак 1. Закона о заштити јавне безбедности и поретка у држави у вези члана 4. Закона о Државном суду за заштиту државе. При одмеравању казне суд је код свих осуђених оптуженика у смислу члана 70 к.з, уважио као олакшице признање и добро владање, пошто се исти налази у поврату. Исто тако суд је код оптужених Коцмура Алојза, Кершованија Отокара, Бабовића Ибрахима, Марковић Милорада и Хафнера Антона уважио као олакшице и њихове личне прилике, пошто су сва петорица ожењени, а оптужени Коцмур и Бабовић имају по једно дете. Суд је, даље, оптуженом Кершованију ставио на терет поврат као отежицу из члана 76 крив. зак., пошто је оптужени Кершовани пресудом Првостепеног суда за град Београд од 16. фебруара 1927. године, број 8746, осуђен на шест месеци затвора због дела из Закона о заштити државе, која је казна од стране Апелационог суда повећана на годину дана, а од дана издржане казне и извршења новог дела није прошло пет година. При одмеравању казне оптуженим Коцмуру, Кершованију и Бабовићу суд је, с обзиром на реални стицај дела, применио пропис члана 62. к.з, док је оптуженима Ђорић Милисаву и Кардељ Едварду, као старијим малолетницима, с погледом на члан 14 и 30. к.з. ублажио и уместо робије изрекао казну строгог затвора. Најзад и код оптужених Михелчића Алојза и Матошић Марије, с обзиром на олакшавајуће околности, а у недостатку отежице, суд је према пропису члана 71. тачка 4. к.з. казну ублажио променом робије у строги затвор. Оптужене Коцмура Алојза, Кершованија Отокара и Бабовић Ибрахима осудио је овај Државни суд у смислу члана 46. одељак 1. к.з. и на трајан губитак часних права, а оптужене Станишић Милана, Марковић Милорада, Гавриловић Стојана, Видаковић Мате, Хафнера Антона, Ђурчић Живојина и Стиховић Николу у смислу члана 46. одељак 2. к.з. на временски губитак часних права, док је за све осуђене оптуженике, осим Михелчић Алојза и Кардељ Едварда, осудио према пропису члана 57. к.з. да се по издржавању казне протерају из Београда, односно Љубљане, сматрајући њихово бављење у тим местима опасним по јавни поредак. Остали део пресуде заснива се на прописима члана 310. у вези члана 313. и члана 314. зак.о суд.крив. поступку. Ова је пресуда одмах извршна у смислу члана 17. Закона о државном суду за заштиту државе. Пресуђено у Државном суду за заштиту државе у Београду, 18. септембра 1930. године Д.С. Бр.94/30. Деловођа Душан Милосављевић, председник већа за главни претрес Др Дубоковић.⁸⁸³

⁸⁸² Архив Југославије (АЈ), фонд бр. 726, фасцикла бр. К-2

⁸⁸³ Архив Југославије (АЈ), фонд бр. 726, фасцикла бр. К-2

У другом судском случају у пресуди се каже: У име Његовог Величанства Краља. Државни суд за заштиту државе у Београду, у већу састављеном од: Арнерић Љубомира, судије Врховног суда за Босну и Херцеговину у Сарајеву, као председника већа, Дубоковића Др Вицка, судије одељења б) Стола Седморице у Загребу, Стаменковић Трајка, судије Касационог суда у Београду, Куртовић Милорада, судије Касационог суда у Београду, Гучића Др Владислава, судије Вишег земаљског суда у Сплиту, Паљић Војислава, судије Апелационог суда у Београду и Филиповић Миодрага, председника окружног суда за град Београд као чланова и Павличевић Миодрага судије среског суда у Новом Саду, као записничара, пошто је по наредби председника Државног суда за заштиту државе од 24. јуна 1932. године (Д.О. Бр. 19/32), на оптужницу Државног тужиоца државног суда за заштиту државе од 21. јуна 1932. године (Д.Т.Бр. 669/32), дана 5. јула 1932. године започео главни претрес против оптужених: Најмана Славка, Фридфелд Шарлоте, Прагер Аделе и Стефановић Миле, због злочинства из чл. 1. тач. 2. и чл. 2. од. II. Закона о заштити јавне безбедности и поретка у држави, у присуству оптуженика који су изведени из истражног затвора, Марокина Др Иве, заменика државног суда за заштиту државе и Боле Др Болеслава, адв. оvd. браниоца по избору опт. Најмана Славка, Адања Др Симе, адв. оvd. браниоца по избору опт. Фридфелд Шарлоте, Кишнера Др Славка, адв. из Сремске Митровице, браниоца по избору оптужене Прагер Аделе и браниоца по службеној дужности опт. Стефановић Миле, а по саслушању заменика државног тужиоца државног суда за заштиту државе, одбране оптуженика и њихових бранилаца, довршио је главни претрес 6. јула 1932. године и изриче данас ову пресуду.⁸⁸⁴

I Најман Славко, син Едмунда и Јозефине рођ. Голдшмит, рођен 27. децембра 1903. године у Загребу, последњег боравишта у Марибору, југословенски држављанин, мојсијеве вере, ожењен, без деце, управитељ шпедитерске радње „Кало и Јелинек“ у Марибору, писмен, војску није служио, без имовине, неосуђен, сада у истражном затвору и

II Фридфелд Шарлота, кћи Вилхелма и Аделе рођ. Гринфелд, рођене 9. фебруара 1910. године у Капошвару, последњег пребивалишта у Марибору, југословенска држављанка, мојсијеве вере, удата, мајка једног детета, кућаница, писмена, неосуђивана, без имовине, сада у истражном затвору.⁸⁸⁵

Криви су што су почетком 1932. године у Марибору сазнавши да је поч. Милојковић Мирослав, бивши пешадијски поручник, са другим њему оданим официрима основао комунистичку организацију и са њима спремао препад и оружани устанак у Мариборском

⁸⁸⁴ Архив Југославије (АЈ), фонд бр. 726, фасцикла бр. К-2

⁸⁸⁵ Архив Југославије (АЈ), фонд бр. 726, фасцикла бр. К-2

гарнизону, на тај начин што би једне ноћи као дежурни официри присилили на послушност поједине војне јединице и тако помоћу њих насилним путем заузели сву власт у гарнизону, нису ово пријавили државним властима, дакле знали су да се припрема злочинство из чл. 1 Закона о заштити јавне безбедности и поретка у држави, а о томе нису на време известили државне власти, па су тиме починили злочинство из чл. 2. од. II. Закона о заштити јавне безбедности и поретка у држави, а с обзиром на члан 70 к.з.⁸⁸⁶ Осуђују:

1). Најман Славка на казну робије од (2) две године у коју му се по члану 77. к.з. урачунава издржани притвор и истражни затвор од 7. маја 1932. године до данас и по члану 46. одељка другог к.з. на губитак часних права за време од (5) пет година.

2). Шарлота Фридфелд од (1) једне године у коју јој се по члану 77 к.з. урачунава издржани притвор и истражни затвор од 5. маја 1932. године до данас и по члану 46. другог одељка к.з. на губитак часних права за време од (5) пет година. По члану 310. у вези са чланом 314. закона о кривичном поступку осуђују се да солидарно накнаде трошкове кривичног судског поступка (изузев трошкове притвора и истражног затвора и одбране, које ће сносити свако за себе), а који се сви трошкови оглашавају наплативим.⁸⁸⁷

На основу члана 280. Закона о кривичном судском поступку ослобађају се од оптужбе Прагер Адела, кћи Јосифа и пок. Гринфелд Шарлоте, рођена 12. јануара 1888. године, у Леграду, боравиштем у Капошвару, мађарска држављанка, мојсијеве вере, удата, мајка двоје деце, кућаница, писмена, неосуђивана, без имовине, сада у истражном затвору и Стефановић Мила, кћи Добривоја и Теодоре, рођ. Радојевић рођена 29. децембра 1906. године у Ужичкој Пожеги, са пребивалиштем у Владимирову, срез малешки, православне вере, југословенска држављанка, неудата, писмена, неосуђивана, без имовине, сада у истражном затвору да су и то прва у Марибору течајем месеца фебруара, марта и априла 1932. године, а друга у Владимирову сазнале да је пешадијски поручник Милојковић Мирослав са другим њему оданим официрима организовао комунистичку ћелију и да спрема препад и оружани устанак у мариборском гарнизону, по којем би ови једне ноћи као дежурни официри под претњом убиства, присилили поједине војне јединице на послушност и тако помоћу ових насилним начином заузели сву власт у гарнизону, а да све то нису пријавили властима, дакле знале да се припрема злочинство из чл.1 Закона о заштити јавне безбедности и поретка у држави, а о томе нису на време известили државне власти, па су тиме починили злочинство из чл. 2. од. II. Закона о заштити јавне безбедности и поретка у држави, а с обзиром на члан 70 к.з.

⁸⁸⁶ Архив Југославије (АЈ), фонд бр. 726, фасцикла бр. К-2

⁸⁸⁷ Архив Југославије (АЈ), фонд бр. 726, фасцикла бр. К-2

Разлози. Испуштено. Пресуђено у Државном суду за заштиту државе 7. јула 1932. године Д.С.Бр. 19/32 у Београду. Записничар М.М Павличевић, председник већа Арнерић с.р.⁸⁸⁸

Интересантно је да је Закон о Државном суду предвиђао ретроактивно дејство, дакле могао је бити примењен и на ситуације пре његовог доношења, што су многи познати правници оценили као веома реакционарно законско решење, што краљу Александру није сметало да донесе још два закона са сличном садржином. У позитивном правном систему ретроактивно важење прописа је потпуно незамисливо. Судијска елита Краљевине Југославије истицала је да праве судске независности нема ако нема независности према средини у којој се живи, од грађана из средине у којој живи. Како би сачувао независност према средини у којој живи, судија је морао водити рачуна о својој стручној спреми, о одржавању извесног стандарда живота који би одговарао судијском положају и високом угледу који је судској власти дат и који он мора сачувати. Судија је морао целокупно своје држање и кретање да подеси тако да он на своју средину и грађане – парничаре, остави утисак у истину слободног, независног и самосталног судије.⁸⁸⁹ Пресуде које су проишле из процеса вођених у овом суду, кретале су се од драконских затворских казни до ослобађајућих, у зависности углавном, од начина на који је тумачен закон, али и спољних и унутрашњих околности у којима се земља нашла.⁸⁹⁰

5.3. Политички осуђеници по основу Закона о заштити државе

У историјском Архиву Југославије постоји богата грађа која се односи на период Шестојануарске диктатуре, у обиљу прегледане и анализираних грађе истакли би неколико интересантних историографских трагова о примени Закона о заштити јавне безбедности и поретка у држави. У наставку се указује на списак политичких осуђеника из Пожаревачког казног завода са временом извршења кривичних дела против безбедности и јавног поретка и годином правоснажности пресуде. У првој групи политичких осуђеника из Пожаревачког казног завода време извршења политичких кривичних дела поклапа се са временским оквиром предмета истраживања и периодом од 1929. до 1934. године.

Прве групе осуђеника од стране Државног суда за заштиту државе дела су извршила у 1928/29. години на територији Босне, а правоснажност пресуде наступила је 21. марта 1930.

⁸⁸⁸ Архив Југославије (АЈ), фонд бр. 726, фасцикла бр. К-2

⁸⁸⁹ <http://www.vk.sud.rs/sites/default/files/files/Istorijat/KraljevinaSHS.pdf>

⁸⁹⁰ Раде Ристановић, Акције комунистичких илегалца у Београду 1941-1942, (Београд: Филип Вишњић, 2013), 29-30.

године. Инкриминација: Били активни чланови КПЈ у Сарајеву, штампали и растурали разне летке и брошуре комунистичког садржаја по Босни.

1. Бујић др Бранко, адвокатски приправник, Сарајево, осуђен на 5 година робије;
2. Прица Огњен, професор, Сарајево, осуђен на 7 година робије;
3. Пешут Петар, студент права, Сарајево, осуђен на 3 године робије;
4. Дружета Антон, столар, осуђен на 10 година робије, у бекству;
5. Курта Мехмед, кројач, осуђен на 10 година робије, у бекству;
6. Јакубовић Мехмед, обућар, Сарајево, осуђен на 10 година робије, у бекству;
7. Говорушић Ката, служавка, Сарајево, осуђена на 5 година робије;
8. Мрзић Хамдија, лимар, Сарајево, осуђен на 1 годину и 6 месеци робије;
9. Тошић Василије, бравар, Сарајево, осуђен на 3 године робије;
10. Бокичић Никола, бравар, Сарајево, осуђен на 3 године робије;
11. Боновић Владимир, Сарајево, осуђен на 4 године робије;
12. Арановић Анта, кројач, Осијег, осуђен на 3 године робије;
13. Абдиковић Асим, седлар, Сарајево, осуђен на 3 године робије;
14. Самоковлија Хајим, ђак, Сарајево, осуђен на 1 годину затвора;
15. Самоковлија Леон, ђак, Сарајево, осуђен на 2 године затвора;
16. Финци Јозеф, књијар, Сарајево, осуђен на 3 године робије;
17. Масло Недељко, ковач, Мостар, осуђен на 2 године робије;
18. Антунбабић Маша, обућар, Тузла, осуђена на 1 годину робије.⁸⁹¹

За дела из 1929. године осуђена је једна већа група комуниста са територије Херцеговине, а правоснажност пресуде била је 21. јуна 1930. године. Инкриминација: Били активни чланови КПЈ и као такви вршили пропаганду против постојећег режима.

1. Вуковић Гојко, лимар, Мостар, осуђен на 3 године робије;
2. Битанга Раде, типограф, Мостар, осуђен на 3 године робије;
3. Аврамовић Бјелица-Никола, трговачки помоћник, Мостар, осуђен на 2 године робије;
4. Билаловић Мехмед, бравар, Мостар, осуђен на 2 године робије;
5. Гоати Анђелко, шофер, Мостар, осуђен на 3 године робије;
6. Миљијевић Мухамед, баштован, Мостар, осуђен на 1 годину робије;
7. Лакишић Ибрахим, бравар, Мостар, осуђен на 1 годину робије;
8. Сарих Нијаз, бравар, Мостар, осуђен на 1 годину робије;
9. Павловић Пера, обућар, Мостар, осуђен на 18 месеци затвора;
10. Ајваз Љуба, бравар, Мостар, осуђен на 18 месеци затвора.⁸⁹²

У пожаревачкој казнионици 1928-1929. године боровали су следећи политички кривци:

1. Иван Бријачек, Јосип Цази, Отокар Кершовани. По пресуди Првостепеног суда за град Београд број 8746. од 16. фебруара 1928. године спроведени су у Пожаревачки казнени завод на издржавање казне. Иван Бријачек, Јосип Цази, Отокар Кершовани, Павле Ковачевић, Јосип Родобоља, Обрен Николић,

⁸⁹¹ Архив Југославије (АЈ), фонд бр. 726, фасцикла бр. К-1

⁸⁹² Архив Југославије (АЈ), фонд бр. 726, фасцикла бр. К-1

Кочћа Митић, Лука марушић, Богосав Тодоровић, Гојско Самарцић, Александар Здравковић, Ђорђе Папрић, Петар Праштало Петровић, Василије Стајкић и Светислав Стефановић, сви осуђени по закону о заштити државе.

2. Чап Маћаш, Чикош Јозеф, Чикош Јанош, Чикош Иштван, криви су јер су растурали летке издате од Покрајинског Комитета Комунистичке партије Југославије за Војводину, пропагирали комунизам, организовали сентску комунистичку ћелију, постали чланови исте, плаћали чланарину, значи потпомагали као чланови удружења које има за сврху пропаганду комунизма.

3. Матошић Марија, пресудом државног суда за заштиту државе, јер је примила од Отокара Кершованија прибор и комунистичке новине да преда комунисти Бабовићу.

4. Брезник Марија, домаћица из Марибора, осуђена на три године робије и 5 година губитка часних права, јер је заједно са својим мужем у 1929. години у Марибору примала комунистичког курира и друге за које су знали да одлазе у Аустрију и оданде доносе разне књиге и брошуре комунистичке садржине у сврху растурања у нашој држави и тиме помагали удружења које је имало сврху пропаганду комунизма, побуда и мотив социјално револуционарни; ту су и Кебрић Јакоб, Рошкар Иван, Барл Милан, крив је што је као курир комунистичке организације, неколико пута преко границе северно од Марибора одлазио у Аустрију, Беч, носећи онамо пошту од комунистичке организације у Загребу, и доносећи је оданде, што је потајно преко исте границе из Аустрије у Југославију пренео разне књиге, брошуре и новине намењене комунистичкој пропаганди у Југославији, потпомагао удружење које је имало за сврху пропаганду комунизма, растурао књиге, брошуре и новине којима се иде на то да се подстрекне насиље према државним властима и уопште угрози јавни мир и доведе у опасност јавни поредак и пропагира и убеђује да треба променити политички и социјални поредак у држави злочинством, насиљем или ма којом врстом тероризма, па је починио злочинство из тач. 1. и 2. сл. 1. Закона о заштити јавне безбедности и поретка у држави, Топлак Франц, Брезник Албин, Штраус Рудолф,

4. Фидлер Јован, из Великог Бечкерека, молер и фарбар, 1 година робије због чланства у комунистичкој организацији у Великом бечкереку, сачувана дописница на немачком језику коју је писао породици

5. Молнар Стеван, из велике Кикинде, слуга, због ружења Краља Александра на јавном месту.⁸⁹³

Време извршења дела: 1930. године, територија: Словенија, правоснажност пресуде:

30. јуна 1932. године. Инкриминација: Као чланови мариборског гарнизона организовали унутар официра партијске ћелије и путем преврата покушали да свргну тадашњи поредак.

1. Атанацковић Драгољуб, пешадијски поручник, осуђен смртном казном;

2. Алталер Мирослав, пешадијски поручни, осуђен на 12 година робије;

3. Ђокић Војислав, пешадијски мајор, осуђен на 15 година робије;

4. Милутиновић Момчило, пешадијски поручник, осуђен на 8 година заточења;

5. Тодоровић Драгољуб, пешадијски поручник, осуђен на 5 година заточења;

6. Паунковић Божидар, пешадијски поручник, осуђен на 3 године заточења;

7. Ристић Момчило, пешадијски поручник, осуђен на 2 године заточења;

8. Илић Живорад, артиљеријски поднаредник, осуђен на 3 године робије.⁸⁹⁴

Ова група дела је извршила на територији Словеније и Војводине, а правоснажност пресуде наступила је 25. марта 1931. године. Наведени осуђеници инкриминисани су што су као активни чланови КПЈ одржавали активну сарадњу са Комитерном и комунистичким

⁸⁹³ Архив Југославије (АЈ), фонд бр. 726, фасцикла бр. К-2

⁸⁹⁴ Архив Југославије (АЈ), фонд бр. 726, фасц. бр. К-1

партијама других земаља, а унутар земље вршили пропаганду ради обарања постојећег поретка. У попису осуђеника налазе се следећа лица:

1. Дојчбауер Феликс, столар, Марибор, осуђен на 2 године робије;
2. Немчев Средоје, кожарски радник, Меленци, осуђен на 6 година робије;
3. Глигорић Милош, ташнар, Велики Бекчерек, осуђен на 6 година робије;
4. Кермаунер Душан, апсолвент права, Љубљана, осуђен на 2 године робије;
5. Планкар Јосип, чиновник, Љубљана, осуђен на 2 године робије;
6. Јамник Алојз, трговачки путник, Љубљана, осуђен на 2 године и 6 месеци робије;
7. Планкар Ружа, пегларка, Загреб, осуђена на 1 годину робије;
8. Клопчић Франк, путник, Загорје, осуђен на 18 месеци затвора;
9. Банкмилер Франц, бравар, Преваље, осуђен на 7 година робије;
10. Колоша Виктор, ковач, осуђен на 8 година робије;
11. Антић Младен, бравар, Куманово, осуђен на 7 година робије;
12. Тонц Ернест, трговачки помоћник, Љубљана, осуђен на 4 године робије;
13. Гацић Матија, опанчар, осуђен на 10 година робије;
14. Јарц Антон, земљоделац, Черној Васи, осуђен на 3 године робије;
15. Ербержник Иван, Љубљана, осуђен на 2 године робије;
16. Шеница Јосип, чистач, Љубљана, осуђен на 3 године робије;
17. Мочилар Алојз, тесар, Љубљана, осуђен на 4 године робије;
18. Шуштешкић Антон, столар, Љубљана, осуђен на 1 годину робије;
19. Дракслер Марија, кројачица, Љубљана, осуђена на 2 године робије;
20. Алић Јосип, пекар, Домжале, осуђен на 1 годину робије;
21. Поровне Иван, студент филозофије, Земун, осуђен на 10 месеци затвора;
22. Планкл Франц, књиговођа, Љубљана, осуђен на 9 година робије;
23. Кухар Ловро, привремени намештеник, Гуштањ, осуђен на 6 година робије;
24. Крајгер Јосип, обућар, Гуштањ, осуђен на 5 година робије;
25. Базник Иван, званичник, Љубљана, осуђен на 4 године робије;
26. Потрч др Јосип, лекар, Птуј, осуђен на 2 године робије;
27. Пољанц Јосип, рудар, Велењ, осуђен на 1 годину робије;
28. Мрављак Антон, трговачки помоћник, Велење, осуђен на 10 месеци затвора;
29. Споленак Иван, ковач, Птуј, осуђен на 2 године робије;
30. Меснер Франц, стругар, Гуштањ, осуђен на 10 месеци затвора;
31. Дитингер Иван, радник, Гуштањ, осуђен на 1 годину и 6 месеци затвора;
32. Тершек Игнацио, радник, Гуштањ, осуђен на 7 година робије;
33. Соре Јосип, радник, Гуштањ, осуђен на 5 година робије;
34. Вистер Валентије, радник, Јаворник, осуђен на 1 годину и 6 месеци робије;
35. Стермецки Макс, студент медицине, Љубљана, осуђен на 7 година робије.⁸⁹⁵

У другој групи осуђеника време извршења дела било је у 1931. години на територији Словеније и Хрватске, а правоснажност пресуде је наступила 14. новембра 1931. године. Инкриминација: Постали су чланови КПЈ Савеза комунистичке омладине Југославије, вршили врбовање чланова и пропаганду за КПЈ. Због инкриминације што су постали чланови КПЈ Савеза комунистичке омладине Југославије, вршили врбовање чланова и пропаганду за

⁸⁹⁵ Архив Југославије (АЈ), фонд бр. 726, фасц. бр. К-1

КПЈ, односно дела из чл. 2, тач. 1,2. и 5, и чл. 2. од. II закона о заштити јавне безбедности и поретка у држави, због чега су пресудом Држаног суда за заштиту Државе Краљевине Југославије у Београду оглашени кривим. Из казненог листа Жупанчић Славка и Јурјец Франца, види се побуда дела социјално преволуционарна, преовладава римокатоличка вера.

1. Шварц Рајмонд, Лимарски помоћник, Студенци, осуђен на 3 године робије;
2. Голоб Драго, кројачки помоћник, Марибор, осуђен на 1 годину строгог затвора;
3. Врабл Франц, пекарски шегрт, Горња Штајерска, осуђен 9 месеци затвора;
4. Мале Иван, кројач, Падова, осуђен 6 месеци строгог затвора;
5. Сандер Роберт, пекар, осуђен 6 месеци затвора;
6. Монети Франц, бравар, Чинжат, осуђен на 6 месеци строгог затвора;
7. Штурм Франц, пекар, осуђен на 7 месеци строгог затвора;
8. Венхандл Богомир, механичар, осуђен на 6 месеци строгог затвора;
9. Жупанчић Славко, кројач, Студенци, осуђен на 9 месеци строгог затвора;
10. Јурјец Франц, бравар, Љубљана, осуђен на 1 годину строгог затвора;
11. Грозник Франц, редар, Загорја, осуђен на 8 месеци строгог затвора.⁸⁹⁶

У 1932. години на територији Словеније биле је више десетина процеса, у једној од група оптужених правоснажност пресуде наступила је 7. јула 1932. године. Инкриминација: Што су почетком 1932. године у Марибору са осталим члановима мариборског гарнизона основали комунистичку организацију и спремали препад и оружани устанак за свргавање постојећег поретка.

1. Најман Славко, шпедитер, Марибор, осуђен на 2 године робије;
2. Фридфелд Шарлота, домаћица, Марибор, осуђена на 1 годину робије.⁸⁹⁷

Тзв. Мариборска афера 1932. године, имала је за исход пресуде члановима КПЈ. Инкриминација: Као чланови мариборског гарнизона организовали унутар официра партијске ћелије и путем преврата покушали да свргну тадашњи поредак. Осуђени пресудом Војног суда за офицере – надлежног по кривицама.

1. Атанацковић С. Драгољуб, пешадијски поручник, осуђен смртном казном, што је створио са другима удружење за пропаганду комунизма и нелегално приграбљивање власти у мариборском гарнизону, па је извршио све припреме да у току ноћи насилно узму власт у своје руке у мариборском гарнизону. У ту сврху израдили су један проглас под насловом „Јунаци“ у коме се војници позивају на побуну с тим да ће сви они који не буду пришли побуњеницима бити најстрожије кажњени, а предочава им се да се тај преврат има извршити под заштитом Совјетске Русије, завршавајући проглас са „Напред у спас! Живео комунизам“. Пресуда Атанацковићу и Алталеру је гласила казна смрћу, 20. јуна 1932. пред војним судом у Београду, али је овоме другоме преиначена. Атанацковић је осуђен поред смртне казне и на трајан губитак часних права и губитак војничке части за свагда,
2. Алталер Мирослав, пеш. поручник, осуђен 12. г. робије,
3. Ђокић Војислав, пеш. мајор, 15 г. робије,

⁸⁹⁶ Архив Југославије (АЈ), фонд бр. 726, фасц. бр. К-1

⁸⁹⁷ Архив Југославије (АЈ), фонд бр. 726, фасц. бр. К-1

4. Милутиновић Момчило, пеш. поручник, 8 г. заточења,
5. Тодоровић Драгољуб, пеш. поручник, 5 г. заточења,
6. Паунковић Божидар, пеш. поручник, 3 г. заточења
7. Ристић Михаило, пеш.поручник, 2 г. заточења, православне вере, 22 године, за дело што је на дан 16. априла 1932. године сазнао од потпоручника Атанасковић Драгољуба да у мариборском гарнизону постоји комунистичка организација са циљем да насилним путем приграби власт у своје руке, као и да су извршене све припреме да чланови те организације следеће ноћи насилним путем узму Мариборски гарнизон у своје руке, па о томе није известио претпостављене, побуда дела: другарска наклоност и социјално револуционарна.
5. Илић Живорад, арт. поднаредник 3 г. робије, побуда социјално револуционарног карактера, јер је у друштву официра мариборског гарнизона припремао преврат и насилно узимање власти у гарнизону.⁸⁹⁸

За дело вршења пропаганде путем летака и одржавање везе са ЦК у Бечу, а делатност су вршили на територији Војводине, Суботица, Бечкерек, Сента, Сомбор, сви углавном римокатоличке вере. Време извршења кривичног дела 1930-1932. година, територија Војводине, правоснажност пресуде 4. јуна 1932. године:

1. Бачић Алојзијем надничар, Суботица, осуђен 4 г. робије,
2. Вујевић Илија, надничар, Суботица, 5 г.,
3. Ивањојш Александар, столар, Суботица, 6 г.,
4. Месарош матија, обућар, Суботица 8 г.,
5. Лрик Иштван, зидар, Бачка топола, 3 г.,
6. Вуковић Мата, радник, Суботица 3 г.,
7. Кашуба Јосип, службеник, Сремска Митровица, 1 г.,
8. Салај Јосип, браварски радник, Суботица, 1 г.,
9. Дудаш Лајош, бравар, Бачка топола, 2 г.,
10. Ковач Јанош, кројач, Суботица 2 г.,
11. Кропф Гптфрид, кројач, Суботица, 3 г.,
12. Комлош Јанош, обућар, Суботица, 2 г.,
13. Чех Кароља Имре, учитељ, Ада, 5 месеци робије,
14. Катона Јанош, приватни чиновник, Сента, 6 месеци затвора, био члан Комунистичке партије Југославије,
15. Леваи Михајло, обућар, Сента, осуђен 6 мес. затвора,
16. Фукс Боришка, кројачица, Бечкерек, 6 месеци,
17. Ирге Шандор, надничар, Суботица, 1 г.,
18. Вуковић Антун, вероучитељ, Суботица, 6 м,
19. Бернат др Карољ, лекар, 1 г.⁸⁹⁹

Другој групи осуђених за извршење дела у 1932. години на територији Словеније и Хрватске правоснажност пресуде наступила је 3. октобра 1932. године. Инкриминација: Што

⁸⁹⁸ Архив Југославије (АЈ), фонд бр. 726, фасцикла бр. К-2

⁸⁹⁹ Архив Југославије (АЈ), фонд бр. 726, фасцикла бр. К-2

су као чланови КПЈ растурали по Хрватској и Словенији комунистичке брошуре и часописе и тако вршили пропаганду против државе.

1. Раполд Максимилијан, шофер, Железна Капла, осуђен на 3 године робије;
2. Грегорић др Павле, лекар, Загреб, осуђен на 2 године строгог затвора;
3. Ткалац др Звонимир, адвокатски приправник, Загреб, осуђен на 5 година робије;
4. Станислав Јосип, бравар, Загреб, осуђен на 1 годину и 6 месеци робије;
5. Летоња Стјепан, механичар, Марибор, осуђен на 4 године робије;
6. Потисек Фридрих, обућар, Марибор, осуђен на 1 годину строгог затвора;
7. Херманко Јосип, инжењер, Марибор, осуђен на 4 године робије;
8. Урбас Фрањо, бравар, Марибор, осуђен на 1 годину робије;
9. Вајнгерл Хинко, радник, Марибор, осуђен на 2 године робије;
10. Залај Еуген, бравар, Марибор, осуђен на 1 годину строгог затвора.⁹⁰⁰

У 1933. години неколико група осуђених казну је служило у пожаревачком казненом заводу, као време извршења дела наведена је 1933. година, дела су извршена на територији Словеније. Инкриминација: Као чланови Покрајинског комитета за Словенију, издавали су летке и брошуре комунистичке садржине и са истима вршили пропаганду у циљу обарања постојећег режима.

1. Шентјурц Лидија, осуђена на 2 године строгог затвора;
 2. Војниловић Борис, осуђен на 5 година робије;
 3. Венигер-Холц Конрад, осуђен на 3 године робије;
 4. Боле Душан, осуђен на 1 годину строгог затвора;
 5. Муачевић Иванка, осуђена на 2 године робије;
 6. Ковачић Федор, осуђен на 6 месеци строгог затвора.
- П.С. Кидрич Борис, студент технике у Љубљани истом пресудом ослобођен је кривичне одговорности. Био је оптужен да је стајао у коресподентној вези са Шентјурц Лидијом и да је исту прикривао од власти.⁹⁰¹

Време извршења дела: 1934. година, територија: Херцеговина. Инкриминација: Као чланови КПЈ вршили активну пропаганду и дељење летака по Босни.

1. Фрковић Владимир, адвокатски приправник, Сарајево, осуђен на 3 године робије;
2. Кош Ерих, судски приправник, Сарајево, осуђен на 18 месеци затвора;
3. Драшковић Борислав, студент права, Сарајево, осуђен на 1 годину строгог затвора;
4. Ченгић Ибрахим, типограф, Сарајево, осуђен на 5 година робије;
5. Глухић Мустафа, радник, Сарајево, осуђен на 2 године робије;
6. Лукић Бошко, опанчар, Сарајево, осуђен на 2 године робије;
7. Данон Аврам, апсолвент средње техничке школе, Сарајево, осуђен на 1 годину строгог затвора;
8. Нисм Албахари, трговачки помоћник, Сарајево, осуђен на 1 годину строгог затвора;
9. Лушић Леон, техничар, Сарајево, осуђен на 1 годину затвора;
10. Потипарски Зора, дневничар, Сарајево, осуђена на 3 године строгог затвора;

⁹⁰⁰ Архив Југославије (АЈ), фонд бр. 726, фасц. бр. К-1

⁹⁰¹ Архив Југославије (АЈ), фонд бр. 726, фасц. бр. К-1

11. Штефани Ана, ученица, Сарајево, осуђена на 1 годину затвора;
12. Мостић Стјепан, студент филозофије, Сарајево, осуђен на 3 године затвора;
13. Билох Казимир, стројар, Сарајево, осуђен на 1 годину строгог затвора;
14. Абдулаховић Исмет, студент, Вишеград, осуђен на 2 године робије;
15. Керкен Мухамед, новинар, Рудо, осуђен на 18 месеци строгог затвора.⁹⁰²

Из инкриминација наведених осуђених комунистичких група може се видети да се доминантан број кривичних дела за која су оптужени и осуђени односио на пропагандне активности, растурање летака, забрањене штампе и публикација, за вршење пропаганде против државе или повезивање са другим комунистичким групама.

5.4. Третман политичких осуђеника у пожаревачком и другим казним заводима

Бројна архивска грађа оставила нам је богате трагове о преписци, комуникацији, односима, молбама и ангажовањима политичких осуђеника. Из фрагментарно прегледаних дописа може се реконструисати однос заводских власти према политичким осуђеницима. Из следећег дописа се може видети да је политичким осуђеницима била доступна различита штампа. У извештају се каже: Управи пожаревачког казног завода, Пожаревац. Кад је доле потписани јутрос, пошто је извршен распоред радова обишао кројачку радионицу, нашао је код осуђеника Косте Дишевића књигу „Жена и социјализам“ и новину „Време“, коју је он, по његовој изјави добио од осуђених комуниста. Па како је према правилима најстрожије забрањено осуђеницима читање новина, сем комунистима, то ми је част о предњем известити Управу, с молбом да се именовани што строжије казни. У прилогу овог достављам књигу и новину „Време“. У потпису командир, потпис нечитак. Пожаревац 21. јуна 1929. године.⁹⁰³

У следећем допису Начелнику среза Јасеничког, Паланка. По кривици Кеџић Димитрија, зидарског радника из Паланке због дела из члана 3. Закона о заштити јавне безбедности и поретка у држави Паланачком првостепеном суду част је спровести тој власти именованог Кеџића заједно са овереним преписом своје пресуде бр. 32 896 од 24. септембра 1929. године пресудом Београдског апелационог суда бр. 9042 од 2. октобра 1929. године и решењем Касационог суда бр. 13910 од 6. новембра 1929. године, са извештајем да је оптужени Кеџић био у бекству почев од 3. октобра 1929. године, па све до 18. априла 1930. године, када је од наших пограничних власти у Марибору ухваћен. Препоручује се Начелнику да предње пресуде и решење Касационог суда по кривичној и грађанској части

⁹⁰² Архив Југославије (АЈ), фонд бр. 726, фасц. бр. К-1

⁹⁰³ Историјски архив Пожаревац, година 1929, архивска кутија бр. 30. година 1928, архивска кутија бр. 29.

према осуђеном Кеџићу изврши и о томе овај суд извести уз пошиљај притворског трошка од 182.95 динара колико за њега код овог истог суда износи. Напомиње се Начелнику да извести у спроводном писму и казнени завод о времену које је Кеџић спровео у бекству. Датум 14. јун 1930. Паланка у потпису стоји Председник суда, а у наставку акта Управи Казненог завода у Пожаревцу спроводи се осуђеник Димитрије Кеџић зидарски надник из Паланке са молбом да се прими на издржавање казне, у потпису заст. ср. начел., писар Рад. Вујичић.⁹⁰⁴

Даље се може видети да Управа пожаревачког казненог завода у акту бр. 10720 од 18. новембра 1930. године пише Начелнику среза пожаревачког да се са овим актом спроводи стражарно осуђеник овог завода Кеџић Димитрије звани „Димко“ с молбом да се спроведе стражарно Државном суду за заштиту државе у Београду, а према тражењу поменутог суда бр. 233/30 од 12. овог месеца. Именовани је осуђен по Закону о заштити јавне безбедности и поретка у држави на три године робије. Лични опис: стар 26 година, висина 173цм, лице дугуљасто, коса смеђа, очи плаве, чело обично, нос правилан, обрве смеђе, уста умерена, зуби непотпуни, браду и бркове брија, особених знакова нема. Моли се начелник да на именованог пажњу скрене спроводницима, јер је склон бекству.⁹⁰⁵

Има и примера када се Државни суд за заштиту државе при Касационом суду, под редним бројем 2020/29 од 23. априла 1930. године у Београду обраћа Управи казненог завода Пожаревац и обавештава да је извршном пресудом овог суда од 10. априла 1930 године Д.С. бр. 2020/29 осуђени су на казну строгог затвора: Бенички Антун, Лесковар Стјепан и Валент Славко, и спроведени на издржавање казне у казнени завод у Пожаревцу. Како је приликом спровођења тој Управи достављен само један оверен препис пресуде, то се накнадно достављају још (2) оверена преписа пресуде. У потпису Председник већа за главни претрес, потпис нечитак.⁹⁰⁶ Државни суд за заштиту државе при Касационом суду, под редним бројем 2020/29 од 13. октобра 1930. године у Београду, Управи казненог завода Пожаревац. По предмету кривице Јанкеза Грге и осталих, због дела из члана 1. Закона о заштити јавне безбедности и поретка у држави и чланова 100 и 307. Кривичног законика, а према пропису члана 12. Закона о извршењу казни лишења слободе, достављају се тој управи казнени листови за осуђенике: Бенички Антуна, Лесковара Стјепана и Валента Славка, који се налазе на издржавању казне у том заводу. У потпису судија – потпис нечитак.⁹⁰⁷

⁹⁰⁴ Архив Југославије (АЈ), фонд 726, фасцикла бр. К-1

⁹⁰⁵ Архив Југославије (АЈ), фонд 726, фасцикла бр. К-1

⁹⁰⁶ Архив Југославије (АЈ), фонд 726, фасцикла бр. К-1

⁹⁰⁷ Архив Југославије (АЈ), фонд 726, фасцикла бр. К-1

У Архиву Југославије могу се пронаћи бројне листе политичких осуђеника из једне од њих видимо из чега су се ове листе састојале: име Станић Матија, занимање: браварски помоћник, место рођења: осијечки срез, затим место становања пре осуде, породично стање: нежењен – мати Јулија Станић, старост: 19 година, вере: римокатоличке. Лични опис: висина 175, чело: високо, зуби: /, лице: дугуљасто, нос: правилан, бркови: брије, коса: смеђа, обрве: смеђе, брада: исто, очи: смеђе, уста: правилна, особени знаци: /. Осуда: Матија Станић пресудом Државног суда за заштиту државе у Београду од 22. марта 1930. године, Д.С. бр. 1839/29 за дело из члана 1, тачка 1.2. и 4. Закона о заштити јавне безбедности и поретка у држави и преступ из члана 307. кривичног законика са две године строгог затвора. Извод из пресуде о учињеном делу и мотивима: Као члан ћелије у Осиеку Савеза комунистичке омладине Југославије ширио комунизам и растурао пропагандне летке. Мотив: социјалистичко револуционарство.⁹⁰⁸

Из акта Управе казненог завода у Пожаревцу од 26. августа 1931. године, може се видети да је осуђенику Станић Матији из Осиека који је пресудом Државног суда за заштиту државе Д.С. бр. 1839/29 од 22. марта 1930. године осуђен на две године строгог затвора за дело из члана 1, ст. 1,2 и 4. ЗоЗ државе, истиче му казна 27. августа т.г., стога, а на основу члана 63 и 64. Правила о домаћем реду у казним заводима наређујем да се још данас пом. осуђенику изда одело из магацина, као и новац из депозита ако га има. Сутра 27. текућег месеца пустити га у слободу, о томе му издати објаву и засебним актом предати га овдаш. полицијској власти ради спровода поглавару среза Осиек као комунисту. Развести га по књигама, па предмет ставити у акта, бр. 8948. Управник.⁹⁰⁹

Управа казненог завода Пожаревац, 8. јул 1931. године у Пожаревцу, начелнику среза Преграда, Савска Бановина. Осуђеник овог завода Лесковара Стјепан, обућарски помоћник, родом од Валеретинова, повереног Вам среза, осуђен је пресудом Државног суда за заштиту државе од 10. априла 1930. године бр. 2020/929 за дело из члана 1 тачка 2 Закона о заштити јавне безбедности и поретка у држави са 2 (две) године строгог затвора која му казна истиче на дан 27. јула 1931. године и истог се дана пушта у слободу. Сходно наређењу Министра унутрашњих послова I пов. Бр. 7674 од 8. марта 1931. године, а према наређењу Министра правде пов. Бр. 142 од 9. марта 1931. године молите се да до означеног датума упутите поуздано лице спроводника који ће именованог спровести до места рођења му. Ако се, пак, до 27. јула 1931. године овој Управи не јави одређени спроводник за осуђеника Лесковара,

⁹⁰⁸ Архив Југославије (АЈ), фонд 726, фасцикла бр. К-1

⁹⁰⁹ Архив Југославије (АЈ), фонд 726, фасцикла бр. К-1

управа ће га спровести начелнику среза пожаревачког ради даљег спровода у место рођења му. Управник.⁹¹⁰

Третман и однос према породицама политичких осуђеница може се видети кроз допис бр. 6767. Управе пожаревачког казног завода Предстојништву градске полиције Велики Бечкерек од 29. јуна 1931. године: „Изволите саопштити на потпис овог акта Селеси Михаилу, Радичевићева улица бр. 35, да је његова кћерка осуђеница Селеси Барбара врло тешко оболела, и да ако жели, може доћи ради виђења са њоме, јер је стање њеног здравља критично. По саопштењу акт вратите овој Управи. Хитно је! У потпису стоји управник, потпис нечитак, а на дну акта да је Селеси Михаило примио на знање.“⁹¹¹

Да су комунистички осуђеници имали боље услове смештаја и третмана види се из следеће пријаве: Рађено у канцеларији у Управи пожаревачког казног завода 21. јула 1932. године у Пожаревацу. Данас се пријави осуђеница овог завода Шарлота Фриедфелд из Марибора, па изјави: Ја нисам комунисткиња, али уколико се водим као комунисткиња и немам право на услов, то хоћу са комунисткињама у соби да будем и да не радим као и оне. Када сам дошла ја сам казала да нисам комунисткиња и да зато нећу са њима, мислећи да ћу имати услов, пошто немам услов, то молим да ме ставе у собу са комунисткињама, јер оне имају боље собе, велике, више ваздуха и у свему боље, но остале осуђенице, а разлог је и то што нисам најбољег здравља. Шарлота Фриедфелд, писар Милица Живковић, оверава заступник Управника.⁹¹²

Политички кривци били су ослобођени од рада што се види из следећег догађаја: Командиру пожаревачког казног завода, Пожаревац. Данас 9. септембра 1932. године око 11 часова налазио сам се код V павиљона, где су и политички кривци смештени. Овде сам био са г. Миљковић Стојаном економом завода и Миловановић Владом настојником заната, где смо имали да уметримо један и по кубни метар дрва, ради предаје у магацин Обрта. За рад око метрења ових дрва било је потребно неколико осуђеника, па како су се ту у близини налазили у шетњи и сунчању два осуђеника, то сам их и позвао да помогну да се поменута дрва уметре, али на моје наређење нису хтели да следују већ су обадвојица у један глас дрско одговорили и заједљиво „Нећемо“. На ово сам их ја упитао зашто неће да раде, они су ми одговорили „Ми уопште не радимо“. Овакво ме је њихово држање изазвало да сам их упитао за имена и осудни број, да бих се уверио да су они заиста ослобођени рада. Именовани су ми одговорили увредљивим тоном, шта се тебе тиче како се ми зовемо, то тебе није потребно.

⁹¹⁰ Архив Југославије (АЈ), фонд 726, фасцикла бр. К-1

⁹¹¹ Архив Југославије (АЈ), фонд 726, фасцикла бр. К-1

⁹¹² Архив Југославије (АЈ), фонд 726, фасцикла бр. К-2

Кад сам видео да именовани поступају противно кућном реду Каз. Завода и да се не покоравају закону и постојећим наређењима позвао сам их да кажу име или да у противном пођу са мном у Управу, на шта ми је један од њих рекао да се зове Куцијанић Адам мат. бр. 10255, а други ми је рекао да се зове Рудлоф М. мат. бр. 8995. Ово су изговорили на непристојан начин настојећи да потцене и изиграју државног службеника пред осталим осуђеницима. Након овог именовани су продужили и добацили „Види ти то тамо по Регистеру како се ми зовемо“, затим су почели да се обадвојица смеју на мој рачун. Приликом проверавања индентичности именованих осуђеника констатовао сам да ме је обмануо мат. бр. 8995, јер је његово право име Рудолф Шимић, мат. бр. 8952. Овај реферат достављам командиру с молбом да се напред именовани позову на кривичну одговорност и са истим најстрожије по закону поступа за овакво њихово дрско понашање према државним органима, као и за неизвршење наређења и обману службеника у званичној дужности. Чувар Будимир Николић. Управи казног завода. Са потписом заповедника страже. Датум 10. септембар 1932. године, Забела. Управник завода 11. септембра одговара на акт: „Пошто су осуђеници Куцијанић Адам и Шимић Рудолф кажњени по рапортној књизи редни број 784 и 785 од 11. септембра 1932. године, овај реферат ставити у акта. У потпису в.д. управника.⁹¹³

Када су у питању политички осуђеници установљена је пракса да се они приликом пуштања у слободу спроведу до места становања, што није био случај са другим осуђеницима. Овакве примере можемо видети из следеће преписке: Управа полиције у Загребу, председнички уред, Загреб 8. јула 1932. године, пов. бр. 15.295/32. Предмет: Валет Славко, осуђеник, претпрата у Загреб. Управи казног завода Пожаревац. У вези тамошњег акта од 1. јула 1932. године, број 8769, а у предмету претпрате осуђеника Валет Славка у Загреб, саопштава се да ова управа нема буџетске могућности, нити буџетске ставке за овакве претпрате. Управник полиције.⁹¹⁴ Управа казног завода Пожаревац у акту бр. 9212 од 11. јула 1932. године наводи: Здружити осуђенике актима именоване и саопштити акт за спровод среском начелству у Пожаревцу. У потпису заступник управника.⁹¹⁵ У прилогу је дат и реверс којим се потврђује да је поднадзорник полицијски агент Вук Вујаклија дана 6. марта 1933. године примио од Управе Пожаревачког казног завода осуђеника Мажуран Ђура, који је издржао казну у истом затвору са задатком да га као комунисту спроведе Управи полиције у Загребу. Датум 6. март 1933. године, Пожаревац.⁹¹⁶

⁹¹³ Архив Југославије (АЈ), фонд 726, фасцикла бр. К-1

⁹¹⁴ Архив Југославије (АЈ), фонд 726, фасцикла бр. К-1

⁹¹⁵ Архив Југославије (АЈ), фонд 726, фасцикла бр. К-1

⁹¹⁶ Архив Југославије (АЈ), фонд бр. 726, фасц. бр. К-1

Из следећег извештаја се виде примери претње штајком глађу, али и олакшица које су имали политички осуђеници: Заповеднику страже Забела, бр. 1898. Осуђеници кажњени заточењем и то: м. Бр. 10414 Ђокић Војислав, Милутиновић Момчило, м. бр. 10416 Тодоровић Драгољуб, м. Бр. 10417 Пауновић Божидар и м. Бр. 10418 Ристић Михаило, вечерас нису хтели да приме хлеба говорећи да ће они да штрајкују глађу зато што их Управа не позива ради неког саслушања. О предњем извештавам Заповедника страже с молбом на даљу надлежност. Забела, 22. фебруара 1934. године. Учтив Чедомир Марјановић, затварач петог павиљона званич. чувар.⁹¹⁷

Управа пожаревачког казненог завода, бр. 1961 од 27. фебруара 1934. године у Пожаревцу, Министру правде, Четвртом одељењу Београд. Управи је част доставити овај предмет са следећим извештајем. Овај штрајк глађу наступио је једино са разлога што је потписани одлуком својом бр. 1411 од 9. фебруара т.г. одбио да им дозволи куповање политичких листова. Наводи пак у њиховим захтевима потпуно су неистинити. У заводу не постоје батине, злостављања и псовке, нико и никада именоване није грдио, нити им је претио, а доказ је тај што и они сами те чињенице ничим не покрепљују. Нико није њихове породице малтретирао, а Управа не налази да је то малтретирање, што они који хоће да посете осуђенике морају 2-3 минута никад више, да причекају док се не извиди ко су и код кога хоће. Напротив, њиховим су се породицама до сада чинило олакшице, јер састанци осталих осуђеника услед недостатка простора, врше се напољу, док су се састанци њихови вршили у канцеларији. На редовни рапорт за молбе прима се сваки који се пријави, а на ванредни према потреби. Баш именовани увек су примани и у границама закона излазило им се у сусрет. Никакве пресије се на њих не врше приликом саслушања, јер Управа не налази да је пресија кад им се скрене пажња, да у изјавама буду учтиви и кратки, пошто Управа не може због њих да води излишну преписку. Потпуно је неистина да сада осуђеници баратају по осудним актима. Приликом израда нових осуђеничких листа и прегледа свих осуђеничких аката констатовано је, да недостаје пресуда за именоване. Како су они под ранијом Управом радили у Канцеларији и своје пресуде преписали, која је и оверена од стране раније Управе, то је заиста над стварима именованих извршен претрес, којом је приликом нађен оверен препис, али не и оригинал. Саопштено им је одмах да ће се оверени препис по увиђају вратити. И остали наводи у погледу рада у овој Управи су потпуно неистинити. Из целог њиховог писмена види се, да им је циљ да силом и беспримереном дрскошћу и лажима испослују запослење у канцеларијама ове Управе и бенефиције које нема ниједан осуђеник.

⁹¹⁷ Архив Југославије (АЈ), фонд 726, фасцикла бр. К-2

О предњем Управи је част известити министарство, с молбом на даља упутства. У потпису Управник.⁹¹⁸

Иако звучи парадоксално осуђени комунисти су у заводима вршили политички активизам и формирали осуђеничке заједнице, што се може видети из извештаја за период од октобра 1935. до фебруара 1936. године у казнионици Сремска Митровица. У Извештају се каже: Садашња наша заједница још увек носи назив економска. Међутим, ниједна заједница политичких осуђеника није нужно могла да почива само на заједници економских интереса и потреба политичких осуђеника. Заједница њихових интереса и однос према режиму и управи је исто тако врло важан разлог за окупљање политичких осуђеника око једне њихове чврсте организације. Ово нарочито доказују искуства лепоглавске заједнице политичких осуђеника. Отуда делатности заједнице нарочито у овом периоду није могла остати само на економији него је се развила у више праваца. Тако да је сама пракса за ових неколико месеци прерасла окриље садашњих правила, па се и ми морамо због тога, ма и у најкраћим цртама, осврнути на сва поља делатности заједнице сем просечног рада. О њему ће поднети извештај Ц.О. на посебној конференцији делегата свих соба по посебној линији. Став заједнице према режиму и управи. Њена борба за задобијање и обезбеђење издржљивих услова живота на робији. Изграђивање једног фронта са осталим политичким осуђеницима и њиховим заједницама. При испитивању рада и развоја наше заједнице морамо поћи од њеног основног задатка. Тај задатак јесте очување психичког и духовног развоја свих њених чланова, како би они остали способни и бивали све способнији за рођење револуционарне борбе против великосрпске фашистичке диктатуре. Овом основном задатку подређени су сви остали задаци и читава делатност заједнице и Ц.О. није показала задовољавајуће резултате. За исхрану је од важности и питање разноврсности хране. То питање настојали смо да решимо стандаризовањем појединих главних пакета. Уколико смо у томе успели говоре оволике цифре. Колико је пута који артикал. **Табела 17.** листа осуђеничких прехранених артикала:

За период	Сланина	Мешовита храна	Млечна храна	Мед, мармелада	Колачи	Воће и поврће
12.10 до 10.11.	15	9	8	3	13	11
10.11. до 10.12.	18	13	4	3	9	7
10.12. до 10.01.	11	11	7	3	14	8

Болесни и слаби другови имају извесне повластице у храни ради опоравка. У првом реду се издаје сваког дана 15 литара млека. Затим додатак у меду, мармелади или другој храни. Ови додаци су додељивани по препоруци лекарске комисије. За повластицу државне хране преко кухиње реводно је издвојено 10 дин по члану. Ово се даје за дуван и снабдевање

⁹¹⁸ Архив Југославије (АЈ), фонд 726, фасцикла бр. К-2

путним трошком за другове који излазе са робије. 1) Наша исхрана се заснива на пакетима које добивамо и на утрошку једног дела готовог новца који примамо. Следеће бројке показују да примање у пакетима игра знатно важнију улогу у нашој исхрани (у рачун је узета и храна коју смо куповали за кухињу). **Табела 18.** начини исхране осуђеника:

1935.			1936.		
Храна	10.10. до 10.11	10.11. до 10.12.	10.12. до 10.01.	Свега	%
У пакетима	9.150	7603	15801	32.554	68%
Овде купљена	5.286	4880	4639	14.805	32%
Свега	14436	12483	20440	47.359	100%

Овде пада у очи опадање бројева у другом реду тј. оног дела готовог новца који трошимо за храну. Први број (5286) је овако велики услед тога што је тада писано воћа и поврћа. Остале разлике долазе нешто услед различитог броја чланова, кад се пише ужитак, нешто услед разлике у неким ценама. Сасвим мало утиче на то и разлика оних делова квоте који су ишли на хигијенске потрепштине и писаћи материјал. За три наредна месеца ти издаци заједно су износили 894, 887 и 904. Јоше веће се разлике показују у пристизању пакета (први ред бројева). Услед тога је и збирно пристизање хране по месецима неравномерно (последњи ред бројева). Међутим те се разлике донекле уједначавају на тај начин што се свакодневно издају веће порције. То показују издаци које добивамо ако за цели месец саберемо порције које су изоловане за сваки дан. То испрате задње следеће две табеле. **Табела 19.** Укупне порције хране у природи (кг.).

За период	Сланина	Месната храна	Млечна храна	Мед	Колачи	Воће и поврће	Уље	Шећер	Чај
10.10. - 10.11.	0.940	0.710	0.405	0.300	0.920	10.24	0.05	0.20	00.10
10.11. - 10.12.	1.240	0.870	0.170	0.140	0.750	1.10	0.10	0.30	00.10
10.12. - 10.01.	0.890	1.050	0.570	0.190	1.600	2.06	0.10	0.35	00.10

Табела 20. Укупна вредност порција (у дин).

10.10. - 10.11.	11.28	9.94	6.48	3.60	4.50	10.24	0.50	4.20	0.96	10.61	70
10.11. - 10.12.	14.88	12.18	2.72	1.68	3.75	1.10	1	4.40	0.96	10.52	67
10.12. - 10.01.	14.90	14.70	9.12	2.28	6	2.06	1	6.30	1.44	10.65	58 ⁹¹⁹

⁹¹⁹ Архив Југославије (АЈ), фонд 722, фасцикла бр. 1

Чак се дају и правци револуције по извештају и будућим задацима заједнице политичких осуђеника у Сремској Митровици.

- 1) Саслушавши реферат друга ШЛ. О извештају и раду њеног централног за период од октобра 1935. до марта 1936. године, као и о будућим задацима заједнице и методама њене борбе – конференција после дискусије о њеним налазима и реферат те конференције.
- 2) Да је делатност заједнице била одувек правилна и у складу са основним задацима заједнице политичких осуђеника које све заједно и подједнако угњетава режиме беог. Фаш. Диктатуре. То се огледа:
- 3) У њеној активности са којом је успјела да у више акција изгура заједно са осталим политичким осуђеницима, а тиме и удари темље за правилан развој ка јединству свих политичких осуђеника и односа према угњетачком владајућем режиму. Овде треба поменути нарочито штрајк од 18.2. до 28.2. који је захваљујући дисциплини и моралној надмоћи чланова заједнице задовољио потребном правдом.
- 4) У томе што је успевала да у више акција.⁹²⁰

Заједница политичких осуђеника: хрватских националних револуционара, македонских националних револуционара и комуниста основана је била и у робијашници у Лепоглави 1934. године. Након марсејског атентата деловање заједнице било је онемогућено, али је након 1935. године, када је режим попустио, било обновљено. Шиме Бален пише о томе: „У старој је Југославији, посебно за време краљеве диктатуре, коју смо ми називали војнофашистичком, монархофашистичком и томе слично, али увек фашистичком диктатуром - прошло кроз затворе и робије на хиљаде људи, опозиционара, противника тадашњег владајућег режима. Било је ту комуниста, социјалиста, хришћанских социјалиста, хрватских националних револуционара, од радићеваца до франковаца, па македонских националних револуционара, црногорских „одметника“, мађарских „терориста“ итд. Све су њих биле исте невоље. Наравно да се у таквим околностима често јављала мисао за заједничким иступом према управи и њеним пандурима, за заједничким протестима, демонстрацијама, па и штрајковима глађу.“⁹²¹

Политичке осуђенице имале су право посета блиских сродника, што се може видети из дописа среском начелству, Пожаревац, где брат Берус Анке моли да му се омогући посета његовој сестри у Женском казненом заводу, он даље каже: „Ради тога сам допутовао из среза“. Пожаревац 28. јануар

⁹²⁰ Архив Југославије (АЈ), фонд 722, фасцикла бр. 1

⁹²¹ Шиме Бален, Присећање на једну епизоду антифашистичког фронта у „Антисемитизам, Холокауст, фашизам, (Загреб: Јеврејска општина Загреб, 1996), 210-213.

1937. године. Управа пожаревачког казног завода, према поменутој молби одобрила је састанак именованом у пријемној сали, сутрадан 29. јануара т.г.⁹²²

У погледу третмана и поступања према политичким осуђеницима интересантно је сагледати допис из 1937. године министру правде сачињен од стране његовог изасланика Начелника одељења за казнене заводе Пашића након извршене контроле у казном-заводу Сремска Митровица, у коме се каже: „Господине министре, према писменој наредби господина Министра под пов. Бр. 1374 од 27. новембра текуће године, као и упута и инструкција добијених усменим путем отпутовао сам одмах за Сремску Митровицу и у тамошњем казном заводу путем извиђаја, испитивања, проверавања и подробног преслушавања, а све на лицу места, нашао сам, констатовао и утврдио следеће: На дан 28. новембра текуће године било је политичких осуђеника комуниста 169, од којих је један Рајнпрехт Фридрих на лечењу у Београдској болници, где је упућен 28. августа 1937. године ради лечења тешке туберкулозе плућа. Сви ови осуђеници налазе се у једној згради такозваној „Младићска зграда“ одвојеној од осталих завода једним оградним зидом и где имају апсолутно све засебно, па разуме се и засебно двориште. Режим који се над њима врши потпуно је либералан и тачно у духу решења ранијег министра правде господина др Мила Мишкулина од 9. септембра 1935. године бр. 90954, као и Закона о извршењу казне лишења слободе и Кућног реда. Према самом казивању и признавању тих политичких осуђеника они имају слободну шетњу од три часа преподне и два часа поподне. Следовање за храну добијају од стране Управе завода у натури, те у својој кујни сами кувају себи оно што желе, а увек са појачањем намирница, које им у духу поменутог решења за њихов новац набавља Управа, као и од оних које путем пакета добијају с поља. У собама су по 15-20 потпуно слободни, јер устају кад желе и кревет употребљавају по својој вољи. Имају велики број књига за читање, неограничену количину писаћег прибора, добијају свакодневно дневни лист „Политику“, а уз то имају разне музичке инструменте, као и ствари за забаву и разоноду, шах и друго. Лекар-стални заводски чиновник их свакодневно обилази како по собама здраве, тако и оне који се налазе на лечењу у њиховој болници, која има 16 кревета, а који су стално пуни и сви ту у болници добијају болничку храну. Од тих осуђеника ће се стално чути да су на полицији и док су били под судом малтретирани, мучени, глађу исцрпљивани и да су сви болесни, а јасно избија из свега што сам сада чуо и видео, као и што сам раније утврдио, да они све могуће употребљавају да се неосновано жале. Они имају и право на писање два пута месечно, али им се дешава да чекајући одговор од својих не искористе писмо на време и моле да могу сва неискоришћена писма искористити. Мишљења

⁹²² Архив Југославије, фонд 726, фасцикла бр. К-1

сам да се пише Управи да им се може дозволити употреба само једног неискоришћеног писма, а никако више т.ј., не дозволити да дуго не пишу, па онда да употребе сва неискоришћена писма. Траже дописивање са друговима у другим казним заводима. Мишљења сам да им се то не може дозволити, а напротив дозволити писање ако ко од њих у другом заводу има брата, сестру, оца, мајку, сина или ћерку. Част ми је умолити Господина Министра да изволи примити и усвојити овај мој извештај, с тим да се и надаље најенергичније ради на потпуном одвајању политичких осуђеника из садашњих казних завода, ако се жели имати ред и дисциплина у њима. Датум 1. децембар 1937. године Београд, у потпису стоји Начелник одељења за казнене заводе Пашић.⁹²³

Примери цензуре виде се из следећег дописа: Управа пожаревачког казног завода, бр. 3619 од 17. априла 1939. године у Пожаревцу, Министру правде, Одељењу за казнене заводе, Београд. Осуђеник овог завода, мат. бр. 10414 Ђокић Војислав, који је осуђен пресудом Великог војног суда у Београду бр. 2658 од 30. јуна 1932. године превео је „Бен Хура“ од Валаса у две књиге. Истовремено написао је драму у 4 чина под именом „Ја се склањам“. Прве две књиге су обичан превод наведеног дела по Немачком преводу, док је драма оригинално дело осуђеника Ђокића. Како се у овој драми расправља питање његове осуде, јер је његова личност приказана под именом „Веселин“ то је Управи част умолити Министарство за објашњење: да ли ће и дела овакве врсте пустити као цензурисана, јер у њему постоје извесни пасуси који се односе на осуду осуђеника Ђокића и његово уверење да је невино осуђен, тако, на другој страни ове драме наводи се да је он „Веселин“, односно осуђеник Ђокић, осуђен невин на 15 година затвора, као и изјаве Маре својој снахи, Веселиновој жени, да буде храбра и достојна њега, бившег вишег официра. На четвртој страни наведене драме цитира се Веселиново мишљење о разлици официра старе и нове генерације, на штету последње. Још се на неколико места у расправљању излаже његово мишљење, што је све подвучено црвеном оловком. Према мишљењу Управе, превод „Бен Хура“ могао би се предати на употребу, док за драму „Ја се склањам“ моли за објашњење: да ли му Управа може дозволити да ту драму пошаље ван завода на критику и евентуално штампање. У исто време Управи је част доставити у прилогу две свеске превода Бен Хура од Валаса и драму Ја се склањам с молбом на увиђај и објашњење. Пожаревац, 16. април 1939. У потпису Управник.⁹²⁴

⁹²³ Архив Југославије (АЈ), фонд 722, фасцикла бр. 1

⁹²⁴ Архив Југославије (АЈ), фонд 726, фасцикла бр. К-2

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Линија еволуције кривичног права у области политичког криминалитета није праволинијска и искључиво узлазна, већ доживљава успоне и падове у зависности од претежних политичких интереса у одређеном историјском тренутку. Кривично право је један од инструмената очувања безбедности и целовитости савремене државе, али се његово коришћење мора свести на нужне, разумне и сврсисходне границе како не би прерасло у средство државне репресије. Државна репресија и ограничавање људских слобода у име заштите националне безбедности или националног интереса, са једне стране и све већа интернационализација кривичног права, као и све дубља задирања у досад неприкосновене надлежности државе, са друге стране, чине две крајности између којих еквилибрира историја кривичног права. Поље санкционисања политичког криминалитета посебно је интересно као одраз геополитичког тренутка. Са аспекта истраживања је било посебно значајно, пак, да посматрамо еволуцију кривичноправних одредби везаних за деликте против државе у нашем законодавству и то у периоду од завршетка Првог светског рата до успостављања нове социјалистичке Југославије. Србија се и тада налазила у времену транзиције из једног социјалног, економског, вредносног и правног система у други. Законодавне промене у области политичких деликата су присутне још од почетка двадесетих година прошлог века. Питање које нас је заокупирало је да ли је тадашњи актуелни законски режим за санкционисање политичких деликата био ваљан правни оквир за ефикасну криминалну политику или су законодавне промене биле у складу са променама укупне политичке реалности.

Друштвена и политичка реалност Краљевине СХС/Југославије била је огромна хетерогеност у сваком смислу, посебно у правном, културном и верском. У таквим околностима србијански политичари, навикнути на верски прилично хомогену државу, често су испољавали несналажење. То је изазивало подозрење свих пречана, који су под хабзбуршким жезлом били навикнути на сасвим другачији начин политичког деловања. Чињеница је да многи пречански политичари заједничку државу нису видели као ослобођење, већ као нужност. Једна страна није била вична парламентарној демократији, друга страна није била вична политичком животу у етнички и верски хетерогеној држави. Такви односи су, логично, водили радикалном кулминирању парламентарних криза и диктатури.

Анализирајући изложену материју може се закључити да је основна хипотеза од које се пошло у истраживању да је: „Увођење шестојануарске диктатуре и доношење Закона о

заштити јавне безбедности и поретка у држави 1929. године, заједно са другим конститутивним правним актима шестојануарске диктатуре допринело консолидовању државе, побољшању унутрашње-политичке и безбедносне ситуације и унификацији законодавства у Краљевини СХС/Југославији“ потврђена.

Парадоксално је да је диктатура успела оно што парламентарни систем није могао. Извршена је консолидација и унификација правног система и законодавства за само годину дана. Њена карактеристика је било и интегрално југословенство. Држава је добила назив Краљевина Југославија, а административно је подељена на девет бановина, установљених на географском, а не на етничком принципу. Управо је са Шестојануарском диктатуром започет процес унификације законодавства који је имао видљиве резултате. Влада, без стега парламентарних борби и опструкција, имала је под окриљем апсолутистичког режима слободу да сама креира, уводи у процедуру и октроише законе. Спроведен је амбициозно постављени програм консолидације законодавства који је председник владе Живковић најавио. Посебним законом донесеним 31. јануара 1929. године основан је Врховни законодавни савет и Комисија стручњака при Министарству правде са задатком припреме и усаглашавања законодавства, на тај начин, операционализована је разрада многобројних законских нацрта, уредаба и других правних прописа, и то не само из области државног организационог права, већ и шире.⁹²⁵

Јасно се може уочити да је консолидација правног система највише резултата дала у области јавног права, тзв. државног организационог права, прописа о устројству државне власти. Управно право било је нарочито заступљено у процесу унификације и изједначења права. Наиме, још 1922. године донесене су *Уредба о подели земље на области*, *Закон о општој управи*, те *Закон о обласној и средској самоуправи*, који нису остварили жељене организационе аспекте краљевине. У периоду Шестојануарске диктатуре у тој правној области донесен је 3. октобра 1929. године *Закон о називу и подели Краљевине на управна подручја*, којим је држава добила нови назив Краљевина Југославија, а државна територија била је подељена на девет бановина, и *Закон о банској управи* од 7. новембра 1929. године.⁹²⁶

У погледу до тада фрагментарног кривичног законодавства донет је 27. јануара 1929. јединствени *Кривични законик за Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца*. Законик је ступио на снагу 1. јануара 1930. године и њиме је извршена унификација партикуларних правних

⁹²⁵ Видети опширније: Гордана Дракић, *Шестојануарска диктатура и правна држава*, Зборник радова „Владавина права и правна држава у региону“, (Источно Сарајево, 2014), 780–792.

⁹²⁶ Видети опширније: Гордана Дракић, *Шестојануарска диктатура и правна држава*, Зборник радова „Владавина права и правна држава у региону“, (Источно Сарајево, 2014), 780–792. Ferdo Čulinović, *Državnopravna historija jugoslavenskih zemalja XIX i XX vijeka II*, (Zagreb, 1959), 312–313.

правила из области кривичног материјалног права у држави. Иако је у самој конструкцији закона јасно видљив основни задатак јединственог кривичног Законика који се састојао у заштити владајућег политичког и економског система. Садржао је мноштво прописа о кривичноправној заштити власти и на оштар начин штитио успостављени режим од свих „антидржавних“ елемената, али и побољшао личну и имовинску сигурност свих грађана краљевине.⁹²⁷

Поред области организационог права, законодавни рад усмерен на доношење јединствених закона највише успеха остварио је у домену прописа који су се односили на судски поступак. Доношењем низа формалноправних прописа био је коначно ликвидиран правни партикуларизам који је постојао у поступку пред судовима. *Законик о судском кривичном поступку* донесен је 16. фебруара 1929. године, а 13. јула исте године и *Законик о судском поступку у грађанским стварима*. Оба прописа представљала су модерне законике који су допринели изједначењу, убрзању и јасноћи поступка суђења у југословенској држави.⁹²⁸

У новембру 1929. године председник владе Живковић је на седници Министарског савета истакао потребу „да се пожури са израдом уредаба и закона како би биланс рада годишњице био што повољнији“.⁹²⁹ Наведена изјава председника владе свакако потврђује настојање основних чинилаца Шестојануарског режима да процес изједначења права, који се годинама налазио у стагнацији, коначно изнедри дуго очекиване и за праксу преко потребне, јединствене законе за читаву државу. Импозантни резултати законодавног рада требало је на својеврстан начин да оправдају режим личне владавине. Остало је забележено да је у току 1929. године краљевим указом донесено око две стотине закона, што је, заиста, био импресиван биланс, нарочито у поређењу са периодом парламентаризма који је претходио завођењу диктатуре.⁹³⁰

Гордана Дракић у свом ауторском чланку „Шестојануарска диктатура и правна држава примећује да је: „динамична законодавна активност и значајни резултати требало, на неки начин, да представљају својеврсно оправдање за завођење режима личне владавине и да потврде циљеве истакнуте приликом његовог проглашења. Она примећује да је одсуство

⁹²⁷ Видети опширније: Гордана Дракић, *Шестојануарска диктатура и правна држава*, Зборник радова „Владавина права и правна држава у региону“, (Источно Сарајево, 2014), 780–792.

⁹²⁸ Видети опширније: Гордана Дракић, *Шестојануарска диктатура и правна држава*, Зборник радова „Владавина права и правна држава у региону“, (Источно Сарајево, 2014), 780–792.

⁹²⁹ Видети опширније: Гордана Дракић, *Шестојануарска диктатура и правна држава*, Зборник радова „Владавина права и правна држава у региону“, (Источно Сарајево 2014), 780–792. Љубодраг Димић и други, *Записници са седница Министарског Савета Краљевине Југославије 1929–1931*, (Београд, 2002), 105.

⁹³⁰ Видети опширније: Гордана Дракић, *Шестојануарска диктатура и правна држава*, Зборник радова „Владавина права и правна држава у региону“, (Источно Сарајево, 2014), 780–792.

парламентарног живота очигледно погодновало напретку законодавства. Влада је искористила стечену могућност да сама доноси законе, те су многи, у претходном периоду припремљени, нацрти закона угледали светлост дана и ступили на снагу. Најзад, Дракићева закључује да је несумњива чињеница да је право у периоду Шестојануарске диктатуре сразмерно највише унификовано, што је доприносило учвршћивању правног поретка и превазилажењу проблема који су постојали у пракси услед правног партикуларизма. Својеврстан је парадокс да је стабилизација правног поретка и унификација закона постигнута у режиму који је, како смо навели, одликовало непостојање битних претпоставки за постојање правне државе.⁹³¹

Потврђена је и прва посебна хипотеза (X1) да Закон о заштити јавне безбедности и поретка у држави из 1929. године своје корене и правне конструкције има у санкционисању политичких деликата и заштити јавне безбедности у Кнежевини и Краљевини Србији. Наиме, у Кнежевини и Краљевини Србији постојало је неколико нормативно-правних аката којима су инкриминисана политичка кривична дела и преступи, најважнији од њих су Криминални (казнителни) законик за Књажевство Србију од 1860. године, Закон о јавним зборовима и удружењима од 7. јуна 1903. године, Закон о штампи од 13. јануара 1904. године, Закон о јавној безбедности од 31. јануара 1905. године (о хајдуковању), Закон о заштити јавне безбедности и поретка у држави из 1921. године. Посматрањем појединих инкриминација и правних решења у овим актима може се јасно уочити да је законодавац настојао да се фрагментарно кажњива политичка кривична дела и преступи систематизују у један кровни акт какав је био Закон о заштити јавне безбедности и поретка у држави из 1921. и 1929. године. Упоредном анализом и тумачењима појединих одредби може се видети да су поједина решења из ових закона била директно преузета и преточена у нове законе о заштити државе.

Оснивањем Краљевине СХС југословенске земље су се први пут у историји нашле на окупу у саставу једне државе. Вековима су биле суседи припадајући различитим царевинама, често зараћеним, обухватајући просторе где су се сукобљавале различите религије и културе. Све је то наталожило много елемената међусобних супротности, али територијална близина, етничка сродност становништва и сличне прошлости узајамно су их повезивале. У Београду 1. децембра 1918. године на састанку представника Србије и делегације Народног већа краљ Александар је прогласио уједињење Србије са земљама независне државе Словенаца, Хрвата и Срба у јединствено краљевство СХС. Проглашење уједињења за југословенске народе представљало је велики историјски чин, мада су векови раздвојеног живота имали за

⁹³¹ Гордана Дракић, *Шестојануарска диктатура и правна држава*, Зборник радова „Владавина права и правна држава у региону“, (Источно Сарајево, 2014), 790.

последницу неједнак ступањ у друштвено-политичком и економском развиту. У време уједињења сељаштво није имало никаквог утицаја на политику буржоазије, а радничка класа је била малобројна. Првих месеци након Прводецембарске прокламације стање у новој држави у привредном и политичком животу било је крајње неповољно.

У привредном погледу осећале су се знатне потешкоће, како у југословенским крајевима бивше Аустроугарске, тако и на подручју Србије и Црне Горе. Србија и Црна Гора су из рата изашле привредно сасвим уништене. Крајем 1918. године стање нове државе и у спољнополитичком погледу било је неповољно. Савезничке силе нису хтеле одмах признати новостворено државно стање, јер су биле везане за Италију уговорима и обећањима који су ишли на штету краљевине.⁹³² Краљевина СХС била је на почетку рада Мировне конференције у Версају без међународно-правне заштите, 5. фебруара 1919. године прва ју је признала влада САД, а затим остале земље. Највеће тешкоће јављале су се око утврђивања граница према Италији.⁹³³ Може се констатовати да је нова држава била састављена од већег броја земаља које су се тешко сједињавале. Већ су се одмах након уједињења могли назрети обриси будућих политичких кретања.

Формирана Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца од својих зачетака сусретала се са унутрашње-политичким проблемима, питањима устројства и функционисања државе, чиме је потврђена друга посебна хипотеза (Х2). Тадашња Краљевина СХС/Југославија као новонастала државна творевина у спољно-политичком смислу била је сметња читавом њеном окружењу, све изгубљене стране у Првом светском рату сматрале су да им је нова краљевина одузела део територије. Сукоб унитаристичких и децентралистичких кругова стално је изазивао кризе парламентаризма. Заједничка држава је била верски, културолошки, економски, национално изразито хетерогена и као таква представљала је погодно тле за изазивање друштвених криза и конфликта, некада природно насталих, а некада вештачких створених у закулисним међународним играма.

Анализирајући службене евиденције органа унутрашњих послова, али и водеће дневне листове тог времена јасно се може уочити да је Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца имала озбиљне проблеме на пољу унутрашње безбедности. Јужна Србија је била немирна зона, где су појаве бандитизма и хајдучије имале размере оружаних побуна, напади качачких група, арнаутских, бугарских комитских група дешавали су се на дневном нивоу. *Безбедносни изазови функционисања Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца и атентати на*

⁹³² Бранко Петрановић, Историја Југославије између два рата. (Београд: Нолит, 1980), 29.

⁹³³ Добрила Јевтић, Узроци и карактер диктатуре краља Александра, (Београд: Филозофски факултет у Новом Саду, одсек за историју, Бијељина, 1986), 1.

највише политичке представнике од стране комунистичких група утицали су на доношење *Обзанае 1920. и Закона о заштити јавне безбедности 1921. године, чиме је потврђена и трећа посебна хипотеза (X3).*

Посебно је била кризна та 1928. година, примера безбедносних претњи било је много. У дневном листу *Време* од 18. јуна исте године може се пронаћи чланак из кога се види да се Македонски комитет спремао за пребацивање нових трупа на нашу територију. „Берово, 17. јуна 1928. године. *Време*, је чак и раније писало да је међу вођама Македонског комитета избио оружани сукоб услед тога што су се појавиле три струје међу члановима који се нису сложили у акцији коју треба предузети у Јужној Србији, једна се залагала за крајње екстремне мере и општи оружани устанак, друге две струје за илегално и неотворено деловање.“⁹³⁴

Поред свих безбедносних изазова, ризика и претњи у унутрашње-политичком смислу постојала је стална присутност тзв. „племенског партикуларизма“, односно перманентна потреба да одређени политички елементи у Хрватском и Словеначком народу оживе своје државотворне амбиције, засноване на тежњи за самосталношћу. Такође је свеprisутан био и сукоб унитаристичких и децентралистичких (често и конфедералних) тенденција. У том сукобу су превагу увек добијали унитаристички опредељени елементи, што због уставне концепције уређења државе, што због већинског расположења, али превасходно због опредељења и политике двора.

Анализом говора носилаца власти и политичара, прегледом дневне и недељне штампе, извештаја, скупштинских стенографа и уопште медијског дискурса тог јуна 1928. године може се уочити атмосфера постојања друштвене несигурности која је била основа за увођење диктатуре.⁹³⁵ Политички речник и наступ једне и друге стране допринели су заоштравању већ постојеће кризне ситуације.⁹³⁶ Говорни чиновници у политичком дискурсу јуна 1928. указивали су на постојање непомирљивих супротности.⁹³⁷

Кулминација тешке унутрашње-политичке ситуације и кризе парламентаризма условљена је односом између хрватских и српских политичких странака, а свој максимум достигла је Скупштинским атентатом 20. јуна 1928. године, када је радикалски посланик Пуниша Рачић пуцао на посланике Хрватске сељачке странке, овај догађај *поред других фактора био је повод за успостављање шестојануарске диктатуре, чиме је потврђена четврта посебна хипотеза (X4).* Након покушаја да се криза реши и смрти Стјепана Радића,

⁹³⁴ *Време*, понедељак, 18. јун 1928. број 2228, стр. 4.

⁹³⁵ Владета Јеротић, *Вера и нација*. (Бор: Партедон, 2017), 179.

⁹³⁶ Славомир Милосављевић, *Политичка акција*. (Београд: Факултет политичких наука, 1977).

⁹³⁷ Марко Парезановић, *Политички преврат – савремени приступ*. (Београд: Нова српска политичка мисао, 2013), 113.

уследило је увођење диктатуре краља Александра 6. јануара 1929. године. Овим актом је суспендован устав, распуштена Скупштина, забрањен рад политичких странака. Иако је диктатура трпела оштре критике, иако је долазило до прогона њених противника, по много чему је она представљала нужност. Суочена са догађајима у Европи и начином деловања комуниста у земљи, држава се определила за стављање, не само партије, већ и читаве идеје ван закона. Краљ Александар је све до своје погибије био заговорник интегралног југословенства. У тој функцији је било и његово деловање током трајања диктатуре, али и након октроисања Устава 1931. године.

Завођење Шестојануарске диктатуре и формирање бановина као административних јединица донело је организационе промене у оквирима јавне безбедности. Краљ Александар I Карађорђевић је имао потпуну подршку у спровођењу своје политике највише у редовима полиције и војске. У таквим околностима велике обавезе прешле су на бана који је био извршни орган владе и Министарства унутрашњих послова, одговоран за спровођење донетих одлука у дело. Поред редовних полицијских органа, бан је имао контролу и над радом жандармерије, мада она *de facto* није била у надлежности бановинске управе.⁹³⁸

Банска управа се делила на одељења, одсеке и одељке (реферате). Послови јавне безбедности у бановинама били су обухваћени II управним одељењем и његовим Одсеком за јавну безбедност.⁹³⁹ Бан је имао право да реорганизацијом одељења банске управе укида и успоставља одсеке. Његовим наређењем од 13. јула 1933. године Одсек јавне безбедности се поделио на два реферата. Први је био Реферат за јавну безбедност, у чију делатност је спадало старање о личној и имовинској безбедности, организовање аката службе за сузбијање криминалитета и хватање злочинаца, одржавање јавног реда и мира, старање о безбедности и реду јавног саобраћаја, жандармерија, контрола над радом полицијских власти, старање за усавршавање полицијске струке, као и за јединствено организовање полицијских власти и установа, старање о јединственом васпитању и одржавању дисциплине, старање о правилној примени Закона о држању и ношењу оружја, потерничка служба. Други је био Реферат за државну заштиту у чију надлежност је спадало старање о државној безбедности, сузбијање антидржавне пропаганде, полицијска обавештајна служба у бановини, зборови и удружења, контрола штампе. Поред ова два реферата постојао је и Одељак за полицијски надзор над странцима и путничким саобраћајем. Одсек јавне безбедности је био самосталан одсек у обављању послова и налазио се под непосредном

⁹³⁸ Предраг Вајагић, Органи безбедности на територији Дунавске бановине. (Нови Сад: Истраживања / Филозофски факултет у Новом Саду, Институт за историју, 2013), 401-415.

⁹³⁹Службене новине Краљевине Југославије, бр. 250, 25. октобар 1929.

управом и надзором бана.⁹⁴⁰ Бан је био надлежан да издаје потребне преписе који су регулисали: број и радна подручја одсека, реферата и писарничких јединица управе полиције, устројство и круг рада постојећих установа и потчињених органа, као и пријавница, затвора и економата, седишта полицијско-стражарских станица и граница њихових рејона, унутрашње уређење надлештава.⁹⁴¹ Спуштање послова јавне безбедности на банску управу као део цивилних политичких власти и извршног органа владе под надлежношћу Министарства унутрашњих послова еклатантан је пример прожетости политичких носилаца тог времена и полицијске власти и централизације полицијских послова на нивоу краљевине.

Закон о заштити јавне безбедности и поретка у држави и Закон о Државном суду за заштиту државе дали су политичкој полицији Краљевине Југославије изузетна овлашћења у прогону критичара режима династије Карађорђевић. Једно од главних обележја рада полиције у Краљевини Југославији било је сакупљање информација о планирању пучева, завера, субверзивних и шпијунских активности. Акцент на овакву делатност полиције одредио је њен главни задатак који се односио на заштиту државе. Овакво полицијско деловање у највећем броју случајева погађало је „мале људе“, тј. лица која нису намеравала да узму реалног учешћа у некој од антидржавних радњи. Како је страх, оправдан или неоправдан, државе од сопствених поданика, као и страх грађана од државе, већи у ауторитативним режимима, то су могућности претераног сумњичења, злоупотреба и надзора већи. У несигурном међународном окружењу, држава је осећала обавезу да буде на сталном опрезу како према унутрашњим тако и према спољним непријатељима. Полицијски званичници од Министарства унутрашњих послова до општинског нивоа били су задужени за надзор и контролу свих политичких манифестација, при чему је полицијски надзор представљао и „тековину“ парламентаризма.⁹⁴² Имајући у виду наведено може се закључити да је пета посебна хипотеза (X5) потврђена. *Закон о заштити јавне безбедности и поретка у држави из 1929. године имао је за сврху заштиту тековина шестојануарске диктатуре, био је репресивни закон и ограничавао је грађанска права и слободе.*

Закон о заштити јавне безбедности и поретка у држави имао је широко дефинисану криминалну зону и широко запрећени распон казни. Јасно је, дакле, да је у тако датој инкриминацији било тешко издвојити практични модел за дефинисање и кажњавање политичких кривичних дела Краљевине Југославије. Кривичноправна регулатива деликата

⁹⁴⁰ Архив Војводине, Фонд 126 Краљевска банска управа Дунавске бановине (даље: АВ, Ф 126), II 50565/1933, Наредба бана о подели рада у оквиру одсека јавне безбедности од 18. јула 1933.

⁹⁴¹ Предраг Вајагић, Органи безбедности на територији Дунавске бановине. (Нови Сад: Истраживања / Филозофски факултет у Новом Саду, Институт за историју, 2013), 401-415.

⁹⁴² Ивана Добривојевић, *Државна репресија у доба диктатуре краља Александра 1929–1935.* (Београд, 2006), 163–164.

политичког карактера у Краљевини Југославији у знатној мери била је условљена општом друштвеном климом, владајућом идеологијом југословенства, степеном развитка политичке културе и свести, уставном организацијом и типом државно-правног и монархистичког уређења. Начин оваквог регулисања политичких кривичних дела представљао је, чини нам се, веродостојан одраз врсте политичког система, нивоа демократичности и отворености друштва и степена развитка и остварености политичких слобода, слободе окупљања и осталих грађанских слобода.

Ипак, усмереност закона искључиво против комунистичке партије не може се јасно установити. У прилог овој тези говори сам текст закона у коме су избачене извесне термилошке одреднице које су се односиле на комунистичку партију, задржане су у само једном ставу. За разлику од рецимо, Закона о заштити јавне безбедности и поретка у држави из 1921. који је имао 22 члана која су се једино разликовала од верзије закона из 1929. године у делу из кога се експлицитно види да је усмерен против комунистичке идеологије, чак су у везији из 1929. у члану 1. ст. 1 избачени термини „комунистичку или анархистичку пропаганду“.

Увидом у архивску грађу може се видети да је велики број политичких осуђеника био из редова комунистичке партије, али је управо комунистичка партија била најагилнија у спровођењу револуционарних и илегалних активности, тиме је логично највише долазила под удар појединих инкриминација закона о заштити државе, некада оправдано некада неоправдано.

Овде се јавља и питање легитимности примене силе које је суштинска карактеристика сваке власти. С тим што власт која спроводи репресију никад је неће квалификовати као насиље, већ као средство увођења реда у одређену друштвену заједницу и као намеру за очување легитимне власти.⁹⁴³ Љубомир Петровић поставља питање: „Како окарактерисати систем правних норми који је, током десет година, био у процесу стварања и који је довршен тек у времену интегралног југословенства?“ Према њему, то се огледало и у функционисању репресивног система. Питање је, какав је, у општим цртама, био тај правни систем у настајању, односно да ли је био тоталитаран.⁹⁴⁴

Са аспекта⁹⁴⁵ рада карактеристичан случај неслагања формалног са материјалним појмом закона представљају уредбе са законском снагом или декрет-закони, којим влада или шеф државе могу не само да уреде законску материју већ и да суспендују или промене закон

⁹⁴³ Марко Парезановић, Политички преврат – савремени приступ. (Београд: Нова српска политичка мисао, 2013), 113.

⁹⁴⁴ Љубомир Петровић, Перцепције и теорије репресије Краљевине СХС/Југославије. Историја 20. века 2/2006, (Београд: Институт за савремену историју, 2006), 29-30.

⁹⁴⁵ Драган Митровић, Увод у право. (Београд: Правни факултет, Универзитет у Београду, 2015), 198.

који донесе парламент. У формалном смислу, уредбе са законском снагом јесу акти највише извршне власти (влада), али су у материјалном смислу закони. Оне замењују законе само на одређено време, обично док трају разлози за суспендовање закона, рецимо, док траје проглашено ванредно стање. Поштовањем хијерархије правних аката омогућује се функционисање сложеног система права у једној држави. Тиме се сви акти сједињују у једну функционалну, непротивречну целину, из које произилази стабилност и сигурност организованог друштва.⁹⁴⁶

Уредбе са законском снагом представљају посебну врсту уредби, овакве уредбе извршна власт може да доноси на основу уставног овлашћења или на основу одлуке парламента, којом се и без уставног овлашћења на такво поступање, један део нормативне функције преноси на извршну власт. Неки уставни овлашћују власт на доношење уредби са законском снагом само у случају стања нужде.⁹⁴⁷ Хијерархија правних аката повлачи за собом утврђивање њихове правне снаге, посматране кроз принцип уставности и законитости. Сваки правни акт има одређену правну снагу у односу на друге акте, односно има одређено место у хијерархији правних аката, стога и одређену меру утицаја других аката на себе. Акт с већом правном снагом утиче на акте с мањом правном снагом тако што они морају бити у складу с њим. Он сам, пак, мора бити у складу с актом веће правне снаге од своје сопствене. Акт с највећом правном снагом јесте устав и он у држави нема ни један акт изнад себе.⁹⁴⁸ Принцип уставности подразумева да сви правни акти мање снаге морају да буду у складу са уставом. На то се надовезује принцип законитости којим је одређено да су акти мање правне снаге у зависности од виших аката. Виши правни акти одређују какви морају бити нижи акти. За ниже правне акте настају одређене последице ако се не држе онога што је прописано вишим актима. У хијерархији правних аката, према снази, најпре долази устав,⁹⁴⁹ потом закони, а затим подзаконски акти у које спадају и уредбе.⁹⁵⁰

Друштвени односи који креирају политичку вољу, својом динамиком намећу неретко и нарушавање принципа хијерархије правних аката. Овај принцип је одраз, али истовремено и средство за учвршћивање распореда друштвених снага, он је средство друштвене организације и реда.⁹⁵¹ Али у временима друштвених и државних криза, потреса или

⁹⁴⁶ Жељко Лазич, Увод у смрт – *numerus clausus* 1940. године и ограничавања права Јевреја у Краљевини Југославији. (Београд: Академија за националну безбедност, ЈП „Службени гласник“, 2016), 197.

⁹⁴⁷ Мирослав Живковић, Теорија државе и права – теорија државе, (Београд: Полицијска академија, 1995), 342.

⁹⁴⁸ Осим у сложеним државама где федералне или конфедералне јединице могу имати своје уставе, који морају бити у складу са у ставом савезне државе.

⁹⁴⁹ У формалном смислу уредба је највиши правни акт управних органа, који се доноси по посебном, прописаном поступку. Мирослав Живковић, Теорија државе и права – теорија државе, (Београд: Полицијска академија, 1995), 341.

⁹⁵⁰ Жељко Лазич, Увод у смрт – *numerus clausus* 1940. године и ограничавања права Јевреја у Краљевини Југославији. (Београд: Академија за националну безбедност, ЈП „Службени гласник“, 2016), 215.

⁹⁵¹ Радомир Лукић, Теорија државе и права II. Теорија права. (Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1995), 157.

револуција односи друштвених снага се нагло мењају, па се нагло мења и хијерархија правних аката. Неретко се дешава да у таквим ситуацијама нижи акти одједном заузимају места виших, нижи органи се не покорављају вишим, или више врста аката заузима исти положај, па долази до њиховог сукоба, а устав као највиши правни акт практично бива замрзнут или се укида.⁹⁵²

У теоријском смислу, постоји извесна сагласност око правних критеријума за дефинисање тоталитарног правног система. Мада у правној литератури постоје класичне супротности између концепта правде, сврсисходности права и правне сигурности, сматра се да је сврсисходност права обележје полицијских и ауторитарних држава. Данашња правна мисао инсистира на становишту да је кривично право, које има „исходишну тачку“ превасходне заштите државних интереса док је заштита права деликвента на споредном месту, нелегитимно и тоталитарно. Таква врста правног поретка била је неспорна и уобичајена у време стварања Краљевине СХС.⁹⁵³

Посматрајући тадашњу Краљевину СХС/Југославију намеће се питање о каквој је диктатури реч, да ли је она била ауторитарна или тоталитарна држава. Ауторитарна и тоталитарна држава⁹⁵⁴ су модерни облици аутократских поредака. У аутократском поретку, право на власт ужива првенствено у односу на право на слободу појединца. Стога, у ауторитарној држави влада мањина без сагласности народа. За разлику од тоталитарне државе, у ауторитарној држави не тежи се укидању разлике између државе и цивилног друштва, већ гушењу опозиције и ограничавању политичких права. Отуд у ауторитарним државама може постојати и више политичких странака, али је тај страначки плурализам само привидан. Све су те странке подређене одређеном политичком центру. Стање чисте или пуне централизације државе постоји када у систему органа државне власти искључиво централни органи врше све функције власти које имају карактер одлучивања. Органи на локалном нивоу у таквом случају поседују само стриктно извршне функције.⁹⁵⁵ Ако се, наиме, монархова делатност има у виду утолико што је реализација државне воље изјављена у правном поретку и ако се узме у обзир чињеница да је управо личност монарха позвана на реализацију, за разлику од свих осталих органа, сходно уставу индивидуално (тј. поступком наслеђивања престола) фиксирана, онда се не може оспорити да се држава у правном поретку обавезује да ће одређене радње предузети управо путем индивидуално одређеног

⁹⁵² Радомир Лукић, Теорија државе и права II. Теорија права. (Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1995), 158.

⁹⁵³ Љубомир Петровић, Перцепције и теорије репресије Краљевине СХС/Југославије. Историја 20. века 2/2006, (Београд: Институт за савремену историју, 2006), 29-30.

⁹⁵⁴ Коста Чавошки, Увод у право I. Основни појмови и државни облици. (Београд, 1994), 218.

⁹⁵⁵ Мирослав Живковић, Теорија државе и права – теорија државе. (Београд: Полицијска академија, 1995), 423.

монарха, да ће држава у извесним правним прописима делати управо путем монарха или такође путем монарха. Да ли је тиме дата могућност монарховог субјективног права на ту позитивну обавезу државе да дела путем њега, па баш и путем њега, зависи од тога да ли се правни пропис, који на то обавезује државу, заиста може довести у нарочиту релацију према монарху по којој тај правни пропис, односно њиме статуирана правна обавеза државе, може важити као монархово субјективно право.⁹⁵⁶ Различите врсте аутократије добиле су током историје бројне називе, иако се међу собом суштински много не разликују. Понекад се за означавање у најширем смислу користи израз диктатура која изворно означава неограничену власт. Личној диктатури је слична тиранија, која је дуго, све до XX века, била најгори облик политичког поретка зато што је то владавина која не узима у обзир било каква правила: ни правна, ни морална, ни обичајна и зато што је увек насилна и самовољна нелегитимна владавина појединца над својим поданицима.⁹⁵⁷

Диктатура краља Александра предочена је иностранству као државна нужда. „Држава треба опстајати“. Да би држава опстала у њој је требало учврстити југословенску идеју. Диктатура у Југославији била је диктатуре југословенске идеје.⁹⁵⁸ Проф. др Небојша Ранђеловић истиче да о карактеру шестојануарског режима постоје различита гледишта: „На једној страни постојало је тумачење да то није била диктатура. Друга становишта заступају тезу да је то била лична аутократска амбиција, блага, „добронамерна“ диктатура ради очувања државе и народног јединства. Неки аутори су кроз диктатуру видели израз противхрватске политике. Историјско-правна чињеница је да је режим био аутократски, јер није било институционализованог надзора краљеве власти. Део Комунистичке партије Југославије сматрао је да је диктатура монархо-фашистичка. Чињеница је, међутим, да краљев режим није имао идеологију као тоталитарни фашизам и нацизам. Даље, проф. др Небојша Ранђеловић указује на гледишта проф. др Неде Енгесфелд према којој је то била класична војно-полицијска монархистичка диктатура балканског типа, без изграђене властите идеологије, која је војном силом чувала стечене привилегије и позиције српске

⁹⁵⁶ Ханс Келзен, Главни проблеми теорије државног права – развијени из учења о правном пропису. (Београд: ЈП Службени лист, 2001), 546.

⁹⁵⁷ Реч аутократија (сложеница од грчких речи *autos* - сам, *kratos* - владавина) буквално значи самовладу, тј. Владу мањине супротно демократији. Њена суштина је у томе што државна власт припада мањини која не влада у име народа и у његовом интересу, већ у своје име и у свом интересу. Она не подлеже контроли и одговорности од стране народа, који је искључен из политичког живота.⁹⁵⁷ Аутократија је облик политичког режима у коме је већина народа лишена могућности учествовања у вршењу власти, због чега се власт налази у рукама повлашћене мањине која не подлеже правној изборности и редовној смењивости. Драган Митровић, Увод у право - шесто издање. (Београд: Правни факултет, Универзитет у Београду, Центар за издаваштво и информисање, 2015), 104.

⁹⁵⁸ Светозар Прибићевић, Диктатура краља Александра. (Загреб: Глобус, 1990), 105.

грађанске класе и делова грађанске класе других југословенских народа који су диктатуру због својих класних интереса неко време подржавали“.⁹⁵⁹

Да није реч о класичној диктатури може се видети у бројној архивској грађи кроз третман политичких осуђеника у казним заводима који су имали бројне олакшице у односу на извршиоце других неполитичких кривичних дела. Суд је уколико се политичких кривичних дела тиче с обзиром на природу дела установљавао да ли се осуђеном код извршења казне признају ове олакшице. У закону је било предвиђено да осуђени издржавају казну одвојено од кажњеника који су осуђени ради простих кривичних дела, у пристојним просторијама, нису се могли присилити на обавезан рад него су се бавили радом који сами одаберу и одговарају условима казних завода, могли су носити своје одело и добијати своју храну. Са овим осуђеницима у погледу кућног реда и дисциплине поступало се блаже него са осталим осуђеницима, чиме је потврђена шеста посебна хипотеза (Х6). *Политички осуђеници по основу Закона о заштити јавне безбедности и поретка у држави и Државног суда за заштиту државе у пенитенцијарном режиму имали су бројне олакшице у односу на осуђенике за кривична дела из домена општег криминалитета.*

Ипак, у оваквом правном систему, постојао је превентивни аспект рада државних безбедносних органа који је могао да доведе и до осуђивања потпуно недужних особа.⁹⁶⁰ Комунисти су због својих револуционарних метода били константни предмет интересовања органа државне заштите Краљевине Југославије. Занимљиво је истаћи сећање Соње Барух о породици Барух, дато 11. октобра 1960. године у просторијама Архива града Београда, у организацији Милице Рајчевић, стенографа Б. Огњановића и дактилографа Љубе Недељковића. Сећање Соње Барух се односи на период између два светска рата, односно период до 1938. године, у коме говори да су јој брата Јожија одвели у затвор у Вишеград, а тату су јој отпустили из службе као оца комунисте.⁹⁶¹ У извештају Комаданту II армијске области од 16.09.1939. године, достављају се подаци за породицу Фесл, такође се могу видети неке од активности праћења Јевреја који су били сумњичени као симпатизери и чланови КПЈ. Предмет извештаја је породица Фесл из Сарајева, где органи полиције за Хермана и Аделу Фесл немају податке да су део неке илегалне организације, док за ћерку Херту истичу како је запажена од органа Управе полиције у Сарајеву да се дружи са комунистима.⁹⁶²

⁹⁵⁹ Жељко Бартуловић, Ранђеловић Небојша, Основи уставне историје југословенских народа. (Ниш: Свен, 2012), 207.

⁹⁶⁰ Љубомир Петровић, Перцепције и теорије репресије Краљевине СХС/Југославије. Историја 20. века 2/2006, (Београд: Институт за савремену историју, 2006), 29-30.

⁹⁶¹ ИАБ 2340/МГ - XXIX – 292.

⁹⁶² ЈИМ К 21 - 9А - 1/10

Најзад, не може се рећи да је југословенска државна заједница имала тоталитаран правосудни систем, јер се често дешавало да судске власти буду блаже од очекивања извршних органа државне заштите.⁹⁶³

Либерализација шестојануарске диктатуре и Септембарски устав преточили су тековине шестојануарске диктатуре у уставну категорију, чиме је потврђена седма посебна хипотеза (X7). Под притиском унутрашњих и међународних околности, ово ванредно уставно стање морало се прекинути. Напуштање отвореног краљевог апсолутизма обележено је прокламовањем Устава 3. септембра 1931. године. Устав је од краља октроисан. Прокламовањем Устава формално је завршен период монархдиктатуре. У погледу процене ситуације у том периоду више од годину дана се водила борба између два супротна гледишта. Прва струја на челу са председником Владе Петром Живковићем настојала је да што више продужи стање отвореног краљевог апсолутизма. Друга струја на челу са министром иностраних послова В. Маринковићем се залагала да се што пре неуставни режим замени уставним.⁹⁶⁴ Обе струје су се бојале наглог прелаза на пуни парламентаризам. Као непосредни увод при прокламовању Устава, уследила је 2. септембра 1931. године реконструкција владе. Устав од 3. септембра 1931. год је предвиђао Народно представништво (Народну скупштину и Сенат), а законодавну власт је оставио у рукама краља. Влада као политичко-извршни орган није била одговорна народном представништву већ краљу. Септембарски устав 1931. године обезбеђивао је монархову врховну, законодавну, извршну и судску власт. Принцип националног унитаризма и државног централизма постао је уставна категорија. У текст Устава ушла је не само управно-територијална подела, већ и саме бановинске границе. Прокламујући једним одредбама грађанске и политичке слободе, Устав их је у другим одредбама негирао остављајући на снази све законе из доуставног периода који су се тицали основних грађанских права.⁹⁶⁵ „Септембарским уставом“ су тековине диктатуре преточене у уставну категорију, чиме је касније делимично и омогућено доношење низа ограничавајућих уредби. Законом о називу и подели Краљевине на управна подручја, који је донет октобра 1929. године, дотадашњи назив државе Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца је промењен у Краљевина Југославија, док је државна територија подељена на девет управно-територијалних целина, бановина.⁹⁶⁶

⁹⁶³ Љубомир Петровић, Перцепције и теорије репресије Краљевине СХС/Југославије. Историја 20. века 2/2006, (Београд: Институт за савремену историју, 2006), 29-30.

⁹⁶⁴ Тодор Стојков, Опозиција у време шестојануарске диктатуре 1929-1935, (Београд: Просвета, 1969), 111.

⁹⁶⁵ Тодор Стојков, Опозиција у време шестојануарске диктатуре 1929-1935, (Београд: Просвета, 1969), 113.

⁹⁶⁶ Службене новине Краљевине Југославије, бр. 232, 4. октобар 1929.

Уставом од 1931. Краљевина Југославија одређена је као наследна уставна монархија. Према облику државног уређења она је и даље унитарна држава. Краљ је био доминантан чинилац у организацији и раду свих власти. Устав од 1931. уврстио се у тип уставности између два светска рата познат као ауторитарна уставност. Народно представништво било је дводомно. Састојало се од Сената и Народне скупштине. Министарски савет састојао се од председника и свих министара. Министарски савет вршио је управну власт. У том својству је издавао уредбе потребне за примену закона. Значи, имао је генерално уставно овлашћење за доношење извршних или несамосталних уредби. Уредбе по нужди могао је доносити само краљ и то у ванредним приликама (члан 116). У Септембарском уставу скала уставом проглашених људских слобода и права остала је, у поређењу с Видовданским уставом углавном непромењена. Изостављена су само нека социјално-економска права.

Устав од 1931. задржао је административно-територијалну поделу земље предвиђену Законом о називу и подели Краљевине на управна подручја од 3. октобра 1929. Земља је била подељена на бановине, срезове и општине. У бановинама су постојала и „самоуправна тела“, а то су били бановинско веће и бановински одбор. На челу банске управе стајао је бан, представник врховне власти у бановини. Постављан је краљевим указом на предлог министра унутрашњих послова и уз сагласност Министарског савета.⁹⁶⁷ Као државни орган бан се старао о јавној безбедности и свим важнијим дешавањима у бановини, о чему је подносио појединачне и повремене извештаје министру унутрашњих послова.⁹⁶⁸

Устав је дао бановинским већима право да доносе аутономне уредбе (бановинске уредбе), којима би се уређивале „поједине гране бановинске управе и живота“. За доношење таквих уредаба било је потребно овлашћење Закона о уређењу бановина или других закона. Те уредбе имале су „у дотичној бановини силу закона“. На тај начин, бановинама је призната власт статуирања (*potestas statuendi*), тј. право да прописују обавезне норме за све становнике у бановини које би имале законску снагу. Тиме су бановине добиле обележје политичко-територијалне аутономије, а то значи да су превазишле обележје простих управних јединица које само извршавају законске норме донесене од стране централног законодавног органа. Бановинске уредбе морају бити у сагласности с уставом и земаљским законима, пошто би у супротном губиле важност – не би се могле примењивати. Наиме, бановинске уредбе проглашавао је и обнародовао бан, који је претходно тражио „сагласност Државног савета по њиховој законитости“. Ако би Државни савет одбио сагласност, уредба се не би могла

⁹⁶⁷Милић Ф., Петровић, Државни родослов Краљевине Југославије/СХС 1918–1941, (Београд, 2008), 153.

⁹⁶⁸ Закон о банској управи, Службене новине Краљевине Југославије, бр. 261, 7. новембар 1929.

обнародовати. Државни савет је био дужан дати или одбити сагласност најдаље у року од месец дана, а ако се у том року не би изјаснио, сматрало се да је сагласност дата (члан 91).⁹⁶⁹

Светозар Прибићевић постављао је питање: „Какав је био устав краља Александра?“ Пре свега, устав је прописивао да на снази остају све наредбе диктатуре (наредба о укидању слободе штампе, права збора и договора, поштанске тајне, наредба о депортовању и интернирању грађана, наредба о Државном суду за заштиту државе), уз Скупштину се стварао и Сенат, чланови Скупштине и сената нису имали право имунитета, Влада је била одговорна једино краљу, сукобе Скупштине и Сената решавао је краљ, половину Сената именовао је краљ, другу половину именовао је скуп састављен од општинских и бановинских одборника које је такође именовао краљ, политичке странке су могле постојати само уз одобрење министра унутрашњих послова.⁹⁷⁰

Главни циљ који се унутар земље хтео постићи Септембарским уставом постигнут је само делимично. Начин на који је Устав дат, уставне одредбе о важним питањима унутрашњеполитичког живота, као и Закони о изборном систему и политичко страначком организовању, при чему је остала на снази забрана старих странака, нису изазвали жељени ефекат. Карактер политичких реформи није могао задовољити ни опозициона вођства српских прешестојануарских странака које су сматрале да се једини излаз из свих тешкоћа налази у повратку на прешестојануарски страначко-парламентарни систем. Прелазак од отворене диктатуре на уставни живот изазвао је осипање у редовима старих грађанских странака. Рестаурација уставног живота примљена је са негодовањем у вођству старих странака, али је наишла на отпор и код једног дела најистакнутијих личности из шестојануарских владајућих кругова којима је на челу стајао председник владе Петар Живковић.⁹⁷¹ Тактизирање југословенских владајућих кругова са „напуштањем диктатуре“ није изазвало ни у земљи ни у иностранству жељени ефекат. Политичке реформе 1931. године започете са октроисањем Устава и расписивањем скупштинских избора теже су погодиле водеће кругове прешестојануарских политичких странака него што је то био случај са шестојануарским државним ударом.

Политичке реформе владајућих врхова 1931. године грађанска опозиција ће дочекати хетерогено, али, ипак знаци да су политичке промене само питање дана пробудили су наду у опозиционим вођствима старих странака да ће се ускоро догодити очекивани тренутак повратка на стари страначко-парламентарни живот. Код првака београдског опозиционог

⁹⁶⁹ Члан 91. Устава Краљевине Југославије („Службене новине Краљевине Југославије“, бр. 200, од 3. септембра 1931).

⁹⁷⁰ Светозар Прибићевић, Диктатура краља Александра. (Загреб: Глобус, 1990), 104.

⁹⁷¹ Тодор Стојков, Опозиција у време шестојануарске диктатуре 1929-1935, (Београд: Просвета, 1969), 114.

центра наде су појачане чињеницом да је сам краљ Александар у лето 1931. године испољио много више интереса за непосредне везе са неким шефовима старих политичких странака.⁹⁷² Краљ је покушао да приволи страначке шефове за неке политичке промене које је намеравао да спроведе. Рачунао је да ће планирани курс „нормализације“ политичког живота учинити много већи ефекат у земљи и иностранству ако га прихвате и најистакнутије личности из опозиције. Изгледи на крупне промене које би могле да у врхове политичког живота избаце водеће личности опозиционих група изазвали су активност београдског опозиционог вођства, али је са друге стране дошло до изражаја неповерење и борба за престиж, нарочито међу две најпознатије опозиционе групе, радикала и демократа. Свака од ових група је настојала да одговарајућом тактиком себи обезбеди што већи утицај у случају да се опозиција позове на власт. Карактер политичких промена назначен Уставом од 3. септембра 1931. године био је знак да ће очекивања грађанских опозиционих вођстава бити изневерена. Показало се да су владајући врхови у тражењу излаза из тешкоћа прибегли солуцији да се полумерама у правцу ограниченог оживљавања парламентарно-страначког живота, прошири друштвено политичка основица и на тај начин поправе пољуљане позиције шестојануарске владајуће гарнитуре.⁹⁷³

Октроисање устава и нови токови деловали су као консолидовање државе. Такав начин консолидовања државе, неминовно је, међутим, водио стварању смртних непријатеља круне и интегралних југословена. Усташе, комунисти, тзв. бугараши и њима слични били су само екстремни нагомиланих супротности које су водиле радикалном антагонизму природних и створених непријатеља. Сплет међународних политичких игара, стварање нових односа у Европи (комунистички СССР, револуције у Мађарској и Немачкој, појава фашизма, Мусолинијев режим, долазак Хитлера на власт) и деловање унутрашњих непријатеља Југославије довели су до трагедије у Марсеју када је 1934. убијен краљ Александар.

Посматрајући и анализирајући ове историјске догађаје преломне за развој југословенске и српске државности не можемо се, а не запитати, где су биле грешке младе југословенске краљевине. Да ли су грешке дубоко укорене у бити и менталитету српског народа који је склон да брзо заборавља неправде и злочине, да ли су грешке у полету и идеализовању веровања у пансловенство и уједињење свих Јужних Словена, да ли су грешке биле последица међународних околности и тренутних перцепција великих сила о констелацијама снага на Балканском полуострву? Одговор је негде између. Погрешна је била премисао југословенских, претежно српских политичких кругова да ће они који су до тада били послушници и поданици другом, знатно ригиднијем владару, сада бити искрени

⁹⁷² Тодор Стојков, Опозиција у време шестојануарске диктатуре 1929-1935, (Београд: Просвета, 1969), 118.

⁹⁷³ Тодор Стојков, Опозиција у време шестојануарске диктатуре 1929-1935, (Београд: Просвета, 1969), 120.

партнери у новој држави. Контекст формирања Краљевине СХС/Југославије, тешка српска страдања и симпатије које је српски народ освојио на крају Првог светског рата оријентисали су хрватске и друге политичке кругове да се у тежњи за краткотрајним политичким опстанком и задржавањем политичких позиција које су имали под Аустроугарском одреде за заједничку државу. Других опција, друге енергије, храбрости да се јасно и гласно супротставе нису имали. Идеја водила била је приклонити се датим околностима, а касније на свим пољима разграђивати заједничку државу.

Несумњиво оштре супротности у културолошком, верском, правном, економском и сваком другом погледу, уз подржавање ових тежњи из иностранства и осећаја поражених држава које су окруживале Краљевину СХС/Југославију да су оштећене формирањем краљевине, водиле су стварању непријатеља интегралног југословенства. Наивност и помирљивост српских политичких кругова и жеља за прогресом младе југословенске краљевине наилазили су на сталне кочнице. Страх хрватских кругова од српске хегемоније, ничим изазван, видљив је и данас. Српски национални корпус који је у Балканским и Првом светском рату изгубио готово пола радно најпродуктивнијег становништва, губици у Другом светском рату, геноцид над српским живљем у Независној Држави Хрватској и данас се описују као српска хегемонија, жртве се ревитализују, историја се прекраја, док једни праштају и окрећу се будућности, други се враћају за нас најтежој прошлости. Дистанце су тешко помирљиве.

Посматрајући историографију Комунистичке партије Југославије, историчаре, истраживаче и дела настала након Другог светског рата јасно се види романиран приступ у осликовању времена и догађаја. Атентати на највише представнике власти једне државе у тадашњим, али и данашњим политичким оквирима незамисливи су, у демократским политичким напорима необјашњиви и свакако производе тешке последице за нормално функционисање сваке државе. Атентат на кнеза Михаила обележен је увођењем ванредног стања, покушај атентата на престолонаследника регента Александра и атентат на министра унутрашњих дела Милорада Драшковића обележен је посебним безбедносним режимом, атентат на председника владе Републике Србије Зорана Ђинђића 2003. године обележен је увођењем ванредног стања. То су редовни одговори безбедносних система сваке државе на безбедносне претње оваквог типа. Комунистичка партија Југославије, као и хрватски, македонски, албански и други екстремни кругови видели су све то као део велико-српске завере, видели су то тако тада, видели би и данас.

Романирани прикази Комунистичке партије Југославије, периода од 1918 до 1948. године проналазе оправдања за све историјске догађаје. Анализирајући историјске чињенице,

архивску грађу, мемоарска сећања и бројну литературу не можемо се одати утиску и не поставити питање, како то да су сви комунистички прваци и касније лидери нове Југославије преживели Шестојануарску диктатуру која је по њима била тоталитарна и фашистичка? Зар би режим који је тоталитаран мирно дозволио и поклонио животе својим политичким опонентима? Да ли је тако било и у бољшевичкој Русији? Они који су оптуживали представнике власти Краљевине Југославије за злочине и диктатуру створили су још монструозније законе, чистке, правну несигурност у периоду након успостављања своје власти септембра 1944-1948. године и знатно касније. Да ли је то био тај замајац неопходном државном прогресу, да ли су то били ти социјал-демократски идеали? Оптужујући једну творевину каква је била Краљевина СХС/Југославија, иако не демократска, али свакако не фашистичка, показује се елементарно непознавање српског културног и националног бића, које никада није знало да буде ропско и које је из тог свог ината, лудости, храбрости, непознанице увек бирало турбулентније и страдалније историјске стране. Вршити поређења Шестојануарске диктатуре са тоталитарном нацистичком Немачком, државом која је била пример највеће злочиначке творевине⁹⁷⁴ у историји људске цивилизације, творевине са масовним легализованим кршењем људских права⁹⁷⁵ и оног најважнијег – права на живот,⁹⁷⁶ у најмању руку је неумесно.

Контекст успостављања Шестојануарске диктатуре не може се посматрати одвојено од општег политичког контекста у Европи тога времена. Бројни су примери многих европских монархија које су своје политичке системе успоставиле искључиво са циљем заштите свог државног поретка, што је у основи и циљ сваке државе. Монархије тог времена

⁹⁷⁴ У току 1933. године донети су следећи закони, наведени овде по датумима: 31. март - Декрет Комесара за здравство града Берлина којим суспендује Јевреје докторе из градских служби; 7. април - Закон о отпуштању из професионалне службе, којим се отпуштају Јевреји из свих служби државног карактера; 7. април - Закон о забрани адвокатуре Јеврејима; 25. април - Закон против пренасељености у школама и универзитетима ограничава број јеврејских студената у јавним школама; 14. јул - Закон о денатурализацији - одузима се држављанство натурализованих Јевреја и "непожељних"; 4. октобар - Закон о уредништву - забрањује Јеврејима уредништво у новинама. Током 1935. године донети су:⁹⁷⁴ 21. мај - Закон о Вермахту, избацује јеврејске офицере из немачке војске; 15. септембар - Нирнбершки сет расних закона, одузима немачким Јеврејима држављанство Рајха, и забрањује Јеврејима брачне и сексуалне односе са особама немачке крви". Године 1936. и 1937. усвојени су закони који су се односили на професије Јевреја:⁹⁷⁴ 11. јануар. 1936. - Извршна одредба о Пореском праву, забрањује Јеврејима да служе као порески саветници и консултанти; 3. април - Савезни закон Рајха о ветеринарима, избацује Јевреје из те професије; 15. октобар - Савезни закон Рајха о Едукацији, избацује све Јевреје учитеље из јавних школа; 9. април 1937. - Градоначелник Берлина наређује јавним школама да не признају Јеврејску децу до даљег. У 1938. и 1939. години донети су закони који су се односили на различите аспекте живота и рада Јевреја: 5. јануар 1938. - Закон о породичним односима и Закон о личним именима, забрањује Јеврејима да мењају лична имена; 5. фебруар - Закон о професији Аукционара и Брокера на берзема избацује Јевреје из ове професије; 18. март - Закон о оружју, забрањује Јеврејима продају оружја; 5. октобар - Министар унутрашњих послова издаје наредбу да се сви јеврејски пасоши који нису означени са словом Ј, униште; 12. новембар - Декрет о избацивању јевреја из бизниса и компанијског пословања; 15. новембар - Министарство образовања Рајха избацује све Јевреје и јеврејску децу из јавних школа; 28. новембар - Савезно министарство за унутрашње послове ограничава слободу кретања Јеврејима; 29. новембар - Савезни министар за унутрашње послове забрањује Јеврејима да држе кућне љубимце; 14. децембар - Посебан закон којим се поништавају сви акти и уговори између немачке државе и компанија које поседују Јевреји; 21. децембар - Закон о јеврејским женама забрањује јеврејкама било какав ангажман. 21. фебруар 1939. - Декрет који се односи на предају скуповених метала и камења и каменолома које су поседовали Јевреји, који су поред тога морали да плате држави у злату, сребру, дијамантима и другим вредностима без надокнаде 1. август - Председник Немачке Лутрије забрањује Јеврејима учешће у играма на срећу.

⁹⁷⁵ Жељко Лазић, Увод у смрт – *numerus clausus* 1940. године и ограничавања права Јевреја у Краљевини Југославији, Академија за националну безбедност. (Београд: ЈП „Службени гласник“, 2016).

⁹⁷⁶ Видети опширније у: Жељко Лазић, Увод у смрт – *numerus clausus* 1940. године и ограничавања права Јевреја у Краљевини Југославији. (Београд: Академија за националну безбедност, ЈП „Службени гласник“, 2016), 83.

су креирале аутократске политичке системе некада из себичних властодржачких разлога, некада из страха од обнове германске хегемоније, а некада из страха од болшевичке револуције која је беснела након 1917. године.

Из редова оних који су нападали краља Александра за апсолутизам и диктатуру изнедрен је један од најрепресивнијих закона у савременој историји Србије. На основу члана 74 тач. 6 и члана 136. Устава Президијум Народне скупштине ФНРЈ прогласио је Закон о потврди и изменама и допунама Закона о кривичним делима против народа и државе од 15. августа 1945. године, који су на основу овлашћења из члана 136. Устава донели законодавни одбори Савезног већа и Веће народа Народне скупштине ФНРЈ. Закон се састојао од 19. чланова која су регулисала питања заштите државе и народа из призме комунистичке идеологије. Према Закону о кривичним делима против народа и државе од 15. августа 1946. као кривично дело против народа и државе сматрала се свака радња којом се иде за тим да се путем насиља обори или угрози државно уређење Федеративне Народне Републике Југославије, или да се угрози њена спољна сигурност или основне демократске, политичке, националне и економске тековине ослободилачког рата: федеративно уређење државе, равноправност и братство југословенских народа и народна власт.⁹⁷⁷ Најбољи показатељ репресивности овог закона је упоредни преглед дела против државе у Краљевини Југославији 1930. године, када је процесуирано 288 дела, а 2.730 дела у ФНРЈ/СФРЈ 1947. године.

⁹⁷⁷ Члан 2. Закона о заштити народа и државе (Службени лист ФНРЈ", бр. 59/46, 106/47, 110/47).

Попис скраћеница

СХС - Срби, Хрвати, Словенци

СССР - Савез Совјетских Социјалистичких Република

НРС - Народна радикална странка

ЈДС - Југословенска демократска странка

СДС - Самостална демократска странка

ХРСС - Хрватска републиканска сељачка странка

КПЈ - Комунистичка партија Југославије

СЉС - Словенска људска странка

ЈМЗ - Југословенска муслиманска заједница

ХСП - Хрватска странка права

ХЗ - Хрватска заједница

ХФСС - Хрватска федералистичка сељачка странка

ХПС - Хрватска пучка странка

Попис шема, табела и графикона

- Табела 1.** Осуђена лица према кривичним делима, првостепени суд, 1881-1910. стр. 43.
- Табела 2.** Осуђеници по кривицама од 1897. до 1906. године. стр. 44.
- Табела 3.** Број оптужених за кривична дела – штампарски преступи. стр. 54.
- Табела 4.** Број становника Краљевине СХС од 31. јануара 1921. године, стр. 65.
- Табела 5.** Укупна конфесионална структура Краљевине СХС/Југославије, стр. 65.
- Табела 6.** Резултати парламентарних избора 1920-1927. године Краљевина СХС. стр. 77.
- Табела 7.** Организациона подела одељења за државну заштиту. стр. 91.
- Табела 8.** Аналитичка матрица дневног листа „Време“ – јун 1928. године, стр. 144-145.
- Табела 9.** Криминалитет 1929. године – окружни и првостепени судови, стр. 202.
- Табела 10.** Осуђеници по писмености 1929. године, стр. 202.
- Табела 11.** Осуђеници по старости 1929. године, стр. 203.
- Табела 12.** Осуђеници по вероисповести 1929. године, стр. 203.
- Табела 13.** Осуђеници по народности 1929. године, стр. 204.
- Табела 14.** Кривична дела по месецима извршења 1929. године, стр. 205.
- Табела 15.** Осуђена лица према кривичним делима – окружни и првостепени суд, стр. 205.
- Табела 16.** Осуђена лица према кривичним делима – срески суд, стр. 206.
- Табела 17.** Листа осуђеничких прехранених артикала, стр. 233.
- Табела 18.** Начини исхране осуђеника, стр. 234.
- Табела 19.** Укупне порције хране у натури (кг.), стр. 234.
- Табела 20.** Укупна вредност порција (у дин), стр. 234.
-
- Дијаграм 1.** Доминантне теме – дневни лист Политика, стр. 121.
- Дијаграм 2.** Дневни лист Време - главне теме прилога, стр. 146.
- Дијаграм 3.** Дневни лист Време - главни предмет прилога, стр. 146.
- Дијаграм 4.** Дневни лист Време - страначка оријентисаност, стр. 147.
- Дијаграм 5.** Дневни лист Време - однос према влади, стр. 147.
- Дијаграм 6.** Дневни лист Време - теме прилога, стр. 148.
- Дијаграм 7.** Дневни лист Време - величина текстова, стр. 148.

Извори и литература

Архивски извори, документа, извештаји, објаве

Архив Југославије

Архив Југославије (АЈ), фонд 63, фасцикла бр. 39

Архив Југославије (АЈ), фонд 726, фасцикла бр. К-1

Архив Југославије (АЈ), фонд 722, фасцикла бр. 1

Архив Југославије (АЈ), фонд бр. 726, фасцикла бр. К-2

Архив Југославије (АЈ) 37-22-326.

Архив Југославије (АЈ), фонд 64, фасцикла бр. 26

Архив Југославије (АЈ), фонд 63, фасцикла бр. 40.

Архив Југославије (АЈ), фонд 63, фасц бр. 40, јединица описа 18.

Архив Југославије (АЈ), Министарство Унутрашњих Послова Крљевине Југославије 1919-1941 (1915-1941), 14 – 30 – 84.

Архив Југославије (АЈ), 14 – 25 – 64, 14 – 65 – 204, 14 – 65 – 205, 14 – 65 – 206, 14 – 77 – 275, 14 – 78 – 113, 14 – 78 – 296, 14 – 78 – 297, 14 – 78 – 305, 14 – 78 – 309, 14 – 78 – 311.

Архив Југославије (АЈ), 14 – 78 – 113.

Архив Југославије (АЈ), 14 – 1 – 1, Обавештење Министра унутрашњих послова, пов. Ј.Б. бр. 10686. од 20. децембра 1920. године.

Архив Војводине

Архив Војводине (АВ), Ф 126/II 52286/1930, Допис о образовању државне полиције од 6. новембра 1929.

Архив Војводине (АВ), Ф 126/II 8269/1935, Правилник о унутрашњем уређењу надлештава, о броју одељака, о подели на исте и о систематизацији броја особља код предстојника градских полиција у Дунавској бановини.

Архив Војводине (АВ), Ф 126/II 6342/1932, Предстојништво градске полиције Велике Кикинде – Градском начелству, 22. мај 1930.

Архив Војводине (АВ), Фонд 126 Краљевска банска управа Дунавске бановине (даље: АВ, Ф 126), II 50565/1933, Наредба бана о подели рада у оквиру одсека јавне безбедности од 18. јула 1933.

Војно историјски институт

Војно историјски институт (ВИИ), Архива непријатељских јединица Бр. рег. 3/2; Кутија-116/1638.

Историјски архив Београда

Историјски архив Београда (ИАБ), 2340/МГ - XXIX – 292.

Историјски архив Београда (ИАБ), УГБ, ОПА, бр. к26, м-23.

Историјски архив Београда (ИАБ), УГБ, ОПА, бр. к26, м-23.

Јеврејски историјски музеј

Јеврејски историјски музеј (ЈИМ), К 21 - 9А - 1/10.

Јеврејски историјски музеј (ЈИМ), ик.21ф: 9, 9а,10.

Јеврејски историјски музеј (ЈИМ), ик.21ф: 9, 9а,10

Историјски архив Пожаревца

Историјски архив Пожаревца (ИАП), година 1929, архивска кутија бр. 30. година 1928, архивска кутија бр. 29.

Експозе Живојина Лазића, министра унутрашњих послова, XVIII. Редовни састанак Народне Скупштине од 25. 3. 1934., Стенографске белешке Народне Скупштине, (Београд, 1934), 218.

Академија ЈАЗУ, 35. Трумбић, ф-135, писмо Љ. Давидовића 06.08.1933. А. Станојевићу (препис) – нав. По Љ. Бобан. Држање србијанских опозиционих странака..., 34

Литература

А

Арнаутовић, Александар. Штампариие у Србији у 19. Веку. Београд: Државна штампариија Краљевине Србије, 1912.

Антић, Љубомир. Хрватска федералистичка сељачка странка. Радови завода за хрватску повијест. Загреб, 1982.

Аврамовски, Живко. Балканске земље и велике силе 1935-1937. Београд: Просвета, 1968.

Б

Бошковић, Мићо. Криминалистичка методика I. Београд: Полицијска академија, 213.

Бјелица, Михаило и Зоран Јевтовић, *Историја новинарства*. Београд: Мегатренд универзитет, 2006.

Бартуловић, Жељко и Небојша Ранђеловић. Основи уставне историје југословенских народа. Ниш: Свен, 2012.

Vobino, Norbeto. *Država, vladavina društvo: za opštu teoriju politike*. Podgorica-Cetinje: CID Podgorica i IC Cetinje, 1995.

Beverly, Gage. *The Day Wall Street Exploded: A Story of America in its First Age of Terror*. New York: Oxford University Press, 2009, 160–161.

Бјелајац, Миле. Дипломатија и војска, Србија и Југославија 1901-1999. Београд: Војна штампариија, 2010.

Бивша југословенска војно-обавештајна служба, књ. 2, Београд: ЈА, 1948, 1- 8.

Бјелајац, Миле. Војска краљевине СХС-Југославије 1922-1935. Београд, 1994.

Браковић, Жарко. Организациона структура Жандармерије у Краљевини СХС, у: Структура и функционисање полицијске организације, традиција, стање и перспективе – I. Београд: Криминалистичко-полицијска академија, 2013.

Banas, Ivo. *The National Question in Yugoslavia: Origins, History, Politics*. Cornell: University Press, 1988.

Бален, Шиме. Присећање на једну епизоду антифашистичког фронта у „Антисемитизам, Холокауст, фашизам. Загреб: Јеврејска општина Загреб, 1996.

Бобан, Љубо. Загребачке пунктуације, Историја 20 века, Зборник радова 4. Београд, Институт за савремену историју, 2015, 329-330.

Британци о Краљевини Југославији: годишњи извештаји Британског посланства у Београду, књ. 2: (1931-1938), приређивач Аврамовски, Живко преводац Фејић, Ненад. Београд: Архив Југославије, Загреб: Глобус 1986.

Воџинов, Вук. „Paktът за „Večno prijateljstvo“, ili osъщestvili se bълgaro-yugoslavskoto sbliženie“, Tokovi istorije br. 1-2. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2008.

Богдановић, Димитрије. Књига о Косову. Београд: Српска академија наука и уметности, посебна издања, Књига DLXVI, 1986.

Брајовић, Владимир. Питање настанка и рада Културбунда и других Немачких организација у Краљевини СХС/Југославији, Војно дело 3/2016, Београд, 2016, 322-331.

Бјелица, Михаило. Хроника српског новинарског удружења. Београд: Удружење новинара Србије, 1988.

Bogdanovic, Dimitrije. *Knjiga o Kosovu*. Beograd: Projekat Rastko, 2000.

Бакић, Јелена. „Лист „Дом“ о Скупштинском атентату 1928. године“, Архив, Часопис Архива Србије и Црне Горе, 1-2, Београд, 2003, 127-128.

В

Вукмировић, Драган. Два века развоја Србије – статистички преглед. Београд: Републички завод за статистику, 2008.

Вучо, Никола. Аграрна криза у Југославији 1930-1934. Београд: Просвета, 1968.

Vuso, Nikola. *Poljoprivreda Jugoslavije 1918–1941*. Beograd: Rad, 1958.

Винавер, Вук. Југославија и Француска између два рата. Београд: ИСИС, 1985.

Ванку, Милан. Мала Антанта 1920-1938. Титово Ужице: Димитрије Туцовић, 1969.

Винавер, Вук. Угрожавање Југославије. Војноисторијски гласник 1/143, Београд, 1968, 142.

Винавер, Вук. Југославија и Француска између два рата. Београд: ИСИС, 1985.

Винавер, Вук. Енглеска и италијанско заокруживање Југославије, Историја 20. века, св. 8, Београд, 1967, 73.

Војноиздавачки завод, Војна енциклопедија, књ. 4, Љубљана: Младинска књига, 1978.

Војна енциклопедија, књ. 10, Београд: Војна штампарија, 1967.

Вајагић, Предраг. Органи безбедности на територији Дунавске бановине, Истраживања, Филозофски факултет у Новом Саду, књ. 24. Нови Сад: Институт за новију историју, 2013.

Worley, Matthew (editor). In Search of Revolution: International Communist Parties in the Third Period. London: I. B. Tauris, 2004.

Г

Глигоријевић, Бранислав. Парламент и политичке странке у Југославији. Београд: Народна књига, 1979.

Гончић, Милорад и Драган Вукобратовић. Политички лексикон. Београд: Удружење публициста Београда, 1979.

Говедарица, Селимир. Теорија политике – основи политичких наука. Београд: Наука и друштво, 2002.

Гњатовић, Драгана. Дужнички терет Краљевине Југославије у време Велике светске економске кризе, Vol. 13, № 3, Београд, 2016, 42.

Глигоријевић, Бранислав. Краљ Александар, књ. I. Београд: Завод за уџбенике, 2010.

Глигоријевић, Бранислав. Краљ Александар, књ. II. Београд: Скенер студио, 2010.

Glorigijević, Branislav. Kralj Aleksandar Karađorđević, tom I, U ratovima za nacionalno oslobođenje; tom II Srpskohrvatski spor; tom III U evropskoj politici. Beograd: Biblioteka Jasen – Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 2002.

Гргић, Стипица. „Радић након Радића. Стварање култа хероја Стјепана Радића 1928-1934.“, ЧСП бр. 3, Загреб 2010, 723-748.

Д

Димић, Љубодраг. Историја српске државности: Србија у Југославији, књига трећа. Нови Сад: САНУ, „Беседа“ и Друштво историчара Јужнобачког и Сремског округа, 2001.

Димић, Љубодраг. Културна политика Краљевине Југославије 1918-1941, књ. I-III. Београд: Стубови културе, 1997.

Добривојевић, Ивана. Државна репресија у доба диктатуре краља Александра 1929–1935. Београд: Институт за савремену историју, 2006.

Dacey, Aveon. Introduction to the Study of the Law of the Constitution, Eight edition, Macmillan and Co. London, 1915.

Дмичић, Миле и Милан Пилиповић. Моћ органа извршне власти и остварење правне државе: нормативно и стварно, Зборник радова „Владавина права и правна држава у региону“. Источно Сарајево, 2014.

Дажих, Путник и Мирослав Станојевић. „Марксизам и анархизам – историја и уметност“, VII научни скуп Макс и савременост, приредио Ђ. Ковачевић. Београд: Институт за међународни раднички покрет, 1987.

Dickerson, Mark O. An Introduction to Government and Politics, Seventh Edition. Toronto: Nelson, 2006.

Димитријевић, Бојан и Станислав Сретеновић, Спољна политика Краљевине СХС/Југославије, Историја 20. века, год. 26, бр. 2. Београд, 2008.

Државни секретаријат за унутрашње послове ФНРЈ, Управа државне безбедности, III одељење,

Добројевић, Ивана. Полиција и жандармерија у доба шестојануарског режима, год. 38. Загреб: Графички завод Хрватске, 2006.

Дракић, Гордана. Шестојануарска диктатура и правна држава, Зборник радова „Владавина права и правна држава у региону“, Источно Сарајево, 2014.

Димић, Љубодраг и други, Записници са седница Министарског Савета Краљевине Југославије 1929–1931, (Београд, 2002).

Ђ

Ђорђевић, Милан и Боривоје Марјановић. Атентати који су променили свет. Београд: Књига комерц, 2005.

Ђурић, мр Драгана. Условна осуда као доминантан тип кривичне санкције у законодавству Републике Србије. Докторска дисертација, Универзитет Џон Незбит у Београду, Факултет за право, јавну управу и безбедност, 2016.

Ђурковић, Миша. Тамни коридори моћи. Београд: Укронија, 2013.

Ђунисијевић, Ratimir. *Osnivanje industrijskih preduzeca i razvoj indutrije u Srbiji do 1918. godine.* Beograd, BIGZ, 1990.

Ђуровић, Smiljana. „*Industrijalizacija Srbije – legitimacija za moderni svet XX veka*“, u: *Srbija u modernizacijskim procesima XX veka.* Beograd: INIS, 1994..

Ђуровић, Smiljana. „*Industrija Srbije na pocetku privrednog života Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*“. *Istorija XX veka*, no. 10. Beograd: INIS, 1969.

Е

Енгелсфелд, Нада. Делатност клуба комунистичких посланика у Уставотворној скупштини 1920–1921. године, Други конгрес Комунистичке партије Југославије, материјали са симпозија одржаног 22. и 23. VI 1970. поводом 50-годишњице другог (Вуковарског) конгреса КПЈ 1920, Славонски Брод, 1972.

Ж

Живановић, Тома. Основи кривичног права-општи део. Београд: Штампарија Гундулић, 1921.

Живановић, Тома. Основи кривичног права Краљевине Југославије-општи део. Београд: Штампарија Гундулић, 1935.

Живковић, Мирослав. Теорија државе и права – теорија државе. Земун: Полицијска академија, 1995.

Живковић, Мирослав. Увод у право. Београд: Полицијска академија, 2006.

Животић, Александар –прир. Петар Живковић, Сећања. Зајечар: Народни музеј, 2016.

И

Игњатовић, Ђорђе. Криминологија. Београд: Номос, 1988.

Ј

Јакшић, Душан и Драгомир Давидовић, Развој казненог система у кривичном праву Србије. Београд: Специјална едукација и рехабилитација, вол. 12, бр. 4, 2013, 529.

Јовановић, Слободан. Југословенска мисао у прошлости и будућности. Београд: Слобода, 1939.

Јевтић, Добрила. Узроци и карактер диктатуре краља Александра. Нови Сад: Филозофски факултет у Новом Саду, одсек за историју, Бијељина, 1986.

Јовановић, Слободан. Основи правне теорије о држави. Београд: Доситеј Обрадовић, 1906.

Јовановић, Слободан. Влада Александра Обреновића (1897-1903), књига II. Београд: Г. Кон, 1931.

Јанковић, Иван и Весна Пешић. Друштвене девијације – критика социјалне патологије. Београд: Научна књига, 1988.

Јовановић, Слободан. О држави. Београд: Геца Кон, 1922.

Јеленић, Ђурђе. Нова Србија и Југославија 1788-1921. Београд: Државна штампарија Краљевине СХС, 1923.

Jovanović, Milan. Politički Sistem Srbije – Hrestomatija. Beograd, Univerzitet u Beogradu, Fakultet političkih nauka, 2009.

Јовановић, Слободан. Политичке и правне расправе, књига друга. Београд: Издавачко и књижевско предузеће Геца Кон, 1932.

Јовановић, Надежда. Политички сукоби у Југославији 1925-1928. Београд, 1974.

Јовановић, Владан. Жандарми и практиканти, образовање код Срба кроз векове, ур. Радослав Петковић, Петар В. Крестић, Тибор Живковић, Београд, 2003, 200–204.

Јовановић, Драгољуб. Политичке успомене III. Београд: Војна штампарија, 1997.

Јаковљевић, Душан. Тероризам с гледишта кривичног права. Београд: Службени лист СРЈ, 1997.

Јањатовић, Босилка. Радићеви сукоби с режимима Аустро-Уграске Монархије и Краљевине Југославије. Загреб: Завод за хрватску повијест, Загреб 1999-2000.

Јелић Букић, Фикрета. Усташе и Независна Држава Хрватска 1941-1945. Загреб: Свеучилишна наклада Либер Загреб, Издавачко предузеће школска књига Загреб, 1977.

Јеротић, Владета. Вера и нација. (Бор: Партенон, 2017).

Јелић, Иван. Комунистичка партија Хрватске 1937—1941. Загреб: „Институт за историју радничког покрета Хрватске“, 1972.

К

Крстић-Мистрицеловић, Ивана. Доношење и значај полицијске уредбе из 1850. године. Безбедност 1-2. Београд, 2009), 424.

Крстић Мистрицеловић, Ивана и други. Казнено-поправни заводи у Србији, пример Пожаревачког казног завода, књига прва. Пожаревац: Историјски архив Пожаревац, 2016.

Крстић-Мистрицеловић, Ивана. Развој полицијских власти у Србији у првој половини XIX века, у: Структура и функционисање полицијске организације, традиција, стање и перспективе – I. Криминалистичко-полицијска академија. Београд, 2013.

Келзен, Ханс. Главни проблеми теорије државног права – развијени из учења о правном пропису. Београд: ЈП Службени лист, 2001.

Cole, David D. „Enemy Aliens“. Stanford: Stanford Law Review, Vol. 54, 2003, 953-1004.

Kennedy, David M. and other, The American Pageant. Boston: Houghton Mifflin Company, 2001.

Кулунџић, Звонимир. Стјепан Радић и његов републикански устав. Загреб: 1989.

Кризман, Богдан. Вањска политика југословенске државе 1918-1941. Загреб: Школска књига, 1975.

Козић, Милорад. Потписник пакта: Прилози за биографију Драгише Цветковића. Ниш: Просвета, 1995.

Ковачевић, Весна. Зграда стара век и по, Млади полицајац 54–55, Сремска Каменица, 2009, 4–6.

Костић, Лаза М. Административно право, Устројство управе, књ. 1. Београд, 1933.

Кончар, Ранко. Опозиционе партије и аутономија Војводине 1929-1941. Нови Сад: Адвокатска комора Војводине, 1995.

Caloyanni, Alfred. Handbuch der schweizerischen Behörden / Im Auftrag des Eidgenössischen Justiz-und Polizeidepartements, bearbeitet von Alfred Silbernagel-Caloyanni. Bern: „K. J. Wyss Erben“, 1931.

Ковачевић, Јелена. Фракцијске борбе међу члановима КПЈ у Сремскомитровачкој казниони 1937-1939. Архив, часопис Архива Југославије, 1–2, Београд, 2015, 105-106.

Кулунџић, Звонимир. Стјепан Радић и Политички списи. Загреб: Знање, 1971.

Л

Лукић, Радомир. Теорија државе и права II. Теорија права. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1995.

Лукић, Радомир. Хегелова филозофија државе и права. Београд: Досије студио, 2014.

Лукић, Радомир и Будимир Кошутић. Увод у право – двадесетпето издање. Београд: Правни факултет, Универзитет у Београду, ЈП Службени гласник, 2007.

Lidtke, Vernon L. *The Outlawed Party: Social Democracy in Germany, 1878-1890*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 1966.

Levin B, Murray. *Political Hysteria in America: The Democratic Capacity for Repression*. New York: Basic Books, 1971.

Лукић, Радомир. *Историја политичких и правних теорија*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1995.

Лазић, Жељко. *Увод у смрт – numerus clausus 1940. године и ограничавања права Јевреја у Краљевини Југославији*. Београд: Академија за националну безбедност, 2016.

Лазић, мр Жељко. *Докторска дисертација, Numerus clausus 1940. године и ограничавања права Јевреја у Краљевини Југославији*, Универзитет у Нишу, Правни факултет, 2015.

Лекић, Богдан. *Аграрна реформа и колонизација у Југославији, 1918–1941*. Београд: Службени лист СРЈ, 2002.

Лазић, Радојица. *Демократска и цивилна контрола рада служби безбедности у Републици Србији*, Докторска дисертација, Београд: Факултет политичких наука, Универзитет у Београду, 2013.

Лазић, Жељко и Мартин Матијашевић, *Друштвени контекст и јачање антисемитизма у Краљевини Југославији*, *Култура полиса* год. XIV, бр. 32, Београд, 2017, 42.
L'Abîme, J. B. Duroselle. 1939-1945, *Impremerie nationale*. Paris: 1982.

Љ

Љушић, Радош. *Књига о Начертанију*. Београд: Белетра, 2004.

М

Милошевић, Младен. *Кривичноправни појам тероризма*. Београд: Годишњак Факултета безбедности, Универзитет у Београду-Факултет безбедности, 2008.

Мијатовић, Бошко и други. *Појмовник либералне демократије*. Београд: Службени гласник, 2008.

Мијалковски, Милан и Веселин Конатар. *Необавештајна роварења обавештајаца - у лавиринтима специјалних операција*. Нови Сад: Прометеј, 2010.

Митровић, Драган. *Увод у право - шесто издање*. Београд: Правни факултет, Универзитет у Београду, Центар за издаваштво и информисање, 2015.

Марковић, Ратко. *Уставно право и политичке институције*. Београд: Правни факултет, 2009.

Макијавели, Николо. *Владалац*. Београд: Рад, 1964.

Матић, Димитрије. *Начела умног државног права, кратки преглед историјског развоја начела права, морала и државе од најстаријих времена до наших дана*. Београд: Новинско-издавачка установа Службени лист СРЈ, 1995.

Мирошевић, Франко. *„Јужна Далмација од стварања југословенске државе до увођења шестојанурске диктатуре*. Загреб: Глобус, 1990.

Младеновић, Мирослав и други. *Развој институција и изградња политичког система Србије*. Београд: Факултет безбедности, Универзитет у Београду, 2011.

Митриновић, Чедомил и Милош Брашић. Југословенске Народне скупштине и Сабори. Београд: Народна Скупштина Краљевине Југославије, 1937.

Марковић, Душан и Небојша Ранђеловић. *Государство, парламентаризм и потери Србији в Первой мировой войне* напечатан в сборнике „Инвалиды Первой мировой войны: исторические и нравственные уроки“, Москва, 2013.

Mitrović, Andrej. *Prodor na Balkan*. Beograd: Nolit, 1981.

Мијатовић, Бошко. *Економска политика и конјуктура у Југославији 1919–1925*, скуп „Порекло и исходи криза“. Београд: САНУ, 2010.

Матовић, Хрвоје. *Савремена политичка повијест Хрватске*. Загреб: МУП, 1995.

Матовић, Хрвоје. *Хрватска заједница. Прилог проучавања политичких странака у старој Југославији, Историја 20. Века, зборник радова V*. Београд: ИНИС, 1963.

Митровић, Андреј. *Спољнополитичка доктрина новостворене југословенске државе*. Београд: Просвета, 1974.

Матијевић, Златко. *У сјени двају орлова: прилози црквено-националној повијести Хрвата у првим десетљећима 20. столећа*. Загреб, 2005.

Матијевић, Златко. *Слом политике католичког југословенства, Хрватска пучка странка у политичком животу Краљевине СХС 1919-1929.*, Загреб, 1988.

Милак, Енес. *Италија и Југославија 1931-1937*. Београд: ИСИС, 1987.

Милошевић, Милан. *Тајна полиција у Србији 1831 – 1941*. Ваљево: Историјски гласник Ваљево, 1994.

Матијашевић, Мартин и Дејан Новаковић. *Политички осуђеници у Забели 1929-1931- контекст једног времена*. Пожаревац: Историјски архива Пожаревац, 2018.

Мужић, Иван. „Стјепан Радић у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца“. Љубљана: Хрватско књижевно друштво св. Ђирила и Методија Љубљана, 1987.

Mesaroš, Šandor. *Mađjari u Vojvodini 1929-1941*. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 1983.

Матијашевић, Мартин. *Појам и одлике кривичног дела тероризма*. Дипломски рад, Београд: Универзитет у Београду, Факултет безбедности, 2012.

Матијашевић, Мартин и Жељко Лазевић. *Кривично дело тероризма у српском законодавству, Култура полиса бр. 31*. Београд, 2016, 345-356.

Muhamed, Hadžijahić. *Od tradicije do identiteta. Geneza nacionalnog pitanja bosanskih muslimana*. Zagreb: Muslimanska naklada Putokaz, 1990.

Милетић, Александар. „Др Нинко Перић о злочину у Народној скупштини 20. јуна 1928. године“, Токови историје 1-2, Београд, 2003, 7-15.

Матковић, Хрвоје. *Повијест ХСС-а*. Загреб: Наклада Павличић, 1999.

Милосављевић, Славомир. *Политичка акција*. Београд: Факултет политичких наука, 1977.

Н

Новаковић, Дејан и други. Социјалне девијације. Београд-Ниш: Свен, 2017.

Никчевић, Томица. Период шестојануарске диктатуре. Београд: Висока школа унутрашњих послова, 1961.

Народни хероји Југославије, уредник Ђурђевић Ђукић, Олга. Београд: Младост, 1975.

Николић, Коста. Комунисти у Краљевини Југославији. Чачак: Светлост, 2000.

Николић, Коста. Большевизација Комунистичке партије Југославије 1919–1929. Београд: Институт за савремену историју, 1994.

П

Пајевић, Десимир и Љубомир Касагић. Психологија. Београд: Студио МС, 2002.

Поповић, Мирослав. Основе нормативног регулисања кривичног судског поступка у Кнежевини Србији 1846-1865. Зборник радова Правног факултета у Нишу, бр. 71. Ниш, 2015, 82.

Павловић, Момчило. Правна европеизација Србије 1804-1914. Крагујевац: Универзитет у Крагујевцу, Правни факултет, 2008, 231-232.

Прибићевић, Светозар. Диктатура краља Александра. Загреб: Глобус, 1990.

Петрановић, Бранко. Историја Југославије између два рата. Београд: Нолит, 1980.

Петровић, Љубомир. Перцепције и теорије репресије Краљевине СХС/Југославије. Историја 20. века 2/2006, Београд: Институт за савремену историју, 2006.

Петрановић, Бранко. Историја Југославије, књига I - Краљевина Југославија. Београд: Нолит. 1988.

Парезановић, Марко. Политички преврат – савремени приступ. Београд: Нова српска политичка мисао, 2013.

Павловић, Момчило. Срби у Југославији. Историја 20. века. Београд: ИСИС, 2008.

Перовић, Латинка. Краљевина СХС (1918-1929.), Краљевина Југославија (1929-1941), настанак, трајање и крај. Београд, 2015.

Перић, Иво. Хрватска у монархистичкој Југославији. Загреб: Дом и свет, 2006.

Перић, Иво. Хрватска и свијет у 20. Столећу. Загреб, 1995.

Петрановић, Бранко и Момчило Зечевић. Југославија 1918-1984. Београд, 1985.

Петровић, Милић. Државни родослов краљевине СХС/Југославије 1918-1941. Београд: Просветни преглед, 2008.

Пиљевић, Ђорђе и други. Београд у рату и револуцији 1941-1945. Београд: Историјски архив Београда: 1984.

Р

Радбрух, Густав. Филозофија права. Београд: Нолит, 1980.

Ремон, Арон. Демократија и тоталитаризам. Сремски Карловци-Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 1997.

Ранђеловић, Небојша. *Србија и Турска од Париског до Берлинског конгреса*. Београд: Завод за уџбенике, 2012.

Радовановић, Светлана. Етничка структура краљевине Југославије у контексту националне политике југословенства. Демографија, књ. IV. Београд, 2007.

Ранђеловић, Небојша. *Историја права II – Основи српске историје права*. Ниш: Универзитет у Нишу, Правни факултет, 2008.

Ранђеловић, Небојша. *Правни живот Србије у заједничкој држави, Србија 1804-2004*. Ниш, 2005.

Ристић, Иван. Бугарска у политици Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца 1919-1929. Докторска дисертација, Београд: Универзитет у Београду, Филозофски факултет, 2017.

Романо, Серђо. Историја Италије. Од Рисордимента до данашњих дана. Београд, 2006.

Радовановић, Радован и Небојша Ђокић, Попочитељи и министри унутрашњих дела Кнежевине Србије од повратка Обреновића до проглашења Краљевине Србији, у: Структура и функционисање полицијске организације, традиција, стање и перспективе – I. Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2013.

Рибар, Иван. Стара Југославија и комунизам. Закони, судови, затвори и логори у старој Југославији против комуниста. Загреб: Стварност, 1967.

Ристановић, Раде. Акције комунистичких илегалца у Београду 1941-1942. Београд: Филип Вишњић, 2013.

С

Станаревић, Светлана и Филип Ејдус. Појмовник безбедносне културе. Београд: БЦБП, 2009.

Стајић, Љубомир и Обрад Стевановић. Грађански нереди. Београд: Полицијска академија, 1995.

Симеуновић, Драган. Политичко насиље. Београд: Радничка штампа, 1989.

Спекторски, Евгеније. Држава и њен живот. Београд: Штампарииа Драг. Грегорића, 1933.

Савић, Андреја и други, Основи државне безбедности. Београд: Образовно истраживачки центар РДБ МУП РС.

Стајић, Љубомир. Основи безбедности. Београд: Полицијска академија, 1999.

Симеуновић, Драган. Државни удар или револуција. Београд: Симтраде, 1991.

Сагадин, Штефан. Наш садашњи уставни положај. Љубљана: Тисковна задруга, 1920.

Станковић, Ђорђе. Никола Пашић и Хрвати 1918-1923. Београд, 1995.

Стојков, Тодор. Опозиција у време шестојануарске диктатуре 1929-1935. Београд: Просвета, 1969.

Саблић, Данијела. Спољна политика Александра I Карађорђевића. Нови Сад: Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет, Катедра за историју, 1999.

Skakun, Milan. Jugoslovensko-bugarski odnosi. Београд: Југоштампа, 1980.

Сршан, Стјепан. „Стјепан Радић и Хрватска. Осијек: Повијесни архив у Осијеку, 1996.

Т

Тодоровић, Миљана, *Слобода штампе у Србији XIX века*. Ниш: „Зборник радова Правног Факултета у Нишу“, LXI, 2012, 441-442.

Тадић, Љубомир. Наука о политици. Београд: Завод за издавање уџбеника и Службени гласник, 2007.

Тадић, Љубомир. Теорија политике – основи политичких наука. Београд: Наука и друштво, 2002.

Tomasevich, Jelena. *Peasants, Politics, and Economic Change in Yugoslavia*. London: Stanford, Oxford, 1955.

Терзић, Велимир. Слом Краљевине Југославије 1941. Узроци и последице пораза. Београд: Народна књига, 1982.

Tomasevich, Jozo. *War and Revolution in Yugoslavia, 1941-1945: Occupation and Collaboration*. Stanford: Stanford University Press, 2002.

Тасић, Дмитар. Рат после рата – Војска Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца на Косову и Метохији и у Македонији 1918-1920. Београд: Институт за стратегијска истраживања, 2008..

Тасић, Дмитар. Војно-политичка акција „македонствујушчих“ у Краљевини СХС/Југославији, Часопис Архива Југославије, год. 3, бр. 3. Београд, 2002, 93-103.

Њ

Њоровић, Владимир. Историја Срба. Земун: Публик Практикум, 2010.

У

Устави и владе Кнежевине Србије, Краљевине Србије, Краљевине СХС и Краљевине Југославије, приредио Душан Мрђеновић, Београд: Нова књига, 1988.

Ф

Farquhar, Michael. *A Treasury of Great American Scandals*. London: Penguin Books, 2003.

Х

Хелер, Херман. Правна држава или диктатура. Београд: Досије студио, 2011.

Hakim, Joy. *War, Peace, and All That Jazz*. New York: Oxford University Press, 1995.

Хоптнер, Јакоб. Југославија у кризи 1934-1941, (Ријека: Отокар Кершовани, 1972), 58.

Херцигоња, Дуња. Велика Британија и спољно-политички положај Југославије 1929-1933, Београд, 1987.

Ц

Цветковић, Срђан. Портрети дисидената. Београд, Институт за савремену историју, 2017.

Цази, Јосип. На политичкој линији Комунистичке партије Југославије – Уједињени раднички синдикални савез и рад комуниста у њему 1929-1940. - књига друга. Загреб: Радничке новине, 1978.

Цветковић, Срђан. О Вуковарском програму Комунистичке партије Југославије, Други конгрес Комунистичке партије Југославије, материјали са симпозија одржаног 22. и 23. VI 1970. поводом 50-годишњице другог (Вуковарског) конгреса КПЈ 1920, Славонски, Брод, 1972, 37–38.

Цветковић, Срђан и Немања Девић, Жртве у зајечарском округу после 12. септембра 1944. (Београд: Институт за савремену историју, 2012).

Ч

Чулиновић, Фердо. Југославија између два рата. Загреб: ЈАЗУ, 1961.

Чавошки, Коста. Моћ и превласт – Тукидитова политичка мисао. Београд: Catena Mundi, 2015.

Чолаковић, Родољуб. Казивање о једном покољењу. Загреб: Напред, 1964.

Čulinović, Ferdo. Državnopravna historija jugoslavenskih zemalja XIX i XX vijeka II, (Zagreb, 1959).
Чавошки, Коста. Увод у право I. Основни појмови и државни облици. (Београд, 1994).

Ш

Шарац, Недим. Успостављања шестојануарског режима са освртом на Босну и Херцеговину. Сарајево: Светлост, 1975.

Шубић Ковачевић, Ивана. Улога загребачког тиска у обликовању политичке културе 1918-1929. Докторски рад, Загреб: Свеучилиште у Загребу, 2014.

Шишић, Фердо. Документи о постанку Краљевине СХС. Загреб: Матица Хрватска, 1920.

Шишић, Фердо. Југословенска мисао. Београд: Балкански институт, 1937.

Правни извори

Члан 1-120. Устава Краљевине Југославије („Службене новине Краљевине Југославије“, бр. 200, од 3. септембра 1931).

Члан 1-140. Устава Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца од 28. јуна 1921. године, издавачка књижевница Геце Кона, Кнез Михајлова бр. 1, Београд 1921.

Казнителни законик и казнени поступак судски за кнежевину Србију, друго поправљено издање, (Београд 1882), 36-50.

Члан 3. и 4. Закона о конвенцији о издавању криваца између Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца и Арбанске републике закљученог 22. јуна 1926. године у Београду („Службене новине Краљевине СХС“, бр. 117-Л/29).

Члан 83-102. Казнителног законика за Књажевство Србију, у Правитељственој печатњи, Београд, 1860.

Решење савета, којим се прописују дужности полицијским властима од 10. августа 1835. године у Крагујевцу.

„Зборник закона и уредби и уредбених указа издатих у Кнежевини Србији од априла 1840 год. до краја децембра 1844. године“, (Београд: Печатано у књигопечатњи Кнежевине Србије, 1845), 272-275.

Указ, којим се војска поставља у изванредно стање поводом убиства кнеза Михаила од 29. маја 1868. године.

Закон о устројству војске од 20. марта 1864. године.

Закон о преком суђењу донет 30. маја 1868. године.

„Зборник закона и уредаба у Краљевини Србији изданих од 5. септембра 1881. до 28. јула 1882. године, са додатком неких ранијих закона и конвенција и уговора са Аустро-угарском“, (Београд: Краљевско-српске државне штампарије, 1882), 190-193.

Члан 1-3. Закона о установљавању чувара јавне безбедности, 23. јун 1882. године, Београд.

„Зборник закона и уредаба у Краљевини Србији изданих од 21. марта до 31. децембра 1883. године“, (Београд: Краљевско-српске државне штампарије, 1883), 215-217, 258-264.

„Зборник закона и уредаба у Краљевини Србији изданих од 11. јануара до 9. новембра 1885. године“, (Београд: Краљевско-српске државне штампарије, 1885), 504-516.

Казнителни законик и казнени поступак судски за кнежевину Србију, друго поправљено издање, (Београд, 1882), 36-50.

„Зборник закона и уредаба у Краљевини Србији изданих од 1. јануара 1891. године до краја исте године“, (Београд: Краљевско-српске државне штампарије, 1892), 289-291.

„Зборник закона и уредаба у Краљевини Србији изданих од 1. јануара 1900. године до краја исте године“, (Београд, Краљевско-српске државне штампарије, 1903), 75-77.

„Зборник закона и уредаба у Краљевини Србији изданих од 1. јануара 1904. године до краја исте године“, (Београд: Краљевско-српске државне штампарије, 1906), 47-50.

Закон о печатњи (штампи), 23. октобра 1870 год., „Зборник закона и уредба издани у Књажеству Србији за 1870 годину“, књ. XXIII, Београд 1870, 170-192.

Закон о штампи, од 12. марта 1881. Објављен у: „Казнени законик и казнителни поступак судски за кнежевину Србију“, друго поправљено издање, (Београд, 1882), 450-463.

Члан 1-58. Закона о штампи, „Српске новине“, 13. јануар (уторак), бр. 9, Београд, 1904.

Члан 1-15. Закона о јавној безбедности, „Српске новине“, бр. 24, година 1905.
Службене новине Краљевине СХС, бр. 143/1929.

„Службене новине Краљевине Југославије“, бр. 232 од 04. октобра 1929. године.

Закон о унутрашњој управи, „Службене новине Краљевине Југославије“, бр. 143., 21. 6. 1929.

Организација југословенске полиције, Полиција, 9–12/1936., 651.– 653.

Уредба о устројству и делокругу предстојништва градске полиције, „Службене новине Краљевине Југославије“, бр. 243, 17. октобар 1929.

„Службене новине Краљевине Југославије“, бр. 232 од 4. октобра 1929. године.

Уредба о устројству и делокругу Управа полиције, „Службене новине Краљевине Југославије“, бр. 62, 18. март 1930.

„Нови закон о жандармерији“, Полиција, 14–15/1930., 890. II бр. 9922 од 3. 4. 1933., АЈ, 14 (МУП), 1–1.

Закон о жандармерији, „Службене новине Краљевине Југославије“, бр. 235, 14. 10. 1930.

Наредба о формацији, опреми, поднадлежности, дужностима и опреми жандармерије, „Службене новине Краљевине СХС“, бр. 16, 1919.

Привремена правила за вршење жандармеријске службе, т. 1, (Београд, 1920), 11-14.

Уредба са законском снагом о уређењу МИП и дипломатских и конзуларних заступништава Краљевине Југославије у иностранству, („Службене новине“, бр. 187 – LXV од 18. 08. 1939).

Наредба о формацији, опреми, поднадлежности, дужностима и опреми жандармерије, „Службене новине Краљевине СХС“, бр. 16, 1919.

Члан 1-6. Закона о државном суду за заштиту државе, „Службене новине“, бр. 915, 8. јануар 1929. године, Београд.

Члан 1-11. Закона о заштити јавне безбедности и поретка у држави са изменама и допунама од 1. марта 1929., са Законом о државном суду за заштиту државе од 8. јануара 1929. и Уредбом од 14. јануара 1929. за извршење овог закона, (Никшић-Беране: Прогрес, 1933).

„Службене новине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца“, 22. јануар 1929. године, Београд, бр. 17, стр. 1.

Члан 5. Закона о условном отпусту криваца из казнителних заведења од 22. маја 1869, субота 24. мај 1869. У Београду, „Српске новине“, бр. 62.

Члан 8. Закона о условном отпусту криваца из казнителних заведења од 22. маја 1869, субота 24. мај 1869. У Београду, „Српске новине“, бр. 62.

Члан 2-27. Правила о притвореницима и осуђеницима код полицијских и општинских власти, 27. мај, субота, Београд, 1906, бр. 117.

Члан 92. Закона о штампи, „Службене новине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца“, 8. август, субота, Београд, 1925, бр. 179.

Члан 1-21. Закона Краљевине СХС о заштити јавне безбедности и поретка у држави, „Службене новине“, бр. 170А, 3. август 1921. године.
“ “ “

Члан 58. „Зборника закона и уредаба у Краљевини Србији изданих од 1. јануара 1904. године“, Краљевско-српске државне штампарије, Београд, 1906.

Полицијски зборник Закона и законских прописа по струци управно-полицијској и самоуправној издатих од 1. XII 1918. до 15. VI 1924., 293–296.

Закон о заштити јавне безбедности и поретка у држави, Полицијски зборник Закона и законских прописа по струци управно-полицијској и самоуправној издатих од 1. XII 1918. до 15. VI 1924., 293–296.

Члан 1-96. Закона о штампи, „Службене новине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца“, бр. 179, 8. август (субота), Београд, 1925, 1.

Члан 1-20. Закона о краљевској власти и врховној државној управи „Службене новине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца“, 6. јануар 1929. године.

Члан 1-8. Закона о измени закона о општинама и обласним самоуправама, Збирка закона новог доба, приредио Милоша Царевић, (Београд: Гундулић, 1929).

Члан 1-30. Закона о називу и подели Краљевине на управна подручја, „Службене новине Краљевине Југославије“, година XI 1929. бр. 232 од 4. октобра, петак, у Београду.

Закон о помоћи породицама покојних Павла Радића и др Ђуре Басаричека, „Службене новине Краљевине СХС“, 20. феб. 1929. Београд, бр. 42.

Члан 1-19. Закона о заштити народа и државе („Службени лист ФНРЈ“, бр. 59/46, 106/47, 110/47).

Закон о банској управи, „Службене новине Краљевине Југославије“, бр. 261, 7. новембар 1929.

Законик о судском кривичном поступку за Краљевину СХС, 23. фебруар 1929. („Службене новине“, бр. 45).

„Службене новине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца“, г. VII – 1925 (8. август), бр. 179 – XXXIX, s. 1-10.

„Службене новине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца“, 6. јануар 1929. године.

„Службене новине Краљевине Југославије“, бр. 250, 25. октобар 1929.

„Службене новине Краљевине Југославије“, бр. 232, 4. октобар 1929.

Статистички извори и годишњаци

Управа државне статистике, Статистички годишњак 1929. године, књига I, Државна штампарија Краљевине Југославије, (Београд, 1932).

Управа државне статистике. Статистички годишњак Краљевине Србије – десета књига 1908. Београд: Државна штампарија, 1913.

Управа државне статистике. Статистички годишњак Краљевине Србије, одељак суђења - рад касационог суда од 1891. до 1905. године, кривична дела по врстама кривица - десета књига 1905. Београд: Државна штампарија, 1907.

Управа државне статистике. Статистички годишњак Краљевине Србије, десета књига 1905. Београд: Државна штампарија, 1907.

Управа државне статистике. Статистика кривичног суђења у Краљевини Србији за 1896. Статистички годишњак Краљевине Србије од 1896. до 1910. Београд: Државна штампарија, 1911.

Управа државне статистике. Статистички годишњак за 1906. годину. Београд: Државна штампарија, 1908.

Управа државне статистике. Статистички годишњак Краљевине Србије, пета књига, (Београд, 1900).

Државни статистички уред Краљевине СХС/Југославије, Попис из 1931, књ. II, (Београд, 1938).

Статистика индустрије Краљевине Југославије с адресаром привредних предузећа, Београд, 1941.

Штампа, Билтени, Годишњаци

Политика, бр. 7440, 17. јануар 1929.

„Задатак независне штампе“, Политика, бр. 1, Београд 12. јануар, 1904.

„Буна у Банату“, Политика, бр. 1, Београд, 12. јануар, 1904.

Полицијски гласник, бр. 25, Београд, недеља, 26. јун, 1905.

Правда, Београд, бр. 14, недеља, 16. јануара, 1905.

Политика, бр. 379, Београд, 31. јануар, 1905.

Политика, бр. 704, Београд, уторак 1. фебруар, 1905.

Полицијски гласник, бр. 20, датум 22. мај, недеља, Београд, 1905.

Политика, бр.4559, 30. децембар 1920. Београд.

Политика, бр. 4759, 25. јул 1921. Београд.

Политика, бр. 7430, од недеље 06. јануара 1929.

„Завера у Хрватској“, Политика, број 4542, понедељак 13. децембар 1920.

Политика, среда 29. јун 1921. год, бр. 4733, стр. 2.

Политика, петак 24. фебруар 1922, број 4971, 1-2.

Политика 30. децембар, 1920, број 4559.

Политика, 22. јула 1921, Београд, број 4756, 1.

Политика, 25. јул 1921., бр. 4759, Београд.

Политика, понедељак 25. јул 1921, Београд, бр. 4759, 1.

Политика, 9. марта 1922, Београд, бр. 4984, 5.

Политика, број 4542, понедељак 13. децембар 1920.

Политика, број 4543, уторак 14. децембар 1920.

Политика, бр. 4559 од четвртка 30. децембра 1920,

Политика, бр. 4984, 9. март 1922, Београд, 2.

Политика, Београд, четвртак 2. децембар 1920. године број 4531.

Политика, Београд, четвртак 16. децембар 1920. године број 4545.

Политика, Београд, субота 18. децембар 1920. године број 4547.

Политика, Београд, 19. децембар 1920. године број 4548.

Политика, Београд, 20. децембар 1920. године број 4549.

Политика, Београд, 21. децембар 1920. године број 4550.

Политика, Београд, 22. децембар 1920. године број 4551.

Политика, Београд, 23. децембар 1920. године број 4552.

Политика, Београд, 25. децембар 1920. године број 4554.

Политика, Београд, 26. децембар 1920. године број 4555.

Политика, Београд, 28. децембар 1920. године број 4557.

Политика, среда 29. децембар 1920, бр. 4558, 1-2.

Политика, 30. децембар 1920, бр. 4559, 1

Политика, петак 31. децембар 1920, бр. 4560, 1-2.

Политика, 25. јул 1921., бр. 4759, Београд, 1.

Политика, 26. јул 1921., бр. 4760, Београд.

Политика, 27. јул 1921., бр. 4761, Београд.

Политика, 28. јул 1921., бр. 4762, Београд.

Политика, 29. јул 1921., бр. 4763, Београд.

Политика, 30. јул 1921., бр. 4764, Београд.

Политика, 1-5. август 1921., бр. 4765-69, Београд.

Политика, бр. 4754, 20. јул 1921.

Политика, бр. 4755, 21. јул 1921.

Политика, бр. 4756, 22. јул 1921.

Политика, бр. 4757, 23. јул 1921.

Политика, бр. 4758, 24. јул 1921.

Политика, бр. 4759, 25. јул 1921.

Политика, бр. 4760, 26. јул 1921.

Политика, бр. 4761, 27. јул 1921.

Политика, бр. 4762, 28. јул 1921.

Политика, бр. 4763, 29. јул 1921.

Политика, бр. 4764, 30. јул 1921.

Политика, бр. 4765, 31. јул 1921.

Политика, бр. 4767, 02. август 1921.

Политика, бр. 4768, 03. август 1921.

Политика, бр. 4769, 04. август 1921.

Политика, бр. 4770, 05. август 1921.

„Убиство Павла Радића и Басаричека“, Политика, бр. 7233, четвртак 21. јул 1928, 1-5. 1928, 1-5.

Политика, среда 29. мај-8. јун 1929. Број 7568-7578.

Политика, бр. 7276, 3. августа 1928., 1.

Политика, бр. 7430, недеља 06. јанура 1929.

Политика, бр. 7435/1929.

Политика, среда-субота 29. мај-8. јун 1929. Број 7568-7578.

Политика, субота 8. јун 1929. Број 7578

„Г.В. Вукићевић пред Радикалним клубом“, Време, петак, 1. јун 1928, број 2313, 1.

„Опозиција демонстрира“, Време, петак, 1. јун 1928, број 2313, 3.

„Барикаде пред руским царем“, Време, петак, 1. јун 1928, број 2313, 5-7.

„Качаци су пустили и последњег заробљеника Јосифа Тударевића“, Време, петак, 1. јун 1928, број 2313, 6.

„Да ли је изгласано поверење г. Вукићевићу“, Време, субота, 2. јун 1928, број 2314, 1.

„Велике демонстрације у Скопљу“, Време, субота, 2. јун 1928, број 2314, 5.

„Како је постала Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца“,

„Никола Пашић на конференцији мира“, „Онда, кад нам је слога била најпотребнија“, Време, 3,4,5 јун, број 2315, 1.

Време, 3,4,5 јун, број 2315, 7.

Време, 6. јун 1928, бр. 2316, 1.

Време, 7. јун, број 2317, 1.

Време, 08. јун, број 2318, 3.

Време, 09. јун, број 2319, 4.

Време, 10. јун, број 2320, 1-5.

Време, 11. јун, број 2321, 1.

Време, 12. јун, број 2322, 3.

Време, 13. јун, број 2323, 1.

Време, 14. јун, број 2324, 1.

Време, 15. јун, број 2325, 1-5.

Време, 16. јун, број 2326, 1.

Време, 17. јун 1928. број 2227.

Време, понедељак, 18. јун 1928. број 2228, 3.

Време, уторак, 19. јун 1928. број 2229, 3.

Време, среда, 20. јун 1928. број 2330, 5.

Време, четвртак, 21. јун 1928. број 2331, 3.

Правда, петак, 22. јун 1928, Београд, број 165.

Правда, петак, 22. јун 1928, Београд, број 165, 6.

Правда, понедељак 25. јун 1928, Београд, број 168.

“Јучерашњи избори за конституанту дали су велики број Радићеваца“, Правда 30.11.1920. бр. 261, 2.

“Правда, Београд, среда, 29. јун 1921, број 173, 2.

Правда, бр. 163, среда, 20. јун 1928, Београд.

Полицијски гласник службени орган одељења јавне безбедности и министарства унутрашњих послова Краљевине СХС, број 6, Београд, 24. децембар 1920.

Полицијски гласник службени орган одељења јавне безбедности и министарства унутрашњих послова Краљевине СХС, број 3, Београд, 27. новембар 1920.

Јединство број од 17. јуна 1928.

Стефановић, Милан. „Наша жандармерија“, Полиција, 9–12. Београд, 1936.

Борба, независтан политички и друштвени лист, Загреб, недеља 19. Фебруар 1922. године, 1-8.

Електронски извори

датум приступа: 20. 04. 2018. http://195.83.177.9/upl/pdf/code_33.pdf.

датум приступа: 20. 04. 2018. http://www.gesetze-im-internet.de/englisch_stgb/index.html.

датум приступа: 20. 04. 2018. <http://www.russian-criminal-code.com/>.

Историјат служби безбедности у Републици Србији, 15. октобар 2017. 11.55. преузето са: www.bia.gov.

Лазаревић, Давор. „Др Драгољуб Јовановић и Пиротски крај“. Пирот, 2016. 14-29, датум приступа: 08.05.2018. <http://www.udruzenjeistoricarapi.org.rs>

<http://www.vk.sud.rs/sites/default/files/files/Istorijat/KraljevinaSHS.pdf>

Дамјан Павлица, Рана историја, Комунистичке партије Југославије, датум приступа: 19.01.2018. <https://damjanpavlica.wordpress.com/2015/01/19/rana-istorija-kpj/>

Отворена књига „Регистар жртава комисије за тајне гробнице убијених после 12. септембра 1944. <http://www.otvorenaknjiga.komisija1944.mpravde.gov.rs/cr/okrug/00/70246/16366.htm>

Прилози

Прилог 1. Објекат у кругу КПЗ Пожаревац-Забела у коме је боравио Пуниша Рачић.

Извор: КПЗ Пожаревац-Забела.

Прилог 2. Слика Лазар В. Радојковића хајдука из Мирова.

Извор: Полицијски гласник, Београд, недеља, 26. јун 1905. године, број 25, стр. 247-248.

Прилог 3. Затвор Главњача, Студентски трг.

Извор: Зборник сећања активиста југословенског револуционарног радничког покрета.

Прилог 4. Главњача, седиште београдске полиције и затвор током друге половине XIX и прве половине XX века.

Извор: Зборник сећања активиста југословенског револуционарног радничког покрета.

Прилог 5. Изглед личног списка политичке осуђенице Берус Анке.

ЛИЧНИ СПИС

1	Број матичне књиге	12895
2	Име, презиме и надимак ако га има	Берус М. Анка
3	Година рођења	16. XII. 1903 год
4	Састав тела и висина	164. см
5	Каквог је лица и боје	дугачкост - бледо
6	Коса	сметра
7	Чело	обично
8	Обрве	сметје
9	Очи	сметје
10	Нос	правалан
11	Уста	умерена
12	Зуби	д. фам
13	Бркови	
14	Брада	
15	Особени знаци	операција на стомаку
16	Место рођења и место садањег живљења (село, срез и бановина)	Столпцу ул. Кабанова БУ.
17	Материњи језик	Српски
18	Зна ли читати и писати	писмена Анка Берус
19	Које је вере	римокатоличке
20	Јели жењен и колико има деце	удата за Никола Берус без деце
21	Занимање	професорка
22	Имовно стање	
23	Војна обавеза	
24	Име и презиме родитеља и девојачко презиме матере	атац Милан Значорич мати Јоза рођ. Кабанов

Извор: Архив Југославије, фонд 726, фасцикла бр. К-1

Прилог 6. Пример личног списка политичке осуђенице Поповић Бојана.

ЛИЧНИ СПИС

1	Број матичне књиге	13584
2	Име, презиме и надимак ако га има	Поповић Бојана
3	Година рођења	10. јуна 1911 г.
4	Састав тела и висина	156 см
5	Каквог је лица и боје	плава, жућкаста, мршава
6	Коса	плава
7	Чело	правилно
8	Обрве	плаве
9	Очи	плаве
10	Нос	правилно
11	Уста	улагрена
12	Зуби	здравни
13	Бркови	:-
14	Брада	:-
15	Особени знаци	нема
16	Место рођења и место садањег живљења (село, срез и бановина)	рођена у Бео - отвн у Јастребу - Савока
17	Матерњи језик	српски
18	Зна ли читати и писати	нема
19	Које је вере	православна
20	Јели жењен и колико има деце	удата: за Богдана без деце
21	Занимање	кривична тужилац
22	Имовно стање	25.000 динара
23	Војна обавеза	:-
24	Име и презиме родитеља и девојачко презиме матере	отц. Јакоб, мајка Марија прс. Михаи

Место за фотографију
Шекићки Лични
Архив Југославије
Београд

Извор: Архив Југославије, фонд 726, фасцикла бр. К-1

Прилог 7. Патаки Марија акта пожаревачког казног завода.

М. Бр. 15858

Казненни завод у Пожаревцу

Презиме и име Патаки А Марија

Из Заграда општина Заградска срез Заградски

бановина Хрватска стар 25 год. деца неугама

Осуђен је пресудом Окружног суда За Замиса у Београду

Бр. 20 6/40 од 28-VI-1940 год. за дело из §§ 21 и 21а Зависне одредбе

кр. закона, на државне и копрелне и 2 и 1 и 1/2 год. од сир. Зависне одредбе

Казна му почиње 29 августа 1940 год

Признато му у издржану казну 4 месеци и 12 дана

Помилован

Има још да издржи 6 месеци и 16 дана

Казна му истиче 17 Октобра 1941 год

Право на условни отпуст стекао је 17 јануара 1941 год.

Владање у заводу: Одржан је дисциплинарни Замиса

31. Марта 1941 год. Оверава Замиса Управник, а

Извор: Архив Југославије, фонд 726, фасцикла бр. К-1.

Прилог 8. Лични спис Сертић Анкица.

Мат. број: 15859 пунолетан

Мат. б'ој: _____

Примљен у завод _____
 Primljen u zavod 3. септембра 1940.

Почетак казне _____
 Početak kazne 28. октобра 1940.

Право на слоб. одељење _____
 Pravo na slob. odeljenje 1-3-1940

Право на условни отпуст _____
 Pravo na uslovni otpust 17-10-1940

Свршетак казне _____
 Svršetak kazne 17. априла 1941.

КАЗНЕНИ ЗАВОД _____
 KAZNENI ZAVOD _____

ЛИЧНИ СПИС ОСУЂЕНИКА _____
 LIČNI SPIS OSUĐENIKA _____

3 ПРЕЗИМЕ И ИМЕ Сертић Ј. Анкица НАДИМАК _____
 PREZIME I IME _____ NADIMAK _____

Год. рођења сепара 29. год село Басвалс општина Чакрачевица
 God. rođenja _____ selo _____ opština _____

спрез Бркић земља Ћуриловића - Чубовића занимање агроинженер
 srez _____ zemlja _____ zanimanje _____

вера Римокатоличка породич. стање неудата место посл. боравка Загреб
 vera _____ porodič. stanje _____ mesto posl. boravka _____

4. РАНИЈЕ КАЗНЕ — RANJE KAZNE

Није осуђивана.

6. Кривично дело (опис чина зак. ознака)
 Krivično delo (opis čina zak. oznaka)

У августу месецу фебруара 1940 год. до својих хайшева, у друштво Варкољ Милана, у станију Јапановића Марце у Загребу митинговали а потом раскинули кетике комунистичког содржаја.
 Дело из тл. 1 тла. 1. зак. о заштит. друже.
 Пресудом Загребског суда за заштит. друже 2. с. 61/40 од 28. октобра 1940 год.

казна казна

1- једна година стр. затвора.

7. Споредне казне и мере безбедности
 Sporedne kazne i mere bezbednosti

/

8. Мотив дела стање кривца у ком је дело почињено
 Motiv dela stanje krivca u kom je delo počinjeno

социјал револуционерство.

9. Саучесници
 Saučesnici

Јапановић Марко и Варкољ Мило.

10. Укази о помиловању
 Ukazi o pomilovanju

1 Указ Бр. _____ од _____ 19 _____ опрштено _____ год. _____ месеци _____ дана
 Ukaz Br. _____ od _____ oprošteno _____ god. _____ meseci _____ dana

2 _____
 3 _____
 4 _____
 5 _____
 6 _____

Извор: Архив Југославије, фонд 726, фасцикла бр. К-1

Прилог 11. Лист пролетер преглед политичких процеса и осуда по закону о заштити државе 1929-1935.

Политичка припадност	Број процеса	Број осуђених	Свеукупно година и месеци робије	Вечно	На смрт	У одсуству
комунисти	165	902	2,247 год. и 3 м.			6 осуђено
осуђени у усташким процесима	85	340	1,220 год. и 11 м.	12	18	
хрватска опозиција, СДК	33	144	357	4	2	
словеначка опозиција	11	27	14 год. и 4 м.			
земљорадници	3	5	2 год. и 8 м.			
због сељачких побуна	5	160	85 год. и 8 м.			
ВМРО	7	11	46 год. и 8 м.		4	
социјалдемократе	1	2	3			
разни	118	107	327 год. и 10 м.	1	1	
укупно	428	1,698	4,301 год. и 52 м.	17	25	6

Извор: Иван Јелић. Комунистичка партија Хрватске 1937—1941. (Загреб: „Институт за историју радничког покрета Хрватске“, 1972), 349.

Прилог 12. Кривична дела против опстанка државе и њеног уставног уређења за период 1930-1939. године.⁹⁷⁸

Година Место	Окружни и првостепени судови			Срески судови		
	Београд	Скопље	Нови Сад	Београд	Скопље	Нови Сад
1930.	224	23	41	/	/	/
1931.	136	10	55	/	/	/
1932.	124	16	30	5	/	104
1933.	172	19	27	4	/	8
1934.	124	11	29	5	/	79
1935.	104	26	32	1	1	3
1936.	190	26	42	4	1	3
1937.	207	70	34	1	/	/
1938.	69	54	53	1	2	/
1939.	62	30	30	2	/	6
Укупно	1412	285	373	23	4	203

Извор: Републички завод за статистику, Два века развоја Србије – статистички преглед, (Београд, 2008), 284-285.

⁹⁷⁸ Републички завод за статистику, Два века развоја Србије – статистички преглед, (Београд, 2008), 284-285.

Прилог 13. Кривична дела против народа и државе – дела против уставног уређења и безбедности.

Година	Број дела	Година	Број дела	Година	Број дела
1947.	2730	1967.	26	1987.	132
1948.	2708	1968.	26	1988.	136
1949.	1634	1969.	62	1989.	80
1950.	1467	1970.	44	1990.	60
1951.	1109	1971.	31	1991.	28
1952.	1101	1972.	55	1992.	5
1953.	593	1973.	91	1993.	5
1954.	403	1974.	92	1994.	39
1955.	346	1975.	110	1995.	33
1956.	249	1976.	135	1996.	28
1957.	186	1977.	66	1997.	6
1958.	116	1978.	30	1998.	113
1959.	168	1979.	17	1999.	76
1960.	131	1980.	59	2000.	107
1961.	94	1981.	62	2001.	95
1962.	48	1982.	312	2002.	2
1963.	59	1983.	148	2003.	1
1964.	48	1984.	199	2004.	1
1965.	85	1985.	145	2005.	1
1966.	14	1986.	191	2006.	12

Извор: Републички завод за статистику, Два века развоја Србије – статистички преглед, (Београд, 2008), 287-289.

Прилог 14. Упоредни преглед дела против државе у Краљевини Југославији 1930. године и ФНРЈ/СФРЈ 1947. године.

Извор: Обрада аутора.

Технички додаци дисертацији

Додатак 1. ИЗЈАВА О АУТОРСТВУ

Изјављујем да је докторска дисертација, под насловом:

**„Закон о заштити јавне безбедности и поретка из 1929. године у Краљевини Југославији
– правни, политички и безбедносни аспекти“**

- * резултат сопственог истраживачког рада,
- * да предложена дисертација, ни у целини, ни у деловима, није била предложена за добијање било које дипломе, према студијским програмима других високошколских установа,
- * да су резултати коректно наведени и
- * да нисам кршио ауторска права, нити злоупотребио/ла интелектуалну својину других лица.

У Нишу, 15.11.2019. године

Аутор дисертације:

Маргин Матијашевић, MSc

Потпис докторанда

**Додатак 2. ИЗЈАВА О ИСТОВЕТНОСТИ ШТАМПАНЕ И ЕЛЕКТРОНСКЕ ВЕРЗИЈЕ
ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ**

Име и презиме аутора:

Мартин (Иван) Матијашевић

Наслов студијског програма:

Докторске академске студије права – катедра правно-историјских наука

Наслов рада:

**„Закон о заштити јавне безбедности и поретка из 1929. године у Краљевини Југославији
– правни, политички и безбедносни аспекти“.**

Ментор:

Проф. др Небојша Ранђеловић, редовни професор

Изјављујем да је штампана верзија моје докторске дисертације истоветна електронској верзији, коју сам предао/ла за уношење у Дигитални респозиторијум Универзитета у Нишу.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци, који су у вези са добијањем академског звања доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада, и то у каталогу Библиотеке, Дигиталном респозиторијуму Универзитета у Нишу, као и у публикацијама Универзитета у Нишу.

У Нишу, 15.11.2019. године

Аутор дисертације:

Мартин Матијашевић, MSc

Потпис докторанда

Додатак 3. ИЗЈАВА О КОРИШЋЕЊУ

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Никола Тесла“ да, у Дигитални респозиторијум Универзитета у Нишу, унесе моју докторску дисертацију, под насловом:

„Закон о заштити јавне безбедности и поретка из 1929. године у Краљевини Југославији – правни, политички и безбедносни аспекти“ која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату, погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију, унету у Дигитални респозиторијум Универзитета у Нишу, могу користити сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Кретаивне заједнице (Creative Commons), за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство
2. Ауторство - некомерцијално
3. Ауторство - некомерцијално - без прераде
4. Ауторство - некомерцијално - делити под истим условима
5. Ауторство - без прераде
6. Ауторство - делити под истим условима

У Нишу, 15.11.2019. године

Аутор дисертације:

Мартин Матијашевић, MSc

Потпис докторанда

Додатак 4. ТИПОВИ ЛИЦЕНЦИ

1. Ауторство. Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора, на начин одређен од аутора или даваоца лиценце, чак и у комерцијалне сврхе. Ово је најслободнија од свих лиценци (CC BY 3.0).
2. Ауторство - некомерцијално. Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора, на начин одређен од аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалне употребу дела (CC BY - NC 3.0).
3. Ауторство - некомерцијално - без прераде. Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе вашег дела у делима других аутора, ако се наведе име аутора, на начин одређен од аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалне употребу дела. У односу на све остале лиценце, овом лиценцом се ограничава највећи обим права коришћења дела (CC BY - NC - ND 3.0).
4. Ауторство - некомерцијално - делити под истим условима. Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе вашег дела у делима других аутора, ако се наведе име аутора, на начин одређен од аутора или даваоца лиценце, и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца не дозвољава комерцијалне употребу дела и прераде (CC BY - NC - SA 3.0).
5. Ауторство - без прераде. Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе вашег дела у делима других аутора, ако се наведе име аутора, на начин одређен од аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца дозвољава комерцијалне употребу дела (CC BY - ND 3.0).
6. Ауторство - делити под истим условима. Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе вашег дела у делима других аутора, ако се наведе име аутора, на начин одређен од аутора или даваоца лиценце, и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца дозвољава комерцијалне употребу дела и прераде. Слична је софтверским лиценцама, односно лиценцама отвореног кода (CC BY - SA 3.0).

БИОГРАФИЈА КАНДИДАТА

Докторанд **Мартин Матијашевић**, рођен је 05. јуна 1989. године у Лучанима. У периоду од 1996. до 2008. године завршио је са одличним успехом основну и средњу економску школу у Лучанима и одбранио матурски рад на тему: Царинска безбедност - исправе у царинском поступку. Током 2008. уписује и 2012. године завршава основне академске студије на Факултету безбедности, Универзитет у Београду, смер студије безбедности, као први дипломирани у генерацији одбранивши дипломски рад на тему: „Појам и одлике кривичног дела тероризма“. У периоду 2013. и 2014. године кандидат завршава мастер академске студије, такође на Факултету безбедности, Универзитет у Београду, са просечном оценом 9,29 и брани мастер рад на тему: „Политички криминалитет у савременој Србији - појавни облици и импликације по националну безбедност“. Специјалистичке академске студије - криминалистике завршава на Криминалистичко-полицијској академији у Београду, одбранивши специјалистички рад на тему: „Полицијско-безбедносне структуре у окупираној Србији – организација и методика рада специјалне полиције у Београду 1941-1945. У периоду од 2015. до 2018. године уписује докторске академске студије на Правном факултету, Универзитета у Нишу, где са највишим оценама испуњава све предиспитне и испитне обавезе и у току 2018. године пријављује тему докторске дисертације: „Закон о заштити јавне безбедности и поретка у држави 1929“. Кандидат је наставно и радно искуство стицао као сарадник и демонстратор у настави на Факултету безбедности, Универзитета у Београду од 2012. до 2018. године, ангажован на предметима: Системи безбедности, Тероризам и организовани криминал и као кординатор реализације практичних облика наставе за студенте завршних година студија. Кандидат је координатор и истраживач сарадник, Иновационог центра Факултета безбедности, Центра за истраживање хумане безбедности Факултета безбедности, Центра за анализу ризика и управљање кризама. На Високој школи за предузетништво, смеру безбедности биран је за асистента и наставника вештина на предметима: Глобална безбедност, Људска права, Политички систем и Безбедност и здравље на раду. Докторанд је практична искуства стицао као менаџер безбедности у Securitas services, специјални саветник генералног директора Eurosecurity, као

консултант Организације за европску безбедност и сарадњу ОЕБС, у области комуникацијских аспеката у примени полицијских овлашћења, при кабинету Повереника за заштиту равноправности, као саветник у Министарство правде Републике Србије, Влади Републике Србије. Тренутно је запослен у Министарству правде Републике Србије, Управи за извршење кривичних санкција, Казнено-поправном заводу у Панчеву. Кандидат је учествовао на више међународних и домаћих научних и стручних конференција, скупова и пројеката из области безбедности, одбране и заштите, био је члан организационог комитета међународне научне конференције - 20 година људске безбедности, у организацији Центра за истраживање хумане безбедности. Аутор је и коаутор четири научне монографије, једног уџбеника и приручника: „Оперативна пракса специјалне полиције у Београду 1941-1945“, Сензибилно оријентисан оперативни рад у издању Европске полицијске асоцијације, Социјалне девијације у издању Високе школе за криминалистику и безбедност, уџбеника Социјална педагогија и Приручника за службенике обезбеђења – смернице за оперативно поступање. Објавио је преко четрдесет научних и стручних чланака и анализа. Секретар је часописа „Препород“ Казнено-поправног завода Пожаревац-Забела. Завршио је преко педесет курсева и семинара у организацији државних органа - субјеката система националне безбедности, Министарства одбране Републике Србије, Канцеларије савета за националну безбедност и заштиту тајних података. Кандидат је за свој рад више пута похваљиван и награђиван: захвалница Продекана за постдипломске студије и научноистраживачки рад Факултета безбедности, Универзитета у Београду, за допринос реализацији друге међународне конференције о људској безбедности, похвалница Иновационог центра Факултета безбедности за организацију и координацију рада добровољаца, исказану храброст и несебичан допринос током ванредне ситуације у Републици Србији 2014. године, захвалница Клуба студената Факултета безбедности за учешће и реализацију изложбе „Безбедност се ствара“ (17. мај 2013). Почасни је члан Асоцијације студената безбедносно-полицијских наука. Носилац је највиших звања Српске Православне Цркве за допринос у јачању односа између државе и цркве. Кандидат се служи енглеским и руским језиком, организовао је више хуманитарних акција, сарадник је и пријатељ Универзитетске дечје клинике у Београду.